

UNIwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Studiów Międzynarodowych

KAMIL BARANIUK

**Walka informacyjna jako środek realizacji polityki zagranicznej
Federacji Rosyjskiej. Przykład trollingu w polskojęzycznej
cyberprzestrzeni**

PRACA DOKTORSKA NAPISANA POD KIERUNKIEM
DR HAB. PROF. UWR KRZYSZTOFA KOCIUBIŃSKIEGO

Spis treści

Wstęp	7
Przedmiot badań	7
Stan badań	7
Problemy badawcze.....	14
Cele badawcze	15
Hipotezy badawcze	16
Metody i techniki badawcze.....	16
Struktura pracy	18
Wykorzystana bibliografia	21
Rozdział 1. Oddziaływanie psychologiczno-społeczne jako środek polityki zagranicznej	25
1.1. Specyfika polityki zagranicznej państwa i komunikowania międzynarodowego	25
1.1.1. Stosunki międzynarodowe i polityka zagraniczna	25
1.1.2. Komunikowanie międzynarodowe.....	32
1.1.3. Międzynarodowe komunikowanie polityczne	35
1.2. Instrumenty psychologiczno-społeczne w realizacji polityki zagranicznej	42
1.2.1. Propaganda	42
1.2.2. Dyplomacja publiczna, kulturalna i medialna.....	50
1.2.3. Propaganda wojenna, wojna psychologiczna, operacja psychologiczna, i komunikacja strategiczna	53
1.2.4. Walka informacyjna	57
1.3. Instrumenty psychospołeczne w wybranych państwach	60
Rozdział 2. Specyfika mediów społecznościowych i zjawiska trollingu.	69
2.1. Uwarunkowania komunikacji w mediach społecznościowych	69
2.1.1. Proces komunikacyjny, media i nowe media	69

2.1.2. Media społecznościowe i sieci społeczne	77
2.2. Współczesne środowisko informacyjne a nowe media	83
2.2.1. Charakterystyka środowiska informacyjnego i kultury informacyjnej człowieka .	83
2.2.2. Użytkownicy Internetu w Polsce.....	90
2.3. Charakterystyka trollingu jako zjawiska komunikacyjnego w nowych mediach	98
2.3.1. Definicje pojęcia i motywacje trollingu	98
2.3.2. Trolling jako forma oddziaływania psychologiczno-społecznego	102
Rozdział 3. Podstawy rosyjskiej walki informacyjnej	107
3.1. Podstawy kulturowe i ideologiczno-polityczne	107
3.1.1. Cywilizacyjne determinanty rosyjskiej kultury strategicznej	107
3.1.2. Rosja a Zachód – kwestie tożsamościowe	111
3.1.3. Oblężona twierdza.....	114
3.2. Podstawy teoretyczno-koncepcyjne	118
3.2.1. Istota i zakres rosyjskiej walki informacyjnej.....	118
3.2.2. Agitacja i propaganda.....	125
3.2.3. Dywersja ideologiczna, środki aktywne, agentura wpływu, organizacje fasadowe i sieć eurazjańska	129
3.2.4. Dezinformacja i zarządzanie refleksyjne	133
3.2.5. Wojna informacyjna według Igora Panarina.....	134
3.3. Podstawy wykonawczo-instytucjonalne	135
3.3.1. Doświadczenia okresu międzywojennego.....	135
3.3.2. Doświadczenia okresu zimnowojennego	139
3.3.3. Doświadczenia współczesne	144
Rozdział 4. Trolling jako narzędzie w rosyjskiej walce informacyjnej.....	150
4.1. Wewnętrzne uwarunkowania powstania i rozwoju rosyjskiego trollingu	150
4.1.1. Geneza i źródła rozwoju runetu	150
4.1.2. Uwarunkowania runetu – polityka wewnętrzna, system medialny oraz kontrola państwa.....	151

4.1.3. Kontrola nad runetem.....	157
4.2. Koncepcyjne podstawy wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą	164
4.2.1. Rosyjskie podejście do działań w cyberprzestrzeni	164
4.2.2. Oddziaływanie w mediach społecznościowych i trolling jako wariant rosyjskich działań w cyberprzestrzeni	168
4.3. Instytucjonalne podstawy wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą	176
4.3.1. Trolling z terytorium Federacji Rosyjskiej	176
4.3.2. Trolling prowadzony z terytorium innych państw	179
4.4. Przykłady wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą	182
4.4.1. Kierunki oddziaływania	182
4.4.2. Identyfikowane cechy rosyjskich trolli	191
Rozdział 5. Symptomy rosyjskiego trollingu polskojęzycznej przestrzeni Internetowej w 2018 r.	194
5.1. Analiza zawartości – definicje i założenia, metodyka, zastosowanie.	195
5.1.1. Definicje i założenia.....	195
5.1.2. Metodyka.....	198
5.1.3. Zastosowania	201
5.2. Charakterystyka metodologii badań własnych.....	206
5.2.1. Problem badawczy	206
5.2.2. Cel i hipoteza badawcza	208
5.2.3. Próba badawcza i jednostka analizy	209
5.2.4. Klucz kategoryzacyjny oraz proces analizy	210
5.2.5. Wykorzystane narzędzia.....	215
5.2.6. Sposób prezentacji wyników badań	216
5.3. Wyniki badania	216
5.3.1. Kategoria ukrywania lub manipulowania tożsamością (<i>tożsamość</i>).....	220

5.3.2. Kategoria wzmacniania perswazyjności przekazu (<i>forma</i>).....	221
5.3.3. Kategoria – wzmacnianie rozprzestrzenianie przekazu (<i>wzmocnienie przekazu</i>)	222
5.3.4. Kategoria – wyróżnianie się w miejscach publikacji ośrodków opiniotwórczych (<i>miejsca publikacji</i>)	224
5.3.5. Kategoria – kontestowanie ładu politycznego i społecznego RP (<i>treść</i>)	227
5.3.6. Kategoria – metodyczne generowanie/prowadzenie przekazu (<i>metodyczność</i>)...	230
5.4. Wnioski	231
5.4.1. Skala i nasilenie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym Internecie	231
5.4.2. Cechy wykazywane przez konta	232
5.4.3. Badane zjawisko trollingu z perspektywy założeń walki informacyjnej	235
5.4.4. Uwagi metodologiczne – użyteczność analizy zawartości w badaniu trollingu ..	238
Zakończenie	239
Bibliografia	249
Wydawnictwo zwarte (książka)	249
Artykuł w wydawnictwie zwartym (rozdział w książce, referat konferencyjny).....	257
Artykuł w wydawnictwie ciągłym (czasopiśmie).	261
Dokumenty elektroniczne.....	269
Załącznik nr 1 – Wyniki badań. Wszystkie konta łącznie.....	277
Załącznik nr 2 – Wyniki badan. Konta osobono	284
1. Analiza zawartości profilu Facebook 1	284
2. Analiza zawartości profilu Facebook 2	285
3. Analiza zawartości profilu Facebook 3	287
4. Analiza zawartości profilu Facebook 4	289
5. Analiza zawartości profilu Facebook 5	291
6. Analiza zawartości profilu Facebook 6	293
7. Analiza zawartości profilu Facebook 7	295
8. Analiza zawartości profilu Facebook 8	298

9. Analiza zawartości profilu Facebook 9	300
10. Analiza zawartości profilu Facebook 10	302
11. Analiza zawartości profilu Facebook 11	303
12. Analiza zawartości profilu Facebook 12	305
13. Analiza zawartości profilu Facebook 13	307
14. Analiza zawartości profilu Facebook 14	309
15. Analiza zawartości profilu Facebook 15	310
16. Analiza zawartości profilu Facebook 16	311
17. Analiza zawartości profilu Facebook 17	312
18. Analiza zawartości profilu Facebook 18	314
19. Analiza zawartości profilu Facebook 19	315
20. Analiza zawartości profilu Facebook 20	317
21. Analiza zawartości profilu Twitter 1	318
22. Analiza zawartości profilu Twitter 2	320
23. Analiza zawartości profilu Twitter 3	322
24. Analiza zawartości profilu Twitter 4	324
25. Analiza zawartości profilu Twitter 5	325
26. Analiza zawartości profilu Twitter 6	327
27. Analiza zawartości profilu Twitter 7	329
28. Analiza zawartości profilu Twitter 8	330
39. Analiza zawartości profilu Twitter 9	332
40. Analiza zawartości profilu Twitter 10	333
41. Analiza zawartości profilu Twitter 11	334
42. Analiza zawartości profilu Twitter 12	335
43. Analiza zawartości profilu Twitter 13	336
44. Analiza zawartości profilu Twitter 14	337
45. Analiza zawartości profilu Twitter 15	338

46. Analiza zawartości profilu Twitter 16.....	340
47. Analiza zawartości profilu Twitter 17.....	342
48. Analiza zawartości profilu Twitter 18.....	344
49. Analiza zawartości profilu Twitter 19.....	345
50. Analiza zawartości profilu Twitter 20.....	346
51. Analiza zawartości profilu Youtube 1.....	347
52. Analiza zawartości profilu Youtube 2.....	349
53. Analiza zawartości profilu Youtube 4.....	351
54. Analiza zawartości profilu Youtube 5.....	353
55. Analiza zawartości profilu Youtube 6.....	355
56. Analiza zawartości profilu Youtube 7.....	356
57. Analiza zawartości profilu Youtube 10.....	358
58. Analiza zawartości profilu Youtube 13.....	359
59. Analiza zawartości profilu Youtube 15.....	360
60. Analiza zawartości profilu Youtube 16.....	362
61. Analiza zawartości profilu Youtube 17.....	364
62. Analiza zawartości profilu Youtube 19.....	365

Wstęp

Przedmiot badań

Przedmiotem badania jest rosyjska walka informacyjna¹ rozpatrywana z perspektywy środka realizacji polityki zagranicznej. Przyjęta optyka sprawia, że autor skupił się przede wszystkim na polityczno-społecznych i komunikacyjnych aspektach tego zjawiska, tematyka dotycząca działań wojskowych została poruszona w mniejszym stopniu². Pole refleksji zawężono do trzech obszarów. Po pierwsze są to ideologiczno-polityczne, historyczne, koncepcyjne i instytucjonalne uwarunkowania wpływające zarówno na teorię, jak i praktykę rosyjskiej walki informacyjnej. Drugim obszarem jest adaptowalność jej założeń do warunków współczesnych, w tym związanych z rozwojem nowych mediów³. Trzecią płaszczyzną, są współczesne, empirycznie potwierdzone, przejawy walki informacyjnej, które umożliwiają weryfikację i pogłębienie wiedzy teoretycznej na temat tego zjawiska. Autor jest zainteresowany zgłębieniem istoty zjawiska ze swojej natury wysoce sprzyjającego wykorzystaniu w rosyjskiej walki informacyjnej, czyli trollingu⁴. W szczególnym obszarze zainteresowania autora znajduje się występowanie symptomów rosyjskiego trollingu w Polsce.

Stan badań

W państwach zachodnich badania nad współczesnymi przejawami rosyjskiej walki informacyjnej zintensyfikowano od czasu agresji FR na Ukrainę w 2014 r. Jako przykład publikacji wcześniejszych warto wymienić opracowanie wydane w 2010 r. Szwedzką Agencję Badań Obronnych (szw. *Totalförsvarets forskningsinstitut*, ang. Swedish Defence Research Agency) autorstwa Rolanda Heickero, pt. *Emerging Cyber Threats and Russian Views on Information Warfare and Information Operations*⁵. W pracy przyjęto podejście do walki informacyjnej charakterystyczne dla ujęcia zachodniego i skupiono się na działaniach z zakresu cyberszpiegostwa oraz ataków na infrastrukturę. Prace późniejsze również były wydawane głównie przez instytucje państwowe, materiały na ten temat publikowały także różnorodne podmioty trzeciego sektora, na przykład think-tanki. W początkowym etapie badania dotyczyły

¹ Szerzej na temat definicji walki informacyjnej zob. rozdział trzeci – s. 118-123.

² W piśmiennictwie polskim funkcjonuje na ten temat bogata literatura, szczególnie odnosząca się do założeń tzw. wojny hybrydowej – zob. przypisy nr 31 i 33.

³ Szerzej na temat definicji nowych mediów zob. rozdział drugi – s. 74-77.

⁴ Szerzej na temat definicji trollingu zob. rozdział drugi – s. 99. Trollingowi z perspektywy rosyjskiej walki informacyjnej w całości został poświęcony rozdział czwarty.

⁵ R. Heickero, *Emerging cyber threats and russian views on information warfare and information operations*, Swedish Defence Research Agency, Sztokholm, 2010.

takich kwestii jak historyczne uwarunkowania rosyjskiej walki informacyjnej⁶ oraz ideologiczne, kulturowe i polityczne aspekty rosyjskiego oddziaływania⁷, a także przeciwdziałanie tym zagrożeniom⁸. Istotne badawczo są również opracowania dotyczące penetrowania przez FR innych państw metodami politycznego i ekonomicznego korumpowania lokalnych elit⁹.

Jako przykłady pierwszych badań dotyczących empirycznych przejawów rosyjskich działań w przestrzeni internetowej należy wymienić opracowania Fińskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (fin. *Ulkopoliittinen instituutti*, ang. *The Finnish Institute of International Affairs*)¹⁰ oraz Centrum Doskonałości Komunikacji Strategicznej NATO (ang. *NATO Stratcom Centre of Excellence*)¹¹. Eksploracja badawcza tego obszaru nabrała dynamiki po wykryciu ingerencji Rosji w wybory w Stanach Zjednoczonych. Szczególnie istotne znaczenie miało udostępnienie w 2018 r. przez portal Twitter wiadomości zidentyfikowanych jako związane z rosyjskim trollingiem¹². Sprawilo to, że obecnie w badania nad zjawiskiem angażują się również specjaliści od analizy dużych zasobów danych oraz badań nad komunikacją¹³. W latach 2018-2021 ten nurt badań należał do dominujących i najbardziej zaawansowanych, jeśli chodzi o diagnozowanie empirycznych przejawów trollingu.

⁶ M. Snegovaya, *Russia report I. Putin's information warfare in Ukraine. Soviet origins of Russia's hybrid warfare*, Institute for the Study of War, Waszyngton 2015.

⁷ P. Kreko, L. Gyori, J. Dunajeva (i in.), *The weaponization of culture: Kremlin's traditional agenda and the export of values to Central Europe*, Political Capital Institute, https://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_reactionary_values_CEE_20160727.pdf (16.03.2021); E. Lucas, P. Pomeranzev, *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe*, Center for European Policy Analysis, <https://li.com/wp-content/uploads/2016/08/winning-the-information-war-full-report-pdf.pdf> (16.03.2021); O. Lutsevych, *Agents of the Russian World. Proxy groups in the contested neighbourhood*, Chatham House. The Royal Institute of International Affairs, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf> (16.03.2021);

⁸ *2018 Ranking of countermeasures by the EU28 to the Kremlin's subversion operations*, <https://www.europeanvalues.cz/wp-content/uploads/2020/09/2018-ranking-of-countermeasures-by-the-eu28-to-the-kremlin-s-subversion-operations.pdf> (16.03.2021).

⁹ H. A. Conley, J. Mina, R. Stefanov, M. Vladimirov, *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*, Center for Strategic & International Studies, http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/1601017_Conley_KremlinPlaybook_Web.pdf (dostęp: 15.12.2020); H. A. Conley, D. Ruy, R. Stefanov, M. Vladimirov, *The Kremlin playbook 2. The Enablers*, Center For Strategic & International Studies, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/190326_KP2.pdf (dostęp: 15.12.2020).

¹⁰ K. Pynnoniemi, A. Racz, *Fog of falsehood. Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016.

¹¹ *Internet trolling as a tool of hybrid warfare: The case of Latvia. Results of study*, <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0> (dostęp: 16.03.2021); *Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*, <https://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare> (dostęp: 16.03.2021).

¹² Serwis kontynuuje publikację danych i rozszerzył zakres państw, które ich dotyczą. Zasoby udostępniane przez TT obejmują aktywność zarówno aktorów zewnętrznych, jak i wewnętrznych - <https://transparency.twitter.com/en/reports/information-operations.html> (dostęp: 16.03.2021).

¹³ Autor omawia te badania w rozdziale czwartym niniejszej pracy.

Badania nad praktycznymi przejawami rosyjskiej walki informacyjnej w Polsce są skupione wokół polskich i zagranicznych ośrodków wywodzących się z trzeciego sektora. Należy w tym kontekście wymienić następujące podmioty: Fundacja Bezpieczna Cyberprzestrzeń (FBC)¹⁴, Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji (CAPiD) oraz Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego¹⁵, Centrum Studiów Międzynarodowych (CSM)¹⁶, The Warsaw Institute (WI)¹⁷, Center for European Policy Analysis (CEPA)¹⁸, Political Capital Institute (PCI)¹⁹. Istotne znaczenie badawcze ma również badanie treści publikowanych w polskojęzycznym Internecie w odniesieniu do ćwiczeń rosyjsko-białoruskich *Zapad 2017*²⁰.

W publikacji FBC zidentyfikowano główne tezy rosyjskiej propagandy na podstawie monitorowania podmiotów określonych jako *prorosyjskie ośrodki medialne*²¹. W tym kontekście wyszczególniono następujące linie narracji²²:

- przedstawienie negatywnego obrazu polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych oraz państw NATO – 38 %;
- kreowanie pozytywnego obrazu, oczekiwanych relacji, pomiędzy Polską a Federacją Rosyjską – 32 %;
- deprecjacja zdolności obronnych Polski – 23 %;
- kształtowanie negatywnego wizerunku Ukrainy, w kontekście relacji z Polską – 23 %;
- kształtowanie negatywnego obrazu Unii Europejskiej – 22 %;
- kształtowanie negatywnego obrazu działań podejmowanych przez państwa Unii Europejskiej w relacjach z Federacją Rosyjską – 18 %;

¹⁴ K. Basaj, *Propaganda i dezinformacja rosyjskich i prorosyjskich ośrodków medialnych w polskiej przestrzeni informacyjnej*, <https://www.cybsecurity.org/pl/propaganda-i-dezinformacja-rosyjskich-i-prorosyjskich-osrodkow-medialnych-w-polskiej-przestrzeni-informacyjnej/> (dostęp: 16.03.2021); K. Basaj, *Rosyjska dezinformacja na temat Syrii w Polsce*, Fundacja bezpieczna cyberprzestrzeń, <https://www.cybsecurity.org/pl/rosyjska-dezinformacja-na-temat-syrii-w-polsce/> (dostęp: 16.03.2021).

¹⁵ K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, Warszawa 2017, s. 1-24.

¹⁶ A. Wierzejski, *Wojna informacyjna w Internecie. Przeciwdziałanie prokremlowskiej dezinformacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, <http://old.csm.org.pl/pl/raporty?download=855:raport-csm-wojna-informacyjna-w-internecie>, (dostęp: 16.03.2021), s. 25-31;

¹⁷ „The Warsaw Institute Review”, Edycja specjalna, rok 2017, s. 62-77.

¹⁸ E. Lucas, P. Pomeranzen, *Winning...*, dz. cyt., s. 30-33.

¹⁹ P. Kreko, L. Gyori, J. Dunajeva (i in.), *The weaponization...*, dz. cyt., s. 50-61.

²⁰ D. Kryszk, *Ćwiczenia „Zapad 2017” w polskim Internecie. Nadawcy, narracje, wydźwięk. Wynik badań* [w:] L. Elak, M. Wrzosek, J. Joniak, M. Depczyński (red.), *Zagrożenia hybrydowe*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2019.

²¹ Nie podano szczegółów dotyczących podmiotów, których objęło badanie. Czasowy zakres badania obejmował trzeci kwartał 2017 r. – K. Basaj, *Propaganda i dezinformacja...*, dz. cyt.,

²² Tamże.

- *dezawuowanie polskiej państwowości, kształtowanie negatywnego wizerunku Polski – 17 %;*
- *budowanie negatywnego obrazu imigracji i uchodźców – 17 %;*
- *manipulowanie obszarem informacji związanych z sektorem energetycznym Polski – 4 %.*

W materiale CApiD zwrócono uwagę, że narracja o „polskiej rusofobii” (szczególnie polskich władz) stanowi jedną z kluczowych linii narracyjnych rosyjskiej propagandy²³. Pozostałe rodzaje aktywności to wywoływanie poczucia zagrożenia, a także wzbudzanie i podtrzymywanie antagonizmów. Autorzy raportu wskazali dziesięć następujących tez i tematy rosyjskiej propagandy występujących zarówno w polsko-, jak i rosyjskojęzycznej przestrzeni informacyjnej²⁴:

- *Polska niszczy pomniki sowieckich żołnierzy-oswobodzicieli;*
- *Polska jest współodpowiedzialna za rozpoczęcie II wojny światowej;*
- *Polska jest nacjonalistyczna i ksenofobiczna;*
- *Polacy razem z Rosjanami walczą o poprawę relacji polsko-rosyjskich pod hasłem <<stop rusofobii>>;*
- *Polska ma roszczenia terytorialne wobec Ukrainy;*
- *Zwiększanie negatywnego wizerunku Ukrainy;*
- *Zwiększanie negatywnego wizerunku Unii Europejskiej;*
- *Zwiększanie negatywnego wizerunku NATO;*
- *tematyka dotycząca sektora energetycznego;*
- *Narracje o możliwym konflikcie nuklearnym.*

W publikacji CSM przeprowadzono analizę internetowych dystrybuujących treści zgodne z rosyjską narracją²⁵ oraz stwierdzono, że Facebook zyskuje na znaczeniu jako narzędzie rozpowszechniania dezinformacji, natomiast Twitter nie odgrywa w tym kontekście ważnej roli. Określono również główne narracje, które są zbieżne z wnioskami FBC oraz

²³ Szerzej światopoglądowych podstaw tez o rusofobii oraz jej umiejscowienia w rosyjskiej propagandzie wymierzonej w Polskę - zob. J. Darczewska, P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015, s. 18-22.

²⁴ Badania przeprowadzono na podstawie przeglądu treści mediów polskich i rosyjskich, których publikowane treści wpisują się w narrację propagandową FR. Źródła podano w opracowaniu zob. – M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce* [w:] K. Wóycicki, M. Kowalska, A. Lelonek, *Rosyjska wojna...*, dz. cyt., s. 11-16.

²⁵ Część nazw została podana w opracowaniu – zob. A. Wierzejski, *Wojna informacyjna...*, dz. cyt., s. 26

CAPiD – dotyczyły one głównie stosunków polsko-ukraińskich i NATO. Zidentyfikowano również rozpoznane techniki manipulacji²⁶.

W opracowaniu WI działania Federacji Rosyjskiej w przestrzeni informacyjnej wobec polski zdefiniowano w sposób następujący: *Rosja oddziałuje za pomocą konkretnych tez, których celem jest skonfliktowanie i podzielenie ludzi, a tym samym zasianie niepokoju w społeczeństwie lub odwrotnie połączenie sił w imię wspólnych interesów, poglądów itp. W Polsce można wyłonić następujące kierunki działań: konserwatyzm (antyliberalizm, antyfeminizm, pro-life, tradycyjny system wartości), antyukrainizm, eurosceptycyzm, anty-NATO, antyrządowość*. W publikacji określono główne linie narracyjne oraz szczegółowe tezy z nimi związane. Jedną z głównych narracji jest twierdzenie, że *Polska z natury jest rusofobiczna i bezpodstawnie antyrosyjska*²⁷.

W opracowaniu CEPA stwierdzono, że celem rosyjskiej propagandy w RP jest dezintegracja społeczna. Zwrócono przy tym uwagę, że Rosja wykorzystuje obecnie istniejące tendencje i podziały w polskim społeczeństwie, a także wzmacnia nastroje ksenofobiczne i antyeuropejskie. Jako audytoria podatne na rosyjską propagandę określono grupy skrajnej lewicy, jak i skrajnej prawicy. Odbiorcami rosyjskiego przekazu są osoby podatne na narrację związane z teoriami spiskowymi odnoszące się do np. mechanizmów polityki globalnej²⁸. W publikacji PCI zasadniczo podtrzymano wyżej omówione wnioski. Stosunkowo szeroko opisano media, organizacje oraz osoby biorące udział w rosyjskim przekazie. Opisano również potencjalne metody przenikania przez nie wybranych polskich grup społecznych oraz oddziaływania na różne aspekty życia społecznego i politycznego. W kontekście rodzajów oddziaływania i wykorzystywanych wartości wymieniono: 1) bezpośredni wpływ; 2) *miękki* wpływ lub wspieranie Rosji; 3) wpływ poprzez wartości konserwatywne; 4) ideologię nacjonalistyczną; 5) lewicowe przekonania polityczne; 6) skrajne lub ekstremistyczne wartości²⁹.

Badania dr Dariusza Kryszka miały na celu: 1) zidentyfikowanie podstawowych nadawców komunikatów o ćwiczeniach Zapad 2017; 2) rozpoznanie głównych narracji, szczególnie rosyjskiej, komentowanych w materiałach prasowych; 3) określenie udziału narracji poszczególnych podmiotów w treściach publikacji oraz ich wydźwięku – pozytywnego, negatywnego lub neutralnego. Przyjęte podejście badawcze autor oparł na

²⁶ Tamże, s. 30.

²⁷ Szerzej zob. J. Kwiecień, *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej*, „The Warsaw Institute Review”, Edycja specjalna, rok 2017, s. 73.

²⁸ E. Lucas, P. Pomeranzen, *Winning...*, dz. cyt., s. 30-33.

²⁹ P. Kreko, L. Gyori, J. Dunajeva (i in.), *The weaponization...*, dz. cyt., s. 52.

analizie procesu komunikacyjnego Harolda D. Lasswella (model Lasswella odpowiada pytaniam – Kto mówi? Co mówi? Za pomocą jakiego środka mówi? Do kogo mówi? Z jakim skutkiem mówi?) oraz korzystał ze wsparcia wyspecjalizowanej firmy zajmującej się monitoringiem treści publikowanych w Internecie (Newspoint). Badanie objęło m.in. 206 materiałów prasowych opublikowanych w polskich portalach internetowych, które analizowano pod kątem udziału narracji prorosyjskiej (w tym Białoruskiej), pronatowskiej (w tym Polski, krajów bałtyckich i Ukrainy) lub innej (neutralne, tj. informacyjne). Pozostałe rodzaje uwzględnione w tej grupie określono jako subkategorie: *pacyfistyczne*, *pożytecznych idiotów*. Badano częstotliwość występowania w badanych artykułach wyrazów charakterystycznych dla ww. narracji. Z badania wynika, że narracja prorosyjska miała najmniejszy udział (10 % wyrazów), pronatowska średni (34 %), a treści neutralne – największy (56 %) ³⁰.

Z powyższego omówienia wynika, że w polskim piśmiennictwie istnieje bogata literatura dotycząca rosyjskich narracji propagandowych wymierzonych w Polskę. Podobnie przedstawia się sytuacja w odniesieniu do wiedzy o zasadniczych aspektach kształtujących rosyjską walkę informacyjną, czyli jej uwarunkowań historycznych, a także podstaw ideologiczno-politycznych, instytucjonalnych oraz koncepcyjnych. Prace polskich badaczy znacząco pogłębiają rozumienie mechanizmów tego zjawiska, są one podpierane także przykładami. W tym miejscu należy zauważyć, że w Polsce zasadniczo istnieją cztery główne ośrodki badań naukowych nad rosyjską walką informacyjną. Pierwszy jest związany z ze środowiskiem badaczy problematyki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, szczególnie jej służb specjalnych. W tej kategorii należy wymienić prace dr. Michała Wojnowskiego, a także ekspertów Ośrodka Studiów Wschodnich – Jolanty Darczewskiej, Piotra Żochowskiego, Jadwigi Rogoży. Są to prace bazujące na źródłach rosyjskich, wystarczająco szczegółowo zgłębiające podstawy rosyjskiej walki informacyjnej. W tej grupie należy również wspomnieć prace publikowane na łamach Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego – m.in. dr. Marka Świerczka oraz Sławomira Weremiuka. Literatura autorstwa tych badaczy szerzej została omówiona w dalszych częściach pracy, szczególnie w rozdziale trzecim. Druga grupa prac badawczych nad tym zagadnieniem jest związana z polskim środowiskiem wojskowym. W tym kontekście należy podkreślić, że dorobek przedstawicieli tego środowiska dotyczący walki informacyjnej jest niezmiernie szeroki obejmuje nie tylko zagadnienia związane z Rosją, ale dotyczy ogólnych teoretycznych i praktycznych aspektów tego zjawiska. Przedstawienie

³⁰ D. Kryszk, *Ćwiczenia „Zapad 2017”*...[w:] L. Elak, J. Joniak, M. Wrzosek, M. Depczyński (red.), *Zagrożenia...*, dz. cyt. s. 91-143.

wyników wieloletnich prac badaczy wojskowych zasługuje na odrębną pracę, w niniejszej rozprawie zostaną omówione jedynie wybrane zagadnienia i opracowania dotyczące Federacji Rosyjskiej oraz definicyjnych aspektów walki informacyjnej³¹. Trzecia grupa badaczy, którą należy wymienić pogłębiła wiedzę na temat podstaw ideologiczno-politycznych rosyjskiej walki informacyjnej. Są to przede wszystkim prace dotyczące rosyjskiej myśli politycznej i geopolityki³². Istotne znaczenie mają również studia przypadków, przede wszystkim dotyczące rosyjskich działań na Ukrainie³³.

Powyższy podział należy traktować jako umowny i dotyczący jedynie problematyki rosyjskiej walki informacyjnej. Nie sposób streścić ogółu wysiłku naukowego zmierzającego do zgłębienia zagadnień dotyczących walki informacyjnej, która przez lata była przedmiotem zainteresowania różnych środowisk naukowych³⁴. Zasadniczo jednak badania nad działalnością rosyjską nabrały dynamiki po 2014 r.

³¹ Wśród najnowszych prac warto wymienić prace naukowców związanych z Akademią Sztuki Wojennej – prof. dr hab. Marka Wrzosa oraz dr hab. Zbigniewa Modrzejewskiego, m.in. M. Wrzosek, Sz. Markiewicz, Z. Modrzejewski, *Informacyjny wymiar wojny hybrydowej*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2019 oraz L. Elak, M. Wrzosek, J. Joniak, M. Depczyński, *Zagrożenia hybrydowe*, Bellona, Warszawa 2019. Niezmiernie interesującą pozycją zgłębiającą rosyjską sztukę operacyjną jest monografia, której współautorem jest pracownik ASzWoj dr Marek Depczyński. Fragmenty pracy poświęcono omówieniu m.in. założeń rosyjskiej walki informacyjnej w czasie konfliktu zbrojnego – zob. M. Depczyński, L. Elak, *Rosyjska sztuka operacyjna w zarysie*, Akademia Sztuki Wojennej, Bellona, Fundacja „Historia i Kultura”, Warszawa 2020, s. 377-388. Jako inny przykład należy również wymienić prace zbiorowe kolejne prace przywoływanego wyżej dr. hab. Mirosława Banasika: - M. Banasik (red.), *Polityka Federacji Rosyjskiej i jej konsekwencje dla bezpieczeństwa międzynarodowego*, Difin, Warszawa 2019, M. Banasik (red.), *Bezpieczeństwo międzynarodowe w aspekcie niemilitarnych instrumentów oddziaływania Federacji Rosyjskiej*, Difin, Warszawa 2019; M. Banasik (red.), *Perspektywy zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego kreowanych przez Federację Rosyjską*, Difin, Warszawa 2019.

³² Zakres refleksji nad rosyjską myślą polityczną w polskim piśmiennictwie jest szeroki. Istotny wkład o charakterze opisowo-systematyzującym oraz wyjaśniającym wnoszą przekrojowe badania na temat rosyjskiej myśli politycznej prof. dr hab. Joachina Dieca - zob. J. Diec, *Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015. W tym kontekście autor zwraca uwagę na badania dotyczące tematyki szczególnie istotnej z perspektywy ideologiczno-politycznych podstaw rosyjskiej walki informacyjnej, tj. eurazjatyizmu - Backer R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2000 oraz Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wydawnictwo Funna, Warszawa 2009. Bezpośrednio relacji walki informacyjną z realizacją polityki zagranicznej FR dotyczyły badania przedstawicieli polskich geopolityków – zob. L. Sykułski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2019.

³³ W tym kontekście warto wymienić dwie prace: M. Marek, *Operacja Ukraina. Kampanie dezinformacyjne, narracje, sposoby działania rosyjskich ośrodków propagandowych przeciwko państwu ukraińskiemu w okresie 2013-2019*, Difin, Warszawa 2020 oraz O. Wasiuta, S. Wasiuta, *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2007.

³⁴ Z kwerendy biblioteki Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu wynika, że w 2019 r. w zbiorach bibliotecznych znajdowało się 256 prac, które zakwalifikowano jako tematycznie związane z walką informacyjną. Kwerenda objęła prace zarówno polskojęzyczne jak i zagraniczne opublikowane w latach 1951-2019 – K. Mordzak, *Zestawienie tematyczne. Walka informacyjna*, Biblioteka Akademii Wojsk Lądowych, Wrocław 2019. W 2004 r. problematyki związanej z wojną psychologiczną dotyczyło natomiast 318 prac znajdujących się w zbiorach biblioteki AWL, opublikowanych w latach 1935-2004 – M. Sandecka, I. Kozłowska, *Wojna psychologiczna. Zestawienie tematyczne*, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Lądowych, Wrocław 2004. Powyższe zestawienie przedstawia skalę dorobku dotyczącego tej problematyki, choć oczywiście jedynie część tych prac dotyczy rosyjskiej walki informacyjnej lub zagadnień pośrednio z nią związanych.

Problemy badawcze

Przystępując do zdefiniowanego wcześniej przedmiotu badań autor napotkał dwa zasadnicze problemy badawcze.

Pierwszy dotyczy sfery faktograficznej, tj. wiedzy o zjawisku trollingu w RP. Przeprowadzona kwerenda źródeł wykazała istnienie luki badawczej w odniesieniu do empirycznej diagnozy rosyjskiego trollingu w Polsce³⁵. W opinii autora powyższe sprawia, że na obecnym etapie nie jest możliwe omówienie kwestii bardziej szczegółowych np. tego jakie cele z perspektywy rosyjskiej walki informacyjnej (czy szerzej - polityki zagranicznej) mogą być ewentualnie realizowane za pośrednictwem trollingu. W ramach próby empirycznego zgłębienia wiedzy na ten temat autor w 2017 r. przeprowadził badania wstępne wpisujące się w rozważania podejmowane w niniejszej rozprawie³⁶. Badanie polegało na analizie korpusowej komentarzy pod artykułami dotyczącymi wydarzeń politycznych na Ukrainie opublikowanymi na portalu onet.pl w czasie wyborów prezydenckich w 2010 i 2014 oraz w listopadzie 2013, tj. w czasie rozpoczęcia się protestów społeczno-politycznych na pl. Niepodległości w Kijowie. Celem badania było zidentyfikowanie ewentualnych symptomów trollingu w publikowanych komentarzach. Jednym z wniosków analizy było wykazanie znaczącego wzrostu komentarzy dotyczących rzezi wołyńskiej w listopadzie 2013 r. w stosunku do ich liczby w 2010 r. Z analizy jakościowej wynikało, że niektóre z tych treści wykazywały cechy wówczas identyfikowane przez międzynarodowe ośrodki badawcze jako trolling³⁷ – np. komentarze miały formę długich, przesyconych informacjami treści (liczby, daty, fakty), czym wyraźnie się odróżniały od pozostałych rodzajów publikacji czytelników portalu umieszczanych w sekcji komentarzy pod artykułami. Należy też zwrócić uwagę, że w 2013 r. treści antyukraińskie przeważały w komentarzach i tendencja ta została utrzymana w 2014 r. Powyższe skłoniło autora do kontynuowania badań ukierunkowanych na poszerzenie wiedzy dotyczących tego zjawiska w celu wyjaśnienia jego cech z perspektywy walki informacyjnej. Należy przy tym podkreślić, że z uwagi na brak danych jednoznacznie zidentyfikowanych jako rosyjski trolling badania empiryczne w tym zakresie zawsze będą dotyczyć jedynie mniej lub bardziej prawdopodobnych symptomów tego zjawiska. Należy też zaznaczyć, że trolling został potraktowany przez autora w szerszym kontekście, tj. jako zjawisko charakterystyczne dla komunikacji związanej z nowymi mediami.

³⁵ Prace na temat ogólnej natury tego zjawiska w RP autor omówił w rozdziale drugim – zob. s. 105-107.

³⁶ Badanie zostało ukazane się drukiem w polskim periodyku naukowym – zob. K. Baraniuk, *Corpus-based analysis as a method to identify russian trolling activity*, „Polish Political Science Yearbook”, nr 46, rok 2017, s. 239-255.

³⁷ Wykorzystane badania: R. Szwed i in., *Framing of the Ukraine-Russia Conflict in Online and Social Media*, NATO Strategic Communications, Ryga 2016; S. Svetkova, *Social Media as Tool of Hybrid Warfare*, NATO Strategic Communications, Ryga 2016.

Drugi problem badawczy ma charakter komunikacyjny. W polskim piśmiennictwie dyskurs dotyczący rosyjskiej walki informacyjnej odbywa się przy udziale różnych dziedzin i perspektyw badawczych. Jak wspomniano wyżej wśród ekspertów i naukowców, którzy wnieśli wkład poznawczy w omawiane zagadnienie należy wymienić przede wszystkim specjalistów od problematyki bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej (szczególnie funkcjonowania służb specjalnych tego państwa), polskich wojskowych ekspertów od walki informacyjnych oraz naukowców zajmujących się rosyjską myślą polityczną. Naturalne wydaje się zatem, że przedstawiciele tych środowisk skupiają się na różnych problemach badawczych, przyjmują różne paradygmaty i posługują się różną siatką pojęciową. Należy zauważyć, że na gruncie nauk o polityce, w szczególności w obszarze refleksji nad problematyką stosunków międzynarodowych oraz polityki zagranicznej, istnieje dotychczas niewykorzystany dorobek teoretyczny mogący dodatnio wpłynąć na poszerzenie wiedzy o niektórych aspektach rosyjskiej walki informacyjnej. W związku z powyższym zasadna wydaje się diagnoza, które elementy tego dorobku - szczególnie w odniesieniu do problematyki stosunków międzynarodowych - mają zastosowanie w wyjaśnieniu istoty rosyjskiej walki informacyjnej. W tym kontekście należy również wskazać na konieczność określenia ewentualnych różnic i podobieństw w podejściu do tego działań zbliżonych do walki informacyjnej w polityce zagranicznej innych państw.

Cele badawcze

W ramach dążenia do rozwiązania wyżej zarysowanych problemów badawczych autor sformułował następujące cele i pytania badawcze:

Cel pierwszy - Charakterystyka rosyjskiej walki informacyjnej jako psychospołecznego środka realizacji polityki zagranicznej FR:

- Pytanie badawcze nr 1 (PB 1) - Jakie są cele, metody i narzędzia realizacji walki informacyjnej FR z perspektywy środka realizacji polityki zagranicznej?
- Pytanie badawcze nr 2 (PB 2) - Co stanowi o jej specyfice w porównaniu z koncepcjami zachodnimi dotyczącymi oddziaływania psychospołecznego jako środka realizacji polityki zagranicznej oraz ich stosowaniem w innych państwach?

Cel drugi - Charakterystyka wykorzystania komunikacyjnych cech mediów społecznościowych w rosyjskiej walce informacyjnej:

- Pytanie badawcze nr 3 (PB 3) - Jak media społecznościowe są wykorzystywane w rosyjskiej walce informacyjnej?

- Pytanie badawcze nr 4 (PB 4) - Jakie cechy mediów społecznościowych mają potencjał z perspektywy wykorzystania w rosyjskiej walce informacyjnej?
- Pytanie badawcze nr 5 (PB 5) - Czy Rosja stanowi wyjątek w wykorzystaniu mediów społecznościowych w walce informacyjnej?

Cel trzeci - Charakterystyka trollingu z perspektywy rosyjskiej walce informacyjnej w RP:

- Pytanie badawcze nr 6 (PB 6) - Czy istnieją empiryczne symptomy trollingu w mediach społecznościowych polskojęzycznego Internetu³⁸? Jaka jest ich skala i charakter?
- Pytanie badawcze nr 7 (PB 7) - Jakie cele w kontekście polityki zagranicznej FR wobec RP mogą być realizowane z perspektywy rosyjskiej walce informacyjnej poprzez wykorzystanie trollingu?

Hipotezy badawcze

W dalszym procesie badawczym autor będzie zmierzał do weryfikacji następujących trzech hipotez badawczych:

- Hipoteza badawcza 1 (HB 1): Rosyjska walka informacyjna stanowi psychospołeczny środek realizacji polityki zagranicznej, którego specyfika wykorzystania jest odmienna od teorii i praktyki wykorzystania tych instrumentów w państwach zachodnich;
- Hipoteza badawcza 2 (HB 2): Media społecznościowe są wykorzystywane w rosyjskiej walce informacyjnej jako jedna z przestrzeni rywalizacji społeczno-politycznej (oddziaływania psychospołecznego);
- Hipoteza badawcza 3 (HB 3): Cyberprzestrzeń jest obiektem rosyjskiej walce informacyjnej, o czym świadczą komunikacyjne symptomy zjawiska trollingu w kształtowaniu się narracji na temat rusofobii w 2018 r.

Metody i techniki badawcze

Realizację pierwszego i drugiego celu pracy autor oparł na syntezie, dedukcji, indukcji, analizie oraz metodzie porównawczej. Synteza, zgodnie z jej najbardziej ogólną definicją oznacza *łączenie wyodrębnionych czynników, elementów, części, cech, relacji danego problemu, procesu, struktury lub organizacji. Jest to całościowe poznawcze potraktowanie danego zjawiska lub struktury w procesie myślowego poznania i działalności ludzkiej. Jako*

³⁸ Autor w dalszej części pracy traktuje Internet jako element cyberprzestrzeni – szerzej w odniesieniu kwestii definicyjnych zob. J. Wasilewski, *Zarys definicyjny cyberprzestrzeni*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” nr 9, rok 2013, s. 225-234.

*proces myślowy synteza polega na łączeniu w całość wyodrębnionych przez analizę czynników, parametrów, części, elementów składowych badanej struktury lub organizacji*³⁹. Celem tego typu rozumowania jest wykrywanie relacji w połączonych (syntezowanych) całościach. Porównanie stanowi jedną z metod wykorzystywanych w syntezie: *Synteza przy pomocy takich operacji myślowych jak porównanie, abstrahowanie i uogólnianie zmierza do wykrywania w połączonej, nowej całości istotnych właściwości i zależności (związków)*⁴⁰. Jako pewną całość autor potraktował zjawisko oddziaływania środkami psychospołecznymi w polityce zagranicznej. Drugą syntezowaną płaszczyzną było zjawisko zmian komunikacyjnych, społecznych oraz dotyczących oddziaływania politycznego, spowodowanych rozwojem nowych mediów. Droga wnioskowania została oparta na:

- dedukcji – w przypadku przechodzenia z pojęć i zjawisk ogólnych do szczegółowych⁴¹ (np. omówienie rodzajów poszczególnych środków oddziaływania psychospołecznego – dyplomacji publicznej i kulturalnej, komunikowania międzynarodowego, propagandy, walki informacyjnej, a także charakterystyki wpływu nowych mediów na zjawisko trollingu itd.);
- indukcji – w przypadku wyciągania wniosków ogólnej natury⁴² (np. poprzez podanie przykładów oddziaływania środkami psychospołecznymi w innych państwach określono prawdopodobne zmiany ocen stosowania tych metod w zależności od uwarunkowań wewnętrznych państwa; inny przykład to ukazanie specyfiki wykorzystania mediów społecznościowych w Polsce w kontekście ogólnej natury uwarunkowania komunikacji i potencjalnych podatności na działania rosyjskiej walki informacyjnej itd.).

Następnie zjawisko oddziaływania psychospołecznego w polityce zagranicznej oraz wpływu nowych mediów na przemiany w płaszczyźnie komunikacyjnej i społecznej porównano z założeniami rosyjskiej walki informacyjnej. Porównanie miało charakter analizy

³⁹ J. Apanowicz, *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005, s. 29.

⁴⁰ J. Apanowicz, *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji „BERNARDIUM”, Gdynia 2002, s. 25.

⁴¹ W opinii M. Chodubskiego dedukcja jest drogą przechodzenia z jakiejś racji ogólnej do rzeczywistości konkretnej. Podstawowe jej formy zawierają się w: 1) przechodzeniu od ładu ogólnego do szczegółowych, szczególnych przypadków, zdarzeń, zjawisk; 2) przechodzeniu od pojęcia ogólnego do zawartych w nim pojęć szczegółowych; 3) przekształceniu danych wartości za pomocą zmienionego sposobu łączenia ich elementów – A. J. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 119.

⁴² M. Chodubski w odniesieniu do indukcji stwierdza jest procesem prowadzącym do formułowania uogólnień. Istotnymi jej okolicznościami są: 1) nieobecność danych niezgodnych z uogólnieniem; 2) obfitość danych stanowiących podstawę uogólnienia; 3) obecność danych niezgodnych z uogólnieniami konkurencyjnymi; 4) różnorodność danych będących podstawą uogólnienia – tamże.

jakościowej⁴³. Wnioski autora dotyczące uwarunkowań polityczno-ideologiczne, koncepcyjno-teoretyczne, wykonawczo-instytucjonalne rosyjskiej walki informacyjnej zestawiono z debatą na temat form komunikowania międzynarodowego w polityce zagranicznej, omówieniem rodzajów propagandy, historycznymi i instytucjonalnymi przykładami wykorzystania środków oddziaływania psychologicznego w innych państwach. Wnioski dotyczące dotychczasowej wiedzy o rosyjskim trollingu zestawiono z wybranymi problemami współczesnych społeczeństw w aspekcie przemian w komunikacji spowodowanych nowych mediami, szczególnie sieciowości oraz zmian w zakresie kultury informacyjnej.

Jako techniki autor do tej części badań wykorzystał analizę opracowań i dokumentów.

Realizacja trzeciego celu pracy została oparta na analizie zawartości polskojęzycznych komentarzy w mediach społecznościowych oraz w sekcji komentarzy polskich portalach opublikowanych w 2018 r. odnoszących się do *polskiej rusofobii*. Następnie analizie zawartości poddano konta najbardziej aktywne w rozprzestrzenianiu tych treści w trzech mediach społecznościowych – Facebook, Twitter, Youtube. Decyzja autora co do chronologicznego zakresu danych wynikała z ich dostępności technicznej (autor korzystał z danych archiwalnych dostępnych za pośrednictwem komercyjnego narzędzia) oraz wydarzeń istotnych z perspektywy rosyjskiej propagandy (m.in. kryzysu dyplomatycznego po zamachu na Siergieja Skripała). Tematyka doboru komentarzy wynika z istotności tez narracji o *polskiej rusofobii* w propagandzie FR wobec RP. Szczegóły przyjętej metodologii empirycznej części pracy omówiono w rozdziale piątym.

Struktura pracy

Praca została podzielona na dwie części – teoretyczną (rozdziały 1-4) i empiryczną (rozdział 5).

Pierwszy rozdział dotyczy problematyki oddziaływania psychospołecznego w polityce zagranicznej. Omówiono pojęcie i uczestników międzynarodowych, następnie skupiono się na specyfice polityki zagranicznej państwa ze szczególnym uwzględnieniem rodzajów jej celów, metod oraz środków (określanych także instrumentami). Na podstawie literatury przedmiotu określono definicję środków oddziaływania psychospołecznego oraz zaprezentowano ich koncepcyjne przykłady m.in. w oparciu o prace Josepha Nye’a. Następnie omówiono pojęcie

⁴³ J. Hopkin, *Metody porównawcze* [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006, s. 263. Ich istotę wyjaśnia się następująco – *jakościowe badania porównawcze różnią się od ilościowych swym <<holizmem>>. Podczas gdy badania ilościowe mają przede wszystkim charakter analityczny – wyabstrahowują określone zjawiska z ich kontekstu, by porównywać je między poszczególnymi przypadkami, badania jakościowe rozpatrują te same zjawiska we właściwym im kontekście, ujmując poszczególne przypadki jako całości* – tamże, s. 264.

komunikowania międzynarodowego oraz międzynarodowego komunikowania politycznego oraz zarysowano podstawowe podejścia badawcze wyjaśniających ich istotę. W dalszej kolejności autor omówił poszczególne instrumenty komunikowania politycznego – propagandę, dyplomację publiczną (także: kulturalną i medialną) oraz wybrane pojęcia charakterystyczne dla komunikacji publicznej w wymiarze wojskowym oraz w czasie wojny i konfliktu zbrojnego. Autor skupił się na cechach łączących te typy instrumentów oraz przedstawił perspektywy badawcze różnicujące ich istotę (szczególnie zmiany w naturze komunikacji w dyplomacji publicznej). W tej części rozprawy podano również zasadnicze definicje walki informacyjnej funkcjonujące w polskim piśmiennictwie w celu ukazania różnie rozkładających się akcentów zainteresowań i paradygmatów badawczych dotyczących walki informacyjnej, a więc skupionych na procesach informacyjnych w porównaniu do zjawisk opartych na procesach komunikacyjnych. Rozdział zamyka omówienie przykładów wykorzystania instrumentów psychospołecznych w polityce zagranicznej państw. Intencją autora było przede wszystkim ukazanie różnych metod ich wykorzystania (tj. pozytywnych i negatywnych). Podano instrumenty dyplomacji kulturalnej państw zachodnich, ocenę działalności tych instytucji przez organa bezpieczeństwa PRL, następnie podano i zaprezentowano przykładowe przejawy wpływu sytuacji międzynarodowej na rozwój i koncepcję działania jednej z kluczowych instytucji zaangażowanych w prowadzenie dyplomacji publicznej w Stanach Zjednoczonych, tj. United States Information Agency. Poruszono także problem postrzegania działalności NGO w niektórych państwach. Ostatnim omawianym przykładem jest problem oddziaływania psychospołecznego Chińskiej Republiki Ludowej ze szczególnym uwzględnieniem kultury strategicznej tego państwa, w tym ideologii, koncepcji walki informacyjnej oraz instytucji zaangażowanych w jej prowadzenie.

W drugim rozdziale omówiono wpływ nowych mediów na wybrane kwestie społeczne oraz komunikację. Rozdział rozpoczęto od przedstawienia istoty procesu komunikacyjnego oraz zarysowania wybranych perspektyw badawczych dotyczących współczesnych cech tego zagadnienia, szczególnie wzrostu interaktywności współczesnych procesów komunikacyjnych, roli tzw. *gate-keeperów* i liderów opinii. Następnie omówiono definicję i cechy nowych mediów oraz poglądy na spowodowanych ich rozwojem zmian komunikacyjnych (wspomniany wzrost interaktywności) oraz społecznych (poruszono takie zagadnienia jak m.in. rozwój nowych tożsamość oraz retribalizacja społeczna). W dalszej kolejności autor skupił się na omówieniu mediów społecznościowych uwzględniając problem kultury informacyjnej współczesnego człowieka, a szczególnie *zanieczyszczenia* środowiska informacyjnego nadmiarem informacji oraz zmianą funkcji użytkownika mediów społecznościowych, którą

pełni w procesie komunikacyjnym (poruszono problem mieszania się roli nadawcy i odbiorcy, wzrostu roli gatekeeperów wśród Internautów oraz tzw. *baniek informacyjnych*). W rozdziale przedstawiono również badania dotyczące polskich Internautów, w kontekście ich zachowań w sieci, szczególnie w odniesieniu do wykorzystywanych źródeł informacji oraz podatności na manipulację. Rozdział zamyka omówienie zjawiska trollingu internetowego. Określono cechy nowych mediów, które sprzyjają występowaniu takiej aktywności oraz podano jej dotychczas zbadane motywy natury psychologicznej oraz polityczno-społecznej. Podano przykłady trollingu jako narzędzia oddziaływania w komunikacji politycznej oraz przedstawiono stan badań na ten temat w odniesieniu do Polski.

W trzecim rozdziale przedstawiono podstawy rosyjskiej walki informacyjnej z uwzględnieniem czynników kulturowych i ideologiczno-politycznych, koncepcyjno-teoretycznych oraz instytucjonalno-wykonawczych. Tytułem wstępu do rozważań przedstawiono pojęcie i istotę kultury strategicznej oraz zarysowano główne uwarunkowania tego zagadnienia w odniesieniu do Federacji Rosyjskiej. Następnie omówiono czynniki kształtujące percepcję rosyjskiej tożsamości w wymiarze międzynarodowym. W szczególności skupiono się na zarysowaniu problemu postrzegania Zachodu przez Rosjan oraz wpływu myślenia dialektycznego i mentalności tzw. *syndromu oblężonej twierdzy*. W dalszej kolejności omówiono pojęcie walki informacyjnej w rozumieniu rosyjskim, ze szczególnym uwzględnieniem jej celów oraz specyfiki, a następnie objaśniono pojęcia i koncepcje związane z tym zagadnieniem. Autor skupił się na – w jego przekonaniu – kwestiach najbardziej ogólnych takich jak: podejście do agitacji i propagandy, koncepcja dywersji ideologicznej i środków aktywnych, a wykorzystanie tzw. organizacji fasadowych oraz agentury wpływu. Autor w tej części rozdziału zwrócił uwagę głównie na historyczne koncepcje z okresu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR⁴⁴), a następnie przedstawił bliższą współczesności ideę *sieci eurazjańskiej* Aleksandra Dugina. W rozdziale wyjaśniono również specyfikę rosyjskiej dezinformacji oraz paradygmatu działań o takim charakterze określanych jako *zarządzanie refleksyjne*, a następnie przedstawiono koncepcję wojny informacyjnej w ujęciu Igora Panarina. Ostatnia część rozdziału dotyczy funkcjonowania aparatu instytucjonalnego zaangażowanego w prowadzenie rosyjskiej walki informacyjnej w trzech wymiarach czasowych: międzywojennym, zimnowojennym oraz współczesnym. Autor skupił się na zarysie rosyjskich (wcześniej sowieckich) struktur koordynująco-sterujących oraz wykonawczych, a także na mechanizmach zachodzących między tymi płaszczyznami.

⁴⁴ W dalszej części pracy w cytatach dokumentów i opracowań naukowych autor posługuje się również akronimem ZSRS – Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich.

W rozdziale czwartym omówiono wykorzystanie trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej. Autor omawia uwarunkowania wewnętrzne powstania oraz rozwoju rosyjskiego trollingu, a także koncepcyjny i instytucjonalny wymiar tego zjawiska w walce informacyjnej FR. Rozdział rozpoczyna omówienie problemu rozwoju Internetu w Rosji (tzw. *runetu*) oraz działań rosyjskich władz ukierunkowanych na kontrolę tej przestrzeni. Autor zarysował percepcję rosyjskiego establishmentu roli mediów dla życia politycznego oraz konsekwencje tego stanu rzeczy dla *runetu*, w tym mediów społecznościowych i zjawiska trollingu. W dalszej kolejności autor omówił rosyjskie podejście do działań w cyberprzestrzeni z perspektywy założeń walki informacyjnej, a następnie skupił się na trollingu – zakresu definicyjnego tego zjawiska z perspektywy działań FR, umiejscowienia w kontekście innych narzędzi z zakresu walki informacyjnej oraz wiedzy dotyczącej praktycznego wymiaru rosyjskiego trollingu, ze szczególnym uwzględnieniem struktur zajmujących się trollingiem oraz cech kont-trolli.

Rozdział piąty ma charakter badawczy i został podzielony na trzy części – omówienie założeń, metodyki oraz zastosowania analizy zawartości jako metody stosowanej w badaniu, charakterystykę metodologii badań własnych oraz przedstawienie wyników badania.

Wykorzystana bibliografia

W pracy wykorzystano dostępne w języku polskim i angielskim źródła pierwotne oraz wtórne. Źródła rosyjskie wykorzystane na prawie cytatu za poszczególnymi pozycjami literatury przedmiotu podano w bibliografii. W kontekście dokumentów należy wskazać na niezmiernie istotne z perspektywy niniejszej pracy publicznie dostępne materiały ze śledztw amerykańskich instytucji państwowych dotyczących rosyjskiej ingerencji w wybory prezydenckie w USA⁴⁵, kluczowy z perspektywy niniejszej pracy okazał się również tzw. *Długi telegram Kennana* – analiza sowieckiej polityki zagranicznej sporządzona przez członka misji dyplomatycznej Stanów Zjednoczonych w ZSRR⁴⁶. W ramach opracowań o charakterze źródeł pierwotnych (wywołanych) znajdują się badania społeczne na temat uwarunkowań

⁴⁵ 18 U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A, United States District Court for the District of Columbia <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1035562/download>, (dostęp: 20-04-2020); LLC – AO 91 (Rev. I 1/1 I) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern District of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>, (dostęp: 20-04-2020), R. S. Muller, *Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election*, U.S. Department of Justice, Washington 2019.

⁴⁶ *Reports on developments of significance within the Soviet Union of concern to relations with the United States and other countries, 861.00/2-2246: Telegram*, „Foreign Relations of the United States 1946” t. 7. Materiał jest dostępny w wersji elektronicznej: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1946v06/d475> (dostęp: 20.03.2021). Polskie tłumaczenie tekstu opublikowano na łamach czasopisma „Układ Sił” – *Długi telegram Kennana. Najważniejsza depecha w historii dyplomacji* (tłum. Tomasz W. Deptuch), „Układ Sił” nr 13, rok 2019, s. 16-33.

polskojęzycznego Internetu i jego użytkowników m.in. takich ośrodków jak CBOS⁴⁷; McKinsey⁴⁸ oraz NASK⁴⁹. Autor korzystał z badań oraz reportaży dotyczących śledztw dziennikarskich o ogólnym zjawisku trollingu w RP⁵⁰; ekspertyzy z okresu zimnej wojny amerykańskiej grupy roboczej ds. środków aktywnych omawiające ówczesne przejawy walki informacyjnej⁵¹; opracowania materiałów Władysława Surkowa⁵²; badania nad trollingiem rosyjskim w innych państwach⁵³ i doniesienia z aktywności mediów społecznościowych⁵⁴ i

⁴⁷ *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020.

⁴⁸ W. Bogdan, D. Boniecki, M. Purta (i in.), *Cyfrowi Polacy – przyspieszenie e-rewolucji*, McKinsey&Company, https://www.mckinsey.com/pl/~media/McKinsey/Locations/Europe%20and%20Middle%20East/Polska/Raporty/Cyfrowi%20Polacy%20Przyspieszenie%20E%20rewolucji/Cyfrowi-Polacy-2018_raport-McKinsey.pdf, (dostęp: 16.12.2020).

⁴⁹ M. Bochenek, R. Lange (red.), *Bezpieczne wybory. Badanie opinii o (dez)informacji w sieci*, NASK Pracownia Badań Społecznych, Warszawa 2019.

⁵⁰ m.in. R. Gorwa, *Unpacking the Ecosystem of Social Media Manipulation* [w:] S. C. Woolley, Ph. N. Howard (red.), *Computational propaganda. Political parties, politicians and political manipulations on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork 2019; *Farma trolli. Największa znana polska firma trolli bierze państwowe dotacje – Polska*, www.newsweek.pl/polska/farma-trolli-najwieksza-znana-polska-farma-trolli-bierze-panstwowe-dotacje/xgkzj85 (dostęp: 27.03.2021); R. Kim, E. Lis, *Hejterzy bez zahamowań*, www.newsweek.pl/hejterzy-bez-zahamowan-jak-niszcz%C3 (dostęp: 27.03.2021); J. Grabarczyk, M. Mazurkiewicz, J. Patrick, *Dezinformacja i propaganda w polskim Internecie w trakcie kampanii wyborczej 2019*, Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka, <https://fronteuropejski.pl/wp-content/uploads/2019/12/Front-Europejski-Dezinformacja-i-propaganda-w-polskim-internecie-w-trakcie-kampanii-wyborczej-2019.pdf>, (dostęp: 27.03.2021).

⁵¹ m.in. *Soviet Active Measures in The „Post-Cold War” Era 1988-1991. How Soviet Active Measures Themes Were Spread*, http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm, (dostęp: 15.11.2020); *Soviet Active Measures. September 1983*, United States Department of State Bureau of Public Affairs, Raport Specjalny nr 110, rok 1983.

⁵² R. Seely, *The Surkov Leaks. The inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, https://rusi.org/sites/default/files/201907_op_surkov_leaks_web_final.pdf (dostęp: 21.11.2020).

⁵³ m.in. R. Diresta, K. Shaffer, B. Ruppel i in., *The tactics and tropes of the Internet Research Agency*, źródło internetowe: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=senatedocs>; W. Marcellino, K. Marcinek, S. Pezard, M. Matthews, *Detecting Malin or Subversive Information Efforts over Social Media. Scalable Analytics for Early Warning*, Rand Corporation, Santa Monica 2020; D. Teperik, G. Senkiv, G. Bertolin i in., *Virtual russian world in the Baltics. Psycholinguistic analysis of online behaviour and ideological content among russian-speaking social media users in the Baltic States*, NATO StratCom, <https://www.stratcomcoe.org/virtual-russian-world-baltics>; S. Zannettou, T. Caulfield, E. De Cristaro, M. Sirivianos, G. Stringhini, J. Blackburn, *Disinformation warfare: understanding state-sponsored trolls on Twitter and their influence on the web*, <https://arxiv.org/abs/1801.09288>, (dostęp: 31.05.2020); A. Addawood, A. Badawy, K. Lerman, E. Ferrara, *Linguistic cues to deception: identifying political trolls on social media*, źródło: <https://www.aaii.org/ojs/index.php/ICWSM/article/view/3205> (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁴ *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia, Iran, Vietnam and Myanmar*, www.about.fb.com/news/2020/02/removing-coordinated-inauthentic-behavior/, (dostęp: 01.04.2020); *Removing More Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2019/10/removing-more-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia/, (dostęp: 01.04.2020); *Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Russia*, www.about.fb.com/news/2019/01/removing-cib-from-russia/, (dostęp: 01.04.2020); *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2020/03/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia/, (dostęp: 01.04.2020).

ukraińskiego kontrwywiadu SBU⁵⁵, wykorzystano również dane dotyczące trollingu rosyjskiego opublikowane przez portal Twitter⁵⁶.

Wśród źródeł wtórnych (zastanych) autor korzystał z różnorodnej literatury przedmiotu w postaci monografii i artykułów opublikowanych w wydawnictwach zwartych oraz ciągłych. Interdyscyplinarność poruszanych zagadnień spowodowała konieczność przeprowadzenia szerokiej kwerendy w tym zakresie, autor jest świadomy, że w pracy wykorzystał jedynie część z prac dotyczących omawianej tematyki.

W odniesieniu do prac naukowych szczególnie istotnych z perspektywy niniejszej pracy należy podać publikacje: Teresy Łoś-Nowak⁵⁷, Justyny Zając⁵⁸ i Romana Kuźniara⁵⁹ - w odniesieniu do omawianych w pracy aspektów teorii polityki zagranicznej, Beaty Ociepki dotyczące komunikowania międzynarodowego i dyplomacji publicznej⁶⁰; Bogusławy Dobek-Ostrowskiej omawiające istotę komunikacji politycznej⁶¹; Gartha S. Jowett i Victorii O'Donnell w odniesieniu do współczesnego modelu propagandy⁶², Davisona dotyczące międzynarodowej komunikacji politycznej⁶³. Na uwagę autora zwróciło również holistyczne postrzeganie walki informacyjnej Tomasza Aleksandrowicza⁶⁴ oraz przykład propagandy wojennej w ujęciu historycznym zawarty w pracy Stefana Roweckiego z 1933 r.⁶⁵. W opinii autora materiałem o interesujących walorach poznawczych przybliżających problematykę zróżnicowanego odbioru dyplomacji publicznej w skonfliktowanych państwach i blokach

⁵⁵ m.in. *SBU blocks activity of a powerful "botfarm", providing services for Russia and militants*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6819#.4SQ1SsHE.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU blocks activities of extensive network of „botofarms”, supported through Russian online services*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7140#.73NjoTOW.dpbs> (dostęp: 17-04-2020)

⁵⁶ https://storage.googleapis.com/twitter-election-integrity/hashed/2018_10/ira/ira_tweets_csv_hashed.zip - dane przetworzono na podstawie języka programowania Python oraz oprogramowania Microsoft Excell

⁵⁷ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie-systemy-uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.

⁵⁸ J. Zając, *Środki i metody polityki zagranicznej państwa* [w:] R. Zięba, *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

⁵⁹ R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne* [w:] E. Halizak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

⁶⁰ B. Ociepka, *Komunikowanie międzynarodowe*, Wydawnictwo ASTRUM, Warszawa 2002; B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008; B. Ociepka, *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR;

⁶¹ B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁶² G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Sage Publication, Kalifornia-Londyn-Nowe Delhi-Singapur-Waszyngton 2012.

⁶³ Ph. W. Davison, L. A. Georg, *An Outline for the Study of International Political Communications*, „The Public Opinion Quarterly”, nr 16, rok 1952, Special Issue on International Communications Research.

⁶⁴ T. R. Aleksandrowicz, *Podstawy walki informacyjnej*, Editions Spotkania, Warszawa 2016; T. R. Aleksandrowicz, *Bezpieczeństwo cyberprzestrzeni ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 14, rok 2016; T. R. Aleksandrowicz, *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021.

⁶⁵ S. Rowecki, *Propaganda w przygotowaniu obrony kraju*, Głównia Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1933.

politycznych są fragmenty monografii Patryka Pleskota dotyczącej kontrwywiadu cywilnego PRL⁶⁶. Wśród literatury dotyczącej nowych mediów, społeczeństw sieciowych ważnymi pracami były publikacje m.in. Jana van Dijka⁶⁷ i Manuela Castellsa⁶⁸, Oliwii Tarasiewicz-Gryt⁶⁹, Dariusza Jemielniaka⁷⁰, natomiast w odniesieniu do współczesnej kultury informacyjnej – Wiesława Babika⁷¹ oraz Hanny Batorowskiej, Rafała Klepki i Olgi Wasity⁷². W odniesieniu do rosyjskiej walki informacyjnej zdecydowanie największy wkład poznawczy dla autora miały prace M. Wojnowskiego i ekspertów OSW. Interesujące okazały się również starsze opracowania, przede wszystkim dotyczące działalności Kominternu na terytorium II RP⁷³ oraz monografie publikowane w latach 70. i 80. XX wieku rzucające światło na istotę komunistycznej propagandy⁷⁴. W odniesieniu do praktycznego wymiaru współczesnej walki informacyjnej, szczególnie jej podstaw instytucjonalnych na poziomie strategicznym warto zwrócić uwagę na opracowanie Fińskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych w Helsinkach⁷⁵ oraz Marka Galeottiego⁷⁶. Z perspektywy zrozumienia ideologiczno-politycznych

⁶⁶ P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989). Część I*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2013.

⁶⁷ Jan van Dijk, *Spoleczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁶⁸ M. Castells, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁶⁹ O. Tarasiewicz-Gryt, *Stare czy nowe? Retoryka nowych mediów* [w:] K. Pokorna-Ignatowicz, S. Jędrzejewski, J. Bierówka, *Nowe media a praktyki komunikacyjne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.

⁷⁰ D. Jemielniak, *Netnografia, czyli etnografia wirtualna – nowa forma badań etnograficznych*, „Prakseologia” nr 154, rok 2013.

⁷¹ W. Babik, *Ekologia informacji katalizatorem równoważenia rozwoju społeczeństwa informacji i wiedzy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 100, rok 2012; W. Babik, *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy* [w:] S. Cisek (red.), *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*. Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016.

⁷² H. Batorowska, R. Klepka, O. Wasiuta, *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2019.

⁷³ K. Sacewicz, *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918-1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości”, nr 10, rok 2009; A. Meller, *Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik „Walka z Bolszewizmem” w latach 1927-1931*, „Historia i Polityka”, t. 7, rok 2008; H. Glass (red.), „Walka z bolszewizmem”, Zeszyt I, rok 1927; H. Glass (red.), „Walka z bolszewizmem” Zeszyt II, 1928 rok. Niezmiernie interesujące opracowania dotyczące tej tematyki to: M. Świerczek, *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRS wobec II RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 15, rok 2017; A. Krzak, *Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921-1939*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 10, rok 2010.

⁷⁴ J. Mazurek, *Informacja społeczna i propaganda. Studia i szkice*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979; L. Wojtasik, *Agitacja polityczna. Poradnik dla agitatora*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979; A. Kossecki, S. Kuśmierski (red.), *Teoria i praktyka propagandy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985; . Bejda, M. Nowczuk, P. Kuroczkin, L. Nowotny, G. Smirnow, *Naukowe podstawy propagandy komunistycznej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1977; P. W. Pozdniakow, *Efektywność propagandy komunistycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978; L. Wojtasik, *Psychologia propagandy politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986.

⁷⁵ K. Pynnöniemi, A. Rácz, *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016.

⁷⁶ M. Galeotti, *The Presidential Administration: The Command and Control Nexus of Putin's Russia*, <https://marshallcenter.org/en/publications/security-insights/presidential-administration-command-and-control-nexus-putins-russia-0>, (dostęp: 20.11.2020); M. Galeotti, *Controlling Chaos: How Russia Manages Its Political War in Europe*, „Brief Policy” 2017,

i kulturowych podstaw rosyjskiej walki informacyjnej uwagę zwróciły prace takich autorów jak Włodzimierz Bączkowski⁷⁷, Joachim Diec⁷⁸, Roman Backer⁷⁹, Iwona Massaka⁸⁰ oraz Piotr Eberhardt⁸¹. W odniesieniu do badań nad umiejscowieniem cyberprzestrzeni w rosyjskiej walce informacyjnej należy zwrócić uwagę na opracowania wydane przez ośrodki badawcze związane głównie z trzecim sektorem⁸². W kontekście prac dotyczących uwarunkowań rosyjskiego trollingu w Rosji interesujące okazały się opracowania o kształtowaniu się rosyjskiego runetu⁸³. W odniesieniu do praktycznych przejawów tego zjawiska warto dominują prace anglojęzyczne⁸⁴.

Rozdział 1. Oddziaływanie psychologiczno-społeczne jako środek realizacji polityki zagranicznej

1.1. Specyfika polityki zagranicznej państwa i komunikowania międzynarodowego

1.1.1. Stosunki międzynarodowe i polityka zagraniczna

Józef Kukułka w monografii *Wstęp do nauki stosunków międzynarodowych* stwierdza, że stosunki międzynarodowe *stanowią zewnętrzny, a zarazem wtórny wyraz potrzeb i dążeń społeczności wewnątrzpaństwowych (grupowych, etnicznych i narodowych). Są one także przejawem współdziałania, współzawodnictwa lub walki tych społeczności w środowisku międzynarodowych*. Kukułka dodaje: *Wszelkie przejawy zachowań wszystkich podmiotów tego*

https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/, (dostęp: 20.11.2020).

⁷⁷ W. Bączkowski, *Uwagi o istocie siły rosyjskiej*, „Wschód, orient”, nr 4, rok 1938.

⁷⁸ J. Diec, *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia. Tom 1. Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

⁷⁹ R. Backer, *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2000.

⁸⁰ I. Massaka, *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wydawnictwo Funna, Warszawa 2009.

⁸¹ P. Eberhardt, *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*, „Przegląd Geograficzny” nr 82 (2), rok 2010.

⁸² M. Connell, S. Vogler, *Russia's approach to cyber warfare*, Centre For Strategic Studies, https://www.cna.org/cna_files/pdf/DOP-2016-U-014231-1Rev.pdf, (03.04.2020); R. C. Maness, B. Valeriano, *Russia's coercive diplomacy. Energy, cyber, maritime policy as new sources of power*, Palgrave Macmillan, wydanie elektroniczne 2015; J. J. Wirtz, *Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy*, [w:] K. Geers, *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine*, NATO CCD COE Publications, Tallin 2015; *Bearing witness: uncovering the logic behind russian military cyber operations*, Booz Allen Hamilton, https://boozallen.com/content/dam/boozallen_site/ccg/pdf/publications/bearing-witness-uncovering-the-logic-behind-russian-military-cyber-operations-2020.pdf, (dostęp: 21-04-2020).

⁸³ B. Gołabek, *Anatomia „Runetu”. Rosyjskojęzyczny Internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigionia w Krośnie, Krosno 2014; B. Gołabek, *Runet jako <<extra territorium>> byłego ZSRR – wokół rosyjskiej cybergeopolityki*, [w:] L. Sykuliński (red.) *Studia nad rosyjską geopolityką*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Częstochowa 2004.

⁸⁴ O. Nikolayenko, *Framing and counter-framing a Peace March in Russia: the use of Twitter during a hybrid war*, „Social Movment Studies”, nr 18, rok 2019; M. Placek, *Social media and regime support in Russia: does it matter which website is used?* „East European Politics”, nr 35, rok 2019; V. Spaiser, i in. *Communication power struggles on social media: A case study of the 2011-12 Russian protests*, „Journal of International Technology & Politics”, rok 2017.

*środowiska generują różne procesy interakcji międzynarodowych i pobudzają dynamikę stosunków międzynarodowych*⁸⁵. Stosunki międzynarodowe są zatem wypadkową relacji (kooperatywnych i antagonistycznych) różnych jej uczestników. Jeden z podziałów uczestników stosunków międzynarodowych, wyszczególnia podmioty pozapaństwowe oraz państwa. Do pierwszej kategorii zalicza się narody, organizacje międzynarodowe i ruchy międzynarodowe, a także uczestników transnarodowych (np. przedsiębiorstwa fundacje czy związki religijne) oraz subpaństwowych (mogą to być osoby fizyczne, organizacje społeczne oraz partie polityczne)⁸⁶. Państwa są zaliczane do najważniejszych podmiotów w międzynarodowych stosunkach politycznych, choć ocena ich roli oraz znaczenia innych uczestników jest przedmiotem debaty badaczy SM i jest różna w zależności od przyjmowanego przez nich paradygmatu⁸⁷.

Żyjący na przełomie XIX w. i XX w. niemiecki prawnik i teoretyk państwowości Georg Jellinek sformułował następujące elementy konieczne do funkcjonowania państwa: terytorium, ludność i władza⁸⁸. Na tej podstawie z perspektywy stosunków międzynarodowych państwem można określić każdą suwerenną jednostkę geopolityczną zgodną z prawem międzynarodowym⁸⁹. Polityka zagraniczna jest jedną z zasadniczych domen działalności państwa. Roman Kuźniar znaczenie terminu polityki zagranicznej wyjaśnia jako *zorganizowany i skierowany na zewnątrz wysiłek państwa, podporządkowany osiągnięciu jego żywotnych interesów, który wyraża się w kształtowaniu jego zewnętrznego otoczenia (tworzeniu i sprzyjaniu relacji oraz sytuacji korzystnych, zapobieganiu i usuwaniu sytuacji niekorzystnych)*⁹⁰. Teresa Łoś-Nowak przez politykę zagraniczną rozumie *dynamiczny proces formułowania i realizacji interesów narodowych w policentrycznym środowisku międzynarodowym*. Łoś-Nowak jednocześnie zwraca uwagę, że na ten proces składają się dwie fazy. W pierwszej dochodzi do identyfikacji oraz formułowania interesów państwa i narodu, natomiast w drugiej do implementacji polityki zagranicznej. Podkreśla przy tym, że polityka zagraniczna jest działalnością celową, przy czym badaczka stwierdza również, że (...) *mając na względzie percepcję polityki zagranicznej w środowisku międzynarodowym, czytelność jej*

⁸⁵ J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003, s. 19.

⁸⁶ Z. Czachór, *Uczestnicy stosunków międzynarodowych* [w:] W. Malendowski, Cz. Mojsiewicz (red.), *Stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Alta 2, Wrocław 1998, s. 39-40.

⁸⁷ Szerzej na ten temat we wstępie niniejszej pracy.

⁸⁸ E. Klima, *Państwo – historia idei*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socia-Oeconomica”, nr 10, rok 2009, s. 17.

⁸⁹ J. Pietraś, *Uczestnicy stosunków międzynarodowych* [w:] T. Łoś-Nowak, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 41.

⁹⁰ R. Kuźniar, *Międzynarodowe stosunki polityczne* [w:] E. Haliżak, R. Kuźniar (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006, s. 122.

celów ma zasadnicze znaczenie. W praktyce jednak są one często zawoalowane i niekompletne, zmienne i wewnętrznie niespójne⁹¹. Formułowanie celów polityki zagranicznej państwa zależy zatem od szeregu czynników. Według Beaty Molo na treść polityki zagranicznej, jej cechy oraz instrumenty, a także sposób w jaki państwo współtworzy stosunki międzynarodowe wpływają wyznaczniki polityki zagranicznej, czyli *system wzajemnie warunkujących się przesłanek, powodujących określony skutek i wystarczających, aby dany skutek wystąpił*⁹². Podział wskaźników przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Wyznaczniki polityki zagranicznej państwa według Beaty Molo

Wewnętrzne	Zewnętrzne
Obiektywne 1. Środowisko geograficzne państwa 2. Potencjał ludnościowy 3. Potencjał gospodarczy i naukowo-techniczny 4. System społeczno-polityczny	Obiektywne 1. Ewolucja najbliższego danemu państwu środowiska międzynarodowego 2. Pozycja państwa w systemie stosunków i ról międzynarodowych 3. Struktura i zasięg umownych powiązań międzynarodowych państwa oraz obowiązujące prawo międzynarodowe
Subiektywne 1. Percepcja środowiska międzynarodowego przez własne społeczeństwo i państwo oraz postawy społeczne wobec innych państw i narodów 2. Koncepcje polityki zagranicznej 3. Jakość oraz aktywność własnej służby i dyplomacji	Subiektywne 1. Międzynarodowa percepcja danego państwa i narodu oraz oczekiwania i wymagania stawiane danemu państwu przez inne państwa 2. Koncepcje polityki zagranicznej innych państw 3. Jakość oraz aktywność służby zagranicznej i dyplomacji innych państw

Źródło: B. Molo, *Pojęcia i kategorie stosunków międzynarodowych* [w:] E. Czacimer (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014, s. 19.

Wśród kategorii celów polityki zagranicznej najbardziej ogólnie można wymienić⁹³:

- cele podstawowe – są związane z bezpośrednimi żywotnymi interesami państwa;
- cele ekspansywne – wyrażają różnorodne potrzeby oraz dążenia państw, w tym zdobywanie prestiżu bądź autorytetu międzynarodowego;
- cele uniwersalne – są to np. pokój oraz współpraca międzynarodowa.

⁹¹ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie-systemy-uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 193-194.

⁹² B. Molo, *Pojęcia i kategorie stosunków międzynarodowych* [w:] E. Czacimer (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014, s. 19.

⁹³ K. J. Holsti, *International Politics. A Framework for Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1967, s. 131 [za:] T. Łoś-Nowak, *Stosunki...*, dz. cyt., s. 193-194.

Istnieją również inne kryteria celów polityki zagranicznej. B. Molo wyróżnia w tym względzie typizację ze względu na: horyzont czasowy, znaczenie oraz treść. W pierwszym przypadku cele polityki zagranicznej mogą mieć charakter długo-, średnio- oraz krótkofalowy. Z perspektywy znaczenia dla polityki zagranicznej można mówić o celach podstawowych (tj. żywotnych), głównych (czyli tymi, które są ważne w danym czasie) oraz drugorzędnych. Z uwagi na treść Molo wyszczególnia cele egzystencjalne (dotyczą bezpieczeństwa, przetrwania), koegzystencjalne (zaspokajają potrzeby państwa w odniesieniu do jego roli, przynależności oraz współpracy międzynarodowej) oraz funkcjonalne (dotyczą różnych form regulacji, informacji i procedur decyzyjnych)⁹⁴.

Cele polityki zagranicznej są osiąganę za pośrednictwem różnych metod oraz środków. Justyna Zajac przez środki polityki zagranicznej uznaje *wszystkie zasoby i instrumenty, przy użyciu których państwa starają się kształtować pożądane postawy i działania zagranicznych podmiotów oraz pożądane stany zjawisk i procesów międzynarodowych*. Badaczka zwraca uwagę, że same środki nie przesądzają o tym w jaki sposób państwo będzie je wykorzystywać w polityce zagranicznej. W związku z powyższym zwraca uwagę na konieczność wyszczególnienia kolejnego kategorię elementu polityki zagranicznej, tj. metody polityki zagranicznej, czyli *sposobu posługiwania się przez państwa środkami*. Metody można dzielić na pozytywne (tj. nakłanianie), negatywne (tj. przymus) oraz neutralne. Zajac od wyboru metody uzależnia również rodzaj użytego instrumentu⁹⁵.

Na kwestię doboru metod i środków również zwraca uwagę Teresa Łoś-Nowak, która stwierdza, że *metoda, czyli sposób postępowania, na ogół przesądza o wyborze określonego rodzaju środków niezbędnych do osiągnięcia określonego celu polityki zagranicznej, chociaż w wyjątkowych sytuacjach i w odniesieniu do państw wyjątkowo nagannie postępujących w środowisku międzynarodowym, właściwy dobór środków staje się ważniejszy niżeli metody postępowania*. Łoś-Nowak metody pozytywne określa dyplomatycznymi, a negatywne (wymuszanie, odstraszenie, groźbę użycia siły, użycie siły) – niedyplomatycznymi. Zajac wśród środków polityki zagranicznej wyszczególnia natomiast⁹⁶:

- środki polityczne, czyli przede wszystkim dyplomatyczne środki pokojowego załatwiania sporów (negocjacje, dobre usługi i mediacja, komisje badań, koncyliacja),
- środki ekonomiczne (sankcje gospodarcze, pomoc gospodarcza),

⁹⁴ B. Molo, *Pojęcia i kategorie stosunków międzynarodowych* [w:] E. Cziomer (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014, s. 19.

⁹⁵ J. Zajac, *Środki i metody polityki zagranicznej państwa* [w:] R. Zięba, *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004, s. 79-80.

⁹⁶ Tamże, s. 82-97.

- środki wojskowe (zbrojenia i wojna, zagraniczna obecność wojskowa, pomoc wojskowa),
- środki kulturowo-ideologiczne (kultura i dyplomacja kulturalna, ideologia),
- inne środki (wywiad, udział państwa w wielostronnych operacjach pokojowych).

Nieco inaczej do przedmiotowej kwestii podchodzi Roman Kuźniar. Według badacza zarówno środki, jak i metody oraz sposoby postępowania przez państwo dla osiągnięcia założonych celów, to inaczej instrumenty polityki zagranicznej. Badacz wyróżnia zatem:

- instrumenty polityczne – są to przede wszystkim wszelkie kontakty pomiędzy oficjalnymi przedstawicielstwami państw oraz cała sfera stosunków dyplomatycznych;
- instrumenty gospodarcze – obejmują znajdujące się w dyspozycji państw zasoby, jak i sposoby posługiwania się nimi w polityce zagranicznej;
- instrumenty wojskowe – są stosowane w ostateczności, gdy zawiodą inne środki i metody, również w wymuszonej reakcji na nieprzyjazne poczynania innych państw;
- instrumenty psychospołeczne, o których Kuźniar pisze następująco *polegają na wykorzystaniu takich atutów, jak kultura, nauka, informacja, atrakcyjność ideologii czy modelu społecznego w działalności promocyjnej, propagandowej, informacyjnej prowadzonej przez dane państwo wobec swego otoczenia. Stosowanie środków psychospołecznych służy niekiedy dezinformacji, dywersji lub też przybiera postać czarnej propagandy, zmierzającej do uzależnienia lub podbicia innego państwa. W normalnej sytuacji środki tego rodzaju służą kształtowaniu korzystnego wizerunku i budowaniu jego prestiżu na scenie międzynarodowej, zjednywaniu sobie społeczeństw, kreowaniu warunków ułatwiających wywieranie politycznego wpływu.*

Należy zwrócić uwagę, że Kuźniar termin *instrument* traktuje synonimicznie do pojęcia *środki*. Zakres definicyjny instrumentów psychospołecznych ujmuje zarówno kwestie kulturowe oraz ideologiczne, jak i kojarzone z wojskiem i wywiadem (dywersja, czarna propaganda) oraz inne źródła oddziaływania takie jak informacja czy nauka. Jednocześnie zwraca uwagę, że mogą być one (a przynajmniej część z nich) użyte zarówno pozytywnie (*[...] służą kształtowaniu korzystnego wizerunku, budowaniu prestiżu, zjednywaniu sobie społeczeństw*), jak i negatywnie (*[...] do uzależnienia lub podbicia innego państwa*). W dalszej części autor będzie posługiwał się pojęciem środków/instrumentów psychologiczno-społecznych (lub: *psychospołecznych*) w wyżej zaproponowanym rozumieniu Kuźniara, mając na względzie uwagi Justyny Zajac oraz Teresy Łoś-Nowak odnośnie tego, że środki mogą być

wykorzystane w polityce zagranicznej według dwóch zasadniczych metod, tj. pozytywnie, jak i negatywnie.

Do psychospołecznych instrumentów/środków polityki zagranicznej państw nawiązuje podział siły amerykańskiego politologa Josepha Nye'a na twardą siłę (ang. *hard power*) i miękką siłę (ang. *soft power*). Miękka siła według Nye'a to *zdolność kształtowania preferencji innych*. Siłę miękką od twardej odróżniają metody oddziaływania oraz wykorzystywane środki. W przypadku miękkiej siły oddziaływanie jest oparte na atrakcyjności i przyciąganiu bez użycia środków bezpośrednich, które są charakterystyczne dla twardej siły (siły militarnej i ekonomicznej). Zasobami miękkiej siły są m.in. wartości, kultura czy sposób prowadzenia polityki zagranicznej, organizacja życia społeczno-politycznego bądź gospodarki. Warto zwrócić uwagę, że J. Nye rozpatruje siłę w trzech obliczach. Pierwsze oblicze polega na przymuszeniu groźbą bądź zachęceniu nagrodą innego podmiotu do zachowania, które nie będzie zgodne z jego wcześniejszymi preferencjami i strategiami. W tym przypadku podmiot posiada świadomość faktu, że jest obiektem oddziaływania. Drugie oblicze siły polega na ograniczeniu możliwości działania innego podmiotu. W tej sytuacji to nie państwo jest obiektem bezpośredniego oddziaływania, ale uwarunkowania (otoczenie), w których ono funkcjonuje. Działanie polega na kształtowaniu międzynarodowych uwarunkowań (np. prawych czy finansowych) w taki sposób, aby wykluczyć lub ograniczyć możliwości podjęcia decyzji zgodnej z założoną wcześniej strategią danego państwa. W przypadku drugiego oblicza siły podmiot będący obiektem oddziaływania może nie być tego faktu świadomy (jest to cecha odróżniająca od pierwszego oblicza siły). Trzecie oblicze wykorzystania siły w stosunkach międzynarodowych polega na tworzeniu i kształtowaniu preferencji danego podmiotu na kwestię istotną z punktu widzenia innego państwa. W tym przypadku nie jest one tego świadome. W trzech powyższych przypadkach mogą być wykorzystane zarówno miękkie, jak i twarde zasoby siły⁹⁷.

Na koniec tej części rozważań warto zwrócić uwagę, że oddziaływanie środkami psychologiczno-społecznymi można odbywać się również na innej płaszczyźnie. Istotne jest bowiem również kreowanie wizerunku państwa na arenie międzynarodowej. Czesław Maj zauważa, że transfer kultury w wymiarze międzynarodowym może być przy tym traktowany

⁹⁷ K. Baraniuk, *Oddziaływanie psychologiczno-informacyjne jako środek polityki zagranicznej państw*, [w:] G. Tokarz, M. Soboń, M. Habowski (red.), *Szkice z bezpieczeństwa narodowego i polskiej myśli politycznej*, Fence, Poznań 2017. szerzej zob.: J. Nye, *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 34 oraz 45-46; J. S. Nye, *Przyszłość siły*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 45.

jako instrument polityki zagranicznej państwa. W takim przypadku państwo w wymiarze międzynarodowym może komunikować społeczności międzynarodowej następujące role⁹⁸:

- rolę wzorca lub antywzorca – są to role przypisane przez środowisko międzynarodowe, np. rolę wzorca demokracji bezpośredniej odgrywa Szwajcaria, natomiast antynomię jej stanowią państwa autorytarne – Białoruś, Korea Północna czy Iran;
- rolę centrum ideologicznego – wiąże się z postrzeganiem przez środowisko międzynarodowe oraz deklaracjach władz państwowych danego państwa. Państwo pełniące rolę centrum ideologicznego pełni jednocześnie rolę lidera w wymiarze aksjologicznym. Przykładem jest dawny ZSRR – w przypadku ideologii komunizmu, Stolica Apostolska – w odniesieniu do katolicyzmu;
- rolę autorytetu moralnego – jest związana ze sferą aksjologiczną i ideologiczną i może mieć różną formę np. głosiela, koordynatora lub interpretatora określonej ideologii czy religii. W tym przypadku państwo dystrybuuje idee i wartości oraz kultywuje je na przestrzeni długiego, czasem wielowiekowego czasookresu;
- rolę obrońcy wartości, ideologii i wiary – państwo w takim przypadku pełni rolę swoistego bastionu stojącego na straży określonego kanonu aksjologicznego czy religijnego, zagrożonego przez zewnętrznego wroga. W tym przypadku występuje również tzw. *syndrom oblężonej twierdzy*;
- rolę nawróconego, apostaty lub neofity – pełnią ją państwa, które radykalnie zmieniły podejście do określonego kanonu wartości;
- rolę pomostu kulturowego – jest charakterystyczna dla państw usytuowanych na pograniczu kultur, które pośredniczą w komunikacji między różnymi systemami wartości;
- rolę konkurenta – tego rodzaju rolę wiąże się państwem rywalizującego o pełnienie roli dotychczasowego lidera, np. w wymiarze ideologicznym. Przykładem jest dawna rywalizacja Chińskiej Republiki ludowej z ZSRR w bloku państw socjalistycznych;
- rolę rewizjonisty – są to państwa kontestujące określony ład regionalny lub międzynarodowy bądź dokonującego wyłomu w stosunkach sojuszniczych.

⁹⁸ Cz. Maj, *Socjologia stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013, s. 177-179.

Jako państwo rewizjonistyczne postrzegano na przykład Czechosłowację w okresie przemian politycznych w 1968 r.;

- rola prekursora – tego rodzaju rolę pełnią państwa inicjujące np. określone wartości. Przykładem jest Rewolucyjna Francja, której idea państwowości i życia społecznego jest utożsamiana z hasłem *wolność-równość-braterstwo*.

1.1.2. Komunikowanie międzynarodowe

W kontekście omówienia oddziaływania poprzez instrumenty psychospołeczne należy pochylić się nad problematyką komunikacji w stosunkach międzynarodowych. W zależności od perspektywy badawczej akcentuje się różny zakres podmiotowy tych relacji. W ujęciu wąskim przyjmuje się, że zasadniczą osią komunikacji międzynarodowej są państwa, a konkretnie granice państw, które są przecinane w ramach procesu komunikacji. Kazimierz Krzysztofek zaznacza w tym kontekście, że takie rozumienie komunikowania międzynarodowego w najprostszym ujęciu można definiować jako *proces komunikowania między ludźmi należącymi do różnych państw narodowych*⁹⁹. Jerzy Pomorski zwraca uwagę, że w refleksji nad stosunkami międzypaństwowymi zaczęto doceniać również wpływ na opinię publiczną tworzony nie tylko przez instytucje państwowe, ale także aktorów pozapaństwowych takich jak korporacje, organizacje medialne, a nawet jednostki. Pomorski przekonuje, że komunikowanie międzynarodowe stanowi *typ kontaktu między instytucjami należącymi do różnych kultur narodowych*, w związku z czym to zjawisko *jest interakcją na poziomie narodowym bardziej niż kulturowym. Celem komunikacji międzynarodowej jest wpływanie na politykę, gospodarkę i obronność innych narodów*¹⁰⁰. W kontekście definicji komunikacji międzynarodowej Pomorski wskazuje, że jako część stosunków międzynarodowych, ten typ komunikacji wyróżnia transgraniczność, czyli fakt że przekracza ono granice narodowe¹⁰¹.

W kontekście szerszego ujęcia warto przywołać refleksję Jerzego Olędzkiego, według którego komunikowanie międzynarodowe bywa częścią składową komunikowania międzykulturowego. Wynika to z faktu, że do omawianego zjawiska zalicza się wymiana myśli, obyczajów oraz wzorców postępowania między ludźmi różnych kultur. Olędzki zwraca również uwagę, że dzięki komunikowaniu międzynarodowemu można mówić o rozwoju

⁹⁹ K. Krzysztofek, *Komunikowanie międzynarodowe*, PWN, Warszawa 1983, s. 16.

¹⁰⁰ J. Pomorski, *Międzynarodowość jako płaszczyzna komunikacji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 699, r. 2006, s. 11.

¹⁰¹ Tamże, s. 16.

ludzkiej cywilizacji¹⁰². Również Radosław Zenderowski, Krzysztof Cebul oraz Mateusz Krycki zauważają, że komunikowanie międzynarodowe na ogół zawiera się w międzykulturowym, dodając przy tym, że nie każde komunikowanie międzykulturowe jest międzynarodowym. Różnice między obu pojęciami dotyczą problemu transgraniczności oraz intencjonalności procesu komunikacji¹⁰³.

Beata Ociepka wskazuje, że w omawianym kontekście zasadne jest stosowanie terminu *komunikowania globalnego*, przez które badaczka rozumie *przepływ informacji lub przekazów w skali całego świata*. Ociepka zaznacza, że komunikowanie w skali globalnej charakteryzuje mniejsze znaczenie granic, a nie ich przekraczanie. Istotną kwestią, na którą zwraca uwagę autorka są również inne desygnaty komunikacji globalnej, czyli sieciowość i horyzontalność. Są to zasadnicze cechy, które odróżniają hierarchiczną wertykalność komunikowania międzynarodowego¹⁰⁴. Komunikacja globalna w takim ujęciu wydaje się terminem nie tylko bardziej pojemnym znaczeniowo, ale dostosowanym również do współczesnej refleksji nad zmianami społecznymi oraz ich wpływem na komunikację¹⁰⁵. W świetle wcześniejszych prac autorki, należy jednak nadmienić, że wertykalne podejście do komunikacji międzynarodowej pozwala na wyszczególnienie jej następujących poziomów¹⁰⁶:

- międzypaństwowy, w tym:
 - międzynarodowa komunikacja polityczna,
 - międzynarodowa komunikacja ekonomiczna,
 - międzynarodowa komunikacja strategiczna,
 - dyplomacja jako środek ułatwiający komunikację na poziomie międzypaństwowym;
- komunikowania międzynarodowego zapośredniczony przez media, w szczególności:
 - środki masowego przekazu,
 - agencje informacyjne,
 - koncerny medialne i grupy producenckie;
- komunikacja interpersonalna i grupowa:
 - dyplomacja,
 - współpraca NGO's

¹⁰² J. Olędzki, *Komunikowanie w świecie. Narzędzia, teorie, unormowania*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2001, s. 24.

¹⁰³ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 254-255.

¹⁰⁴ B. Ociepka, *Komunikowanie globalne – rewizja pojęcia*, „Studia Medioznawcze”, nr 4, rok 2016, s. 13.

¹⁰⁵ Szerzej na ten temat zob. rozdział drugi niniejszej pracy.

¹⁰⁶ B. Ociepka, *Komunikowanie międzynarodowe*, Wydawnictwo ASTRUM, Warszawa 2002, s. 21-22.

- wymiana i współpraca,
- przedstawiciele kultury, nauki i sztuki,
- spotkania grup nieformalnych i subkultur,
- spotkania przedstawicieli grup wyznaniowych i religii.

Postrzeganie problematyki komunikacji międzynarodowej poszerza również perspektywa Roberta S. Fortnera, który proponuje, aby omawiany typ relacji rozpatrywać pod kątem sześciu wymiarów¹⁰⁷:

- Pierwszy odnosi się do technologicznych środków dystrybucji informacji – kluczowe w tym kontekście komunikacji międzynarodowej są elektroniczne środki przekazu masowego;
- Drugim wymiarem jest intencyjność. Akt komunikowania międzynarodowego może być podejmowany zarówno intencjonalnie, czyli zmierzać do nadania komunikatu poza granice własnego państwa, jak i nieintencjonalnie, a więc bez takiego zamiaru;
- Trzeci wymiar dotyczy kanałów komunikowania międzynarodowego, które można podzielić na publiczne, tj. otwarte dla wszystkich oraz prywatne – dostępne tylko dla danego adresata;
- Czwarty wymiar to forma komunikowania międzynarodowego, która może mieć postać not dyplomatycznych, depesz agencyjnych, treści informacyjnych i rozrywkowych, a nawet oprogramowania oraz danych;
- Piąty wymiar odnosi się do konsekwencji kulturalnych komunikowania międzynarodowego, które mogą mieć zróżnicowany charakter i objawiać się na przykład jako imperializm kulturowy lub - w wariacie zupełnie odmiennym – prawo do komunikowania i swobodny przepływ informacji;
- Szósty wymiar dotyczy natury politycznej komunikowania międzynarodowego. Z tej perspektywy komunikacja międzynarodowa może mieć charakter bezpośredni i być elementem oficjalnej polityki informacyjnej państwa lub pośredni i polegać na bardziej subtelnym oddziaływaniu, np. zostać ukierunkowana na kształtowanie decyzji międzynarodowych gremiów, komisji czy agend określających zasady komunikowania międzynarodowego.

¹⁰⁷ R. S. Fortner, *International communication. History, conflict, and control of the global metropolis*. Wadsworth Publishing Company, Belmont 1993, s. 6 [za:] M. Wielopolska-Szymura, *Rozgłoszenie BBC World Service, Radio France Internationale i Voice of America w komunikowaniu międzynarodowym. Od propagandy do dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 16-17.

Stwierdzić zatem należy, że w literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele różnych perspektyw dotyczących komunikowania międzynarodowego. Różnią się one zarówno optyką dotyczącą aktorów komunikujących się w wymiarze międzynarodowym, a także przedmiotu tej komunikacji, tj. płaszczyzn, w których zachodzą relacje. W świetle wyżej przytoczonych definicji należy stwierdzić, że aktorem komunikacji międzynarodowej są podmioty zarówno państwowe, jak i niepaństwowe. Trzeba mieć również na uwadze autorów podkreślających, że sieciowość współczesnych społeczeństw oddziałuje również na omawianą problematykę nadając komunikacji międzynarodowej globalnego charakteru, w której zwiększa się rola struktur poziomych (wertikalnych), a zmniejsza pionowych (hierarchicznych). Podobnie zróżnicowana wydaje się optyka badaczy komunikowania międzynarodowego na przedmiotowy zakres tego zjawiska. Wydaje się, że poglądem o większej reprezentatywności jest podejście szersze, tj. obejmujące różnorodne sfery komunikowania międzynarodowego, m.in. wymianę kulturową. Interesująco w tym kontekście prezentują się perspektywy badawcze polityki kulturalnej państwa jako świadomego kreowania wizerunkowej roli w stosunkach międzynarodowych. W dalszej części pracy autor skupi się na czynnikach warunkujących międzynarodową komunikację polityczną.

1.1.3. Międzynarodowe komunikowanie polityczne

Komunikowanie polityczne jest definiowane bardzo różnie. W anglosaskiej literaturze przedmiotu m.in. wskazuje się, że ten termin obejmuje wszystkie formy komunikowania, które są podejmowane przez polityków oraz innych aktów politycznych dążących do osiągnięcia politycznych celów, czyli zdobycia i utrzymania władzy. Taki typ ujęcia komunikacji politycznej jest charakterystyczny dla Briana McNila. Według tego badawcza jest ona adresowana do wszystkich aktorów politycznych, której nadawcami są aktorzy nie-polityczni, czyli np. wyborcy lub dziennikarze. McNail zaznacza, że komunikowanie polityczne obejmuje także komunikowanie o aktorach politycznych oraz ich działalności, które są zawarte w programach informacyjnych oraz publicystyce¹⁰⁸. W opinii Michaela Rusha komunikowanie polityczne może być rozumiane jako transmisja informacji ważnych z punktu widzenia politycznego od jednego elementu systemu politycznego do pozostałych jego części składowych, a następnie krążenie tych informacji pomiędzy systemami politycznymi i

¹⁰⁸ B. McNair, *An Introduction to Political Communication*, Routledge, London 1995, s. 5 [za:] B. Dobek-Ostrowska, R. Wiszniowski, *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*, Wydawnictwo ASTRUM, Wrocław 2001, s. 111-114.

społecznymi¹⁰⁹. Ralph Nergin zaznacza natomiast, że komunikacja polityczna jest procesem, który należy rozpatrywać pod kątem: a) zawartości mediów, w których zachodzą stosunki między odbiorcami a aktorami politycznymi; b) zróżnicowanego poziomu władzy, który pozwala aktorom politycznym kreowanie zawartości mediów; c) zróżnicowanego charakteru odbiorców, którzy występują w podwójnej roli – zarówno odbiorców komunikowania masowego, jak i uczestników procesu komunikowania politycznego; d) stopnia interakcji pomiędzy źródłem informacji oraz komunikatami medialnymi¹¹⁰. Powyższe definicje uzupełnione koncepcjami innych autorów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Wybrane koncepcje komunikowania politycznego na podstawie przeglądu literatury Łukasza Przybysza

l.p.	Koncepcja komunikacji politycznej (autor)	Charakterystyka
1.	Proces transmisji Rusha (Michael Rush)	Proces transmisji politycznie znaczących informacji od jednego do pozostałych elementów systemu politycznego, a następnie krążenie tych informacji między systemami – społecznym i politycznym.
2.	Medioznawcze podejście Negrine’a (Ralph Negrin)	Komunikowanie polityczne wiąże się ze wzajemnymi stosunkami podmiotów politycznych i medialnych oraz możliwością oddziaływania jednych na drugie, a także stopniem ich wzajemnych wolności bądź uzależnienia.
3.	Całościowy model McNaira (Brian McNair)	Komunikowanie polityczne jest celowym informowaniem o polityce i zawiera w sobie wszystkie formy komunikowania podejmowane przez podmioty polityczne, które chcą przez to zrealizować cel, a więc zdobyć i utrzymać władzę.
4.	Koncepcja Dentona i Woodwarda (Robert Denton i Gary Woodward)	Każdy rodzaj aktywności politycznej wiąże się z komunikowaniem politycznym.
5.	Systemowa teoria Blumlera i Gurevitcha (Jay Blumer, Michael Gurevitch)	System komunikowania politycznego składa się z instytucji politycznych prowadzących komunikowanie, instytucji medialnych, które zajmują się polityką, odbiorców mass mediów, których interesuje aspekt polityki oraz kultury politycznej, w której cały proces zachodzi. Na komunikowanie polityczne istotny wpływ mają stosunki władzy i mediów.

¹⁰⁹ M. Rush, *Politics and Society. An Introduction to Political Sociology*, Prentice Hall, London 1992, s. 153 [za:] tamże, s. 114.

¹¹⁰ R. Nergine, *Politics and Mass Media in Britain*, Routledge, London 1994, s. 12-15 [za:] tamże, s. 116.

6.	Złoty trójkąt komunikowania Perloffa (Richard Perloff)	Komunikowanie polityczne odbywa się w układzie polityka-media-społeczeństwo. Według Perloffa media są przestrzenią, w której odbywa się komunikowanie polityczne, dzięki czemu wpływają zarówno na kształt debaty oraz treści politycznych, a także na ich percepcję przez społeczeństwo oraz jego preferencje.
----	---	---

Źródło: Ł. Przybysz, *Komunikowanie polityczne 2.0. Analiza amerykańskiej i polskiej kampanii prezydenckiej*, Instytut Dziennikarstwa, Warszawa 2013, s. 26-30.

W zależności od koncepcji zwraca się zatem uwagę na różne aspekty komunikowania politycznego. Najczęściej wskazuje się, że w tym procesie biorą udział aktorzy polityczni, media oraz obywatele. Elementy te wzajemnie na siebie oddziałują, przy czym szczególnie często wydaje się podkreślana rola mediów. Łukasz Przybysz uzupełniając definicje o współczesną europejską perspektywę uwzględniającą rozwój nowoczesnych technologii zwraca uwagę: (...) *na proces komunikowania politycznego składają się wszystkie działania związane z porozumiewaniem się podmiotów politycznych z publicznościami. W myśl koncepcji nowoczesnego komunikowania politycznego jest to kontakt oparty na dwustronnym, nieutrudnionym i symetrycznym przepływie informacji. Działania te zakładają wykorzystanie w tym celu środków przekazu, które w obecnych czasach rozwijają się sprawnie i szybko, dając coraz to większym gremiom użytkowników sposobność do komunikowania się z wybranymi podmiotami*¹¹¹. W tak przyjętej optyce zwraca się zatem uwagę na dwustronność oraz symetryczność relacji między podmiotami. Problematyka dwustronności komunikacji politycznej w aspekcie dyplomacji zostanie poruszona w dalszej części niniejszego rozdziału.

W części z powyższych koncepcji zawiera uwagę na kwestię celowości komunikacji politycznej. Z punktu widzenia tzw. całościowego modelu McNaira ten typ komunikacji jest podejmowany po to żeby zdobyć i utrzymać władzę. Zasadne wydaje się pogłębienie tej kwestii. Mariusz Kolczyński ze względu na kryterium celu wyszczególnia trzy typy strategii komunikacji politycznej¹¹²:

- perswazyjne,
- informacyjne,

¹¹¹ Ł. Przybysz, *Komunikowanie polityczne 2.0. Analiza amerykańskiej i polskiej kampanii prezydenckiej*, Instytut Dziennikarstwa, Warszawa 2013, s. 32.

¹¹² M. Kolczyński, *Strategie komunikowania politycznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 45.

- ekspresyjne.

Kolczyński uznaje strategie perswazyjne za kluczowe w działaniach politycznych i dzieli je na kategorie zorientowane na¹¹³:

- postaw (strategie propagandowe);
- zachowań (strategie tego rodzaju obejmują klasyczne oddziaływanie bezpośrednie oraz współczesne wysoce medialne strategie marketingowe);

Ponadto strategie perswazyjne mogą się różnić ze względu na styl ich prowadzenia, czyli mieć charakter¹¹⁴:

- pozytywnej strategii perswazyjnej,
- negatywnej strategii perswazyjnej,
- strategii porównawczej.

Strategie informacyjne zmierzają natomiast do intensyfikacji przepływu treści politycznych w systemie społecznym. Najczęściej tego typu cel strategii komunikowania politycznego ma mniejsze znaczenie niż jej aspekt perswazyjny.

Strategie ekspresyjne nie mają charakteru perswazyjnego i koncentrują się przede wszystkim na treściach związanych z zdefiniowanym interesem danej grupy¹¹⁵.

W tym miejscu należy przejść do komunikowania politycznego na poziomie międzynarodowym. David Drescher definiuje międzynarodową komunikację polityczną jako celowe bądź niezamierzone przekazywanie informacji, mającej znaczenie polityczne zarówno dla nadawcy, jak i odbiorcy, ponad granicami państwowymi, niezależnie od tego, czy ma wymierny wpływ na którąkolwiek ze stron¹¹⁶. Takie zdefiniowanie do międzynarodowego komunikowania politycznego wydaje się wpisywać w wyżej zarysowaną problematykę celowości komunikacji politycznej. Drescher zaznacza przy tym, że międzynarodowa komunikacja polityczna może mieć charakter działań propagandowych (perswazyjnych) oraz oświadczeń rządowych, czyli działań bliższych informacyjnemu celowi komunikacji. Obie formy łączy intencjonalność komunikatu. Drescher zauważa, że w procesie komunikowania międzynarodowego polityczny, nadawca może również generować komunikaty o charakterze szumu (ang. *noise*). Przez ten termin badacz rozumie *losowe przekazywanie informacji, które są pozbawione znaczenia dla osoby, przez którą są identyfikowane*¹¹⁷. Uznanie czy dana

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ Tamże, s. 46.

¹¹⁵ Tamże, s. 45.

¹¹⁶ D. Drescher, *A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise*, „Political Communication”, nr 4, rok 1987, s. 86.

¹¹⁷ Tamże, s. 90

informacja jest szumem lub wartościowa komunikacyjnie zależy nie tylko od odbiorcy, ale również od nadawcy. Oznacza, to że szum może być generowany przy świadomości nadawcy, że z komunikacyjnego punktu widzenia nie ma wartości perswazyjnej ani informacyjnej. W świetle wyżej przytoczonych rozważań Kolczyńskiego, opisywany w tym miejscu cel międzynarodowego komunikowania politycznego wydaje się zatem być bliski strategii ekspresyjnej.

W wąskim ujęciu komunikacja polityczna w wymiarze międzynarodowym jest rozpatrywana jako zewnętrzna funkcja państwa, realizowana w ramach polityki zagranicznej¹¹⁸. Szersza perspektywa, rozpatruje procesy polityczne w tym wymiarze jako *samoregulujący się system niepodlegający kontroli i dający się co najwyżej tylko opisać poprzez odkrycie logiki praw nim rządzących*¹¹⁹. Z uwagi na to, że temat pracy odnosi się do polityki zagranicznej konkretnego państwa, w dalszej części rozważań zostanie rozwinięta pierwsza z wyżej wymienionych perspektyw badawczych. Elementy niepaństwowo-centrycznego podejścia do międzynarodowej komunikacji politycznej zostaną jednak poruszone w ramach omówienia współczesnych form dyplomacji publicznej.

Według Waltera Phillipsa Davisona oraz Alexandra L. Georga międzynarodowe komunikowanie polityczne oznacza *wykorzystanie przez państwa narodowe komunikacji w celu wpływania na polityczne zachowania ludzi w innych państwach* i obejmuje takie formy oddziaływania jak propaganda, negocjacje, walka polityczna wojna psychologiczna oraz wszelka inna aktywność państw związana z rozpowszechnianiem informacji za granicę¹²⁰. Należy zaznaczyć, że Davison ogół komunikowania międzynarodowego rozpatruje jako proces o szerszym, wielopłaszczyznowym i wielowektorowym charakterze. W opinii tego badacza zjawisko komunikowania międzynarodowego odbywa się na trzech poziomach. Pierwszy to wzajemne oddziaływanie na siebie elit państwa. Drugi poziom dotyczy oddziaływania elit danego państwa na społeczeństwo innego kraju. Davison ten typ komunikacji łączył z działalnością środków masowego przekazu, które były kontrolowane przez instytucje państwowe. Trzeci typ oddziaływania zachodzi bezpośrednio pomiędzy członkami społeczeństw obu krajów. W zakres tych relacji zaliczyć należy wszelkie kontakty osobiste i społeczne do których zachodzie niezależnie od środków agend rządowych¹²¹. Międzynarodowa

¹¹⁸ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki *Międzynarodowe*, dz. cyt., 270.

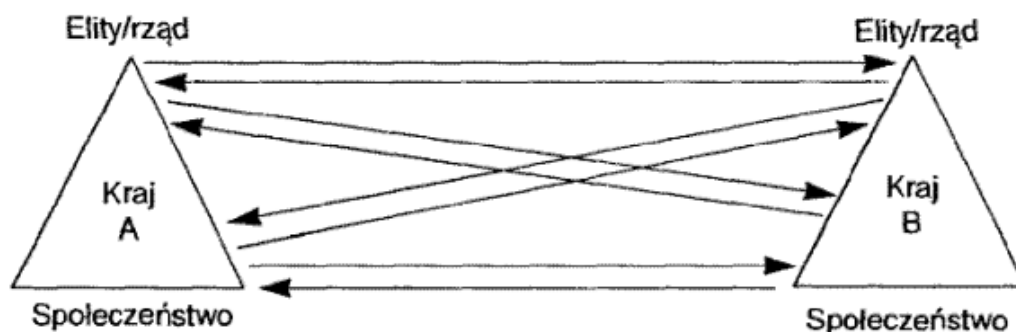
¹¹⁹ K. Krzyszyfek, *Komunikowanie międzynarodowe...*, dz. cyt., s. 38.

¹²⁰ Ph. W. Davison, L. A. Georg, *An Outline for the Study of International Political Communications*, „The Public Opinion Quarterly”, nr 16, rok 1952, Special Issue on International Communications Research, s. 501. [za:] M. Wielopolska-Szymura, *Rozgłoszenie...*, dz. cyt., s. 18.

¹²¹ J. Olędzki, *Komunikowanie...*, dz. cyt., Warszawa 2001, s. 25.

komunikacja polityczna w ujęciu Davisona dotyczy w szczególności drugiego poziomu, to jest oddziaływania na linii elity (rząd) – społeczeństwo innego państwa¹²².

Rysunek 1. Model komunikacji międzynarodowej Davisona

Źródło: J. Olędzki, *Komunikowanie w świecie. Narzędzia, teorie, unormowania*, Oficyna Wydawnicza ASPRJA-JR, Warszawa 2001, s. 25.

Kanały międzynarodowego oddziaływania politycznego są zróżnicowane i obejmują¹²³:

- kontakty bezpośrednie (ang. *face-to-face communication*);
- struktury organizacyjne takie jak partie, związki zawodowe, kościoły, instytucje publiczne, stowarzyszenie zawodowe;
- tzw. *propagandę czynu* (ang. *propaganda of deed*);
- środki masowe.

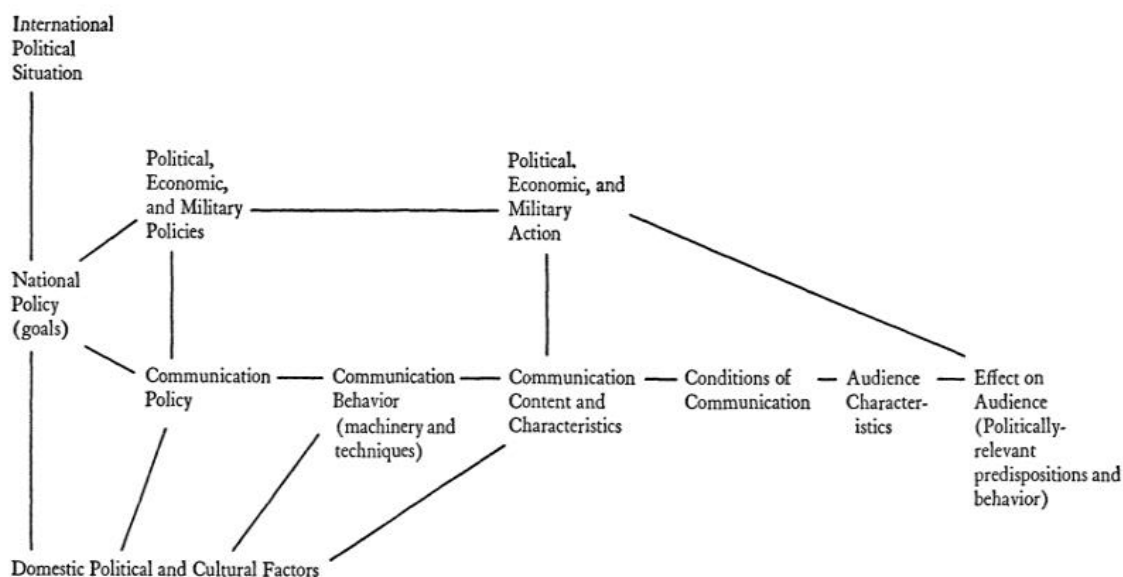
Davison zaznacza, że polityka komunikacyjna państwa jest uzależniona od różnych wskaźników kształtujących ogół polityki państwa, w tym sytuacji międzynarodowej oraz uwarunkowań wewnętrznych o charakterze politycznym oraz kulturowym. W tym sensie komunikacja państwa w wymiarze międzynarodowym jest skorelowana z jej celami politycznymi, innymi środkami oddziaływania, a także jest dostosowana do uwarunkowań państwa wobec którego jest kierowana¹²⁴.

¹²² Perspektywę Davisona na międzynarodowe komunikowanie polityczne następująco wyjaśnia K. Krzysztofek: *Międzynarodowe komunikowanie polityczne to w koncepcji W. Ph. Davisona oddziaływanie na linii: rządy – obce społeczeństwa. W skali jednego kraju oddziaływanie rządu na własne społeczeństwo to – definiując za W. Ph. Davisonem – informacja publiczna (ang. public information), oddziaływanie w kierunku odwrotnym to <<opinia publiczna>> (ang. public opinion). Przenosząc te zależności na grunt międzynarodowy otrzymamy <<informację (propagandę) międzynarodową>> rozwijaną przez rządy (elity) oraz <<międzynarodową opinię publiczną>> rozumianą jako wywieranie wpływu na rządy przez społeczeństwa innych krajów. Oddziaływanie w obu kierunkach daje właśnie <<międzynarodowe komunikowanie polityczne>> (ang. international political communication) – źródło: K. Krzysztofek, *Komunikowanie...*, dz. cyt., s. 24.*

¹²³ Tamże.

¹²⁴ Ph. W. Davison, L. A. Georg, *An Outline for the Study of International Political Communications*, „The Public Opinion Quarterly”, nr 16, rok 1952, Special Issue on International Communications Research, s. 506-508.

Rysunek 2. Modelowe uwarunkowania polityki komunikacyjnej państwa w ujęciu Davisona

Źródło: Ph. W. Davison, L. A. Georg, *An Outline for the Study of International Political Communications*, „The Public Opinion Quarterly”, nr 16, rok 1952, Special Issue on International Communications Research, s. 506.

W literaturze przedmiotu zwraca się zatem uwagę na różne desygnaty komunikacji politycznej. Autorzy zajmujący się tą problematyką najczęściej podkreślają, że jest to proces który wyróżnia się tym, że biorą nim udział podmioty zaangażowane w sferę polityki, tj. jej aktorzy, media oraz odbiorcy, czyli opinia publiczna. Ponadto zwraca się uwagę, że współczesny rozwój technologiczny zwiększa możliwości aktywnej partycypacji w komunikacji politycznej odbiorcy, z uwagi na jej obecny dwustronny typ relacji. Część autorów uważa, że jest to proces celowy. Z przytoczonych wyżej perspektyw badawczych wynika, że celem komunikowania może być ukierunkowane na przekonanie (perswazja) odbiorcy oraz poinformowanie go o jakimś fakcie (informacja), ale może być to także chęć wyrażenia czegoś (ekspresja). Znaczna część refleksji nad komunikacją polityczną ma zastosowanie nad badaniami międzynarodowego wymiaru tego zjawiska. Na potrzeby niniejszej pracy międzynarodowa komunikacja polityczna będzie traktowana jako część polityki zagranicznej, co wymusza uwzględnienie różnorodnych uwarunkowań o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. Autor zdaje sobie jednak sprawę, że tego rodzaju perspektywa może zostać poszerzona o inne ujęcia komunikacji międzynarodowej, np. akcentujące większą rolę

komunikacji kulturalnej czy aktywność podmiotów pozapaństwowych. Kwestie szczegółowe, tj. odnoszące się do instrumentów oddziaływania psychologiczno-społecznych w stosunkach międzynarodowych zostały opisane w dalszej części niniejszego rozdziału.

1.2. Instrumenty psychologiczno-społeczne w realizacji polityki zagranicznej

W niniejszej części rozdziału zostaną omówione wybrane pojęcia odnoszące się działań mających na celu kształtowania postaw odbiorców z zamiarem uzyskania konkretnego celu. Autor poddał refleksji zastosowanie tych pojęć z perspektywy komunikacji politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania w ramach polityki zagranicznej. Intencją autora jest nawiązanie do omówionych na początku niniejszego rozdziału perspektyw badawczych dotyczących istoty środków/instrumentów oraz ich wykorzystania z perspektywy metod polityki zagranicznej.

1.2.1. Propaganda

Omawiając propagandę z perspektywy instrumentu realizacji polityki zagranicznej należy odnieść się do znaczenia tego terminu. Jeden z prekursorów badań nad tym public relations i propagandy, Edward Bernays, uważał, że określenie *propaganda* za czysto techniczny termin, który nie ma ani złych ani dobrych konotacji¹²⁵ oznaczający *konsekwentny i trwały wysiłek ukierunkowany na tworzenie lub kształtowanie wydarzeń mających wpływ na relacje społeczeństwa z przedsiębiorstwem, pomysłem lub określoną grupą*¹²⁶. Bernys wskazywał przy tym, że termin pojawił się po raz pierwszy już w połowie XVII wieku¹²⁷, jednak działania propagandowe towarzyszą ludzkości od zarania i zawsze były są nieodłącznym elementem władzy¹²⁸.

Amerykański psycholog, Elliot Aronson, dzieli działania perswazyjne na dwa rodzaje: kształcenie oraz propagandę. Pierwszy z tych terminów według badacza oznacza *akt lub proces*

¹²⁵ E. L. Bernays, *Propaganda*, Horace Liveright, New York 1928, s. 15.

¹²⁶ Tamże, s. 25.

¹²⁷ W 1627 r. w Papież Uran VIII powołał instytucję zajmującą się przygotowaniem księży do prowadzenia misji ewangelizacyjnych o nazwie Sacred College de Propaganda Fide – tamże.

¹²⁸ Jako przykład działań propagandowych w starożytności zob. A. Niwiński, *Propaganda w starożytnym Egipcie*, „Światowit” tom 41, rok 1998; K. Kopij, *Teoria komunikacji a propaganda w numizmatyce rzymskiej*, „Wiadomości Numizmatyczne”, nr 204, rok 2017.

*przekazywania wiedzy lub umiejętności, natomiast propaganda to systematyczne rozpowszechnianie się danej doktryny (...)*¹²⁹.

Nieco inaczej do kwestii specyfiki propagandy podchodzi kanadyjski medioznawca Marshall Soules. Badacz objaśnia, że istotą perswazji jest zmiana postaw, wartości, przekonań i zachowań przy zaspokojeniu wzajemnych potrzeb. Przy czym bezpośrednio na perswazję wpływa zaufanie. Soules wyjaśniał ten związek następująco: perswazja jest umową, w której obiecuje się pewne korzyści, jeśli obietnica nie zostanie spełniona dochodzi do zerwania umowy i podkopania zaufania. Gdy komunikat perswazyjny jest obliczony jedynie na zaspokojenie potrzeb nadawcy, wówczas ma on charakter propagandy lub przymusu. Na podstawie tej refleksji Soules proponuje, aby propagandę rozumieć jako *systematyczne i celowe próby wpłynięcia na masową opinię publiczną na rzecz celów instytucji (zwykle państwowych lub korporacyjnych) wysyłających przekaz propagandowy*¹³⁰.

Termin propagandy jest również w różny sposób definiowany w piśmiennictwie polskim. Lesław Wojtasik przez propagandę określał *celowe, zorganizowane działanie, polegające na masowym upowszechnieniu określonych symboli, haseł, idei, poglądów i doktryn politycznych oraz teorii społeczno-politycznych, zmierzające do kształtowania zamierzonych postaw i zachowań w interesie jakiejś klasy lub grupy społecznej*¹³¹. Badacz zwraca w tym przypadku na celowość oraz zorganizowany sposób propagandy oraz jej masowość.

Janusz Sztumski przekonywał, że termin ten oznacza *taki sposób oddziaływania na dowolnie liczne zbiory ludzi, którego celem jest wywieranie wpływu na kształtowanie ich myślenia, postaw, przekonań i zachowań w stosunku do spraw publicznych lub określonych wartości politycznych, religijnych, moralnych itp., zgodnie z życzeniem tego, kto tym właśnie sposobem posługuje się lub go firmuje*¹³². Sztumski zwraca zatem uwagę, że odbiorca propagandy jest liczny, a jej celem jest wykształcenie u odbiorcy postrzegania różnorodnych kwestii. W tym przypadku nie zwrócono jednak na zorganizowanie przekazu propagandowego. W ramach poszerzenia kwestii definicyjnych warto odwołać przywołać większą ilość definicji – prezentuje je poniższa tabela.

Tabela 3. Wybrane definicje propagandy – na podstawie przeglądu literatury Roberta Rajczyka

¹²⁹ E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 95.

¹³⁰ M. Soules, *Media, persuasion and propaganda*, Edinburgh University Press, Edynburg 2015, s. 3.

¹³¹ L. Wojtasik, *Psychologia propagandy politycznej*, Warszawa 1975, s. 45.

¹³² J. Sztumski, *Propaganda – jej problemy i metody*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1990, s. 30 [za:] K. Stelmach *Mediatyzacja propagandy – propagandyzacja mediów: wczoraj i dziś*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 218, rok 2014, s. 409.

l.p.	Autor	Definicja
1.	L. Fraster	<i>Sztuka zmuszania ludzi do robienia tego, czego by nie zrobili, gdyby dysponowali wszystkimi danymi dotyczącymi sytuacji.</i>
2.	W. Scharam	<i>modyfikowanie postaw i opinii oraz efektów funkcjonowania w grupie</i>
3.	T. Pszczółkowski	<i>Krzewienie wśród ludzi zaufania i pewnych idei, programów działań, ich upowszechnianie, przedstawianie i oświeclanie pewnych faktów, wyrabianie opinii, argumentowanie lub kontrargumentowanie w prowadzonej walce politycznej, ideologicznej, światopoglądowej itp.</i>
4.	S. Kwiatkowski	<i>Określone przez ideologię, zorganizowane oddziaływanie na społeczeństwo celem kształtowania postaw, opinii i zachowań zgodnych z aktualnymi racjami politycznymi.</i>
3.	B. Ociepka	<i>Zmiana zachowania odbiorców z pominięciem budowania współzależności i uwzględniania interesów obu stron procesu komunikacji.</i>
4.	B. Dobek-Ostrowska	<i>Nowoczesna propaganda jest techniką wpływania na zachowania obywateli, kierowania opinią publiczną i manipulowania</i>
5.	G. S. Jowett i V O'Donnel	<i>Celowe, systematyczne działanie zmierzające do kształtowania przekonań, manipulowania postawami i kierowania zachowaniami zgodnymi z oczekiwaniami propagandyzisty.</i>

Źródło: R. Rajczyk, *Nowoczesne wojny informacyjne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016, s. 22-24.

Definiując propagandę zwraca się zatem uwagę na fakt, że jest to metoda komunikowania, której celem jest kształtowanie postaw oraz działania szerokiego odbiorcy, tj. opinii publicznej. W takim znaczeniu propagandę uznaje się zatem za jednostronny akt komunikowania. Część autorów w swoich definicjach zwraca też uwagę na fakt posługiwania się w propagandzie manipulacją. Takie ujęcie odróżnia ją zatem od perswazji, czyli komunikacji opartej na argumentacji, obiektywizmie oraz rzetelności. Mimo, że część wyżej przywołanych autorów prac poświęconych propagandzie aspekt różnic w stosunku do perswazji pomija, związek propagandy z manipulowaniem odbiorcą wydaje się jednak zasadny. W kontekście pozostałych cech tego zjawiska warto przywołać refleksję Katarzyny Stelmach, która wskazuje że na istotę propagandy wpływają następujące elementy¹³³:

- dwoistość rozumienia tego zjawiska, tj. przedmiotowy (co?) oraz czynnościowy (jak? w jaki sposób);
- celowość działania;

¹³³ K. Stelmach, *Mediatyzacja...*, dz. cyt., s. 410.

- sposoby przekazywania treści najczęściej określone są na podstawie jej źródłowości tego zjawiska i są to następujące terminy: *krzewienie, szerzenie, rozpowszechnianie*;
- adresat oraz zasięg mają charakter masowy;
- do upowszechnianych treści najczęściej należą: idee, doktryny oraz poglądy. Często się podkreśla, że te treści mają charakter społecznie doniosły lub kontrowersyjny;
- efektem oddziaływania propagandowego mogą być zmiany w różnych sferach osobowości ludzkiej takich jak myślenie, przekonania, postawy, opinie oraz zachowania. W tym kontekście zwraca się uwagę, że z propagandą wiąże się manipulacja;
- informacja jest realizowana za pomocą środków przekazu informacji, symboli, haseł;
- propaganda służy wyłącznie promowaniu interesów nadawcy;
- na skuteczność współczesnej propagandy wpływa jej połączenie z rozrywką, edukacją oraz perswazją.

W świetle dotychczasowych rozważań na potrzeby dalszej pracy należy zatem stwierdzić, że propaganda jest intencjonalnym i zorganizowanym upowszechnianiem określonych treści w celu zmiany, ukształtowania lub wzmocnienia postaw odbiorcy. Propaganda jest procesem, w którym biorą udział następujące elementy: nadawca, przekaz, media oraz odbiorca, który najczęściej ma charakter masowy¹³⁴. Proces ma jednostronny charakter oddziaływania, w którym pierwszorzędne znaczenie ma interes nadawcy. Zwraca się również uwagę, że oddziaływanie propagandy często wiąże się z manipulacją. Kontynuując rozważania nad teoretycznymi podstawami propagandy należy przejść do omówienia jej współczesnych aspektów.

W opinii Gartha S. Jowett oraz Victorii O'Donnell współczesny model procesu propagandy ma charakter interaktywny i cykliczny¹³⁵. Według badaczy współczesny proces propagandowy należy rozpatrywać jako formę przepływu przekazu odbywającą za pośrednictwem systemu sieciowego składającego się z: agentów propagandy, różnorodnych mediów oraz sieci społecznych. Proces jest silnie uzależniony od uwarunkowań kulturowych osadzonych w kontekście społeczno-historycznym, w którym się odbywa. Jowett i O'Donnell podkreślają, że na każdym etapie procesu komunikacyjnego propaganda ma zarówno wpływ na kulturę, jak i jest przez nią kształtowana. Przepływ przekazu propagandy z instytucji

¹³⁴ Elementy procesów komunikacji oraz zmian w tym zakresie związanych ze współczesnym rozwojem technologicznym zostały omówione w rozdziale drugim.

¹³⁵ G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Sage Publication, Kalifornia-Londyn-Nowe Delhi-Singapur-Waszyngton 2012, s. 366.

(nadawcy) do opinii publicznej (odbiorcy) odbywa się przez kilka kanałów. Między niektórymi elementami procesu propagandy przepływ ma charakter dwukierunkowy¹³⁶. Elementy procesu propagandy Jowett i O'Donnel można przedstawić sposób następujący¹³⁷:

- kontekst społeczno-historyczny (ang. *social-historical contex*) – daje propagandziście motywacje, a nawet wpływa na styl komunikacji. Zrozumienie jak funkcjonuje propaganda wymaga uwzględnienia jak dany kontekst społeczno-historyczny pozwala jej działać;
- krąg kulturowy (ang. *cultural rim*) – uwarunkowania kulturowe są swoistą infrastrukturą dostarczającą materialnego kontekstu, w którym przekaz jest wysyłany i odbierany. Specyfika kulturowa kształtuje to w jaki sposób propaganda jest rozwinięta, wykorzystywana i odebrana. Elementy kultury - takie jak ideologie, mity społeczne, rząd, ekonomia, praktyki społeczne oraz specyficzne wydarzenia – wpływają na propagandę;
- instytucja (ang. *the institution*) – instytucja jest podmiotem, który z racji możliwości organizacyjnych i finansowych inicjuje oraz rozprzestrzenia propagandę. Celem instytucji może być legitymizacja jej pozycji społecznej lub określonej aktywności. W przypadku, gdy instytucja jest usytuowana poza ustanowionym ładem, celem może być agitacja z zamiarem uzyskania wsparcia w działaniach przeciw danej ideologii lub wzbudzenia zaniepokojenia określonym problemem. W niektórych sytuacjach (wojna, działalność szpiegowska) rzeczywista przynależność instytucjonalna jest nieujawniana, a propagandziści mogą występować jako tzw. *fronty* lub *agenci*;
- agenci propagandy (ang. *propaganda agents*) – są to ludzie, którzy w sposób bezpośredni lub pośredni (tj. przez media) organizują dla instytucji przepływ przekazu. W niektórych sytuacjach są to potężne i charyzmatyczne osobowości, w innych sytuacjach przedstawiciele biurokracji lub mało znaczący propagatorzy informacji. Badacze uznają, że w celu zapewnienia jednorodności przekazu istnieje prawdopodobieństwo istnienia hierarchii agentów propagandowych opartej na swoistym *łańcuchu dowodzenia* (ang. *chain of command*);
- metody medialne (ang. *media methods*) – agenci propagandy wybierają i używają dostępne media w celu wysyłania przekazu do odbiorcy. Rozwój nowoczesnych

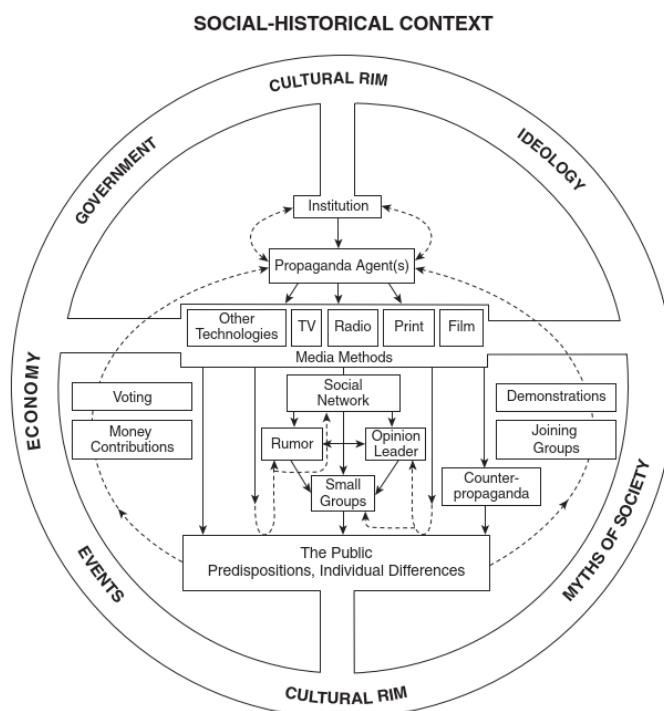
¹³⁶ Tamże, s. 360.

¹³⁷ Tamże, s. 360-366.

technologii kształtuje naturę propagandy i od dawna jest rozpatrywany jako główny czynnik w jej prowadzeniu;

- sieci społeczne (ang. *social network*) – tworzą je: a) liderzy opinii, którzy wpływają na odbiorcę z tytułu swojej pozycji w sieci społecznej; b) małe grupy ludzi, w których mogą znajdować się liderzy opinii, agenci propagandy albo jedni i drudzy; c) ludzie, którzy umyślnie lub nieświadomie rozprzestrzeniają informacje (użyto określenia *rumors* – plotki) za pośrednictwem sieci społecznej. W wieloetapowym procesie propagandy sieci społeczne otrzymują informacje z mediów, które z kolei są rozpowszechniane w określonej społeczności przez jej liderów. Istnieje również możliwość, w której opinia publiczna po otrzymaniu informacji bezpośrednio z mediów przekazuje ją liderom celem wyjaśnienia bądź potwierdzenia. Istnieje również możliwość, że przekaz dociera bezpośrednio (tj. z pominięciem mediów) do liderów opinii lub małych grup;
- publika (ang. *the public*) – odbiorcą propagandy może być ogół społeczeństwa lub jego część, wyodrębniona zgodnie z celami nadawcy. Przekaz propagandowy uwzględniający predyspozycje odbiorcy ma większy rezonans.

Rysunek 3. Model procesu propagandy według G.S. Jowett i V. O'Donnel

Źródło: G. S. Jowett, V. O'Donnell, *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Sage Publication, Kalifornia-Londyn-Nowe Delhi-Singapur-Waszyngton 2012, s. 361.

W kontekście współczesnych uwarunkowań propagandy nie sposób pominąć technicznej strony tego zjawiska. Samuel C. Woolley oraz Philip N. Howard terminem propagandy obliczeniowej (ang. *computational propaganda*) określają *użycie algorytmów, automatyzacji i nadzoru człowieka do celowego zarządzania i rozpowszechniania wprowadzających w błąd informacji w sieciach społecznościowych*¹³⁸. Wolley i Howard zauważają, że propaganda obliczeniowa stanowi część wątpliwych praktyk politycznych, których ostatecznym celem jest manipulowanie informacją w środowisku wirtualnym w celu zmiany opinii ludzi, a ostatecznie ich zachowań¹³⁹. Autorzy podkreślają, że techniki oparte na danych (ang. *data-driven techniques*) oraz wykorzystanie automatyzacji oraz algorytmów pozwalają małej grupie aktorów wprowadzać do głównego obiegu środowiska informacyjnego, informacje szczegółowo dobrane, czasem obraźliwe i fałszywe. Przekaz rozprzestrzeniany w ramach propagandy obliczeniowej jest szybki oraz elastyczny. Wolley i Howard wskazują bowiem, że często można w omawianym przypadku zaobserwować często powtarzalne cykle udostępniania, zmiany przeznaczenia oraz dalszego rozpowszechniania informacji¹⁴⁰. Problematykę propagandy w mediach społecznościowych szerzej autor omawia w dalszych częściach pracy.

Wydaje się, że niezależnie od społeczno-komunikacyjnych lub technicznych uwarunkowań propagandy istnieją niezmiennie cechy tego zjawiska takie jak celowość, intencjonalność, nieuwzględnianie interesu odbiorcy, często także manipulacyjność przekazu. Jako niezależne od zmian w komunikacji społecznej oraz technicznych walorów tego zjawiska prezentują się także rodzaje propagandy przy przyjęciu kryterium podziału na jej funkcję, źródło oraz kierunek oddziaływania. Bogusława Dobek-Ostrowska, Janina Fras oraz Beata Ociepka w ramach funkcji propagandy wyróżniają¹⁴¹:

- funkcję integracyjną – w tym przypadku celem propagandy jest stabilizacja istniejącego systemu politycznego oraz społecznego. Przykładem tego typu oddziaływania była propaganda sowiecka oraz propaganda rządu Stanów Zjednoczonych. Przyjmuje się, że propaganda o charakterze integracyjnym jest adresowana głównie do odbiorcy

¹³⁸ Tłumaczenie autora – zob.: S. C. Woolley, Ph. N. Howard, *Introduction: Computational Propaganda Worldwide* [w:] S. C. Woolley, Ph. N. Howard, *Computational propaganda. Political parties, politicians, and political manipulation on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork 2019, s. 4.

¹³⁹ s. 4.

¹⁴⁰ Tamże, s. 7.

¹⁴¹ B. Dobek-Ostrowska, J. Fras, B. Ociepka, *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999, s. 29-30.

wykształconego oraz dobrze poinformowanego, ponieważ tacy są w większym stopniu podatni na ten typ oddziaływania;

- funkcję adaptacyjną (agitacyjną lub agitatywną) – jest to działanie obliczone na podnerwanie odbiorców do określonego czynu lub akcji. Jej celem jest zdobycie akceptacji danej ideologii, nowych struktur władzy, systemu politycznego, ale także nowych wzorców. Typ propagandy agitacyjnej był uprawiany najczęściej w sytuacjach rewolucyjnych. W tego rodzaju oddziaływaniu następuje odwołanie przede wszystkim do systemu postaw odbiorcy, do jego wnętrza. W związku z powyższym często występują techniki psychologiczne, np. obietnice pięknych wizji przyszłości itd.;
- funkcję informacyjno-interpretacyjną – w procesie komunikowania jakim jest propaganda informacja odgrywa drugorzędne znaczenie – jest fragmentem przekazu, na podstawie, którego jest budowana interpretacja, stanowiąca jej najważniejszą część.
- funkcja dezinformacyjna i demaskatorska – funkcja dezinformacyjna ma najczęściej zastosowanie w tzw. propagandzie zewnętrznej, która jest ukierunkowana na przeciwnika lub wroga państwa. Funkcja demaskatorska jest związana z odrywaniem niezgodny z prawdą informacji np. w odniesieniu do ustroju społecznego i politycznego. Ze względu na kryterium źródła można mówić o następujących typach propagandy¹⁴²:
- biała - jest prowadzona przez dobrze zidentyfikowane źródło (np. media państwowe), a przekaz dotyczący polityki państwa czy promowania jakiejś ideologii jest podawany wprost;
- szara - w jej przypadku istnieje problem z identyfikacją źródła, co wpływa na ocenę intencji w podawaniu informacji;
- czarna - charakteryzuje się kompletnym zafałszowaniem źródła przekazu oraz rozpowszechnianiu zupełnie zafałszowanych treści. Często ten typ propagandy jest utożsamiany z dezinformacją. Przykładowymi modelami dezinformacji są:
 - model deflekcyjny – twórca (nadawca) przekazu jest ukryty za fałszywym, wykreowanym źródłem, które wprowadza informację w obieg;
 - model legitymizacyjny – twórca (nadawca) umieszcza informację w źródle posiadającym legitymizację, a następnie ta informacja jest przekazywana do odbiorcy jako pochodząca od wiarygodnego źródła.

¹⁴² Tamże, s. 33-35.

W kontekście kierunku propagandy Dobek-Ostrowska, Fras i Ociepka proponują podział na¹⁴³:

- propagandę wewnętrzną – jest to działalność instytucji propagandowych kierowana do obywateli własnego państwa. Ten rodzaj propagandy często zastępuje się terminem *komunikowania politycznego* lub *komunikowania publicznego*. Działania z tego zakresu mają charakter zinstytucjonalizowani oraz odbywają się w ramach istniejącego systemu propagandowego.
- propagandę zewnętrzną – jest skierowana do obywateli państw obcych. Tego rodzaju propaganda najczęściej jest prowadzona w trakcie konfliktów militarnych, w okresie wojny psychologicznej, kiedy propagandę wykorzystuje się do walki z przeciwnikiem lub wrogiem politycznym. Z tym rodzajem propagandy wiąże się również promowanie kraju oraz kształtowanie pozytywnego wizerunku państwa na arenie międzynarodowej.

1.2.2. Dyplomacja publiczna, kulturalna i medialna

W kontekście wyjaśnienia terminu dyplomacji publicznej należy zaznaczyć, że jej istotę tłumaczy się na podstawie jej cech odróżniających od dyplomacji tradycyjnej dotyczących¹⁴⁴:

- obiektu – jest nim społeczeństwo, a nie bezpośrednio rządy państwa;
- podmiotów - poza rządami w dyplomację publiczną są zaangażowane także organizacje pozarządowe i inni uczestników stosunków międzynarodowych;
- celu – oddziaływanie ma charakter długofalowy i jest ukierunkowane na kształtowanie pozytywnego wizerunku tego podmiotu (państwa, społeczeństwa).

Niektórzy badacze dyplomacji publicznej rozróżniają jej tradycyjną oraz nową formę. Według Nancy Snow w tradycyjnej dyplomacji publicznej nadawcą jest rząd, a odbiorcą opinia publiczna innego państwa (ang. *G2P – Government to People*). W nowej dyplomacji publicznej nadawcą jest zarówno rząd, jak i podmioty pozapaństwowe takie jak np. organizacje pozarządowe czy grupy interesu. Cel tego typu dyplomacji pozostaje niezmienny i jest to oddziaływanie na społeczeństwa innych państw (ang. *P2P – People to People*). Jako rozróżnienie między obu rodzajami dyplomacji wskazuje się rozwój technologiczny, którego konsekwencją są większe możliwości komunikowania się, a tym samym tym samym szerszy

¹⁴³ Tamże, s. 36.

¹⁴⁴ B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 12; szerzej na ten temat: B. Ociepka, *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 77; A. Ziętek, *Dyplomacja publiczna Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin”, nr 17 (1), rok 2010, s. 66-67.

zakres uczestnictwa opinii publicznej w prowadzeniu polityki zagranicznej państwa. W konsekwencji więc społeczeństwa państw intensyfikują wymianę transgraniczną - zarówno w wymiarze rzeczywistym, jak i wirtualnym¹⁴⁵.

W literaturze przedmiotu można spotkać się ze stanowiskiem, iż dyplomacja publiczna to eufemistyczne określenie na propagandę¹⁴⁶. Zwolennicy takiego podejścia przekonują, że w czasie zimnej wojny działania w sferze informacyjnej Stanów Zjednoczonych określano pojęciem dyplomacji publicznej z powodów pragmatycznych, ponieważ propaganda miała zabarwienie pejoratywne¹⁴⁷. Przeciwna takiemu pogładowi jest perspektywa badawcza B. Ociepki, według której dyplomacja publiczna ma charakter dialogowy (dwustronny i symetryczny), a propaganda przeciwnie - jest jednostronna charakter, pomija interes nadawcy, a jej przekaz często jest także zmanipulowany¹⁴⁸.

Podobny podział do wyżej zarysowanego można również spotkać w przypadku terminu dyplomacji kulturalnej. W tradycyjnym ujęciu była ona jedną z form zdobywania dominacji nad innym państwem (poprzez oddziaływanie na jego społeczność na zasadzie relacji rząd-ludność, ang. *government to people*) w sferze kulturowej¹⁴⁹. Wyżej cytowani Radosław Zenderowski, Krzysztof Cebul oraz Mateusz Krycki w monografii *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, odnosząc się do współczesnej debaty na temat natury tego zjawiska następująco przywołują stanowisko jednej ze stron: *Tradycyjna dyplomacja kulturalna charakteryzowała się jednostronnością, była swego rodzaju propagandą. (...) we współczesnym świecie owa*

¹⁴⁵ N. Snow, *Rethinking Public Diplomacy* [w:] N. Snow, P. M. Taylor, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Wydawnictwo Routledge, Nowy Jork-Londyn 2009, s. 6. Na technologiczne uwarunkowania zmian w dyplomacji publicznej zwraca również uwagę James Pamment, podkreślając szczególną rolę *nowych mediów*, w tworzeniu trwałych relacji opartych na dialogu i debacie, a nie jednokierunkowym przekazie – zob. J. Pamment, *New Public Diplomacy in the 21st Century. A comparative study of policy and practice*, Wydawnictwo Routledge, Londyn-New York 2013, s. 8.

¹⁴⁶ Termin dyplomacji publicznej można spotkać na przykład jako określenie przedsięwzięć propagandowych towarzyszących anszlusi Austrii przez III Rzeszę w 1938 roku i Rewolucji październikowej – zob. P. Sharp, *Revolutionary States, Outlaw Regimes and the Techniques of Public Diplomacy* [w:] J. Melissen, *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*, Nowy Jork 2005, s. 106-110.

¹⁴⁷ E. Gilboa, *Dyplomacja w epoce informacji* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 40-41; J. Arendarska, *Amerykańska dyplomacja publiczna w okresie zimnej wojny* [w:] B. Ociepka (red.), *Historia w dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015, s. 16.

¹⁴⁸ B. Ociepka, *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, dz. cyt., s. 14; Baczka nową dyplomację publiczną definiuje następująco: *dwustronną, dialogową formę politycznego komunikowania międzynarodowego, skierowaną do publiczności za granicą, realizowaną dzięki pośrednictwu środków przekazu i poprzez kanały bezpośredniej. Jej celem jest kształtowanie lub wspieranie pozytywnego wizerunku kraju, społeczeństwa za granicą w tym – poprzez wpływanie na opinię publiczną – kształtowanie pozytywnych postaw wobec kraju nadawcy* – tamże, s. 12.

¹⁴⁹ szerzej zob. M. Rynierska-Kiełdanowicz, *Dyplomacja kulturalna jako narzędzie polityki miękkiej siły Unii Europejskiej*, „Politeja” nr 37, rok 2015; R. Szczepaniak, *Soft power („miękką siłą”) w relacjach międzynarodowych. Dyplomacja kulturowa – redefinicja pojęcia (z doświadczeń kulturoznawcy)*, „Horyzonty Polityki”, nr 3, rok 2011;

dplomacja charakteryzuje się wzajemnością, opiera się na uznaniu pluralizmu kulturowego i poszanowaniu wartości i wzorców innych kultur. Jako przejawy tak sformułowanej przez zwolenników tego ujęcia dyplomacji kulturalnej Zenderowski, Cebul i Krycki wskazują wytwarzanie atmosfery zaufania i zrozumienia, zainteresowania życiem i wartościami innych narodów, co w konsekwencji umożliwia niwelować stereotypowe myślenie. Wyżej wymienieni badacze odnoszą się do tej perspektywy badawczej w sposób następujący - wydaje się jednak, że jest to myślenie czysto życzeniowe, bardzo wyidealizowane. Autorzy przypisują bowiem państwom intencje charakterystyczne dla ludzi o wysokim poziomie kultury oraz swego rodzaju empatii i zdolności rozumienia innych kulturo, otwartości poznawczej. Tymczasem, państwa po prostu realizują swoje interesy, które często mają charakter bardzo egoistyczny¹⁵⁰. Wyżej zacytowana teza ma niewątpliwie autorytatywny charakter i wydaje się, że jej argumentacja powinna zostać wzbogacona o elementy teoretyczne oraz odpowiednie przykłady. Oddaje ona jednak pewną specyfikę myślenia o stosunkach międzynarodowych charakterystyczną dla perspektywy realistycznej, w której realizacja interesu państwa jest zasadniczym czynnikiem kreującym relacje w tej sferze.

W literaturze przedmiotu można również spotkać się z pojęciem dyplomacji medialnej, której jako zadania w odniesieniu do decyzji politycznych wymienia się: *prowadzenie polityki publicznej, wysyłanie sygnałów do innych rządów oraz uzyskiwanie informacji o wydarzeniach na świecie*. Jest to zatem aspekt związany z dyplomacją publiczną, w swoim zakresie pojęciowym ujmujący jednak również inne działania. Dyplomacja medialna może być prowadzona za pośrednictwem takich narzędzi i wydarzeń jak konferencje prasowe, wywiady, ale także wizyty głów państw i mediatorów rywalizujących państwach oraz przecieki i inne spektakularne wydarzenia medialne¹⁵¹.

Autor niniejszej pracy traktuje dyplomację publiczną (medialną i kulturalną) jako przejawy instrumentów psychospołecznych w polityce zagranicznej i – nawiązując do metod polityki zagranicznej w rozumieniu Justyny Zając oraz Teresy Łoś-Nowak – przyjmuje, że mogą one zostać wykorzystane przez państwo zarówno w sposób pozytywny, jak i negatywny. Powyższe jest uzależnione na przykład od stanu relacji między państwami oraz sposobu postrzegania stosunków międzynarodowych przez ich elity. Szerzej kwestie koncepcje

¹⁵⁰ R. Zenderowski, K. Cebul, M. Krycki *Międzynarodowe...* dz.cyt., s. 152.

¹⁵¹ E. Gilboa, *Dyplomacja publiczna w epoce informacji* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, dz. cyt., s. 44-49 [za:] M. Łakota-Micker, *Instrumentarium przyszłego dyplomaty*, Legens. Publishing Workshop, Londyn 2016.

wykorzystania przez wybrane państwa zostaną przedstawione w ostatniej części niniejszego rozdziału.

1.2.3. Propaganda wojenna, wojna psychologiczna, operacja psychologiczna i komunikacja strategiczna

W tym miejscu należy omówić terminy dotyczące środków psychospołecznych wykorzystywanych w sytuacji konfliktu oraz wojny, a także stosowanych w nomenklaturze wojskowej.

Marcin Poprawa zwraca uwagę, że propaganda wojenna jest znana już od czasów starożytnych, ale jej dynamiczny rozwój – podobnie jak propagandy politycznej - nastąpił w XX wieku. Poprawa, zaznacza że szczególne znaczenie dla tego zjawiska miała *refleksja nad metodami oddziaływania masowego podczas konfliktu zbrojnego 1914-1918, zarówno w czasie orzekania o nim za pomocą mediów, jak i mobilizowania (werbowania) cywilów i żołnierzy do udziału w nim*, czego refleksją było zapoczątkowanie badań komunikologicznych, psychologicznych i medioznawczych nad zjawiskiem szeroko rozumianej propagandy oraz socjotechniki¹⁵². Ślady tej refleksji są widoczne m.in. w piśmiennictwie polskim okresu międzywojennego. Przykładem jest praca opublikowana w 1933 r. pt. *Propaganda w przygotowaniu obrony kraju* autorstwa płk Stefana Roweckiego, późniejszego Komendanta Głównego Związku Walki Zbrojnej oraz dowódcy Armii Krajowej. Rowecki na podstawie analizy propagandy państw sprzymierzonych (aliantów) prowadzonej w czasie pierwszej wojny światowej wobec państw centralnych, wyszczególnił następujące jej rodzaje¹⁵³:

- propaganda we własnym kraju – jej celem było wzbudzenie *zapалу wojennego* ludności, a następnie podtrzymania tego nastawienia w związku z przedłużającymi się działaniami wojennymi;
- propaganda w szeregach własnego wojska – podobna do powyższego typu, z tym że obiektem jej oddziaływania byli żołnierze. Jej celem było utrzymanie morale, zaufania do dowódców oraz podstaw kontynuowania walki (nienawiść do wrogów);
- propaganda w krajach neutralnych – jej celem było udowodnienie, że winę wywołania wojny ponoszą Niemcy, jak pisał Rowecki (...) *że ich militaryzm i*

¹⁵² M. Poprawa, *Prasa konspiracyjna w służbie kontrpropagandy – funkcje, cele, zjawiska językowe (na przykładzie gazet podziemnych 1939-1945)*, „Oblicza Komunikacji”, nr 10, rok 2017, s. 63.

¹⁵³ S. Rowecki, *Propaganda w przygotowaniu obrony kraju*, Głównia Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1933, s. 9-10.

despotyzm chce złamać i zniszczyć wolne kraje demokratyczne, że wojna światowa jest walką absolutyzmu i militaryzmu z demokracją i wolnością ludów;

- propaganda w kraju przeciwników – była prowadzona bezpośrednio bądź za pośrednictwem państw neutralnych, a jej celem było udowodnienie, że alianci prowadzą wojnę w celu jedynie pokonania niemieckiego rządu, a nie zniszczenia tego kraju. Rowecki wskazywał ponadto, że w przypadku Austrii propaganda aliantów była ukierunkowana na rozbudzenie ruchów narodowościowych i niepodległościowych: *Jeśli zaś chodzi o Austrię, to propaganda Sprzymierzonych skierowała wyraźnie swe ostrze przeciwko zlepkowi narodów Austro-Węgier, popierając i podniecając dążenia wyzwolenicze poszczególnych ludów;*
- propaganda w szeregach wojska nieprzyjacielskiego – była prowadzona w państwach neutralnych oraz w krajach przeciwników, a jej celem było zmniejszanie morale żołnierzy wroga, co Rowecki określał w sposób następujący: *ujemne oddziaływanie na zapal wojenny, zniechęcenie ich do wytrwania i do dalszych ofiar; wreszcie miała na celu zachęcenie żołnierzy nieprzyjacielskich do poddawania się, a nawet do wrogiego występowania przeciw swoim dowódcom.*

Analiza Roweckiego wpisuje się w refleksję współczesnych badaczy propagandy wojennej¹⁵⁴. Wydaje się zatem zasadne stwierdzenie, że zarówno w czasie pokoju, konfliktu, jak i wojny kierunki oraz funkcje oddziaływania propagandowego państwa pozostają niezmiennie. W przypadku propagandy wewnętrznej jest to zapewnienie i utrzymanie integralności własnego społeczeństwa. Propaganda zewnętrzna skierowana wobec przeciwnika ma natomiast dezintegrować społeczeństwo lub osłabić jego związek z władzą, a w przypadku, gdy jest ukierunkowana na państwa neutralne – przekonać do własnych racji. Propaganda prowadzona w czasie wojny wpisuje się zatem w ten schemat, z tym że dodatkowo uwzględnia oddziaływanie na własnych żołnierzy oraz armię przeciwnika i charakteryzuje się większą intensywnością.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że termin wojny psychologicznej pojawił się w latach 40 XX w. m.in. w ówczesnych materiałach Biura Służb Strategicznych (ang. *Office of Strategic Services*) i jest opisywany jako *koordynacja i użycie wszystkich środków, włączając duchowe i fizyczne (wyłączając działania wojenne wojsk regularnych, ale z wykorzystaniem ich efektów psychologicznych), za pomocą których: niszczona jest wola wroga do osiągnięcia*

¹⁵⁴ S. Scriver, *War propaganda*, „International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences” Elsevier, Oxford, 2015, s. 395.

zwycięstwa, podważane są jego zdolności polityczne lub ekonomiczne zdolności do tego; którymi dąży się do pozbawienia wroga wsparcia, pomocy i sympatii sojuszników i neutralnych lub uniemożliwia uzyskania takiego wsparcia, pomocy i sympatii; lub które prowadzą do stworzenia, podtrzymania lub zwiększenia woli zwycięstwa własnej ludności i sojuszników i do pozyskania, podtrzymania lub zwiększenia wsparcia, pomocy i sympatii neutralnych. Zbliżony znaczeniowo do wojny psychologicznej jest termin walki psychologicznej (ang. *psychological warfare*)¹⁵⁵. Wojnę psychologiczną od propagandy wojennej różni zatem szersza skala działalności, ponieważ obejmuje instrumenty nie tylko informacyjne (*duchowe*), ale również kinetyczne (*fizyczne*). Instrumenty obu rodzajów są wykorzystywane do osiągnięcia efektów psychologicznych powodujących wewnętrzną dezintegrację wroga, obezwładnienie możliwości jego reakcji oraz pozbawienie wsparcia ze strony innych państw. Przyjąć zatem należy, że propaganda (w tym wojenna) jest terminem węższym, choć zawierającym się w wojnie psychologicznej. Oba pojęcia łączy to, że są prowadzone pomiędzy zantagonizowanymi podmiotami w stosunkach międzynarodowych.

W literaturze przedmiotu dotyczącej środków oddziaływania psychologiczno-społecznego wykorzystywanych w wojskowości można spotkać się z terminem operacji psychologicznej. Gabriel Nowacki wyjaśnia, że pojęcie to oznacza *wszelkie planowane oddziaływanie propagandowe w stosunku do wojsk przeciwnika i jego ludności cywilnej, w celu wytworzenia wśród odbiorców emocji, opinii, postaw i sprzyjających osiągnięciu celów politycznych, wojskowych czy ekonomicznych*. Głównym celem tych działań jest wywołanie bądź utrwalenie u audytorium (ludności i żołnierzy) przeciwnika, państwa sojuszniczego albo neutralnego zachowań, które w czasie pokojowym przyczyniają się do realizacji celów politycznych, a w czasie konfliktu zbrojnego – ułatwiają wykonanie zadań bojowych¹⁵⁶.

W nomenklaturze wojsk NATO funkcjonuje również termin komunikacji strategicznej, który w publikacji pt. *Komunikacja strategiczna i public affairs* opublikowanej w 2014 r. zdefiniowano jako *skoordynowane i odpowiednio dostosowane zastosowanie działań oraz zdolności komunikacyjnych NATO – Dyplomacji Publicznej, Działalności Prasowo-Informacyjnej, Wojskowej Działalności Prasowo-Informacyjnej, Operacji Informacyjnych oraz Działań (Operacji) Psychologicznych – w ramach wsparcia sojuszniczej polityki, działań i*

¹⁵⁵ War Report of the OSS [w:] „War Report of the OSS, Nowy Jork, 1976 [za:] M. Olechowski, „Wojna psychologiczna” – próba zdefiniowania pojęcia, „Wiedza Obronna”, nr 262-263, rok 2018.

¹⁵⁶ G. Nowacki, *Transformacja struktur operacji psychologicznych Stanów Zjednoczonych spowodowana nowymi zagrożeniami bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, nr 9, rok 2016, s. 3.

operacji prowadzonych w celu osiągnięcia celów NATO¹⁵⁷. Z tej perspektywy jest to zatem pojemny termin, łączący różne instrumenty oddziaływania psychologiczno-społecznego wykorzystywane przez wojsko. T. Kacała jako w kontekście celów komunikacji strategicznej wskazuje - *niezależnie od okoliczności i warunków charakteryzujących dany teatr działań, jest (...) podniesienie świadomości ogólnie pojętej opinii publicznej, zrozumienie celów i wsparcie działań podejmowanych przez sojusz północnoatlantycki. Wiąże się to z właściwą interpretacją przez (szeroko rozumiany obiekt oddziaływania, odbiorców przekazu informacyjnych) konkretnych działań podejmowanych przez NATO*¹⁵⁸. W koncepcji komunikacji strategicznej kładzie się zatem większy nacisk na aspekt informacyjny (*podniesienie świadomości ogólnie pojętej opinii publicznej, zrozumienie celów*), w pewnym zakresie również aspekt perswazyjny, ale nie mający charakteru propagandowego.

Powyższy przegląd pojęć wojskowych z zakresu komunikowania publicznego ma charakter jedynie skrótowy i nie wyczerpuje tej złożonej tematyki. Stwierdzić jednak należy, że – podobnie jak w przypadku terminów związanych z dyplomacją – propaganda stanowi swego rodzaju definicyjny rdzeń na bazie którego powstały pojęcia rozwinięte i zaadaptowane na potrzeby bardziej wyspecjalizowanych oraz skonkretyzowanych pod względem praktycznego wykorzystania działań wojskowych. Nie bez znaczenia wydają się znaczeniowe subtelności języka branżowego¹⁵⁹. We współczesnych formach wojskowej komunikacji publicznej na znaczenie – w odróżnieniu od propagandy - zyskuje funkcja informacyjna, czego wyrazem jest koncepcja komunikacji strategicznej.

Propaganda wojenna, podobnie jak wojna psychologiczna są natomiast odrębnymi specyficznymi terminami, charakterystycznym dla określonego stanu relacji, których wykorzystanie jest uprawnione w odniesieniu do działań wysoce zantagonizowanych stron w sytuacji konfliktu.

¹⁵⁷ T. Kacała, J. Lipińska, *Komunikacja strategiczna i public affairs*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014, s. 31.

¹⁵⁸ T. Kacała, *Komunikacja strategiczna*, „Przegląd morski”, nr 03, rok, 2012, s. 20-21.

¹⁵⁹ W tym kontekście warto wskazać na cytaty przywołany przez Zbigniewa Modrzejewskiego, z Zakładu Działów Informacyjnych Akademii Sztuki Wojennej: *Ogólnie rzecz biorąc, nasi wrogowie – czyli ci źli – uprawiają propagandę. Jeśli jesteśmy Amerykanami, prowadzimy <<operacje psychologiczne>> (PSYOPS), <<operacje osłabienia morale>> lub „wojnę psychologiczną”, a jeśli Brytyjczykami – <<wojnę polityczną>>. Obecnie słyszymy o <<operacjach informacyjnych>>. Terminy te są przydatne, gdyż pozwalają uniknąć dwuznaczności moralnej słowa <<propaganda>>, ale nie są z nimi w pełni tożsame – Z. Modrzejewski, Działania psychologiczno-propagandowe w konfliktach zbrojnych, „Kwartalnik BELLONA”, nr 1, rok 2017, s. 130.*

1.2.4. Walka informacyjna

W literaturze przedmiotu można spotkać różne podejścia definicyjne walki informacyjnej. Na wstępie warto przywołać przegląd przykładowych definicji dokonany przez Andrzeja Żebrowskiego bazujący głównie na przedstawicielach środowiska wojskowego – przedstawia je poniższa tabela.

Tabela 4. Przykładowe pojęcia walki informacyjnej na podstawie przeglądu literatury A. Żebrowskiego

l.p.	Źródło (data wydania)	Definicja
1.	AFDD 2-5 Information Operations (1989), USAF.	<i>Walka informacyjna to działania informacyjne prowadzone dla obrony własnej informacji i systemów informacyjnych lub dla atakowania i wywarcia wpływu na informację lub systemy informacyjne przeciwnika; jest toczona głównie w czasie kryzysu lub konfliktu; defensywny komponent tej walki, podobnie jak obrona powietrzna, realizuje się w każdej fazie działań militarnych, od pokoju do wojny.</i>
2.	J. L. (1998) Amerykańska koncepcja walki informacyjnej, „Wojskowy Przegląd Zagraniczny”, nr 4, s. 16.	<i>W walce informacyjnej, informacja jest zarówno bronią, jak i celem ataku. Oznacza najczęściej użycie informacji dla osiągnięcia ważnych celów państwowych i narodowych w wymiarze wojskowym, społecznym i gospodarczym.</i>
3.	Ciborowski, L. (1999) Walka informacyjna. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, s. 187.	<i>Walka informacyjna to kooperacja negatywna, wzajemna, przynajmniej dwupodmiotowa, realizowana w sferach: zdobywania informacji, zakłócania informacyjnego i obrony informacyjnej, gdzie każdemu działaniu jednej strony przyporządkowane jest działanie antagonistyczne strony drugiej.</i>
4.	J. L. (1999) Rosyjska koncepcja walki informacyjnej., „Wojskowy Przegląd Zagraniczny”, nr 1, s. 80.	<i>Walka informacyjna to kompleks przedsięwzięć obejmujących wsparcie, przeciwdziałanie i obronę informacyjną, prowadzonych według jednej koncepcji i planu, w celu wywalczenia i utrzymania panowania nad przeciwnikiem w dziedzinie informacyjnej podczas przygotowania operacji wojskowych oraz prowadzenia działań bojowych.</i>
5.	Szpyra, R. (2002) Operacje informacyjne państwa w działaniach sił powietrznych. Warszawa: AON, s. 149.	<i>Walka informacyjna (w znaczeniu wojskowym) to zorganizowana w formie przemocy militarna aktywność zewnętrzna państwa prowadząca do osiągnięcia określonych celów politycznych, skierowana na niszczenie lub modyfikowanie systemów informacyjnego komunikowania przeciwnika lub przepływającej</i>

		<i>przez nie informacji oraz aktywność zapewniająca ochronę własnych systemów informacyjnego komunikowania i przesyłania przez nie informacji przed podobnym działaniem przeciwnika.</i>
6.	Denning, D. E. (2002) Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, s. 23.	<i>Wojna informacyjna to działania, których celem jest zdobycie lub wykorzystanie zasobów informacyjnych.</i>
7.	Gawliczek, P., Pawłowski, J. (2003) Zagrożenia asymetryczne. Warszawa: AON, s. 42.	<i>Walka informacyjna to działania informacyjne prowadzone w okresie kryzysu lub konfliktu zbrojnego z zamiarem promowania określonego celu politycznego lub wojskowego w odniesieniu do wskazanego przeciwnika lub przeciwników.</i>

Źródło: A. Żebrowski, *Determinanty walki informacyjnej* [w:] H. Batorowska (red.), *Walka informacyjna. Uwarunkowania – Incydenty – Wyzwania*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2017, s. 91.

Powyższy przegląd definicyjny warto uzupełnić o podział na dwa typy rozumienia walki informacyjnej. W pierwszym akcentuje się techniczno-fizyczny wymiar zwracając uwagę, że jest to dążenie do zdobycia informacji, a także naruszenia, manipulacji lub zniszczenia systemów informacyjnych przy wykorzystaniu zarówno narzędzi mechanicznych (np. fizycznych uszkodzeń kabli światłowodowych, przechwytywania korespondencji i kurierów, bombardowań infrastruktury informacyjnej), jak i przy pomocy ataków elektromagnetycznych oraz cyfrowych¹⁶⁰. Przykładem badacza, który proponuje szersze podejście do walki informacyjnej, uwzględniające jej psychologiczny i polityczny (tj. antropologiczny), aspekt jest Tomasz Aleksandrowicz, który stwierdza: *Jako elementy walki informacyjnej można zatem wskazać destrukcję fizyczną, operacje bezpieczeństwa, operacje psychologiczne, sabotaż i walkę elektroniczną. Natomiast jako narzędzia wykorzystywane w tej walce można wskazać m.in.: 1) dyplomację; 2) propagandę; 3) kampanie psychologiczne; 4) działania na poziomie wpływania na procesy polityczne lub kulturowe; 5) dezinformację, manipulowanie lokalnymi mediami; 6) infiltrację sieci komputerowych i baz danych*¹⁶¹. W kontekście przywołanych ujęć tego terminu należy stwierdzić, że cechą wspólną jest

¹⁶⁰ G. J. Rattray, *Wojna strategiczna w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004, s. 20-30.

¹⁶¹ T. R. Aleksandrowicz, *Podstawy walki informacyjnej*, Editions Spotkania, Warszawa 2016, s. 132-133.

akcentowanie faktu, że fundamentem walki informacyjnej jest konflikt o informację i/lub konflikt prowadzony za jej pomocą, co oznacza, że informacja jest – jak to ujmuje Aleksandrowicz - *jednocześnie zasobem, obiektem ataku i bronią*¹⁶². Walka informacyjna toczy się w środowisku informacyjnym, nazywanym także infosferą¹⁶³. Aleksandrowicz zwraca uwagę, że walka informacyjna ma miejsce się również w cyberprzestrzeni. Jako przykładowe formy konfliktu badacz w tym kontekście wskazuje aktywizm, haktywizm oraz cyberterroryzm. Aktywizmem określił *niedestrukcyjną działalność informacyjno-propagandową, np. na forach internetowych, czatach, portalach społecznościowych*. Haktywizm polega połączeniu aktywizmu oraz działań ukierunkowanych na funkcjonowanie określonych systemów komputerowych (np. blokowania dostępu do serwerów)¹⁶⁴.

Kluczowym aspektem konfliktu w środowisku informacyjnym (walki informacyjnej) jest uzyskanie przewagi informacyjnej. Piotr Sienkiewicz z Wydziału Cybernetyki Wojskowej Akademii Technicznej stwierdza, że z perspektywy wojskowej przewaga informacyjna to *zdolność do zbierania, przetwarzania i udostępniania informacji przy wykorzystaniu (lub deprecjonowaniu) zdolności przeciwnika do wykonania tego samego*. Sienkiewicz wyróżnia także pojęcie dominacji informacyjnej, która *obejmuje zarówno wysiłki ofensywne, jak i defensywne, których celem jest stworzenie różnicy <<między tym, co my wiemy o naszej przestrzeni bojowej i operacjach w niej prowadzonych, a tym, co nieprzyjaciół wie o swojej przestrzeni bojowej*¹⁶⁵. W pracy wydanej przez naukowców z Instytutu Działań Informacyjnych Akademii Sztuki na podstawie operacji informacyjnych następująco wyjaśniono sens przewagi informacyjnej: *uzyskanie przewagi osiągnięte jest poprzez wpływanie na postawy decydentów politycznych i dowódców wojskowych (policyjnych, regionalnych) oraz degradację nośników danych i systemów informacyjnych strony przeciwnej, przy jednoczesnej ochronie własnych nośników*. W tym kontekście należy dostrzegać silny związek operacji informacyjnych z walką informacyjną. Autorzy stwierdzają, że w omawianym zakresie można wyróżnić działania pasywne (rozpoznanie przygotowań przeciwnika do operacji informacyjnych, ochrona informacji i systemów informacyjnych) oraz aktywne (rozpoznanie wojskowe, bezpieczeństwo

¹⁶² T. R. Aleksandrowicz, *Bezpieczeństwo cyberprzestrzeni ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 14, rok 2016, s. 14.

¹⁶³ T. R. Aleksandrowicz, *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021, s. 32.

¹⁶⁴ T. R. Aleksandrowicz, *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni...*, dz. cyt., s.

¹⁶⁵ P. Sienkiewicz, *Wizje i modele wojny informacyjnej*, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków 2004, s. 375.

informacji, działania psychologiczne, dezinformacja, niszczenie, fizyczne, walka elektroniczna)¹⁶⁶.

Przyjąć zatem należy, że o istocie walki informacyjnej decydują procesy informacyjne¹⁶⁷, a w przypadku propagandy (i pojęć pochodnych) – komunikacyjne¹⁶⁸. Tak zdefiniowana istota sprawy prowadzi do stwierdzenia, że oddziaływanie psychologiczno-społeczne wpisuje się w walkę informacyjną, jednak jest pojęciem węższym.

1.3. Instrumenty psychospołeczne w wybranych państwach

Z dotychczasowych rozważań wynika, że oddziaływanie w polityce zagranicznej państw za pośrednictwem środków psychospołecznych może mieć – najogólniej rzecz biorąc – charakter negatywny lub pozytywny. Sposób ich wykorzystania jest warunkowany takimi czynnikami jak postrzeganie przez dane państwo środowiska międzynarodowego i stan relacji z jego uczestnikami, a także narodowe doświadczenia historyczne, wyznawanie wartości czy system polityczny. Powyższe aspekty są związane z podejściem do użycia siły w stosunkach międzynarodowych, określanej jako kultura strategiczna państwa. Różny może być także odbiór instrumentów psychospołecznych przez państwo będące obiektem oddziaływania prowadzonego za pośrednictwem środków psychospołecznych¹⁶⁹.

Istotnym instrumentem psychospołecznym w polityce zagranicznej są instytucje aktywne w sferze kulturalnej. Jedną z pierwszych tego rodzaju instytucji była *Alliance Française*, która powstała w 1883 r. Jej działalność była dotowana przez państwo francuskie i obejmowała: nauczanie języka, organizowanie wystaw i spotkań z przedstawicielami kultury oraz propagowanie francuskiej literatury. Innym przykładem narzędzia dyplomacji publicznej jest działający od 1934 r. *British Council*. W ramach zakresu jej aktywności należy wymienić nauczanie języka, promowanie brytyjskiej kultury, inicjowanie i utrzymywanie wymiany

¹⁶⁶ M. Wrzosek, Sz. Markiewicz, Z. Modrzejewski (red.), *Informacyjny wymiar wojny hybrydowej*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018, s. 59.

¹⁶⁷ Polski cybernetyk Marian Mazur procesy informacyjne dzielił na poznawcze oraz decyzyjne i wyjaśniał ich sens następująco: *Dowolne zjawisko można uważać za transformację starego systemu w nowy, albo – równie dobrze – za jeden system zmieniający się od jednego stanu (stary podsystem) do drugiego stanu (nowy podsystem). (...) Dla przykładu, w ogrodzie można zaobserwować oderwanie się jabłka od gałęzi i można zaobserwować jabłko leżące na ziemi. Dzięki rozwiązaniu problemu poznawczego wystarczy zaobserwować oderwanie się jabłka, aby wiedzieć (bez patrzenia), że będzie ono leżeć na ziemi. Podobnie można zmodyfikować jabłko tak, żeby przestało wisieć na gałęzi (strącić) i można zmodyfikować jabłko tak, żeby upadło na ziemię (rzucić). O ile w problemach poznawczych chodzi o zmiany w innym systemie, do których prowadzi określone zachowanie systemu rozpatrywanego – to w problemach decyzyjnych chodzi o zachowanie systemu rozpatrywanego, jakie prowadzi do zmian w innym systemie* – M. Mazur, *Cybernetyka i charakter*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Warszawie, Warszawa 1999, s. 96.

¹⁶⁸ Szerzej na temat procesów komunikacyjnych w rozdziale drugim – zob. s. 70.

¹⁶⁹ Szerzej na temat kultury strategicznej w rozdziale trzecim – zob. s. 107.

naukowej oraz prowadzenie programów stypendialnych dla studentów. Przykładem tego rodzaju instytucji jest również Instytut Goethego, który działa od 1951 r. i koncentruje się na promowaniu języka niemieckiego, organizowaniu wykładów oraz paneli dyskusyjnych czy działalność medialną i wydawniczą wzbogacającą wiedzę o życiu kulturalnym, społecznym i politycznym Niemiec¹⁷⁰.

Aktywność dyplomatyczna w sferze kulturalnej w zależności od sytuacji międzynarodowej i stanu relacji między państwami może być oceniana jako pozytywny bądź neutralny przejaw oddziaływania na społeczeństwo lub odwrotnie - postrzeganie tego zagadnienia może być negatywne i wówczas promowanie kultury traktowane jest jako zagrożenie dla państwa. Uwagę temu zagadnieniu poświęcił Patryk Pleskot w monografii pt. *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989)* opartej na bogatej bazie źródłowej, w tym m.in. na dokumentacji wytworzonej w cywilnym kontrwywiadzie PRL (Departament II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych). Percepcję działań zachodnich placówek dyplomatycznych w Polsce przez komunistyczne organa bezpieczeństwa Pleskot opisuje w sposób następujący: *Polskie służby kontrwywiadowcze nie czyniły wyraźnego rozgraniczenia między wywiadowczą/szpiegowską działalnością placówek a ich aktywnością na polu „dywersji ideologicznej”. (...) W tym kontekście w dokumentacji wytworzonej przez służby kontrwywiadowcze stale obecny jest wątek propagandowo-ideologiczny i formułowane są przestrogi wobec szerzenia się prozachodniej propagandy, mającej zaszczerpić w polskim społeczeństwie niechęć do komunizmu a sympatię do kapitalizmu. Propagandę tę strona polska traktowała jako jeden z przejawów <<antysocjalistycznej>> działalności <<wrogów politycznych>> - tak jak np. inicjatywy opozycyjne*¹⁷¹. W kontekście narzędzi, które oceniano wówczas jako narzędzia dywersji ideologicznej¹⁷² badacz wskazuje: *Według SB państwa zachodnie realizowały tę propagandę przede wszystkim za pośrednictwem placówek kulturalnych i naukowych (British Council, czytelnie francuskie, lektoraty, a także oferowane przez zagraniczne instytucje stypendia i staże) oraz mediów (z RWE na czele)*¹⁷³. W odniesieniu do celów ocen zachodnich mediów i placówek dyplomatycznych w sferze kulturalnej autor

¹⁷⁰ M. Adamczyk, K. Baraniuk, *Media i organizacje kulturalne jako wybrane sposoby chińskiego oddziaływania międzynarodowego*, „Wschodnioznawstwo” 2017, s. 279; szerzej zob.: D. Piotrowicz, *Dyplomacja kulturalna Wielkiej Brytanii wobec Polski na przykładzie działalności British Council w latach 1945-1982* [w:] B. Ociepka (red.), *Historia...*, dz. cyt.; J. Hutsch, *Instytut Goethego w dyplomacji kulturalnej Niemiec* [w:] B. Ociepka (red.), *Historia...*, dz.cyt., s. 137-144.

¹⁷¹ P. Pleskot, *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989). Część 1*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2013, s. 507-508.

¹⁷² Szerzej koncepcję „dywersji ideologicznej” autor porusza w rozdziale trzecim.

¹⁷³ P. Pleskot, *Dyplomata...*, dz. cyt., s. 508.

stwierdza: *Jak trafnie oceniały polskie służby, wojna psychologiczna miała być pokojowym sposobem osiągnięcia podstawowego celu Zachodu – likwidacji bloku komunistycznego*¹⁷⁴ (...) *Narzędziami wojny ideologicznej były przede wszystkim środki masowego przekazu: prasa, radio, telewizja, film a także programy wymiany naukowej czy kulturalnej mogącej kształtować opinie grupy docelowej*¹⁷⁵. Departament II MSW na odcinku dywersji ideologicznej monitorował aktywność różnych instytucji państw zachodnich (np. w przypadku Wielkiej Brytanii była to British Council) jednak w zainteresowaniu szczególnym znajdowała się Agencja Informacyjna Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Information Agency - USIA*¹⁷⁶), którą oceniano jako amerykańską instytucję koordynującą zadania wojny psychologicznej, współpracującą w tym zakresie z Wydziałem Propagandy Pentagonu, CIA oraz DIA. MSW szacowało, że w 1976 r. na świecie działało ponad trzysta placówek funkcjonujących przy amerykańskich przedstawicielstwach dyplomatycznych, ale według kontrwywiadu to ambasad USA działające w krajach bloku wschodniego stanowiły jedno z najważniejszych ogniw amerykańskiej wojny psychologicznej¹⁷⁷. Za przejawy zagrożeń płynących z działań tych instytucji uważano nawet wypożyczalnie filmów amerykańskich: (...) *według wiedzy kontrwywiadu, wydział kulturalno-prasowy dysponował ponad sześciuset tytułami filmów opracowanych głównie przez USIA. Produkcje te wypożyczano bezpłatnie. Według SB pod <<niewinnymi>> tytułami sugerującymi naukową lub dydaktyczną treść, przemycano wątki propagandowe, gloryfikujące amerykańskie osiągnięcia i styl życia*¹⁷⁸. Przytoczone oceny resortu spraw wewnętrznych nie były oczywiście odosobnione i wpisywały się w szerszy kontekst wszechogarniającego lęku przed wrogimi działaniami (w tym w sferze ideologicznej i kulturowej) państw bloku kapitalistycznego, ponieważ taka narracja była charakterystyczna dla propagandy wewnętrznej tamtego okresu¹⁷⁹.

¹⁷⁴ AIPN, 001708/555, Józef Tarasiuk, *Działalność ambasady USA na odcinku dywersji ideologicznej*, Legionowo 1978, b.p., (s. 6-8) [za:] P. Pleskot, *Dyplomata...*, dz. cyt., s. 511.

¹⁷⁵ Tamże.

¹⁷⁶ Szerzej na temat instytucji w dalszej części rozdziału. W rozdziale trzecim rozprawy zostały omówione materiały USIA dotyczące radzieckich instrumentów psychospołecznych.

¹⁷⁷ P. Pleskot, dz. cyt., s. 516.

¹⁷⁸ Tamże, s. 518.

¹⁷⁹ W materiale pt. „*Amerykańska propaganda socjologiczna*” wydanej nakładem wydawnictwa Ministerstwa Obrony Narodowej w 1969 r. stwierdzono, na przykład że ten typ oddziaływania na społeczeństwa bloku wschodniego obejmuje także zachodni przemysł filmowy, którego przekaz poprzez podprogowe przekazywanie wartości „zepsutego” kapitalizmu jest w podobnym stopniu destrukcyjny jak propaganda tradycyjna. W celu oddania istoty argumentacji warto przytoczyć szerszy fragment materiału poświęconego temu zagadnieniu: *We fragmentach kronik zachodnich pokazywanych w ramach PKF czy dziennika telewizyjnego znajdujemy z kolei migawki z życia gwiazd filmowych, występy nowych bożyszcz młodzieżowych obwieszonych budzikami i dzwonkami czy też reklamowane ostatnie wysoki innych modnych bohaterów współczesnego kapitalizmu. W wymienionych filmach tak samo jak i w sztukach teatralnych, pismach oraz książkach nie najważniejsze są jednak reklamowe obrazy luksusu życia istniejącego rzekomo powszechnie na Zachodzie, lecz pewne style postępowania oraz co za tym idzie określone idee, które trafiają łatwo zwłaszcza do naiwnych pozbawionych*

Mimo, że ocena zachodniej dyplomacji kulturalnej była silnie kształtowana warunkami ustrojowymi i sytuacją geopolityczną PRL, to stwierdzić należy, że propaganda zewnętrzna, w tym obszarze kultury oczywiście wpisywała się w wachlarz działań Stanów Zjednoczonych wykorzystywanych w rywalizacji ze Związkiem Radzieckim. Aktywność na tym polu odbywała się jednak z różnym nasileniem i była uzależniona od szeregu czynników zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Andrzej Mania w pracy pt. *Departament of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny 1939-1989* stwierdza, że po wybuchu wojny w Korei w 1950 r. coraz chętniej jednak sięgano do działań z zakresu wojny psychologicznej. Stany Zjednoczone miały doświadczenie w zakresie oddziaływania propagandowego i wojny psychologicznej zdobyte w czasie I i II wojny światowej, jednak im bardziej mocarstwo na przełomie lat 40. i 50. XX wieku wchodziło w konfrontacyjną fazę relacji z ZSRR, tym większe znaczenie zyskiwało oddziaływanie w sferze kulturalnej. Mania podkreśla przy tym, że rozszerzanie działań zewnętrznych o wymiar kulturalny początkowo spotykało się z pewnym oporem części instytucji publicznych (jak pisze autor monografii, Kongres uważał te działania za *fanaberie*) oraz społeczeństwa (niechętna do podjęcia działań na rzecz polityki była również część amerykańskich artystów)¹⁸⁰.

Przez lata zagadnieniami oddziaływania psychospołecznego (zarówno w wymiarze zewnętrznym, jak i w wewnętrznym) w Stanach Zjednoczonych zajmowały się różne instytucje, warto jednak zaznaczyć, że w 1952 r. to Departament Stanu USA doprowadził do stworzenia instytucji o nazwie *International Information Administration* (IIA)¹⁸¹, która była poprzedniczką USIA – podmiotu opisywanego wyżej w kontekście ocen Departamentu II MSW. USIA została powołana w październiku 1953 r. decyzją prezydenta Dwighta Eisenhowera w celu skupienia inicjatyw dyplomacji publicznej, które były wówczas realizowane przez Departament Stanu¹⁸². Aktywność instytucji często była uzależniona od wewnętrznych i zewnętrznych czynników politycznych. Na podstawie przywołanych przez Manię artykułów opublikowanych w latach 1973-1974 w czasopiśmie dla pracowników

krytycznego spojrzenia, odbiorców - A. Łarski, *Amerykańska propaganda socjologiczna*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1969, s. 6-7. Tego rodzaju tezy propagandy wewnętrznej PRL są bardzo zbliżone do radzieckiej, a obecnie rosyjskiej narracji dotyczących państw zachodnich, w szczególności Stanów Zjednoczonych, ich źródło wydaje się podobne i wynika z mentalności *oblężonej twierdzy* charakterystycznego dla komunikacji politycznej państwa autorytarnego. Autor szerzej omawia te kwestie w rozdziale trzecim niniejszej pracy.

¹⁸⁰ A. Mania, *Department of State i Foreign Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny 1939-1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019, s. 125.

¹⁸¹ Tamże.

¹⁸² Szerzej na temat powstawania UISA zob. – N. J. Cull, *The cold war and the United States Information Agency. American propaganda and public diplomacy 1945-1989*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 81-104.

amerykańskiej służby zagranicznej *Foregin Service Journal* należy stwierdzić, że znaczenie USIA w okresie *detente*¹⁸³ spadło, a nawet zastanawiano się nad sensem dalszego istnienia tej instytucji. Stwierdzano, że w związku z odprężeniem relacji na linii Waszyngton-Moskwa jako antykomunistyczna instytucja propagandowa straciła podstawę istnienia w formule, w której funkcjonowała do tej pory. Podkreślano też, że działania powinny zostać zastąpione wysiłkami na rzecz promowania wzajemnego zrozumienia państw i oddziaływania długoterminowego w sferze kultury – jako sukces tych działań podkreślano konieczność pozbawienia możliwości ich odbioru jako propagandy przez odbiorcę¹⁸⁴. Po rozpadzie ZSRR również poddawano w wątpliwość dalsze funkcjonowanie UISA – wiązało się m.in. to z debatą nad istotą dyplomacji publicznej i funkcją UISA podobnej do tej z lat 70¹⁸⁵ oraz oczekiwaniami Amerykanów, że dotychczasowa misja takich narzędzi instytucji jak na przykład UISA będzie w przyszłości mogła być realizowana przez media komercyjne¹⁸⁶.

W przypadku analizy roli kolejnego instrumentu psychospołecznego w polityce zagranicznej, czyli mediów istotne znaczenie mają czynniki wewnętrzne, przede wszystkim system polityczny, który determinuje system medialny państwa. W systemie autorytarnym odmiennie niż w demokratycznym będą ukształtowane kwestie właścicielskie środków masowego przekazu, ich finansowania oraz podmiotu decydującego o zatrudnianiu lub mianowaniu wydawców, a także stopnia cenzury i kontroli państwa. Funkcjonujące obecnie modele struktury właścicielskiej mediów o zasięgu globalnym są zróżnicowane. Wśród przykładów koncernów publicznych można podać zarówno rosyjską telewizję RT, jak i brytyjski *BBC World News* oraz francuski *France 24*. Przykładem koncernu medialnego o zasięgu światowym jest np. *Time Warner*, do którego należy stacja *CNN International*¹⁸⁷. Mirosława Wielopolska-Szymura w pracy dotyczącej rozgłośni radiowych w komunikowaniu międzynarodowych stwierdza, że pełnione przez nie funkcje zasadniczo można podzielić na

¹⁸³ Pojęciem *detente* (z franc. odprężenie) określa się złagodzenie relacji bloku państw zachodnich oraz ZSRR, które nastąpiło na przełomie lat 60 i 70 XX wieku.

¹⁸⁴ A. Mania, *Department...*, dz. cyt., s. 437-438.

¹⁸⁵ Jednym z rozważanych instytucjonalnych modeli jej dalszego funkcjonowania było włączenie w struktury Departamentu Stanu. Jako przykład krytyki tego pomysłu można wskazać wyżej cytowaną Nancy Snow, która w 1997 r. określiła instytucję jako *nieefektywną, przestarzałą organizację, która powinna zostać zlikwidowana, a nie reformowana* (ang. *There are strong arguments that the USIA is an ineffective, obsolete organization that should be abolished not reformed*). Snow postulowała zmianę w innym kierunku, zasadniczego przeformułowania wykorzystywania tego rodzaju instrumentarium przez Stany Zjednoczone – zob. N. Snow, *United States Information Agency*, https://www.researchgate.net/publication/327013337_United_States_Information_Agency, (dostęp: 17.02.2021).

¹⁸⁶ N. J. Cull, *The decline and fall of the United States Information Agency. American Public Diplomacy, 1989-2001*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork, 2012, s. 197.

¹⁸⁷ M. Adamczyk, K. Baraniuk, *Media...*, dz. cyt., s. 272, C. Naveh, *The role of Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework*, „Conflict & Communication Online” 2002, nr 2 (1), s. 5; B. Ociepa, *Komunikowanie...*, dz. cyt., s. 119-130

dwa rodzaje. Pierwsza to reprezentowanie państwa. Do rozgłośni tej kategorii autorka zaliczyła *Voice of America*, *BBC World Service* oraz *Radio France Internationale*, traktując je jako przykłady mediów finansowanych przez państwo w celu rozpowszechniania jego pozytywnego wizerunku oraz utrzymania kontaktów z diasporą. Drugi typ to rozgłoszenie substytucyjne, do których Wielopolska-Szymura zaliczyła m.in. *Radio Wolna Europa*, *Radio Swoboda*, *RIAS* czy *Rio Marti*. Pełnią one funkcję zastępczego kanału komunikacji w krajach, w których występuje cenzura uniemożliwiająca swobodę przepływu informacji. Tego rodzaju media prezentują przekazując głos rządowej opozycji wprowadzając do obiegu informacyjny alternatywny przekaz w stosunku do narracji mediów reżimowych¹⁸⁸.

Jako instrument psychospołeczny w polityce zagranicznej rozpatrywane są także organizacje pozarządowe (ang. *non-government organizations* - NGOs). W literaturze przedmiotu można się spotkać z typizacją tego rodzaju podmiotów ze względu na stopień ich niezależności od władz państwowych i autonomii działania. Wyszczególnia się w tym zakresie NGOs zorganizowane przez rząd (ang. *government organized nongovernmental organizations* - GONGO), regulowane i inicjowane przez rząd (ang. *governmentally regulated and initiated nongovernmental organizations* - GRINGO) oraz quasi-anonimowe (*quasi-anonumus nongovernmental organizations* - QUANGO)¹⁸⁹. Organizacje działające za granicą mogą być również traktowane jako partner w polityce zewnętrznej państwa. Takie podmioty funkcjonują poza jurysdykcją państwa, ale mogą otrzymywać odeń wsparcie finansowe, medialne, prawne czy technologiczne. Państwo w przypadku takiej współpracy osiąga korzyści w postaci m.in. pozyskania nowej strony partnerskiej poza granicami czy budowania pozytywnego wizerunku w społeczeństwie obywatelskim¹⁹⁰. Zdarza się, że organizacje pozarządowe mające powiązania z obcymi państwami są postrzegane jako ich możliwy instrument oddziaływania i tym samym jako potencjalne źródło zagrożenia. Przykładem jest lista tzw. *agentów zagranicznych* w Federacji Rosyjskiej, czyli organizacji finansowanych ze środków zagranicznych, których działalność jest interpretowana przez Kreml jako zaangażowana politycznie. Szereg z podmiotów, które znalazły się na tej liście są aktywne w obszarach charakterystycznych dla zachodniej dyplomacji publicznej tj.: rozprzestrzeniania wartości obywatelskich, walki o prawa

¹⁸⁸ M. Wielopolska-Szymura, *Rozgłoszenie...*, dz. cyt., s. 155-156.

¹⁸⁹ B. Ociepka, *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 140.

¹⁹⁰ N. Broś, *Public diplomacy and cooperation with non-governmental organizations in the liberal perspective of international relations*, *Journal of Education Culture and Society*, nr 1, rok 2017, s. 17; Szerzej zob.: M. Edwards, D. Humle, *Making a difference: NGOs and development in a changing world*, Earthscan Publications Ltd., Londyn 2002.

mniejszości oraz wolności słowa¹⁹¹. Należy zaznaczyć, że podobna lista od 1938 r. funkcjonuje na podstawie ustawy o zagranicznych agentach (ang. *The Foreign Agents Registration Act*) również w Stanach Zjednoczonych. Akt prawny zobowiązuje zagranicznych zleceniodawców do zdeklarowania aktywności polegającej na podejmowaniu pośrednich lub bezpośrednich działań o charakterze politycznym na rzecz obcych rządów. Takie rozwiązanie ma umożliwić ocenę ich funkcjonowania z perspektywy bezpieczeństwa narodowego przez instytucje federalne Stanów Zjednoczonych¹⁹².

W ramach omówienia przykładów środków psychospołecznych w polityce zagranicznej państw warto również ogólnie zarysować potencjał oraz koncepcje oddziaływania, którymi dysponuje Chińska Republika Ludowa (ChRL). Na funkcjonowanie oraz wykorzystanie mediów w ramach realizacji chińskiej polityki zagranicznej wydają się mieć znaczenie czynniki wewnętrzne, m.in. niedemokratyczny system polityczny. Chiński rynek medialny jest zdominowany przez koncerny państwowe, co – przy wsparciu cenzury – znacząco wzmacnia Komunistycznej Partii Chin (KPCh) możliwości wewnętrznego środowiska informacyjnego. Cenzura mediów jest podporządkowana instytucjom centralnym, za te zadania jest Wydział Propagandy Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Chin (ang. *Publicity Department of the Communist Party of China*). W kontekście chińskich mediów o międzynarodowym zasięgu należy wymienić agencję prasową *Xinhua* oraz kilka tytułów, często funkcjonujących również w wersji elektronicznej - *Rénmín Ribào*, *Global Times* oraz *China Daily*, rozgłośnie Chińskiego Radia Międzynarodowego (ang. *China Radio International* - CRI) oraz obcojęzyczne kanały informacyjne Chińskiej Telewizji Centralnej (ang. *China Global Television Network* - CCTV). W sferze oddziaływania kulturowego wiodące znaczenie mają Instytuty Konfucjusza (IK), które są nadzorowane przez Biuro Międzynarodowej Promocji Języka Chińskiego (Hanban). Celem IK jest nauczanie języka chińskiego, promowanie kultury chińskiej, nawiązywanie i wzmacnianie przyjaznych relacji. Misja IK jest realizowana także przy wsparciu różnorodnych stypendiów oraz grantów, w tym związanych z finansowaniem wyjazdów do ChRL dla

¹⁹¹ Szerzej na ten temat zob.: K. Chawryło, M. Domańska, *Organizacje zagraniczne na celowniku, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-15/organizacje-zagraniczne-na-celowniku-kremla>*, Kremla (dostęp: 09.02.2021); K. Chawryło, M. Domańska, *Obcy wśród swoich. Organizacje w Rosji*, „Komentarze OSW” 2015, nr 184, s. 1-7; *Civic Freedom Monitor: Russia*, <http://www.icnl.org/research/monitor/russia.html>, (dostęp: 29.04.2011)

¹⁹² Szerzej zob.: *Fara index and act*, <https://www.justice.gov/nsd-fara/fara-index-and-act>, (dostęp: 18.02.2021); W rejestrze opublikowanym w 2019 r. widnieje kilkaset podmiotów reprezentujących zagranicznych zleceniodawców – szerzej zob.: *Report of the Attorney General to the Congress of the United States on the Administration of the . Foreign Agents Registration Act . of 1938, as amended, for the six months ending June 30, 2019*, U.S. Department of Justice, Waszyngton 2019, s. 168.

studentów i przedstawicieli nauki¹⁹³. Departament Stanu USA opisuje działalność IK jako podmiotów specjalizujących się w rozprzestrzenianiu propagandy KPCh, wskazując, że negatywnie oddziałują na uniwersytety w Stanach Zjednoczonych oraz innych państwach poprzez uzależnienie współpracy oraz wsparcia finansowego od zaniechania ewentualnej krytyki poczynąń chińskich władz¹⁹⁴.

Istotne znaczenie ma również chińska perspektywa stosunków międzynarodowych. W *Strategii bezpieczeństwa narodowego* opublikowanej w 2015 r. jako głównych adversarzy w wymiarze bezpieczeństwa ChRL wskazuje Stany Zjednoczone, Japonię i niewymienione z nazwy państwa sąsiednie. W strategii zwraca się uwagę na zagrożenia w sferze cyberprzestrzeni, a także w wymiarze informacyjno-propagandowym w sytuacji ewentualnego konfliktu lokalnego¹⁹⁵. Jako potencjalne zagrożenie dla rozwoju państwa chińskiego założono wybuch inspirowanych przez Zachód protestów społecznych, szczególnie w niestabilnych regionach, np. Tybecie Sinkiangu oraz Hongkongu. Jest to zatem obawa przed scenariuszem podobnym do tzw. *kolorowej rewolucji*, mających miejsce w Europie Wschodniej oraz Afryce Północnej¹⁹⁶. W kontekście źródeł chińskiej kultury strategicznej wskazuje się, że jest ona warunkowana przede wszystkim tradycyjnymi wartościami konfucjanizmu¹⁹⁷, ale również komunizmem i elementami myśli zachodniej¹⁹⁸. Warto zwrócić uwagę na dwa z pierwszych wyżej wymienionych aspektów. Jako wartości płynące z konfucjanizmu wymienia się pacyfizm, niechęć do ekspansjonizmu oraz orientację na obronę. Andrew Scobell taką

¹⁹³ M. Adamczyk, K. Baraniuk, *Media...*, dz. cyt., s. 279., Szerzej zob.: M. Adamczyk, *Instytuty Konfucjusza jako narzędzie chińskiej miękkiej siły*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 60, rok 2016, s. 243-244; Y. Wang, *Public Diplomacy and Rise of Chinese Soft Power*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, t. 616, rok 2018, s. 265; M. Adamczyk, *Media we współczesnym państwie totalitarnym na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej* [w:] A. Momot, A. Drabina (red.), *Media XXI wieku. Studia interdyscyplinarne*, Stowarzyszenie Nowych Twórców Kontrast, Wrocław 2016, s. 17J. Wu, *A look Inside China's Propaganda Bureaucracy*, <https://advox.globalvoices.org/2017/11/12/a-look-inside-chinas-propaganda-bureaucracy/>, (dostęp: 17.02.2021).

¹⁹⁴ Szerzej zob. *The elements of the China Challenge*, The Policy Planning Staff, Office of the Secretary of State, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/11/20-02832-Elements-of-China-Challenge-508.pdf>, (dostęp: 18.02.2021), s. 13.

¹⁹⁵ M. Kaczmarek, *Chiny publikują białą księgę nt. strategii wojskowej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-06-10/chiny-publikuja-biala-ksiege-nt-strategii-wojskowej>, (dostęp: 18.02.2021).

¹⁹⁶ T. Wójcik, *Porównanie kultury strategicznej Stanów Zjednoczonych i Chińskiej Republiki Ludowej*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 1 (16), rok 2018, s. 111; M. Adamczyk, *Wyznaczniki ewolucji chińskiej polityki zagranicznej zawarte w Białej Księdze Obrony*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” nr 18, rok 2017, s. 90.

¹⁹⁷ T. Zhang, *Chinese Strategic Culture: Traditional and present features*, „Comparative Strategy”, nr 21, rok 2002, s. 75-76.

¹⁹⁸ K. D. Johnson, *China's strategic culture: A perspective for the United States*, US Army War College Strategic Studies Institute, Carlisle 2009, s. 3; A. Scobell, *China's real strategic culture: a great wall of the imagination*, „Contemporary Security Policy”, nr 35, rok 2014, s. 212. Elementy idei zachodnich związanych z racjonalizacją oraz liberalizacją prowadzenia polityki zagranicznej były związane z tzw. *otwarcie* w okresie rządów Deng Xiopinga – szerzej na ten temat zob.: D. Mierzejewski, *Między pragmatyzmem a konfucjańską moralnością. Dezideologizacja retoryki chińskiej polityki zagranicznej w okresie reform*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

perspektywę określa *mitem Wielkiego Muru*, który nadaje chińskiemu myśleniu o użyciu siły swoisty dualny charakter oparty na następującej osi narracyjnej: 1) wykorzystanie działań wojskowych przez Chiny ma zawsze defensywny i nie jest groźne dla innych; 2) inne państwa (zwłaszcza Stany Zjednoczone i Japonia) są natomiast krajami wojowniczymi i groźnymi, o agresywnych, bardziej brutalnych kulturach strategicznych¹⁹⁹. W kontekście komunizmu należy przywołać stwierdzenie Tiewa Liu który zaznacza, że teorie marksizmu dotyczące wojny i pokoju zaczęły się rozprzestrzeniać w Chinach po rewolucji październikowej w 1917 r. oraz wywarły wpływ na percepcję Mao Zedonga w odniesieniu do użycia siły²⁰⁰. Na myśli Mao bazuje tzw. *doktryna wojny ludowej*, która zakładała, że drogą obrony kontynentalnego zagrożenia dla Chin jest zarówno masowa mobilizacja społeczeństwa do wojska, jak i przyjęcie taktyki partyzanckiej, zaskoczenie przeciwnika, podstęp oraz szybkość działań²⁰¹.

W publikacjach dotyczących koncepcji walki informacyjnej współczesnych Chin również podkreśla się, że istota tego sposobu prowadzenia walki ma korzenie zarówno w kampaniach partyzanckich i powstańczych prowadzonych Chin z pierwszej połowy XX wieku oraz w żyjącego na przełomie VI i V w. p.n.e myśli znanego myśliciela i teoretyka wojny Sun Tzy²⁰². Podkreśla się również, że od czasu objęcia władzy przez Komunistyczną Partię Chin operacje hybrydowe podejmowane przez Pekin miały przede wszystkim cele polityczno-strategiczne. Podkreśla się przy tym ich odrębność w stosunku do kultury strategicznej

¹⁹⁹ A. Scobell, *China's...*, dz. cyt. s. 223.

²⁰⁰ T. Liu, *Chinese strategic culture and use of force: moral and political perspectives*, „Journal of Contemporary China”, nr 87, rok 2014, s. 562. Istotną kwestią jest również wpływ myśli marksistowsko-leninowskiej na politykę wewnętrzną, w tym jej wymiar ideologiczny. Warto zwrócić na przyjęty na VI Plenum Komunistycznej Partii Chin rezolucji dotyczącej polityki nowego sekretarza partii, Jianga Zemina (sprawował urząd w latach 1989-2002) dotyczącej działań mających na celu oddziaływanie ideologiczno-kulturowe wobec społeczeństwa: *Dalsza budowa cywilizacji duchowej w nowych okolicznościach jest ważnym testem dla wszystkich partii. To w jaki sposób łączyć priorytet, który stanowi rozwój gospodarczy z równomiernym rozwojem cywilizacji materialnej i duchowej [...], to w jaki sposób w warunkach otwierania się na świat i globalną rewolucję technologiczną, wystawiać esencję tradycyjnej kultury naszej ojczyzny, zapobiegać rozprzestrzenianiu się zanieczyszczeń kulturowych oraz działaniu wrogich sił, usiłujących doprowadzić w Chinach do <<okcydentalizacji>> i <<rozłamu>> staje się dziejowym zadaniem, wymagającym wielkiej uwagi w procesie postępowania naprzód socjalistycznej modernizacji* – J. Pawłowski, *Przeszłość w ideologii komunistycznej partii Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 236. Aspekt wpływu ideologii marksistowsko-leninowskiej i funkcjonowanie dzisiejszych Chin (w tym aspektu kontroli społecznej) został dogłębnie opisany przez analityków Ośrodków Studiów Wschodnich – Michała Bogusza oraz Jakuba Jakóbowskiego – zob.: M. Bogusz, J. Jakóbski, *Komunistyczna partia Chin i jej państwo. Konserwatywny zwrot Xi Jinpinga*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2019.

²⁰¹ T. Wójtowicz, *Od doktryny wojny ludowej do doktryny wojny informacyjnej. Rola nowych technologii transformacji Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej*, „Kultura i Polityka”, Kraków 2014, s. 131. Na temat poglądów na wojnę partyzancką zob. także: B. Heuser, *Czytając Clausewitz*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008, s. 204.

²⁰² Kluczowe zachowanie oczywiście miały również analizy dotyczące różnorodnych aspektów nowoczesnych wojen państw zachodnich, m.in. z okresu wojny w Zatoce Perskiej w 1991 r. oraz w Kosowie w 1999 r. (np. kwestia walki bezkontaktowej) – szerzej zob. M. Clarke, *China's application of the „three warfare” in South China Sea and Xinjiang*, „Orbis”, nr 63, rok 2019, s. 189-192

Zachodu, z uwagi na skupienie się na różnorodnych politycznych, niemilitarnych oraz informacyjnych środkach oddziaływania. Koncepcja działań chińskich silnie opiera się na komponencie wojny politycznej, która jest ukierunkowana na dzielenie, podkopywanie oraz obezwładnienie przeciwnika w dłuższym okresie czasu²⁰³. Jedną z chińskich koncepcji oddziaływania w omawianym charakterze jest tzw. koncepcja trzech wojen (ang. *Three Warfare*)²⁰⁴. Z przyczyn omówionych we wstępie niniejszej pracy kwestie wojny hybrydowej nie będą szerzej omawiane, warto jednak wspomnieć o podlegającej Centralnemu Komitetowi Chińskiej Partii Komunistycznej Wydział Pracy Frontu Jedności (ang. *The United Front Work Department of the Central Committee of the Chinese Communist Party - UFWD*). W wymiarze zagranicznym celem instytucji jest gromadzenie informacji, docieranie oraz wpływ na elity i organizacje innych państw. W szczególnym zainteresowaniu są osoby i podmioty mające wpływ na życie społeczne, gospodarcze oraz naukowe w innych państwach. Jako inicjatywę dającą znaczące możliwości do rozwinięcia oddziaływania określa się politykę Chin tzw. *Inicjatywę pasa i szlaku* (ang. *Belt and Road Initiative*). Wśród działań UFWD wymienia się również propagandę oraz celowe rozpowszechnianie informacji w cyberprzestrzeni²⁰⁵.

Rozdział 2. Specyfika mediów społecznościowych i zjawiska trollingu.

2.1. Uwarunkowania komunikacji w mediach społecznościowych

2.1.1. Proces komunikacyjny, media i nowe media

Przed przejściem do omówienia cech definiujących tradycyjne oraz nowe media, należy scharakteryzować proces komunikowania. W sensie najbardziej ogólnym zjawisko komunikacji rozumie się jako proces ukierunkowany na wymianę wiedzy, informacji i idei między komunikującymi się podmiotami. Jest to proces celowy (tj. ma przynieść określony efekt), w którym wykorzystuje się różne środki²⁰⁶. Efektami komunikacji może być²⁰⁷:

²⁰³ R. Babbage, *Stealing a march. Chinese hybrid warfare in the Indo-Pacific: Issues and options for allied defense planners. Volume I*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, <https://csbaonline.org/research/publications/stealing-a-march-chinese-hybrid-warfare-in-the-indo-pacific-issues-and-options-for-allied-defense-planners/publication/1>, s. 1-2 (dostęp: 21-02-2021).

²⁰⁴ P. Mattis, *China's „three warfares” in perspective*, <https://warontherocks.com/2018/01/chinas-three-warfares-perspective/>, (dostęp: 18.02.2021).

²⁰⁵ T. Suzuki, *China's United Front Work in the Xi Jinping era – institutional developments and activities*, „Journal of Contemporary East Asia Studies”, s. 12-17. Szerzej na ten temat zob.: A. Bowe, *China's Overseas United Front Work. Background and Implications for the United States*, U.S.-China Economic and Security Review Commission, https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China's%20Overseas%20United%20Front%20Work%20-%20Background%20and%20Implications%20for%20US_final_0.pdf (dostęp: 18.02.2021).

²⁰⁶ B. A. Sypniewska, *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki ekonomiczne”, t. XXI, rok 2015, s. 65.

²⁰⁷ E. Kulczycki, *Teoretyzowanie komunikacji*, Wydawnictwo Naukowe IF UAM, Poznań 2012, s. 27.

- przekazanie wiedzy, informacji;
- wyrażenie emocji, uczuć;
- porozumienie między podmiotami komunikującymi się;
- tworzenie lub utrzymywanie relacji społecznych, wspólnoty.

Bardziej szczegółowe definicje komunikowania przedstawia poniższa tabela.

Tabela 5. Wybrane definicje komunikowania

L.p.	Autor	Definicja
1.	D. Katz, R. Kahn	<i>Wymiana informacji i przekazywanie znaczeń - jest podstawą systemu społecznego, czyli organizacji. Wyjścia energii fizycznej uzależnione są od informacji o niej, a wejścia energii ludzkiej są możliwe dzięki aktom komunikowania się. Podobnie przekształcenie energii (wykonanie pracy) zależy od komunikacji między członkami każdego z podsystemów organizacyjnych i od komunikacji między członkami każdego z podsystemów organizacyjnych i od komunikacji między podsystemami.</i>
2.	T. Pszczołowski	<i>Proces, w trakcie którego pewna osoba sprawia, że jej myśli, pragnienie lub wiedza stają się znane i zrozumiałe dla innej osoby.</i>
3.	J.A.F. Stoner, R.E. Freeman, D.R. Gilbert	<i>Proces, w którym ludzie dążą do dzielenia się znaczeniami za pośrednictwem symbolicznych komunikatów (przekazów).</i>
4.	W. Głodowski	<i>Komunikowanie to dynamiczny proces, polegający na wymianie, tzn. wysyłaniu i odbieraniu przekazów w ramach określonej sytuacji lub kontekstu.</i>
5.	J. Szczupaczyński	<i>Wymiana informacji i znaczeń.</i>

Źródło: D. Katz, R. Kahn, *Społeczna psychologia organizacji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1979 s. 346; T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław 1978, s. 100; J.A.F. Stoner, R.E. Freeman, D.R. Gilbert, *Kierowanie*, PWE, Warszawa 1999, s. 614; W. Głodowski, *Komunikowanie interpersonalne*, Wydawnictwo Hansa Communication, Warszawa 2006, s. 16; J. Szczupaczyński, *Podstawy zarządzania i kierowania ludźmi w organizacji*, Międzynarodowa Szkoła Menedżerów, Warszawa 1999, s. 117 [za:] B. A. Sypniewska, *Istota...*, op. cit., s. 65.

Proces komunikacyjny tworzą określone składniki. Emanuel Kulczycki jako przykładowe ujęcie tej kwestii nawiązuje do matematycznej teorii komunikacji (charakterystycznej dla dziedzin ścisłych takich jak np. kryptografia czy radiokomunikacja) i wyróżnia następujące składniki omawianego procesu: źródło informacji, nadajnik, kanał, odbiornik oraz adresat. W tym ujęciu źródło informacji produkuje informację, następnie

poprzez nadajnik i proces kodowana jest ona przekształcana w sygnał. Takie rozumienie komunikacji Kulczycki określa terminem transmisyjnego ujmowania komunikacji²⁰⁸. Istnieją również inne perspektywy tej problematyki. Jako przykład odmiennego punktu widzenia badacz przywołuje konstytutywne ujęcia komunikacji, które akcentuje interaktywność omawianego procesu oraz konstruowanie znaczeń w jego ramach²⁰⁹.

Nieco inną perspektywę procesu komunikowania proponuje Bogusława Dobek-Ostrowska. W opinii badaczki na zjawisko składa się kontekst, uczestnicy, komunikat, kanał, szumy, sprzężenie zwrotne. Kontekst to warunki, w których odbywa się proces komunikowania, w których uczestnicy *w transakcyjnym procesie komunikowania odgrywają rolę nadawców i odbiorców*²¹⁰. Centralne miejsce w procesie zajmuje komunikat transferowany między nadawcą a odbiorcą. Treść komunikatu (przekaz komunikacyjny) jest zawarta w znaczeniach oraz symbolach, w których został zakodowany przez nadawcę, a następnie odkodowywany przez odbiorcę. Na komunikat składa się ponadto jego forma oraz organizacja, czyli struktura. Komunikat jest przekazywany poprzez kanał, czyli drogę przekazu. W przypadku komunikacji bezpośredniej mogą zostać wykorzystane wszystkie kanały sensoryczne, czyli słuch, wzrok, dotyk, zapach oraz smak, natomiast w komunikowaniu pośrednim kanałami są przede wszystkim wzrok i słuch. Reakcje odbiorcy na komunikat określa się sprzężeniem zwrotnym, dzięki której nadawca dowiaduje się czy jego przekaz został przyjęty i zrozumiany przez odbiorcę. Proces komunikacyjny może zostać zaburzony przez szumy. Mogą mieć one

²⁰⁸ E. Kulczycki, *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji*, Studia Humanistyczne AGH, tom 11/1, rok 2012, s. 23.

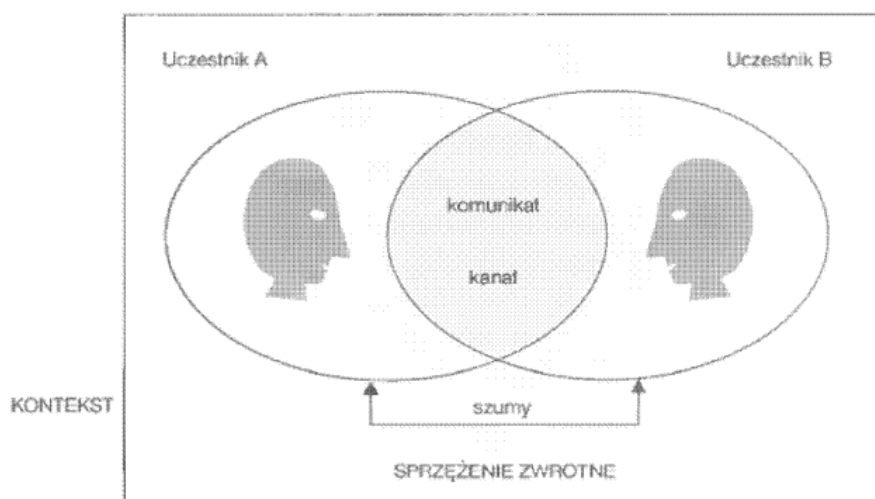
²⁰⁹ Różnice między obu podejściami w rozumieniu Kulczyckiego wydają się oddawać dwa cytaty: *Pod pojęciem transmisyjnego ujęcia komunikacji rozumiem takie stanowiska, które przyjmują, iż proces komunikacji służy do transmisji, przekazywania informacji, wiedzy, idei uczuć, a refleksja nad komunikacją ogranicza się do analizowania reprezentacyjnych modeli procesu komunikacji. Na gruncie takich stanowisk zakłada się, że dwa podstawowe elementy modelu, tj. nadawca i odbiorca, funkcjonują jako dwa izolowane podmioty sytuujące się na kształt kartezjańskiej relacji podmiotowo-przedmiotowej. Takie podmioty są niezanurzone w kontekście społeczno-kulturowym oraz zakłada się, iż pojedynczy podmiot nie tyle uczestniczy w ramach komunikacji, co stwarza, rozpoczyna komunikację i, nadając komunikat za pomocą nadajnika, umieszcza go w <<pudełku kodu>> i przesyła do odbiorcy. W ten sposób abstrahuje się od kontekstu sytuacyjnego (sytuacji hermeneutycznej w rozumieniu Hansa Georga Gadamera czy w terminach Johna Deweya – sytuacji niezdeterminowanej), zakładając jednocześnie przeźroczystość i neutralność samego medium oraz adekwatność na linii myśl – język – rzeczywistość (jedynie przy takim założeniu można przyjąć, iż w przypadku braku szumu komunikacyjnego osiąga się zamierzony efekt, czyli w pełni adekwatne zdekodowanie sygnału i wywarcie wpływu) – tamże, s. 30.*

(...) komunikacja nie powinna być rozpatrywana wyłącznie w kategoriach procesu kończącego się powodzeniem lub porażką. Ponieważ komunikacja nie jest całościowo zdeterminowana przez kategorię intencjonalności – nie wszystkie akty komunikacyjne są przez jednostkę uświadamiane – niekiedy polega po prostu na uczestniczeniu w danej sytuacji, a nie na przekazaniu wiadomości. Na poziomie interakcji intencjonalność <<gubi się w skomplikowanej sieci elementów werbalnych i niewerbalnych, a komunikaty wzajemnie się potwierdzają lub sobie przeczą>>. W tej perspektywie komunikacja nie polega na przelaniu myśli/znaczeń z jednego podmiotu do drugiego, lecz na ciągłym współdziałaniu podmiotów interakcji. Reakcja odbiorcy nie zależy od tego, jak dobrze zdekodował nadawany przekaz, ale z jednej strony od jego interpretacji, a z drugiej (...) od tego, jak dobrze nadawca był w stanie postawić się w roli innego (czyli odbiorcy) – tamże, s. 40-41.

²¹⁰ B. Dobek-Ostrowska, *Podstawy komunikowania społecznego*, Wydawnictwo ASTRUM, Wrocław 1999, s. 15.

charakter wewnętrzny (np. ludzkie ograniczenia wynikające z predyspozycji psychologicznych oraz stanu emocjonalnego), zewnętrzny (mogą to być warunki fizyczne, np. pogodowe lub zaburzony kanał przekazu) oraz semantyczny (może wiązać się np. ze złym doбором lub odbiorem znaczenia czy symbolu)²¹¹.

Rysunek 4. Składniki procesu komunikacyjnego według Bogusławy Dobek-Ostrowskiej

Źródło: B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 64.

Pozostając przy problematyce składników komunikacji warto wspomnieć, że modele procesu komunikowania mogą być zróżnicowane. W kręgu badaczy amerykańskich skoncentrowanych na aspekcie społeczno-politycznym komunikacji wyróżnia się na przykład model aktu perswazyjnego Harolda Lasswella, topologiczny model komunikowania Kurta Lewina oraz dwustopniowy przepływ komunikowania autorstwa Paula Lazarsfelda oraz Elihu Katza. Model Lasswela skupia się na komunikacji z perspektywy pięciu najważniejszych pytań²¹²:

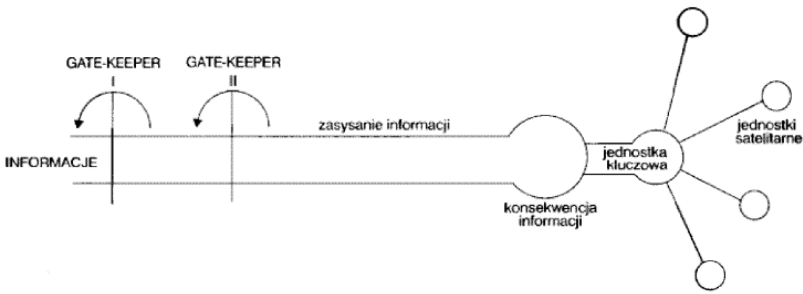
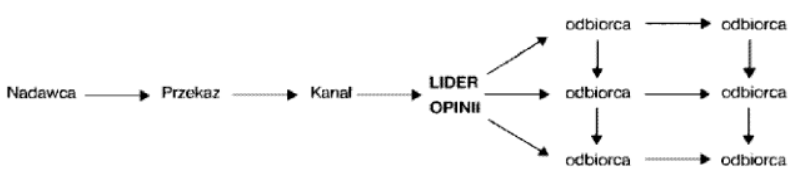
- kto mówi?
- co mówi?
- za pośrednictwem jakiego kanału mówi?
- do kogo mówi?
- z jakim skutkiem mówi?

²¹¹ Tamże, s. 15-17.

²¹² B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 32.

Takie podejście wprowadza podział badania procesu komunikacyjnego na analizę odbiorcy, przekazu, kanału, odbiorcy oraz efektywności. W modelu topologicznym zwraca się natomiast uwagę na rolę selekcjonerów informacji, tzw. *gate-keeperów*. Ich funkcja polega na selekcjonowaniu olbrzymiej ilości informacji napływających do mediów, a następnie na ich obróbce – skracaniu, rozszerzaniu albo modyfikowaniu. Z tej perspektywy kontrolowaniem przepływu informacji są osoby i podmioty odpowiedzialne za treść i formy komunikatów medialnych, czyli m.in. liderzy opinii w grupach nieformalnych, właściciele organizacji medialnych, osoby zarządzające mediami, dyrektorzy, redaktorzy naczelni, wydawcy, producenci, reżyserzy, dziennikarze itd.²¹³ W modelu komunikacji dwuetapowej również zwraca się uwagę na rolę liderów opinii. W takim ujęciu proces komunikacyjny składa się z dwóch etapów, tj. pierwszego, zachodzącego między nadawcą (w tym przypadku mediami) a liderem opinii oraz drugiego - między liderem opinii a opinią publiczną (odbiorcą). W tym przypadku znaczenie dla procesu komunikacyjnego ma struktura relacji między odbiorcami²¹⁴.

Tabela 6. Wybrane modele komunikowania

L.p.	Typ modelu	Wykres
1.	Model aktu perswazyjnego	Nadawca —> Komunikat —> Kanał —> Odbiorca —> Efekt Kto mówi? Co mówi? Za pośrednictwem jakiego kanału mówi? Komu mówi? Z jakim efektem mówi?
2.	Topologiczny model komunikowania	
3.	Model dwustopniowego przepływu komunikowania	

Źródło: B. Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 36.

²¹³ Tamże, s. 35.

²¹⁴ Tamże, s. 36.

Podjmując rozważania nad specyfiką procesów komunikacji w nowych mediach należy zdefiniować pojęcie medium. W opinii Tomasza Goban-Klasa termin ten oznacza techniczne urządzenia, które modyfikują naturalne, biologiczne środki i formy przekazywania myśli²¹⁵. Istnieją różne podziały mediów. Goban-Klasa jako przykładowy podział przywołuje rozróżnienie na środki: wyrażania, rejestracji oraz transmisji. Do pierwszych zalicza się formy zachowania werbalnego oraz niewerbalnego, czyli zarówno mowę, jak i mimikę i gesty. Do środków rejestracji zalicza się narzędzia wykorzystywane do określonych symbolicznych zachowań ludzi – np. magnetowid, odtwarzacz DVD, dysk twardy, serwer komputerowy, ale także ołówek i kartka papieru. Środkami transmisji są natomiast instrumenty wykorzystywane do przesyłania oraz rejestrowania symbolicznych zachowań ludzkich. Są to zatem druk, radio, telewizja oraz Internet²¹⁶. Terminem istotnym z perspektywy niniejszej pracy są nowe media. Anna Stoppel z Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa w Poznaniu przez to pojęcie rozumie *techniki przekazu oraz technologie, które stosuje się powszechnie od połowy 80. lat XX w., co zapoczątkowane zostało upowszechnieniem komputerów osobistych, telewizji satelitarnej i wideo*, badaczka zauważa również, że termin można używać do *scharakteryzowania nowej generacji cyfrowych, sieciowych informacji i technologii komunikacyjnych oraz ich otoczenia społecznego, obejmującego narzędzia programowo-techniczne, mające bezpośredni związek z funkcjonowaniem sieci lub ułatwiające gromadzenie i udostępnianie informacji w drodze komunikacji sieciowej*²¹⁷. Roman Konik odnosząc się do współczesnych ujęć definicyjnych nowych mediów stwierdza natomiast: *wśród mnogości proponowanych współcześnie definicji nowych mediów warto wskazać na ich wspólny mianownik, który można wydobyć nawet wśród skrajnie odmiennych podejść definicyjnych. Tym, co pozostanie wspólne, będzie na pewno silny determinizm technologiczny. Każde medium, które mogłoby się znaleźć w pojemnym zbiorze nowych mediów, będzie niewątpliwie medium związanym z wynalazkiem technicznym – zautomatyzowanym, wymagającym od nadawcy/twórcy, jak i odbiorcy określonej wiedzy z zakresu obsługi technologicznej*²¹⁸. Inne propozycje definicyjne przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7. Wybrane podejścia definicyjne nowych mediów

L.p.	Autor	Definicja/cechy
------	-------	-----------------

²¹⁵ T. Goban-Klasa, *Spółczesność medialna*, WSiP, Warszawa 2005, s. 23.

²¹⁶ Tamże, s. 24.

²¹⁷ A. Stoppel, *Nowe media w polityce na przykładzie kampanii prezydenckich w Polsce w latach 1995-2015*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2020, s. 71.

²¹⁸ R. Konik, *Najnowsze nowe media i stare nowe media. Spór o definicję nowych mediów*, „Dyskurs: Pismo Naukowo-Artystyczne ASP we Wrocławiu”, nr 22, rok 2016, s. 29.

1.	Lev Manovich	<i>Nowe media to media analogowe skonwertowane do postaci cyfrowej. Ich zasadniczą cechą jest to, iż pozwalają na swobodny dostęp do danych, a ich kopiowanie nie powoduje utraty ich jakości (...), są interaktywne, co oznacza, że użytkownik może wchodzić w interakcję z obiektem medialnym.</i>
2.	D. McQuail	Nowe media określają następujące cechy: 1) interaktywność (współczynnik reakcji na komunikat nadawcy ze strony użytkownika); 2) obecność społeczna (socjalność – poczucie osobistego kontaktu z innymi); 3) bogactwo mediów (redukcja niejednoznaczności, angażowanie zmysłów, większa osobistość); 4) autonomia (niezależność od źródła oraz jego kontroli); 5) ludyczność (są źródłem rozrywki, a w mniejszym stopniu użyteczności); 6) prywatność; 5) personalizacja (unikalność oraz personalizacja przekazu).
3.	Henry Jenkins	<i>Przepływ treści pomiędzy różnymi platformami medialnymi, współpraca różnych przemysłów medialnych oraz migracyjne zachowania odbiorców mediów.</i>
4.	Tomasz Kulisiewicz	<i>Zbieganie, a nawet zlewanie się ze sobą takich dziedzin jak informatyka, telekomunikacja oraz media elektroniczne.</i>

Źródło: L. Manovich, *Język nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 119-120; D. McQuail, *Teoria komunikowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 156; H. Jenkins, *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów*, Wydawnictwa Naukowe i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 9-10; T. Kulisiewicz, *Konwergencja w komunikacji elektronicznej i jej wpływ na operatorów, media i odbiorców*, [w:] E. Bendyka (red.), *Kultura 2.0. Wyzwania cyfrowej przyszłości*, , Warszawa 2007, http://www.pwa.gov.pl/pl/binary/235/raport_kultura_2.0.pdf, s. 7 [za:] M. Szpunar, *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze”, nr 4 (35), rok 2008, ss. 33-35.

W zależności od przyjętej perspektywy zwraca się zatem uwagę na różne cechy nowych mediów – głównie na ich aspekt techniczny (cyfrowość) oraz interaktywność. Definicją łączącą te różne ujęcia jest spojrzenie na nowe media holenderskiego socjologa Jan van Dijka, według którego oznaczają one *zintegrowane i interaktywne media przełomu XX i XXI wieku oparte na kodzie binarnym*²¹⁹. Integracyjność nowych mediów wynika z łączenia telekomunikacji,

²¹⁹ Jan van Dijk, *Społeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 20. Badacz zauważa, że rozumienie nowych mediów przez pryzmat tych trzech cech ułatwia ich odróżnienie od starych mediów – (...) *tradycyjna telewizja ma charakter zintegrowany, ponieważ zawiera obrazy, dźwięki i tekst, nie jest jednak interaktywna ani oparta na kodzie binarnym. Zwykły telefon jest za to mało interaktywny, ale nie jest zintegrowany, jako, że pozwala na przesłanie wyłącznie mowy i dźwięków, oraz nie opera się na kodzie binarnym. Z kolei nowa telewizja została w porównaniu z tradycyjną uzupełniona o interaktywność i kod binarny.*

wymiany danych oraz komunikacji masowej w jednym medium. W konsekwencji nowe media często określa się również terminem multimediiów. Omawiana cecha wynika z rozwoju technologicznego, a w szczególności – całkowitej cyfryzacji wszystkich mediów oraz szerokopasmowej wszystkich łącz naziemnych oraz radiowych²²⁰. Pozostając przy aspekcie technicznym nowych mediów należy zaznaczyć, że Jan van Dijk, uznaje, iż ich cechą wyróżniającą w tym kontekście jest oparcie na zero-jedynkowym kodzie binarnym. Ma to skutek w postaci ich ujednolicenia oraz standaryzacji, a w konsekwencji – wzrostu liczby jednostek informacji oraz komunikacji²²¹. Kluczowa z perspektywy zrozumienia istotny nowych mediów jest ich interaktywność. Holenderski badacz wyróżnia cztery jej poziomy: przestrzenny, czasowy, behawioralny oraz intelektualny. Wymiar przestrzenny interaktywności nowych mediów wiąże się z możliwością nawiązania komunikacji dwustronnej lub wielostronnej. Poziom czasowy odnosi się natomiast do stopnia synchroniczności komunikacji. Behawioralność interakcji oznacza, możliwość zamiany ról nadawcy i odbiorcy w dowolnym momencie oraz sprawowanie kontroli nad zdarzeniami, które zachodzą w trakcie interakcji. Ostatni, intelektualny, wymiar interaktywności dotyczy zdolności do zrozumienia znaczeń oraz kontekstów działań innych uczestników interakcji²²². W konsekwencji tak przyjętej definicji, van Dijk typizuje media w sposób następujący²²³:

- stare media – komunikacja bezpośrednia, druk, radio, telewizja, telefon;
- nowe media – sieci komputerowe, multimedia.

W literaturze przedmiotu można spotkać się ze stanowiskiem, iż wyżej zarysowane zróżnicowanie mediów ma znaczenie z perspektywy procesu komunikacyjnego. Oliwia Tarasiewicz-Gryt omawiając współczesne podejście do tej problematyki zauważa, że nowe technologie umożliwiają zwiększenie liczby uczestników, między którymi zachodzi interakcja. Następuje również zatarcie pomiędzy nadawcą a odbiorcą, ponieważ użytkownik zarówno tworzy jak i odbiera przekaz (tzw. typ *many-to-many*)²²⁴. W związku z powyższym zwiększa się problem z kontrolowaniem przekazów tworzonych przez większą liczbę nadawców niż w ma to miejsce przypadku mediów tradycyjnych. Drugim aspektem jest stworzenie możliwości odcięcia się od tradycyjnych, kontrolowanych przez właścicieli mediów oraz komunikowania

Nowa generacja telefonii komórkowej i stacjonarnej jest w pełni cyfrowa i zintegrowana, ponieważ pozwala na przysyłanie tekstów, obrazów i filmów, jest także podłączona do Internetu. – Tamże.

²²⁰ Tamże, s. 18.

²²¹ Tamże, s. 19.

²²² Tamże, s. 18.

²²³ Tamże, s. 28.

²²⁴ O. Tarasiewicz-Gryt, *Stare czy nowe? Retoryka nowych mediów* [w:] K. Pokorna-Ignatowicz, S. Jędrzejewski, J. Bierówka, *Nowe media a praktyki komunikacyjne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 89. W dalszej części artykułu autorka polemizuje z tymi tezami.

się masowej publiczności bez ich pośrednictwa. Komunikacja w nowych mediach ma zatem być swoistą opozycją do komunikacji masowej (tzw. typ *one-to-many*), co Denis McQuail w pracy pt. *Teoria komunikowania masowego*, opisuje w sposób następujący: *Zasadniczym przedmiotem naszego zainteresowania w tej książce jest komunikowanie masowe*²²⁵, *które jest blisko związane ze starymi mediami, dlatego też wydaje się, że nowe media je likwidują. Wciąż trwająca „rewolucja komunikacyjna” postrzegana jest przez niektórych jako rewolta przeciw komunikacji masowej, która to idea ma długą historię w teorii krytycznej (...) Właściwie rozmaite inne media, które zostały tu opisane przestały być potrzebne, jako że wszystko mogłoby zostać przejęte przez tę samą skomputeryzowaną sieć komunikacyjną i centrum odbioru (np. zlokalizowane w domu)* McQuail odnosi się do poglądu na „rewolucję komunikowania” i zastąpienia mediów masowych przez nowe media następująco: *W praktyce nie widać jednak oznak takiego procesu. Równoległe z technologiami wykorzystującymi komputery pojawiają się inne wynalazki, które w pewnym stopniu zmieniają niektóre aspekty komunikacji masowej*²²⁶. Podobnie zatem jak w przypadku debaty nad współczesnym charakterem dyplomacji publicznej czy komunikowania międzynarodowego, dyskurs jest zróżnicowany również na płaszczyźnie refleksji nad wpływem nowych mediów na komunikację. Autor nie podejmuje się zajęcia stanowiska w tej debacie, podkreśla jednak, że takie kategorie jak interaktywność oraz zatarcie się granicy między twórcą a odbiorcą mają kluczowe znaczenie z perspektywy niniejszej pracy, która dotyczy zjawiska ze swojej natury interaktywnego, czyli trollingu²²⁷.

2.1.2. Media społecznościowe i sieci społeczne

Rozwój nowych mediów jest związany ze zmianami zachodzącymi od 2004 r. w związku z popularyzacją tzw. sieci drugiej generacji (Web 2.0). O ile sieć typu Web 1.0 była

²²⁵ Rozumienie przez McQuaila komunikowania masowego wydaje się oddawać następujący cytat: *Najbardziej oczywistym rysem mediów masowych jest to, że mają docierać do wielu odbiorców. Potencjalnie widownie postrzegane są jako wielkie zbiorowości mniej lub bardziej anonimowych konsumentów, co z kolei wpływa odpowiednio na relację między nadawcą a odbiorcą. <<Nadawca>> często jest organizacją lub zatrudnianym przez nią profesjonalnym komunikatorem (dziennikarzem, prezenterem, producentem, komikiem itp.). Jeśli nawet nim nie jest, często jest to głos społeczny, któremu dano lub sprzedano dostęp do kanałów medialnych (reklamodawca, polityk, kaznodzieja, adwokat jakiejś sprawy itp.). Relacja jest w nieunikniony sposób jednokierunkowa, jednostronna i bezosobowa, między nadawcą a odbiorcą istnieje dystans zarówno fizyczny, jak i społeczny. Ten pierwszy ma zwykle więcej autorytetu, prestiżu i doświadczenia niż drugi. Relacja jest nie tylko asymetryczna, lecz również często jest nacechowana wyrachowaniem i manipulacją. Z istoty swojej pozostaje ona poza kodeksem moralnym, opiera się na obietnicy lub żądaniu jakiejś usługi na podstawie umowy bez wzajemnej odpowiedzialności – D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 72.*

²²⁶ Tamże, s. 57.

²²⁷ Kwestie definicyjne zostaną omówione w dalszej części pracy.

przede wszystkim źródłem informacji, to współczesny Internet jest miejscem zaangażowania oraz interakcji użytkowników tego medium. Miejsc w cyberprzestrzeni, w których dochodzi do wielokanałowej i wzajemnej komunikacji jest wiele. Są to np. blogi, fora internetowe, podcasty, narzędzia typu wiki, a przede wszystkim rozwijające się serwisy społecznościowe (ang. *social media*)²²⁸. Media społecznościowe są uznawane za część nowych mediów, jest to pojęcie węższe, choć bliskoznaczne. Propozycje rozumienia tego terminu przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8. Wybrane definicje mediów społecznościowych

L.p.	Autor	Definicja
1.	A. M. Kaplan, M. Haenlein	<i>Grupa bazująca na internetowych rozwiązaniach aplikacji, które opierają się na ideologicznych i technologicznych podstawach Web 2.0. i które to umożliwiają i wymianę wygenerowanych przez użytkowników treści.</i>
2.	L. Safko, D. K. Brake	<i>Wszelkie działania, praktyki oraz zachowania pośród społeczności ludzi, którzy łączą się online, aby dzielić się informacjami, wiedzą oraz opiniami. Dialog online umożliwiają im liczne aplikacje oraz wymiany i przekazania informacji w formie słów, zdjęć, video oraz dźwięku.</i>
3.	P. Tomczuk	<i>Podlegające społecznej kontroli środki przekazu, które mogą być wykorzystywane na dowolną skalę. Zawierają zarówno treść przekazu, jak i możliwe punkty widzenia odnoszące się do informacji.</i>

Źródło: L. Safko, D. K. Brake., *The Social Media Bible: tactics, tools, and strategies for business success*, John Wiley & Sons Inc, New Jersey 2009, s. 6, K. Fabjaniak-Czerniak, *Internetowe media społecznościowe jako narzędzie public relations*, „Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności”, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2012, s. 184; A. M. Kaplan, M. Haenlein, *Users of the world, unite! The Challengers and oportunites of Social Media*, “Bussnes Horizons” nr, 53, rok 2010, s. 61.

Przyjąć zatem należy, że mediom społecznościowym nadaje charakterystykę wysoki stopień interaktywności, rozbudowane możliwości wykorzystywania technik komunikacyjnych, trwałość przekazu oraz globalny zasięg przy jednoczesnym niskim koszcie i prostocie użytkowania²²⁹. Jako przykładowe serwisy społecznościowe można wskazać

²²⁸ K. Forst, *Facebook we współczesnym świecie komunikacji społecznej* [w:] K. Doktorowicz (red.), *Media społecznościowe. Dialog w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017, s. 38.

²²⁹ A. M. Kaplan, M. Haenlein, *Users of the world, unite! The Challengers and oportunites of Social Media*, “Business Horizons”, nr 53, rok 2010, s. 62; M. Smaga, T. Bonek, *Jak promować się w mediach społecznościowych? Poradnik dla przedsiębiorców*, <http://interaktywnie.com/download/62>, s. 10-11, (dostęp: 03.12.2015).

portale: Facebook, YouTube, WhatsApp, WeChat, Instagram, TikTok, Twitter, Reddit, Snapchat, Pinterest, Discord²³⁰. Ich funkcje są różne w zależności od profilu odbiorcy oraz formuły, w jakiej funkcjonują te narzędzia. Mogą to być komunikatory, różne typy blogów oraz platform blogowych, agregatory filmów video, serwisy umożliwiające tworzenie sieci społecznych itd. Cechami łączącymi wszystkie z nich jest umożliwienie partycypacji użytkownikom w danej społeczności oraz wspomniana wyżej, wynikająca z tego stanu rzeczy, interaktywność procesów komunikacyjnych zachodzących w ich ramach²³¹.

W ramach pogłębienia charakterystyki nowych mediów warto przywołać refleksję Moniki Kaczmarek-Śliwińskiej na ten temat, która wykazuje, że na poziomie praktycznym problem interaktywności użytkowników serwisów społecznościowych jest bardziej złożony. Badaczka zwraca uwagę, że z prac ośrodka Forrester Research, Inc wynika, iż jedynie część z użytkowników angażuje się w kierunku tworzenia treści, a część pełni inne, bardziej pasywne funkcje. Zaproponowano przy tym następujący podział ról-profilu przyjmowanych przez użytkowników nowych mediów²³²:

- podmioty o charakterze nadawco-odbiorcy, czyli twórcy. Grupa ta objęła około 23% badanych;
- podmioty hybrydowe, tj. częściowo pełniące rolę nadawco-odbiorcy, ale jednocześnie nietworzące własnych treści, ponieważ dystrybuują głównie informacje innych użytkowników (twórców). Do grupy tej zaliczono następujące kategorie: rozmówcy (ok. 31 % badanych), krytykujący (ok. 33 %) oraz widzowie (ok. 68 %).

Należy również zwrócić uwagę, że w opinii Kaczmarek-Śliwińskiej od praktycznej strony płaszczyzny komunikacji w nowych mediach nastąpił wzrost znaczenia lidera opinii. Są to znane, publiczne podmioty (osoby lub instytucje), które posiadają znaczący potencjał oddziaływania wynikający z ich autorytetu. Mogą to być również Internauci o niższej rozpoznawalności, jednak z racji jakości oraz wartości zamieszczanych treści posiadający status nadawców opiniotwórczych. Ponadto Internauci (tj. opinia publiczna w Internecie) zamiast roli odbiorców, pełni obecnie rolę nadawco-odbiorców. Oznacza to rozbitcie monopolu mediów instytucjonalnych w procesie tworzenia oraz dystrybucji treści, a funkcja swoistego

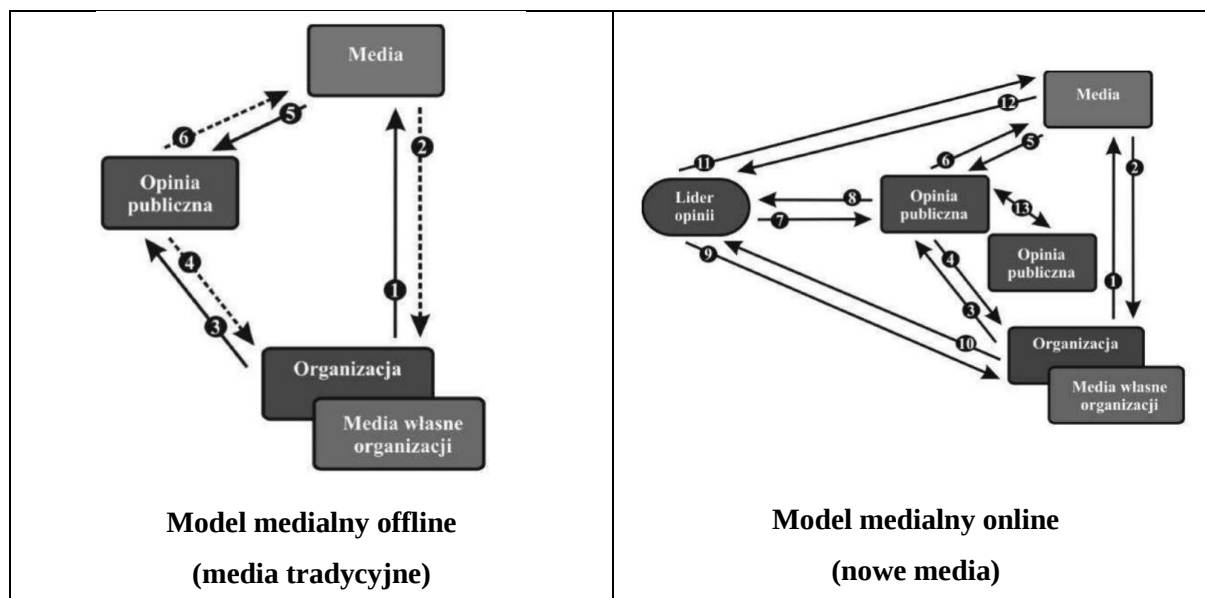
²³⁰ S. Devgan, *100 Mind-Blowing Social Media Statistics & Facts in 2020*, <https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/>, (dostęp: 02.12.2020).

²³¹ J. Manning, *Social media, definition and classes of [w:]* K. Harvey (red.), *Encyclopedia of social media and politics*, Thousand Oaks, California 2014, s. 1158.

²³² M. Kaczmarek-Śliwińska, *Medialna przestrzeń online. Dziennikarz versus internauta w procesie tworzenia i dystrybucji komunikatów [w:]* M. Kaczmarek-Śliwińska (red.), *Relacje, media, konteksty. Praktyka komunikowania się*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2018, s. 40.

filtratora i dozorcę dystrybuowanych informacji (tzw. *gatekeepera*) zaczyna być pełniona przez internautów (nadawco-odbiorców)²³³.

Rysunek 5. Modele przestrzeni medialnych online i offline

Źródło: M. Kaczmarek-Śliwińska, *Medialna przestrzeń online. Dziennikarz versus internauta w procesie tworzenia i dystrybucji komunikatów* [w:] M. Kaczmarek-Śliwińska (red.), *Relacje, media, konteksty. Praktyka komunikowania się*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2018, s. 41.

W ramach rozważań nad interaktywnością komunikacji nowych mediów i relacji między nadawco-odbiorcami oraz wyłaniającymi się spośród nich liderami opinii, warto omówić koncepcję sieci społecznych. W jej ramach duży nacisk kładzie się na formę, a także organizację przetwarzania oraz wymiany informacji²³⁴. Rozwinięciem tej refleksji są badania hiszpańskiego socjologa specjalizującego się w badaniach nad społeczeństwem informacyjnym, Manuela Castellsa, który pisząc o sieci stwierdza: *to zbiór wzajemnie powiązanych węzłów. Węzeł jest punktem, w którym krzywa przecina samą siebie. To, czym jest węzeł, konkretnie rzecz biorąc, zależy od rodzaju konkretnych sieci, o których mówimy (...)* Typologia wyznaczana przez sieci wykazuje, że dystans (lub intensywność i częstość interakcji) między dwoma punktami (lub pozycjami społecznymi) jest krótszy (lub częstszy czy intensywny), jeśli oba punkty są węzłami w sieci, niż gdyby nie należały do tej samej sieci. Zarazem, przepływów między węzłami wewnątrz danej sieci nie oddziela żaden dystans lub jest to ten sam

²³³ Tamże.

²³⁴ Jan van Dijk, *Spoleczne...*, op. cit., s. 36

dystans. A zatem dystans (fizyczny, społeczny, ekonomiczny, polityczny, kulturowy) dla danego punktu lub pozycji przyjmuje wartość zera (dla każdego węzła w tej samej sieci) lub nieskończoności (dla każdego punktu na zewnątrz sieci). Włączanie-wyłączanie w sieci i architektura związków między sieciami, rozgrywające się dzięki działającym z szybkością światła technologiom informacji, konfigurują procesy i funkcje przeważające w naszych społeczeństwach²³⁵. Zatem zasadniczym elementem wspomnianej infrastruktury sieci są węzła. Z refleksji Castellsa wynika również, że po pierwsze miejsce i charakter węzła jest uzależniony od sieci, a po drugie przepływ informacji między węzłami znajdującymi się w jednej sieci jest znacznie szybszy niż między węzłami znajdującymi się w innych sieciach (lub nawet niemożliwy). Socjolog uznaje również, że połączenia między sieciami oraz swoiste *transfery międzysieciowe* mają kluczowy wpływ na procesy i funkcje w społeczeństwie informacyjnym.

Internet oraz nowe media sprzyjają tworzeniu się sieci społecznych. Jak zauważa Stanisław Kwiatkowski społeczności internetowe powstają w wyniku wymiany informacji prowadzonej z wykorzystaniem narzędzi sieciowych (stron internetowych, komunikatorów, blogów, serwisów społecznościowych itd.). Sprawia to, że społeczność internetowa jest po pierwsze siecią interakcji, w której są zawierane relacje i kontakty społeczne. Po drugie, jak podkreśla Kwiatkowski, jest miejscem mogących oddziaływać opiniotwórczo na jego użytkowników, ponieważ w Internecie trwa debata publiczna oraz dochodzi do wymiany myśli i wiedzy. Wraz z rozwojem sieci wirtualne społeczności się poszerzają, a złożoność powiązań rośnie²³⁶.

Wirtualne sieci społeczne różnią się od tych zawieranych w świecie rzeczywistym. Katarzyna Musiał oraz Przemysław Kazienko w kontekście zróżnicowania sieci na obu płaszczyznach wskazują na sześć cech przedstawionych w poniższej tabeli.

Tabela 9. Cechy różniące wirtualne i realne sieci społeczne według Katarzyny Musiał i Przemysława Kazienko

L.p.	Cechy
1.	Sieci wirtualne charakteryzuje brak fizycznego, osobistego kontaktu jej uczestników, których często dzieli duża odległość.
2.	W sieciach wirtualnych najczęściej występuje brak jednoznacznej korelacji pomiędzy tożsamością członka wirtualnej społeczności (jego tożsamością internetową) a jego tożsamością w świecie rzeczywistym.

²³⁵ M. Castells, *Spółczesność sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 468.

²³⁶ S. Kwiatkowski, *Opinia publiczna w czasach komunikowania mobilnego i społeczności internetowych* [w:] T. Gackowski (red.), *Nowe media. Wyzwania i ograniczenia*, Instytut Dziennikarstwa, Warszawa 2013, s. 225-226.

3.	Sieci wirtualne umożliwiają komunikację jednocześnie z wieloma członkami; wiąże się z tym także łatwość przełączania się między różnymi kanałami komunikacji, zwłaszcza online i offline, np. komunikacja tekstowa online VoIP i offline.
4.	Zwieszenie lub zerwanie relacji wirtualnych jest łatwiejsze niż w świecie rzeczywistym.
5.	W sieciach wirtualnych istnieje duża łatwość gromadzenia danych o komunikacji lub wspólnych czynnościach i ich dalszym przetwarzaniu.
6.	Wiarygodność danych o użytkownikach w Internecie jest niższa niż wiedza o uczestnikach sieci społecznych w świecie offline. Użytkownicy usług internetowych stosunkowo często podają fałszywe dane osobowe ze względu na obawy dotyczące prywatności.

Źródło: K. Musiał, P. Kazienko, *Social networks on the Internet*, „World Wide Web”, nr 16, rok 2013, s. 35.

Należy również zwrócić uwagę na inne zjawisko związane z sieciowym charakterem nowych mediów, czyli uplemiennieniem (tj. *retrybalizacji*) społeczeństwa. Tym terminem kanadyjski medioznawca Marshal McLuhan określił potencjalny kształt przyszłych relacji społecznych uznając, że media elektroniczne doprowadzą do zwiększenia grupy przynależności, które z kolei wpłyną na podziały w relacjach międzyludzkich²³⁷. Podobnie sieci społeczne ocenił francuski socjolog Michael Maffesoli, który zauważył, że współczesne *plemiona* ogniskują się wokół różnych kwestii – sportowych, przyjacielskich, seksualnych i innych²³⁸. Maffesoli zauważa przy tym, że relacje oparte na tego rodzaju trybalizmie często zawiązują się zależnie od okoliczności i mogą być ulotne²³⁹. Należy zaznaczyć, że z perspektywy francuskiego socjologa trybalizm jest odpowiedzią na zbyt daleko posunięty racjonalizm oraz indywidualizm, który zatarł więzi i relacje międzyludzkie. W tym ujęciu mniej istotny jest cel grupy, a ważniejsza wspólnotowość, bycie razem²⁴⁰. Więzy wspólnotowe to dla Maffesoliego pewnego rodzaju konieczności, czyli obowiązki wobec innych członków jej wspólnoty, które stanowią swoisty kodeks honorowy rządzący *plemieniem*. Maffesoli zwraca też uwagę, że *cechą plemienia jest wszak, że wzmacniając to, co bliskie (osoby lub miejsca), ma ono tendencję do zamykania się w sobie*²⁴¹. Trybalizm społeczeństw powoduje zatem, że poszczególne grupy-plemiona wzmacniając własną wspólnotowość separują się od innych. Nie

²³⁷ R. Szczepaniak, „Plemiona sieci” – *Internet jako medium społeczne i kulturowe*, „Zeszyty Prasoznawcze”, t. 58, rok 2015, s. 203.

²³⁸ M. Maffesoli, *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, s. 208.

²³⁹ Tamże, s. 207

²⁴⁰ B. Rzewuska, *Neoplemiona fanów, czyli o tym, jak przenika się świat online i offline na przykładzie wybranych społeczności*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr 23 (2), rok 2017, s. 150.

²⁴¹ Tamże, s. 209.

jest co prawda jasne jak trwałe są więzi wirtualne, mogą one jednak być sposobem ekspresji oraz interakcji dla grup dotychczas wykluczonych²⁴². Tego rodzaju refleksja wydaje się korespondować z oceną Dariusza Jemielniaka, który zwraca uwagę, że cechą wspólną dla społeczności wirtualnych, częściej niż tradycyjnych, wydaje się radykalna ideologia. Jemielniak uznaje, że jej popularyzacja i budowa jest możliwa z powodu *bogactwa sieci*, które – w stosunku do świata *offline* - zmniejsza wkład, konieczny do partycypacji w życiu zbiorowym²⁴³. Mimo wyżej wskazanych różnic zaznaczyć należy, że wspólnoty mogą zarówno związane być w Internecie, jak i tworzyć więzi w świecie rzeczywistym²⁴⁴. Istnieje również możliwość oddziaływania na świat rzeczywisty z poziomu swojej aktywności wirtualnej²⁴⁵.

2.2. Współczesne środowisko informacyjne a nowe media

2.2.1. Charakterystyka środowiska informacyjnego i kultury informacyjnej człowieka

Omawiając współczesne uwarunkowania aktywności w mediach społecznościowych należy również poruszyć ten problem z perspektywy środowiska informacyjnego człowieka. Człowiek przetwarzając bowiem informacje stanowiące element jego ekosystemu funkcjonuje w środowisku informacyjnym. Według jednej z propozycji definicyjnych środowisko informacyjne to *ogół informacji dostępnych człowiekowi poprzez jego świadomość, które*

²⁴² Castells trwałość (rzeczywistość) wirtualnych wspólnot ocenia w sposób następujący: *Są one wspólnotami, ale nie wspólnotami fizycznymi i nie podlegają one tym samym wzorom komunikacji i interakcji, co wspólnoty fizyczne. Ale nie są one <<nierzeczywiste>>, po prostu funkcjonują one na innym poziomie rzeczywistości. Są interpersonalnymi sieciami społecznymi, z którymi większość jest oparta na słabych więziach, wysoce zdyspersyfikowana i wyspecjalizowana, niemniej jednak zdolna generować wzajemność i wsparcie dzięki dynamicznie podtrzymywanych interakcji (...)*- M. Castells, *Spółczesność...*, op. cit. s. 356. W dalszej części wywodu Castells zaznacza jednak, że ich trwałość jest uzależniona od typu osobowości, które tworzą sieć społeczną. W niektórych przypadkach relacje wirtualne mogą kompensować relacje ze świata rzeczywistego (...) *nie są one imitacją innych form życia, mają swoją własną dynamikę: Sieć jest Siecią. Przekraczają dystans po niskich kosztach, są zazwyczaj asynchronicznej natury, łączą szybką zdolność rozpowszechniania masowych mediów z wszechobecnością komunikacji osobistej i pozwalają na zwielokrotnione członkostwo we wspólnotach częściowych. Poza tym, nie istnieją w izolacji od innych form społecznego życia. Wzmacniają trend zmierzający w kierunku <<prywatyzacji społeczeństwa>> - czyli odbudowania sieci społecznych wokół jednostki, rozwoju wspólnot osobistych, zarówno fizycznie, jak i on-line. Cyberpowiązania dają możliwość społecznych powiązań ludziom, którzy w innym przypadku żyliby bardziej ograniczonym życiem społecznym, ponieważ ich więzi są coraz bardziej przestrzennie rozproszone* – Tamże.

²⁴³ D. Jemielniak, *Netnografia, czyli etnografia wirtualna – nowa forma badań etnograficznych*, „Prakseologia” nr 154, rok 2013, s. 101.

²⁴⁴ Tamże, s. 226.

²⁴⁵ Przykładem jest zjawisko tzw. cyberaktywizmu, które Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny definiuje jako rodzaj aktywizmu, który zachęca do dochodzenia swoich praw w obszarze politycznym, środowiskowym, społecznym, obywatelskim, kulturalnym itp., bez potrzeby uprzednich ideologii, hierarchii czy programów, i do którego rozwoju wykorzystywane są narzędzia technologiczne propagujące tzw. wirusowe rozpowszechnianie informacji i uczestnictwo – źródło: *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Cyberaktywizm a organizacja społeczeństwa obywatelskiego”*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IE1058&from=EN>, (dostęp: 04.12.2020). - <https://reader.ibuk.pl/?p=book:366>, s. 133.

potencjalnie może on zużytkować przy realizacji swych życiowych celów²⁴⁶. Terminami bliskoznacznymi są przestrzeń informacyjna i infosfera. Przestrzeń informacyjna rozumiana jest różnorodnie, najczęściej określa się ją jako pewien zasób: *nieciągłe i niejednorodne skupisko źródeł informacji – obiektów (rzeczywistych lub wirtualnych), z których dana osoba może skorzystać jako ze źródeł informacji*²⁴⁷. W przypadku ujęć definicyjnych infosfery akcentuje się zarówno jej techniczny aspekt (tj. *połączenie sieci komunikacyjnych, baz danych i zasobów informacji w rozległą, różnorodną sieć wymiany elektronicznej*) oraz aspekty społeczne, kulturowe i polityczne (*infosfery jako nowego miejsca, do którego ludzkość migruje, a którego specyfika polega na braku wymiaru fizycznego. W tym nowym miejscu – w Sieci – ludzie będą realizować działania indywidualne i zespołowe, w tym także pracować, ze względu na ogromny potencjał infosfery w zakresie gromadzenia wszystkich ludzi i całej ich wiedzy*)²⁴⁸. Wyżej wymienione pojęcia należy traktować jako bliskoznaczne, wszystkie odnoszą się do zasobów informacyjnych dostępnych człowiekowi. Kluczowy z perspektywy podejmowanego tematu w niniejszej pracy jest aspekt definicyjny środowiska informacyjnego podkreślający dużą liczbę kanałów, którymi współcześnie informacja dociera do człowieka. Bardziej szczegółowe definicje tego terminu przedstawia poniższa tabela.

Tabela 10. Wybrane perspektywy pojęcia środowisko informacyjne

L.p.	Autor	Definicja
1.	Wojciech Biernacki	<i>Zbiór informacji odbieranych zmysłowo, informacji gromadzonych w wyniku dawnych doświadczeń człowieka (wiedza) oraz pochodzących od innych osób lub ze środków masowego przekazu. Człowiek ustosunkowuje się wewnątrznie do odbieranych informacji poprzez tworzenie wyobrażeń, ocen, odczuć. Podejmuje on określone decyzje i dąży do odpowiedniego przystosowania się do środowiska lub przekształcenia go w taki sposób, aby lepiej zaspokajało jego potrzeby.</i>
		<i>Środowisko to stanowi istotną część przestrzeni informacyjnej współczesnego człowieka składa się z rzeczy, zdarzeń i procesów wyznaczanych przez sygnały, znaki i symbole współtworzone przez dostępne człowiekowi środki i narzędzia, które czynią te sygnały i znaki dla niego informacją oraz wiedzą (...) środowisko to w</i>

²⁴⁶ W. Babik, *Ekologia informacji*, http://bbc.uw.edu.pl/Content/1709/z2001_2_05.pdf, s. 64, (dostęp: 07.12.2020).

²⁴⁷ M. Kisilowska, *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny*, http://bbc.uw.edu.pl/Content/1848/z2011_2_03.pdf, s. 37, (dostęp: 08.12.2020)

²⁴⁸ Tamże s. 46.

2.	Marek Hetmański	<i>znaczeniu doznawanych bezpośrednio bodźców, wrażeń czy spostrzeżeń nie ma stałych granic, wciąż się one zmieniają; więcej bodźców doznajemy, niż na nie reagujemy, a i reakcje na nie (choćby ze względu na zmienną wartość progów pobudzenia czy zmianę uwagi, zainteresowań lub po-trzeb) nie są stałe. Zakresy takich doznań stale się poszerzają, rozdzielczość zmysłów, pojemność pamięci, intensywność i twórcza moc wyobraźni czy zasięg oraz dokładność języka opisującego świat nieustannie rosną.</i>
----	-----------------	--

Źródło: W. Biernacki, *Człowiek – media – środowisko*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2010, s. 15; M. Hetmański, *Świat informacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015, s. 204-205.

Specyfikę oraz efektywność procesów zachodzących w środowisku informacyjnym warunkuje stopień kultury informacyjnej, przez którą rozumie się *wysoką jakość informacji, w tym danych źródłowych oraz zdolność do rzeczowego i jednoznacznego przekazywania informacji i dzielenia się wiedzą, umiejętność wykorzystania informacji w procesach decyzyjnych, zdolność uczenia się poprzez kojarzenie interdyscyplinarnych informacji*²⁴⁹. W opinii Bogdana Stefanowicza na stopień kultury informacyjnej wpływa dorobek społeczny, wynikający z wiedzy, nawyków oraz umiejętności społeczeństwa odnoszących się do informacji. Wśród składników szczegółowych wpływających na ten aspekt Stefanowicz wymienia m.in. stopień świadomości roli oraz znaczenia informacji, a także umiejętność poprawnego interpretowania informacji i właściwe jej wykorzystywanie. Kwestią niezmiernie istotną jest również umiejętność korzystania z informacji, które pochodzą z różnych źródeł przy uwzględnieniu ich zróżnicowania i złożoności. Z prawidłowym korzystaniem oraz zarządzaniem informacją związane jest również umiejętne oraz rzetelne dobieranie właściwych środków jej gromadzenia, przechowywania oraz udostępniania²⁵⁰.

W literaturze przedmiotu dotyczącej problematyki środowiska informacyjnego oraz kultury informacyjnej wskazuje się, że ułatwienie zrozumienia złożoności związanych z funkcjonowaniem tych kwestii umożliwia przyjęcie perspektywy ekologicznej. W tym ujęciu przestrzeń informacyjna stanowi ekosystem informacyjny, czyli *system złożony z ludzi, działań,*

²⁴⁹ W. Babik, *Kultura informacyjna – spojrzenie z punktu widzenia ekologii informacji*, „Bibliotheca Nostra: śląski kwartalnik naukowy”, nr 2, rok 2012, s. 33.

²⁵⁰ B. Stefanowicz, *Imperatywy kultury informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica”, nr 36, rok 2015, s. 92.

wartości i technologii skupionych w jednym lokalnym środowisku²⁵¹. Wyżej cytowany Wiesław Babik zwraca uwagę, że przyjęcie perspektywy ekologicznej akcentuje relację człowieka ze środowiskiem informacyjnym i umożliwia śledzenie wzajemnych relacji między nimi, w tym oddziaływania o charakterze negatywnym²⁵². Ekologia informacji to zatem *rodzaj praktycznej działalności informacyjnej zwracającej szczególną uwagę współczesnemu człowiekowi i społeczeństwu na konieczność edukacji w zakresie tworzenia oraz korzystania z informacji i wiedzy (wartościowanie informacji), potrzebę kształtowania (eko)kultury informacyjnej oraz niezbędność stosowania odpowiednich metod i narzędzi do filtrowania informacji, co sprowadza się do umiejętnego zarządzania informacją*²⁵³. Kwestią wymagającą rozpatrzenia z perspektywy ekologii informacji są zatem zjawiska negatywnie wpływające na stopień kultury informacyjnej człowieka. Uwarunkowania kształtujące ekosystem współczesnego człowieka w ujęciu W. Babika przedstawia poniższa tabela²⁵⁴.

Tabela 11. Zjawiska kształtujące ekosystem współczesnego człowieka w ujęciu w. Babika

L.p.	Zjawisko
1.	przeciążenie informacyjne
2.	podejście komercyjne do informacji
3.	polimorficzność i wielorakość współczesnej przestrzeni informacyjnej
4.	relatywizm etyczny powodujący zakłócenia w ocenie i wartościowaniu informacji
5.	dominacja ekonomii (kapitału)
6.	komunikacja zapośredniczona przez komputer – tekstowa (dialogowość, spontaniczność, kolokwialność) oraz wizualna i dźwiękowa (wideoblogi)
7.	pozostawanie w ciągłym kontakcie (kontakty intensywne), co często wpływa na to, że kontakty są bezosobowe, płytkie, anonimowe oraz najczęściej pozbawione emocji
8.	zaburzenia w zakresie własnej tożsamości oraz utrwalanie postaw egocentrycznych, np. poprzez zmianę języka (tj. jego zubożenie czy stosowanie technicznego slangu) oraz zaburzenie relacji interpersonalnych
9.	kultura komercyjno-masowa
10.	ideologizacja społeczeństwa
11.	trudności z całościowym postrzeganiem problemów oraz wskazywaniem powiązań z innymi obszarami

²⁵¹ W. Babik, *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy* [w:] S. Cisek (red.), *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*. Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016, s. 73.

²⁵² Tamże, s. 75-76.

²⁵³ W. Babik, *Ekologia informacji katalizatorem równoważenia rozwoju społeczeństwa informacji i wiedzy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 100, rok 2012, s. 48-65.

²⁵⁴ W. Babik, *Ekologia...*, dz. cyt., s. 74.

12.	wyolbrzymianie bądź marginalizowanie niektórych informacji
13.	cyberprzemoc
14.	wirtualizacja (nie)rzeczywistości
15.	wojny informacyjne
16.	choroby informacyjne
17.	kultura obrazu – obrazy posiadają dużą moc perswazyjną i często wpisują się w schematy percepcyjne niezależnie od naszej woli, a także wchodzą w najbardziej intymne związki z procesami oraz możliwościami ludzkiej interpretacji.

Źródło: W. Babik, *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy*, S. Cisek (red.), *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*. Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016, s. 74.

Całościowe omówienie wszystkich z wyżej wymienionych zjawisk nie jest możliwe z powodu ograniczonych ram niniejszej pracy. Warto jednak przywołać refleksję odnoszącą się do tematyki zanieczyszczenia ekosystemu informacyjnego człowieka przez nadmiar danych. W. Babik zauważa że obecny rozwój technologii informacyjnych oraz komunikacyjnych sprawił, że ludzie stykają się z problemem natłoku informacji. Zatem o ile w przeszłości zasób danych sprawiał, że człowiek był najczęściej niedoinformowany, to współcześnie ich ilość jest tak duża, że przekracza jego zdolności percepcyjne. W efekcie powoduje to przeciążenie informacyjne, które skutkuje m.in. obniżeniem sprawności umysłowej oraz zaburza sferę decyzyjną człowieka²⁵⁵.

Hanna Batorowska, Rafał Klepka oraz Olga Wasiuta zauważają, że zjawisko przeciążenia informacyjnego jest skutkiem nie tylko niedostosowania zdolności poznawczych człowieka do rozwoju technologicznego, ale także nieskutecznością filtrów informacyjnych, czyli takich instytucji oraz struktur społecznych jak rodzina, Kościół oraz systemy prawne i polityczne. Badacze zwracają uwagę, że głównym problemem współczesnej ekologii człowieka jest potop informacyjny, określany także innymi pojęciami, m.in. eksplozja informacji, tsunami danych oraz nadprodukcja informacji. Zjawisko podzielono na następujące po sobie fale²⁵⁶:

- pierwsza była związana z udoskonaleniem narzędzi badawczych oraz rozwojem nauki, a w konsekwencji również wzrostu liczby publikacji. W konsekwencji doprowadziło to do nadprodukcji dokumentów naukowych i techniczny, w

²⁵⁵ W. Babik, *Biblioteka akademicka jako element środowiska informacyjnego człowieka*, <http://delibra.bg.polsl.pl/Content/35900/Babik.pdf>, s. 74, (dostęp: 07.12.2020).

²⁵⁶ H. Batorowska, R. Klepka, O. Wasiuta, *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2019, s. 18-33.

których wiedza często z powodu rywalizacji i pośpiechu pozostawała niedopracowana. Takie zjawisko doprowadziło do rozwoju zjawiska szumu informacyjnego w przestrzeni poznania naukowego człowieka;

- druga fala jest związana z rozwojem Internetu i możliwością nieograniczonego umożliwiania umieszczania w nim treści o różnej wartości, w tym przez osoby niekompetentne lub anonimowe. W rezultacie informacje bezużyteczne mieszają się z wartościowymi, a prawdziwe z fałszywymi, natomiast kulturalne oraz wyważone opinie – z obelgami, groźbami i poniżaniem ludzi;
- trzecia fala polega na uzależnieniu człowieka od sieci oraz technologii informacyjno-komunikacyjnych. Powyższe objawia się w zjawisku *konsumpcjonizmu informacyjnego*, czyli potrzebie ciągłego korzystania ze źródeł informacji. Natłok informacji zanieczyszczający w ten sposób ekosystem człowieka doprowadza do zaburzenia nie tylko jego sfery poznawczej, ale także aksjologicznej, ponieważ to sama informacja staje się wartością;
- czwarta fala dopiero nadchodzi i wiąże się z technologią *big data*, która doprowadzi do zmiany wartości informacji, jej przecenienia w myśleniu o przyszłości, a w efekcie pozbawienia roli człowieka w pracy z informacją, a szczególnie jego intuicji, zdrowego rozsądku, ambicji intelektualnych czy odwagi podejmowania ryzyka.

Przywoływany wyżej Babik również zwraca uwagę, że współcześnie człowiek jest nie tylko narażony na nadmiar informacji, ale również na jej niską jakość. Sprzyja temu Internet, co badacz wyjaśnia w sposób następujący: *gdy pojawił się Internet <<przestały>> obowiązywać powszechne i uznane społeczne reguły rozpowszechniania wyłącznie rzetelnych, sprawdzonych, ocenianych stworzonych przez autora, zrecenzowanych oryginalnych informacji. Człowiek przestał być chroniony przed zalewem informacji, głównie wskutek rozproszenia informacji w infosferze spowodowanego jej przetwarzaniem i replikacją. W infosferze pobierane z jednego źródła lub wielu tworzą nowe konfiguracje (także w dokumentach), przez co powiększają zasób infosfery. Środowisko informacyjne jest dynamiczne i pod wpływem okresowego wzrostu zainteresowania danym tematem ulega nasyceniu, po czym to zainteresowanie przenosi się na inne obiekty*²⁵⁷.

W kontekście powyższych uwag należy zwrócić uwagę, że nie tylko nadmiar informacji, ale także technologiczna oraz społeczna specyfika nowych mediów zasadniczo

²⁵⁷ W. Babik, *Biblioteka...*, op. cit., s. 76.

wpłynęła na zachodzące w tej przestrzeni procesy komunikacyjne. Justyna Balcewicz, specjalizująca się w NASK cyberbezpieczeństwem i nowoczesnymi technologiami zwraca uwagę, że specyfika funkcjonowania informacji w Internecie zaburzyła dotychczasową rolę *gatekeeperów*: *Rola gatekeeperów uległa przeobrażeniu. W mediach tradycyjnych pierwszym etapem było filtrowanie informacji, a drugim ich publikacja. W nowych mediach proces ten jest odwrócony. Najpierw następuje publikacja, a później dopiero filtrowanie, które odbywa się w ramach poszczególnych sieci społecznych*²⁵⁸. Na uwagę zasługuje dalsza refleksja ekspertki NASK *W ramach tych sieci użytkownicy przyjmują następujące zadania: funkcjonowanie w roli przekazników, filtrów przekazujących informację; wykonywanie procesu weryfikacji treści medialnych; dodawanie komentarzy do treści medialnych; publikowanie nowych przekazów*²⁵⁹. Oznacza to, że w nowych mediach *gatekeeperami* są sami użytkownicy. W takim ujęciu media społecznościowe stanowią element procesu filtrowania społecznego poprzez rozpowszechnianie treści z mediów głównonurtowych we własnych środowiskach²⁶⁰. Omawiane zjawisko jest jeszcze bardziej istotne jeśli weźmie się pod uwagę występowanie tzw. baniek filtrujących (ang. *filter bubble*) w Internecie, czyli sytuacji w której matematyczne algorytmy w oparciu o zachowanie użytkownika w Internecie tworzą jego profil, a następnie na tej podstawie dobierają treści odpowiadające jego indywidualnym preferencjom. W efekcie prowadzi to do tworzenia się tzw. *cyfrowych gett*, czyli dzielenia się społeczeństwa na grupy odbiorców wyeksponowanych na te same treści, co z jednej strony wzmacnia ich wspólnotowość, a z drugiej strony separuje od innych²⁶¹.

Rozpatrując powyższe procesy należy wziąć pod uwagę zachowania użytkowników sieci. Jednym z efektów nadmiaru informacji oraz nowoczesnych technologii jest bowiem zjawisko *lenistwa informacyjnego*, polegające na powierzchowności ocen, ponieważ funkcjonowanie w rzeczywistości wirtualnej nie wymusza wysiłku intelektualnego, cierpliwości, koncentracji oraz analitycznego myślenia²⁶². W związku z powyższym Babik sformułował kilkanaście zasad ekologii informacji²⁶³:

- umiar (złoty środek) w dostarczaniu ilości informacji;
- dostarczanie informacji wraz z jej kontekstem;

²⁵⁸ J. Balcewicz, *Spółeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach* [w:] M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2019, s. 27.

²⁵⁹ Tamże.

²⁶⁰ J. Nowak, *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych*, „Nowe media”, nr 3, rok 2012, s. 20.

²⁶¹ Tamże, s. 30.

²⁶² W. Babik, *Biblioteka...*, op. cit., s. 76.

²⁶³ W. Babik, *Ekologia informacji – nowy wymiar ekologii życia człowieka*, „Psychological Journal”, nr 23, rok 2017, s. 398.

- ograniczenie zaufania (ostrożności) do informacji/zachowania odpowiedniego dystansu do informacji;
- koncentracji informacji;
- krótkich komunikatów;
- kompletności informacji;
- dobrych intencji (uczciwości);
- niezaśmiecania środowiska informacyjnego (kulturalnego zachowywania się);
- niemanipulowania informacją;
- wiarygodności informacji;
- dostarczania informacji w odpowiednim miejscu i czasie;
- zrozumiałości informacji (język);
- korzystania z pamięci pomocniczych.

Takie podejście wpisuje się w tworzenie kompetencji medialnych użytkowników informacji, czyli *umiejętności posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, w tym także wyszukiwania i korzystania z informacji*²⁶⁴. O wysokich kompetencjach medialnych świadczy świadomość mechanizmów stosowanych w mediach oraz wynikająca z niej umiejętność krytycznej oceny treści. Jak zwraca uwagę Marta Du Wal na zachowania informacyjne człowieka ma wpływ wiele czynników, m.in.: doświadczenie, wiek, wiedza, wykształcenie, zainteresowania, a także zawód, pozycja społeczna czy kapitał kulturowy²⁶⁵. Rozpatrując problem specyfiki współczesnego ekosystemu człowieka należy również uwzględnić demograficzny oraz społeczny kontekst odbiorców treści.

2.2.2. Użytkownicy Internetu w Polsce

Liczba osób korzystających z Internetu w Polsce rośnie. W 2019 r. dostęp do sieci internetowej posiadało 86,7% polskich gospodarstw domowych, przy czym w 2018 r. ta liczba wyniosła 84,2%. Według danych Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) liczba osób deklarujących aktywne korzystanie z tego medium w 2020 r. wyniosła 68%, dla porównania dziesięć lat temu wskaźnik ten wyniósł 51%²⁶⁶. Profil użytkownika polskiego Internetu jest zróżnicowany pod względem cech demograficznych. CBOS opisuje tę sytuację następująco:

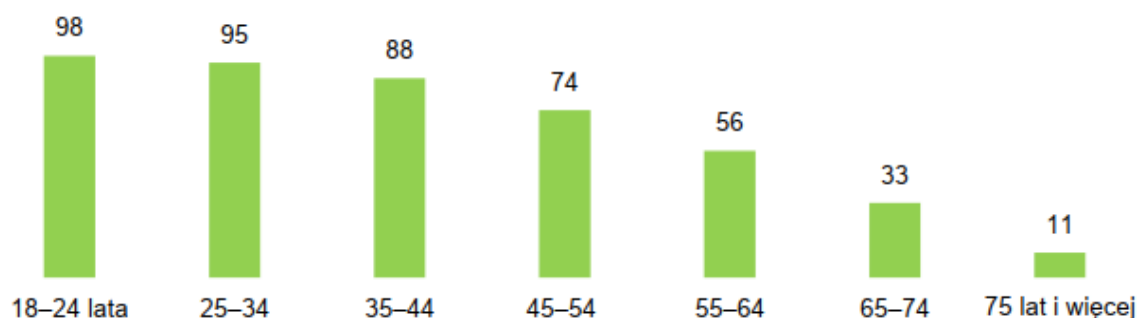
²⁶⁴ Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, dokument problemowy nr 4: Ochrona małoletnich i edukacja medialna, czerwiec 2008, http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/public/Portals/0/dyrektywa/13/konsultacje_4.pdf, s. 7, (dostęp: 5.09.2017).

²⁶⁵ M. Du Vall, *Społeczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, nr 4, rok 2017, s. 25.

²⁶⁶ *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020, s. 2.

Korzystanie z Internetu jest niemal powszechne wśród osób poniżej 35. roku życia, a także bardzo częste wśród mających od 35 do 54 lat, których zdecydowana większość również jest online. Użytkownicy Internetu stanowią ponad połowę wśród respondentów w wieku 55-64 lat. Z kolei offline pozostaje dwie trzecie ankietowanych mających od 65 do 74 lat i dziewięciu na dziesięciu najstarszych badanych (75+)²⁶⁷.

Wykres 1. Wiek osób korzystających z Internetu – na podstawie danych CBOS

źródło: *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020, s. 2.

Użytkownicy Internetu to najczęściej osoby aktywne zawodowo (korzystanie z tego medium deklaruje 85% pracujących oraz 48% nie pracujących), a wśród dominujących branż znajdują się osoby z kadry kierowniczej oraz specjaliści z wyższym wykształceniem (odsetek deklarujących korzystanie z Internetu – 97%), technicy, a także średni personel (94%) oraz pracownicy administracyjno-biurowi (93%), usług (89%) i pracujące na własny rachunek (93%). Wśród branż o niższym odsetku korzystania z Internetu wymieniono: rolników (58%), robotników niewykwalifikowanych (70%) i wykwalifikowanych (77%). Powyższe przekłada się również na sytuację finansową. Trzy czwarte (75%) użytkowników polskiego Internetu uważa ją za dobrą, nieco ponad połowa (56%) za przeciętną, natomiast najmniej (43%) za złą. Należy również nadmienić, że najwięcej osób z korzystających z Internetu mieszka w ponad półmilionowych miastach (82%), a najmniej na wsi (56%)²⁶⁸.

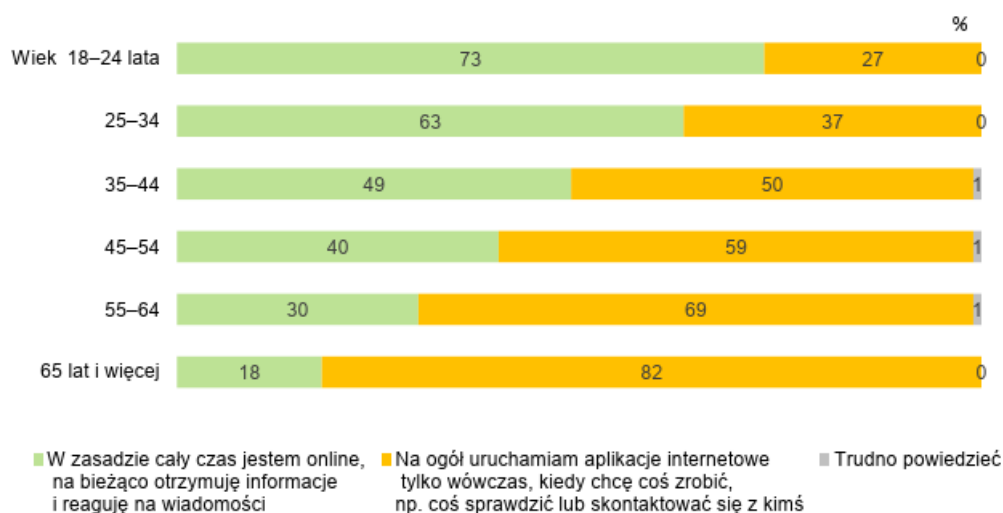
Niemal wszyscy użytkownicy Internetu w Polsce korzystają z sieci bezprzewodowo, czyli poprzez urządzenia typu smartfon, tablet czy laptop (96%). Należy zwrócić uwagę, że przyczynia się to do zmiany formuły korzystania z tego medium. Według CBOS rośnie liczba osób, które w zasadzie cały czas są online, tzn. na bieżąco otrzymują informacje i reagują na

²⁶⁷ Tamże.

²⁶⁸ Tamże.

wiadomości. Odsetek takich osób w 2020 r. wyniósł 49%, dla porównania w 2018 r. ilość takich użytkowników wyniosła 30%. Większą tendencję do ciągłego korzystania z Internetu przejawiają osoby poniżej 35. roku życia, głównie w przedziale wiekowym od 18 do 24 lat (73%). Osoby powyżej 44 roku życia natomiast korzystają z Internetu raczej doraźnie, w konkretnym celu²⁶⁹.

Wykres 2. Sposoby korzystania z Internetu – podział ze względu na wiek na podstawie danych CBOS

Źródło: *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020, s. 6.

Użytkownicy w przedziale wiekowym od 18 do 34 lat korzystają zatem z tego medium w sposób bardziej aktywny. Dotyczy to również takich aktywności jak śledzenie blogów (w tym videoblogów) oraz zamieszczanie zrobionych przez siebie zdjęć oraz filmów. Czytelnictwo blogów deklaruje odpowiednio 46% i 42% respondentów w grupach wiekowych 18-24 oraz 25-34 lata. Odsetek starszych użytkowników jest o kilka-kilkanaście punktów procentowych niższy²⁷⁰. Osoby w wieku 18-34 lat częściej również dokonują wpisów na forach oraz w serwisach społecznościowych – tego rodzaju aktywność deklaruje ponad 40%. Łączny odsetek osób korzystających z mediów społecznościowych w 2020 r. wyniósł 69%²⁷¹.

Tabela 12. Wybrane aktywności polskich internautów w podziale na grupy wiekowe na podstawie danych CBOS (w %)

²⁶⁹ Tamże, s. 5-6.

²⁷⁰ Tamże, s. 12.

²⁷¹ Tamże, s. 15.

Wiek	Czytelnictwo blogów	Zamieszczanie Swoich zdjęć i filmów	Wpisy na forach i serwisach społecznościowych	Posiadanie kont w mediach społecznościowych
18-24	46	56	48	99
25-34	42	40	41	89
35-44	30	24	35	75
45-54	31	15	28	54
55-64	17	8	14	34
65 lat i więcej	26	19	19	44

Źródło: Źródło: *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020, s. 12.

Z badań CBOS wynika zatem, że wiek polskich internautów jest ważnym wskaźnikiem determinującym sposób korzystania z tego medium. Ewa Leszczyńska w swojej pracy pt. *Polacy w sieci. Analiza przemian użytkowania Internetu*, wydaje się potwierdzać taki wniosek i dzieli się w tym kontekście refleksją, że ten stan rzeczy istotnie wpływa na funkcjonowanie polskiej młodzieży: *Internet dla młodzieży to przestrzeń rozrywki oraz ośrodek życia społecznego, który służy im do komunikowania się z rówieśnikami, rozwijania zainteresowań czy też odrabiania prac domowych. Jak sami mówią jest to źródło wielu korzyści: od poszerzania wiedzy w określonej dziedzinie do możliwości kreowania swojego wizerunku czy poszukiwania tożsamości. Młodym użytkownikom Internet (lub komputer, smartfon albo tablet) wystarczy, żeby mogli zaspokoić swoje życiowe potrzeby, a jego rozwój fascynuje oraz wciąga nastolatków. (...) Internet to kopalnia możliwości, jednak obok wartościowych treści, a także odpowiedzialnych internautów można spotkać drastyczne obrazy oraz agresywnych użytkowników. Młodzi ludzie są najbardziej narażeni na destrukcyjny wpływ internetowych treści, a konsekwencje niewłaściwego zarządzania swoją prywatnością online nie wydają się im poważnym oraz realnym zagrożeniem. Zdają sobie jednak sprawę, że sieć to również agresja*²⁷². W kontekście powyższego cytatu warto przywołać opublikowane w 2017 r. badania NASK dotyczące korzystania z Internetu przez młodzież. Wynika z nich, że wykorzystuje ona to medium przede wszystkim do komunikacji ze znajomymi ze szkoły (90,6% respondentów) oraz spoza niej (85,4%). Do najczęściej wykorzystywanych usług należą serwisy społecznościowe (78,1%) i komunikatory (68,7%). Większość młodych ludzi

²⁷² E. Leszczyńska, *Polacy w sieci. Analiza przemian użytkowania Internetu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019, s. 118-119.

wykorzystuje Internet do takich rozrywek jak słuchanie muzyki czy oglądanie filmów (68,2%). Należy jednak podkreślić, że Internet jest wykorzystywany przez młodych ludzi nie tylko do rozrywki i komunikacji, ale również pozyskiwania wiedzy. 79,7% badanych deklaruje, że stale wykorzystuje sieć do odrabiania lekcji. Podkreślenia wymaga przy tym fakt, że młodzież często nie wie gdzie szukać rzetelnej wiedzy oraz wartościowych materiałów (wykorzystuje w tym celu np. wyszukiwarkę google lub filmy na youtube), a 20% w ogólnie nie zwraca uwagi na źródło²⁷³.

Tabela 13. Portale wykorzystywane do nauki przez młodzież na podstawie danych NASK

L.P.	PORTAL	WYKORZYSTANIE (W %)
1.	Google	55,2
2.	YouTube	35,1
4.	Nie zwracam uwagi na źródło wiedzy	21,4
5.	Inne, jakie? (np.: zadane.pl)	13,1
6.	Ściąga.pl	11,9
7.	Wikipedia	10,9
8.	Bryk.pl	4,6
9.	Chomikuj.pl	4,3
10.	Wolnelektury.pl	2,6
11.	Interklasa	1,5

Źródło: A. Wrońska, A. Borkowska, *Co młodzież robi w sieci? Wyniki badań „Nastolatki 3.0”*, „Serwis informacyjny UZALEŻNIENIA”, nr 3, rok 2017, s. 35

W odpowiedziach młodzieży na pytanie w jakich obszarach wiedzy Internet przyczynił się do poszerzenia ich wiedzy, wskazano głównie różne obszary tematyki rozrywkowej, czyli muzyki (73,3%), filmu, seriali i teatru (56,4%) oraz dbania o wygląd, ubiór oraz styl (52,1%). Dla nieco ponad połowy młodzieży (50,5%) Internet pomógł również poszerzyć znajomość języków obcych oraz innych kultur i krajów. Stosunkowo wysoka liczba wskazań dotyczyła kwestii dotyczących aktywności fizycznej i sportu (46%) oraz ogólnie zdrowego stylu życia (46%). Należy zwrócić uwagę, że tematyka humanistyczna i społeczna nie należała do częstych obszarów wiedzy, które młodzi wskazywali jako rozwinięte dzięki Internetowi. W tym

²⁷³ A. Wrońska, A. Borkowska, *Co młodzież robi w sieci? Wyniki badań „Nastolatki 3.0”*, „Serwis informacyjny UZALEŻNIENIA”, nr 3, rok 2017, s. 33-34.

segmencie największym zainteresowaniem cieszyła się tematyka dotycząca społeczeństwa, polityki oraz historii (44%), a dalsze w kolejności to psychologia i relacje międzyludzkie (30,3%), literatura, język polski i kultura (26,7%) oraz religia i filozofia (19,9%). Niski wskaźnik odnotowano również w przypadku nauk technicznych oraz przyrodniczych, czyli takich tematów jak technika i technologie (34,3%), matematyka, informatyka i fizyka (32,9%) oraz biologia, chemia i środowisko (26,7%)²⁷⁴.

Warto również przywołać dane dotyczące użycia przez młodych użytkowników mediów społecznościowych. Najczęściej wskazywaną aktywnością było umieszczanie własnych zdjęć oraz filmów (niemal 80% respondentów). Publikowanie zdjęć innych osób deklarowano znacznie rzadziej (43,5%). Nieco ponad połowa publikuje na tych platformach linki do filmów oraz zdjęć pochodzących z innych serwisów internetowych (53%), a także memy (53,6%) oraz informacje dotyczące bieżącego dnia (54,7%). Linki do artykułów z innych serwisów stanowią najmniejszą część deklarowanej aktywności (35,6%)²⁷⁵. Do najpopularniejszych mediów społecznościowych wśród młodzieży należą: Youtube (94,0%), Facebook (83,4%), Snapchat (67,9%), Instagram (67,7%). Obecnie do serwisów mało popularnych w tej grupie wiekowej należą natomiast Twitter (9,6%) czy Nasza-Klasa (1,5%)²⁷⁶.

Wyżej przytoczone dane nie należy jednak traktować jako charakterystycznych jedynie dla młodzieży. Według danych Gemius/PBI do ogółu najpopularniejszych witryn w Polsce należą wyszukiwarka google (polska i angielska wersja językowa – ok. 45 mln odsłon w ciągu roku), media społecznościowe (facebook.com i youtube.com – łącznie ok. 43 mln odsłon), serwisy informacyjne (onet.pl i interia.pl – ok. 35 mln odsłon), serwisy aukcyjne (allegro.pl, olx.pl – ok. 27 mln odsłon) oraz wikipedia.org (ponad 12 mln odsłon)²⁷⁷. Z badania przeprowadzonego na polskich Internautach w przedziale wiekowym 15-64 lat na zlecenie firmy analitycznej McKinsey wynika, że 78% ogółu z nich wykorzystuje sieć do komunikacji online, wskazując przy tym na dominującą rolę mediów społecznościowych. Tego rodzaju platformy stanowią źródło wiedzy 72% Polaków korzystających na co dzień z Internetu²⁷⁸. Polscy Internauci korzystają również z innych źródeł informacji nowych mediach, np. portali

²⁷⁴ M. Bochenek, R. Lange, *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*, NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2019, s. 27.

²⁷⁵ A. Wrońska, A. Borkowska, *Co młodzież robi w sieci? Wyniki badań „Nastolatki 3.0”*, „Serwis informacyjny UZALEŻNIENIA”, nr 3, rok 2017, s. 35.

²⁷⁶ Tamże, s. 36.

²⁷⁷ A. Mitok, *Wikipedia i jej użytkownicy*, Polskie Badania Internetu, <https://pbi.org.pl/raporty/wikipedia/>, s. 3, (dostęp: 16.12.2020).

²⁷⁸ W. Bogdan, D. Boniecki, M. Purta (i in.), *Cyfrowi Polacy – przyspieszenie e-rewolucji*, McKinsey&Company, https://www.mckinsey.com/pl/~media/McKinsey/Locations/Europe%20and%20Middle%20East/Polska/Raporty/Cyfrowi%20Polacy%20Przyspieszenie%20E%20rewolucji/Cyfrowi-Polacy-2018_raport-McKinsey.pdf, s. 10, (dostęp: 16.12.2020).

internetowych (47%), blogów internetowych (41%). Coraz mniej popularne stają się tradycyjne środki przekazu, czyli radio (53%), telewizja (programy informacyjne TV – 44%, kanały newsowe – 41%) oraz prasa codzienna (31%)²⁷⁹.

Należy przy tym jednak zwrócić uwagę, że z badania dla McKinsey wynika również, iż pomimo największej popularności mediów społecznościowych jako źródła wiedzy, to najistotniejsze są w pierwszej kolejności radio (75%) oraz portale internetowe (68%), a w dalszej kolejności telewizja - główne programy informacyjne oraz kanały newsowe (oba źródła po 67%). Media społecznościowe plasują się w dalszej kolejności (65%), pod względem oceny ważności wyprzedzają jednak tradycyjne i internetowe wydania prasy (odpowiednio 62% i 64%) oraz blogi i inne strony internetowe (55%)²⁸⁰.

Z powyższymi danymi koresponduje badanie dotyczące opinii polskich internautów na temat dezinformacji w sieci przeprowadzone przez NASK w 2019 r. Wyniki sondażu potwierdzają, że Polacy są ostrożni w ocenie wiarygodności informacji zamieszczanych w Internecie. Zaufanie do nich deklaruje łącznie 56,1% respondentów (odpowiedzi *zdecydowanie tak* i *raczej tak*), natomiast brak zaufania – 24,1% (łącznie *zdecydowanie nie* i *raczej nie*), a niemal 19,7% nie ma zdania w tej kwestii. Badani szacują przy tym, że ok. 30% treści internetowych jest sfalszowana lub manipulowana, a większość (63,9%) dostrzegało zjawisko dezinformacji w Internecie w związku z wyborami demokratycznymi w Polsce. Wśród najczęściej doświadczanych form manipulacji w sieci polscy internauci wymieniają *fake newsy* (29,9%), trolling (15,6%) oraz fałszywe zdjęcia (14,9%)²⁸¹.

W raporcie z badania NASK podano, że najczęściej treściom zamieszczanym w Internecie ufają mężczyźni z wykształceniem podstawowym w wieku 50-64 lat, zamieszkujący na wsi. Eksperci NASK zaznaczają, że osoby ufające treściom internetowym nie dostrzegają szerokiego problemu dezinformacji w sieci, a źródło ewentualnej manipulacji upatrują w polskich politykach oraz działalności osób zajmujących się politycznym PR²⁸². Z badania wynika również, że polscy internauci wiarygodność źródła informacji budują na podstawie trzech metod-wskaźników: *osobistego zaufania*, *rzetelności dziennikarskiej* oraz *społecznego dowodu słuszności*. Pierwsza sytuacja ma miejsce kiedy odbiorca darzy zaufaniem źródło informacji, jej autora lub gdy źródło poleca albo publikuje osoba, której ufa odbiorca. W drugim przypadku o zaufaniu przesądza, to czy źródło uwzględnia pluralizm poglądów,

²⁷⁹ Tamże, s. 27.

²⁸⁰ Tamże, s. 28

²⁸¹ M. Bochenek, R. Lange (red.), *Bezpieczne wybory. Badanie opinii o (dez)informacji w sieci*, NASK Pracownia Badań Społecznych, Warszawa 2019, s. 6-11

²⁸² Tamże, s. 9.

natomiast w trzecim – jeśli informacja jest przekazywana przez wiele osób i/lub mediów jednocześnie, a także jeśli pochodzi z medium popularnego. Z badań NASK wynika, że osoby ufające informacjom w Internecie swoją ocenę wiarygodności opierają na pierwszym z wyżej wymienionych wskaźników, czyli *osobistym zaufaniu*²⁸³.

Należy zaznaczyć, że w omówionym badaniu na pytanie czy w ciągu ostatnich 6 miesięcy miała miejsce sytuacja, w której respondent przesłał dalej lub *polubił* informację mogącej mieć charakter *fake newsa* 7,9% odpowiedziało, że tak i zrobiło to intencjonalnie, natomiast 11,8% przyznało, że taka sytuacja mogła mieć miejsce, ale nie zrobiła tego świadomie (pozostałe wyniki 67% - *nie*, 14,15% - *trudno powiedzieć*). Intencjonalnie najczęściej rozsyłają oraz *lajkują fake newsy* mężczyźni do 49 roku życia, z wykształceniem podstawowym lub średnim, zamieszkujący małe i średnie miasta do 100 tys.²⁸⁴.

W badaniu podjęto również próbę diagnozy kompetencji Internautów w rozpoznawaniu manipulowanych treści. Zwrócono przy tym uwagę, że wiarygodności treści publikowanych w Internecie nigdy nie sprawdzają respondenci powyżej 50 lat z wykształceniem podstawowym. Osoby z tej grupy nie dostrzegają również zagrożenia dezinformacji w sieci mogącej wpływać na wyniki wyborów demokratycznych, a swoją wiedzę najczęściej pozyskują z TV²⁸⁵. Zbadano również zdolność respondentów do odróżnienia faktów od opinii. Jedynie 4,5% zdołało odpowiedzieć na wszystkie pytania poprawne, a 44% badanych z 7 pytań jedynie 3 wskazało jako poprawne (pozostałe wyniki 6 na 7 – 8,8%, 5 na 7 – 17,5%, 4 na 7 – 25,1%). Najgorzej z zadaniem radziły sobie osoby w wieku od 35 do 50 lat z wykształceniem podstawowym lub średnim, które jednocześnie deklarowały brak zaufania do informacji publikowanych w sieci²⁸⁶.

Warto również zwrócić uwagę na to jakie główne kierunki dezinformacji w sieci wskazywali uczestnicy badania. W kontekście aktorów zewnętrznych najczęściej respondenci wskazywali nie tylko na Rosję (51,1%), ale także Niemcy (25,2%), Stany Zjednoczone (17,3%), Izrael (13,5%), Chiny (12,8%) oraz Białoruś (11,8%). Zróżnicowane były również odpowiedzi dotyczące celów oraz obiektów dezinformacji. Autorzy badania podzielili odpowiedzi na trzy następujące grupy tematyczne²⁸⁷:

- *frakcja rządowo-patriotyczna*: rząd i instytucje centralne; partie koalicji rządowej; Kościół katolicki; wizerunek Polski i Polaków;

²⁸³ Tamże, s. 12-14.

²⁸⁴ Tamże, s. 11.

²⁸⁵ Tamże, s. 15.

²⁸⁶ Tamże, s. 17.

²⁸⁷ Tamże, s. 20.

- *frakcja opozycyjna*: Partie opozycyjne, Wymiar sprawiedliwości; system oświaty i nauczyciele; służba zdrowia i lekarze; działacze społeczni; organizacje pozarządowe;
- *wartości kulturowo-ideologiczne*: mniejszości religijne; mniejszości etniczne/narodowe; mniejszości seksualne; wizerunek innych państw; wizerunek obcokrajowców.

W kontekście powyższych danych autorzy raportu wyszczególnili dwie grupy respondentów. Pierwsza grupa jako źródło dezinformacji wskazywała Rosję, a tematyka jej dotycząca sytuowała się w wyżej opisanej grupie tematycznej *frakcja opozycyjna*. Ta kategoria badanych deklaruje zaufanie do informacji w sieci i jednocześnie odczuwa, że dezinformacja jest zagrożeniem dla wyborów w Polsce. Swoją wiedzę na temat życia społeczno-politycznego czerpie z telewizji oraz portali społecznościowych (Facebook i Youtube). Druga grupa wyszczególniona przez autorów badania to osoby wskazujące pozostałe kierunki dezinformacji (chiński, niemiecki, amerykańsko-izraelski). Ta kategoria ankietowanych swoją wiedzę dotyczącą bieżących wydarzeń i polityki czerpie z mediów drukowanych oraz czasopism online, a w mediach społecznościowych największą aktywność przejawiają na portalach Twitter oraz LinkedIn. Są to osoby deklarujące brak zaufania do treści publikowanych w Internecie i jednocześnie niedostrzegające zagrożenia oddziaływania na wyniki wyborów tą drogą. Grupa jako główny temat dezinformacji wskazuje obraz Polski oraz Polaków na świecie²⁸⁸.

Z przywołanych badań wynika wielu Polaków informacje z przestrzeni online są kluczowym źródłem wiedzy. Na podstawie wyżej przywołanych opracowań ośrodków badawczych należy wskazać, że cechy takie jak wykształcenie czy wiek są istotnymi elementami kształtującymi kompetencje medialne polskich użytkowników mediów społecznościowych. Niewątpliwie problematyka zanieczyszczenia środowiska informacyjnego oraz podatności polskich Internautów na manipulację i dezinformację w sieci wymaga dalszych badań i pogłębienia.

2.3. Charakterystyka trollingu jako zjawiska komunikacyjnego w nowych mediach

2.3.1. Definicje pojęcia i motywacje trollingu

²⁸⁸ Tamże, s. 23.

Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, zajmujące się śledzeniem oraz wyjaśnianiem znaczenia neologizmów definiuje trolling jako *zamieszczanie w Internecie (np. na forum dyskusyjnym) kontrowersyjnych opinii lub nieprawdziwych informacji wyłącznie w celu zwrócenia na siebie uwagi lub sprowokowania innych użytkowników*²⁸⁹. W internetowej wersji Słownika Języka Polskiego prowadzonego przez PWN pojęcie trolla wyjaśniono jako termin zaczerpnięty z mitologii skandynawskiej - *istota zamieszkująca górskie pieczary, zwykle nieprzychylna ludziom*²⁹⁰. W literaturze przedmiotu w kontekście etymologii tego terminu wskazuje się na jedną z technik wędkarskich (ang. *trolling for fish*), która polega na połowie ryb poprzez ciągnięcie przynęty za łodzią²⁹¹. Zjawisko trollingu internetowego jest przedmiotem badań wielu dziedzin i dyscyplin naukowych, w tym dziennikarstwa, systemów informacyjnych, psychologii oraz studiów kulturowych²⁹². Wpływa to na wielość perspektyw definicyjnych trollingu i trolli. Alina Naruszewicz-Duchlińska wskazuje, że w *trollingu* *uporczywie utrudnia się funkcjonowanie danego gremium (np. poprzez wielokrotne wysyłanie tej samej wiadomości)*. Badaczka odróżnia przy tym trolling od innych zachowań w sieci, tj. flamingu (ang. *flame wars*), które określa jako *kłótnia internetowa o wyjątkowym nasileniu napastliwości, odbiegającym od poziomu zwykłej polemiki* oraz hejtingu (ang. *hate*) oznaczającego *próbę deprecjacji osoby bądź tematu przez bezlitosną, najczęściej nieuzasadnioną merytorycznie, ale maksymalnie emocjonalną krytykę*²⁹³. W kontekście definicji powstałych na gruncie piśmiennictwa anglosaskiego warto przywołać opracowanie angielskiego Centrum Strategii i Ewaluacji (ang. *Centre for Strategy & Evaluation Services - CSEA*), dokonano przeglądu literatury przedmiotu dotyczącej trollingu oraz dokonano kompleksowej teoretycznej konceptualizacji tego pojęcia. Zwrócono uwagę, że definiując trolling należy wziąć pod uwagę cztery elementy zjawiska²⁹⁴:

- po pierwsze kontekst – trolling występuje tam gdzie istnieją warunki do debaty (np. media społecznościowe, fora online, komentarze i wątki dyskusyjne, grupy chatowe itd.);

²⁸⁹ Hasło: „trolling” [w:] Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/trolling.html>, (dostęp: 17.12.2020).

²⁹⁰ Hasło: „troll” [w:] <https://sjp.pwn.pl/szukaj/troll.html>, (dostęp: 17.12.2020).

²⁹¹ E. Musiał, *Trolling jako przykład zagrożeń informacyjnych w cyberprzestrzeni*, <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2040/18--Trolling-jako-przyklad-zagrozen-Musial.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

²⁹² A. G. Cruz, Y. Seo, M. Rex, *Trolling in online communities: A practice-based theoretical perspective*, „The Information Society”, nr 34, rok 2018, s. 16.

²⁹³ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej (trolling, flaming, hejting)*, „Prace Językoznawcze”, nr 4, rok 2014, s. 90.

²⁹⁴ Tamże, s. 33.

- po drugie z trollingiem jest związana anonimowość – im większa, tym bardziej sprzyjające warunki do zaistnienia zjawiska;
- po trzecie trolling wyróżnia określony typ aktywności, najczęściej jest to aktywność nie na temat, agresywna lub dezorientująca;
- zwartym elementem są motywacje – trolling może wynikać wielu przyczyn, np. chęci zastraszenia innych użytkowników Internetu, wprowadzenia niezgody, przeniesienia dyskusji na inny grunt.

Tabela 14. Wybrane perspektywy definicyjne terminów trolla i trollingu internetowego na podstawie przeglądu literatury ekspertów CSEA²⁹⁵

L.p.	Autor (data)	Definicja
1.	Maltby (2016)	<i>Celowe publikowanie podburzających artykułów na forum mediów społecznościowych.</i>
2.	C. Hardaker (2015)	<i>Celowe atakowanie innych osób w Internecie, zazwyczaj dla rozrywki.</i>
3.	E. A. Jane (2015)	<i>Zamieszczanie w Internecie celowo podburzających lub niezwiązanych z tematem materiałów w celu sprowokowania odpowiedzi tekstowej i/ lub reakcji emocjonalnej.</i>
4.	F. Shaw (2013)	<i>Zjawisko celowego publikowania podburzających lub dezorientujących wiadomości w Internecie w celu sprowokowania gwałtownej reakcji grupy użytkowników.</i>
5.	S. Bratu (2017)	<i>Umieszczanie nienawistnych komentarzy przez osobę lub grupę osób, w tym przez agresywne, przemyślane i przygotowane ruchy hejterskie.</i>
6.	P. Tsantarliotis i in. (2016)	<i>Szereg antyspołecznych zachowań online, które mają na celu zakłócenie normalnego działania internetowych sieci społecznościowych i mediów.</i>
7.	M, Williams i O. Pearson (2016)	<i>Kierowanie zniesławiających i antagonistycznych wiadomości do użytkowników mediów społecznościowych.</i>
8.	E. March (2017)	<i>Nowa forma zachowań antyspołecznych w Internecie.</i>
9.	K. C. Seigfried-Spellar (2017)	<i>Nękanie nieznajomych w Internecie z zamiarem spowodowania zakłóceń i konfliktu dla rozrywki.</i>
10.	C. Hopkinson (2013)	<i>Forma zachowania, za pomocą której uczestnik forum dyskusyjnego celowo próbuje sprowokować innych uczestników do gniewnych reakcji, zakłócając w ten sposób komunikację na forum i potencjalnie odciągając ją od pierwotnego tematu.</i>

²⁹⁵ Tłumaczenia autora.

11.	P. K. Jonason i in. (2014)	<i>Praktyka zachowywania się w zwodniczy, destrukcyjny lub destrukcyjny sposób w otoczeniu społecznym w Internecie bez wyraźnego celu instrumentalnego.</i>
12.	P. Fichman i M. Sanfilippo (2015)	<i>Konkretny przykład dewiacyjnego i antyspołecznego zachowania online, w którym zaburzony użytkownik działa prowokacyjnie i wykracza poza normatywne oczekiwania w ramach określonej społeczności; trolle starają się wywołać reakcje społeczności i działają wielokrotnie i celowo, aby spowodować zakłócenia lub wywołać konflikt między członkami społeczności.</i>

Źródło: *Rapid evidence assessment: The prevalence and impact of online trolling*, Centre for Strategy & Evaluation Services, <https://www.gov.uk/government/publications/rapid-evidence-assessment-rea-the-prevalence-and-impact-of-online-trolling>, s. 5-6, (dostęp: 17.12.2020).

Na podstawie powyższego przeglądu definicji pojęć trolla i trollingu internetowego należy uznać, że omawiane zjawisko jest agresywnym, antyspołecznym typem komunikacji w sieci polegającym na prowokowaniu użytkowników Internetu do określonych zachowań przez inną osobę lub grupę osób. Jak wyżej zaznaczono motywy trollingu mogą być różne. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na czynniki natury psychologicznej. Naruszewicz-Duchlińska wskazuje na kilka przyczyn takich zachowań. Według badaczki u niektórych osób określone cechy osobowościowe mogą się uaktywniać w warunkach dyskusji internetowej, która daje poczucie anonimowości i bezkarności: *jedną z ważniejszych przyczyn powstawania i powszechności działań destrukcyjnych w Internecie jest ludzka skłonność do agresji, wzmocniona przez (ludzkie) przekonanie o anonimowości i fizyczny dystans wobec oponenta (...) Znaczące czynniki popularności zakłóceń komunikacji stanowią też: minimalna dotkliwość sankcji społecznych za niewłaściwe zachowanie oraz bezkarność agresywnych internautów (...)*²⁹⁶. Trollowanie w Internecie może również być formą obrony i wynikać z chęci nadrobienia pewnych deficytów (np. wiedzy): *Do katalizatorów słownych działań destruktywnych należą również: skłonność do nadmiernej kategoryzacji świata i postrzegania go w kategoriach zero-jedynkowych oraz przekonanie o bezwzględnej słuszności własnych racji lub wręcz przeciwnie – dążenie do kompensacji kompleksów intelektualnych i zastąpienia niedoborów wiadomości wolą walki*²⁹⁷. Innym popularnym motywem trollingu jest chęć bycia zauważonym przez osobę komunikującej się w ten sposób: *Znaczącą rolę odgrywa chęć zwrócenia uwagi na wypowiedź i pośrednio jej nadawcę. Wśród komunikatów wyróżniają się*

²⁹⁶ Tamże, s. 91.

²⁹⁷ Tamże, s. 92.

te naruszające obowiązujące schematy. Budzą większe zainteresowanie niż standardowe, neutralne teksty. Nie oznacza to, że zostaną pozytywnie odebrane, ale z pewnością zaistnieją w świadomości odbiorców²⁹⁸. Na podobne przyczyny trollingu zwraca uwagę również Mark D. Griffiths z Nottingham Trent University, który na podstawie przeglądu literatury przedmiotu dochodzi do wniosku, że trolling może wynikać z anonimowości komunikacji w Internecie, która potencjalnie przyczynia się do kształtowania poczucia własnej wartości przez użytkowników tego medium. Griffiths wskazuje, przy tym że osoby z niskim poczuciem własnej wartości chętniej nawiązują kontakty w Internecie niż w formie bezpośredniej²⁹⁹.

2.3.2. Trolling jako forma oddziaływania psychologiczno-społecznego

Alice Marwic oraz Rebeka Lewis z Uniwersytetu Karoliny Północnej w odniesieniu do manipulacji i dezinformacji online wskazują, że podmioty prowadzące tego rodzaju działania propagandowe często są motywowane kilkoma czynnikami. Może to być chęć zdobycia rozpoznawalności lub akceptacji określonej grupy. Przyczyny mogą mieć także charakter ideologiczny lub finansowy³⁰⁰. Podobnie sytuacja wygląda w przypadku trollingu. Amerykańscy badacze z Uniwersytetu w Nowym Jorku oraz Uniwersytetu Indiany w kontekście trollingu motywowanego ideologicznie zwracają uwagę, że przyczyną takich ludzkich zachowań może być próba zwrócenia uwagi na jakiś problem społeczny lub wsparcia grup marginalizowanych pod względem politycznym lub społecznym³⁰¹. Jak zwraca uwagę fiński badacz tego zjawiska Tehro Jussinoja trolling może być prowadzony indywidualnie, grupowo lub być *koordynowany spontanicznie* (ang. *be coordinated spontaneously*). Cele tych grup mogą być różnorodne, Jussinoja jako przykłady podaje np. kobiety (szczególnie feministki) oraz stygmatyzowane grupy społeczne³⁰². W opracowaniu firmy ABT Shield, która zajmuje się zwalczaniem trollingu, wyszczególniono trzy jego główne rodzaje. Pierwszy to *trolling okazjonalny*, który nie ma charakteru zorganizowanego. Do takich działań skłania uczestników dysput w Internecie emocjonalny i agresywny charakter danej dyskusji. Drugi typ trollingu został wyżej omówiony – wynika z dysfunkcyjnych cech osobowościowych, które

²⁹⁸ Tamże.

²⁹⁹ M. D. Griffiths, *Adolescent trolling in online environments: A brief overview*, „Education and Health”, nr 32, rok 2014, s. 86.

³⁰⁰ A. Marwic, R. Lewis, *Media manipulation and disinformation online*, <https://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/>, s. 28, (dostęp: 27.02.2021).

³⁰¹ M. R. Sanfilippo, S. Yang, P. Fichman, *Managing online trolling: from deviant to social and political trolls*, „Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on system sciences”, rok 2017, s. 1802.

³⁰² T. Jussinoja, *Life-cycle of internet trolls*, Uniwersytet w Jyväskylä, Jyväskylä 2018, s. 31 i s. 35.

skłaniają niektórych ludzi do chęci wyrządzania krzywdy innym w świecie wirtualnym. Trzeci rodzaj ma charakter zorganizowanego oddziaływania politycznego³⁰³.

Z zorganizowanym trollingiem ukierunkowanym na odniesienie określonych celów politycznych może być związane m.in. z tzw. *astroturfingiem*, którego istotę następująco wyjaśnia Arnold Pabian - *inicjowanie fałszywych działań/ruchów, które tworząc fałszywych wizerunek mają na celu uzyskanie szerokiego poparcia społecznego*. Etymologia zjawiska jest związana z dwoma terminami popularnymi w Stanach Zjednoczonych *astro turf*, którym określa się sztuczną murawę oraz *grassroot*, czyli działania oddolne. W takim rozumieniu *astroturfing* jest pewnego rodzaju zabawą słowem, określeniem *niby-spontanicznych, niby-obywatelskich organizacji lub inicjatyw podejmowanych w celu wyrażania poparcia lub sprzeciwu dla jakieś idei, polityka, usługi, wydarzenia, albo, częściej – produktu*³⁰⁴.

Zjawiskiem *astroturfingu* określa się m.in. zagadnienia z zakresu oddziaływania psychospołecznego w komunikacji politycznej. Jako przykład należy wskazać kampanię dezinformacyjną przeprowadzoną w mediach społecznościowych przez południowokoreańską Narodową Służbę Wywiadu (koren. *Gukga Jeongbowon*, ang. *National Intelligence Service - NIS*) w celu wsparcia konserwatywnego kandydata w wyborach prezydenckich w 2012 r. Ze śledztwa korańskiej prokuratury wynikało, że pracownicy NIS wykorzystali w tym celu ponad tysiąc kont w serwisie Twitter. W artykule opublikowanym na łamach *Political Communication* pt. „*Political astroturfing on Twitter: How to coordinate a disinformation campaign*” na podstawie próby badawczej obejmującej łącznie 75 miliona tweetów opublikowanych w języku koreańskim w okresie od czerwca do grudnia 2012 r. dokonano pogłębionej analizy tego zagadnienia z uwzględnieniem aktywności kont, które według ustaleń prokuratury, zostały wykorzystane w operacji. Dane, którymi dysponowali badacze pochodziły ze zbiorów grupy badawczej mediów społecznościowych i demokracji funkcjonującej przy Uniwersytecie Wisconsin w Madison (ang. *Social Media and Democracy – SMAD*), która archiwizuje 10% tweetów generowanych w skali globalnej³⁰⁵.

Z przeprowadzonych badań wynikało, że operacja miała szerzej zakrojony charakter i było w nią zaangażowane prawdopodobnie więcej kont, niż te, które były rozpatrywane w śledztwie. Konta ze śledztwa opublikowały niemal 100 000 tweetów, a konta dodatkowo

³⁰³ *How to identify and measure trolling behaviour and state-sponsored hostile influence operations*, ABT Shield, https://abtshield.com/wp-content/uploads/2019/04/ABTSHIELD_report_trolling.pdf, s. 3-4, (dostęp: 18.12.2020).

³⁰⁴ A. Pabian, *Greenwashing i astroturfing. Zielona dezinformacja w działalności promocyjnej*, „Marketing i Rynek”, nr 4, rok 2014, s. 108.

³⁰⁵ F. B. Keller, D. Schoch, S. Stier, JungHwan Yang, *Political astroturfing on Twitter: How to coordinate a disinformation campaign*, „Political Communication”, rok 2019 s. 7.

rozpatrywane przez badaczy jako potencjalnie związane z operacją rozprzestrzeniło kolejne 605 000 wiadomości. Łączna ilość opublikowanych tweetów wynosiła zatem około 1 % próby badawczej (czyli wszystkich wiadomości wygenerowanych na TT w języku koreańskim w okresie siedmiu ostatnich miesięcy 2012 r.). Tweety były rozprzestrzeniane (tj. *rewteetowane*) zarówno przez konta obsługiwane przez NIS, jak i innych użytkowników – co świadczy o pewnej skuteczności kampanii. Sami badacze przyznają jednak, że zorganizowana operacja miała jednak skromny wpływ na przestrzeń informacyjną Twittera. Wynikało to prawdopodobnie z trudności w budowie wiarygodności wykorzystywanych kont i związanych z tym ograniczonych możliwości naturalnego rozprzestrzeniania wiadomości³⁰⁶.

Wyżej omówiony przykład nie jest jedynym znanym przejawem trollingu politycznego realizowanego przez instytucje państwowe. W opracowaniu powstałym pod redakcją Samuela C. Woolleya, byłego kierownika projektu badawczego nad propagandą obliczeniową realizowanego w Uniwersytecie Oxfordzkim ze względu na stopień zaangażowania państwa wyszczególniono cztery rodzaje trollingu³⁰⁷:

- wykonywany przez państwo (ang. *state-executed*) – odnosi się do kampanii *cyber milicji* mających na celu zastraszenie krytyków władzy lub dysydentów. Działania polegające na rozprzestrzenianiu propagandy, izolowaniu odmiennych poglądów oraz zagłuszaniu nastrojów antyrządowych. Formacje zaangażowane w te działania mogą mieć charakter ochotniczy, amatorski i profesjonalny. Szczególnie często wykorzystywane w tego typu działaniach są prorządowe organizacje młodzieżowe. Takie grupy działają m.in. w Chinach, Rosji i Turcji. Często grupy mają charakter mieszany i składają się z ochotników oraz amatorów – przykładem jest jednostka *technologii informacyjnej* działająca przy Indyjskiej Partii Ludowej (ang. *India's Bharatiya Janata Party* – BJP). W Chinach płatną dystrybucją propagandy w sieci zajmują się członkowie struktury *50 Cent Army*. Rosja jest również przykładem państwa, które wykształciło sprofesjonalizowane struktury farm trolli oparte na Internet Research Agency³⁰⁸;
- kierowany lub koordynowany przez państwo (ang. *state-directed or -coordinated*) – taka kategoria działań obejmuje wykorzystanie kanałów koordynacyjnych do rozpowszechniania przekazu do zwolenników oraz wolontariuszy, a także zlecanie

³⁰⁶ Tamże, s. 20.

³⁰⁷ S. C. Woolley, C. Nyst, N. Monaco, *State-sponsored trolling. How governments are deploying disinformation as part of broader digital harassment campaigns*, Institute for the future, Palo Alto 2018, s. 18-20

³⁰⁸ Szerzej tej kwestii dotyczy rozdział czwarty.

kampanii kreujących negatywny przekaz (tj. nękających) podmiotom prywatnym. Jako przykłady państw, w których występuje zjawisko podano Ekwador i Wenezuelę.

- podżegany lub napędzany przez państwo (ang. *state-incited or -fueled*) – są to metody manipulowania psychologicznego Internautów w celu zaogniania i podtrzymywania określonych kampanii informacyjnych, propagandowych i dezinformacyjnych. W tym przypadku państwo nie angażuje się w działania bezpośrednio, są one realizowane przez wspierające przez nie podmioty zastępcze. W materiale jako przykład podżegania oraz podsycania kampanii trollingowych podano aktywność takich serwisów jak np. Breitbart, której redaktorem naczelnym był Steve Bannon - późniejszy szef kampanii wyborczej i doradca Donalda Trumpa;
- odbywający się przy wsparciu lub za przyzwoleniem państwa (ang. *state-leveraged or -endorsed*) - są to najbardziej subtelne i oddalone od instytucji państwowych działania. Polegają na przykład na legitymizowaniu podejmowanych przez siebie decyzji powołując się na pozornie niezależne głosy opinii publicznej, będących w istocie kampaniami trollingowymi.

Zjawisko trollingu motywowanego politycznie istnieje również w Polsce. Z badań Roberta Gorwy opartych na wywiadach przeprowadzonych z osobami funkcjonującymi w polskiej branży politycznego marketingu online³⁰⁹ wynika, że problemem polskojęzycznego Internetu (stan na 2019 r.) są tzw. *farmy trolli*, tj. prowadzone manualnie sieci nieautentycznych kont w serwisach społecznościowych. Boty, czyli konta w mediach społecznościowych prowadzone w pełni lub w pół-zautomatyzowany sposób, są natomiast mniej widocznym zjawiskiem w Polsce niż na przykład w Stanach Zjednoczonych. Badacz podkreśla przy tym, że *farmy trolli* tworzą i prowadzą firmy świadczące usługi dla różnych klientów, w tym prawdopodobnie również dla partii politycznych. Z wywiadu przeprowadzonego z właścicielem jednej z takich firm wynika, że strategia działania opiera się na docieraniu do liderów opinii, w tym dziennikarzy, polityków i blogerów oraz kluczowych aktywistów, a oddziaływanie na ogół opinii publicznej nie jest priorytetem. Respondent stwierdził również, że zautomatyzowane formy oddziaływania (tj. poprzez boty) ograniczają interaktywność komunikacji, a w konsekwencji – zmniejszają skuteczność przekazu³¹⁰. Osoby biorące udział

³⁰⁹ Gorwa nie podaje osób z imienia i nazwiska lub z funkcji, zaznacza jednak przy tym, że byli to managerowie kampanii politycznych, dziennikarze, aktywiści, pracownicy agencji marketingowych działających w mediach społecznościowych.

³¹⁰ R. Gorwa, *Unpacking the Ecosystem of Social Media Manipulation* [w:] S. C. Woolley, Ph. N. Howard (red.), *Computational propaganda. Political parties, politicians and political manipulations on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork, 2019, s. 97-99.

w badaniu wypowiedziały również swoje opinie na temat rosyjskiego trollingu w Polsce. Według części badanych w ostatnich latach zwiększyła się liczba rosyjskiego trollingu na portalu Facebook i działalność ta staje się coraz bardziej wyrafinowana. Nie podano jednak bardziej pogłębionych podstaw tak postawionej tezy, a Gorwa kilkakrotnie podkreśla, że identyfikowanie kont działających na rzecz Rosjan jest niezmiernie trudne, często niemożliwe³¹¹.

Badania Gorwy potwierdzają publikacje prasowe, w tym reportaże polskich dziennikarzy śledczych, z których wynika, że z tego typu usług – świadczonych nawet przez tę samą firmę – sięgają zarówno prawicowe, jak i lewicowe siły polskiej sceny politycznej³¹². Ponadto, dziennikarze telewizji TVN24 informowali opinię publiczną o tym, że w Polsce funkcjonują firmy prowadzące portale internetowe, na których publikowane są często nieprawdziwe lub zmanipulowane informacje (tzw. *fake newsy*). W opinii dziennikarzy jednym z celów portali było zwiększanie liczby odsłon artykułów. Także w tym przypadku firma posiadała sieć swoich kont w mediach społecznościowych, w tym fanpage'y na portalu Facebook. Tematycznie część z publikowanych materiałów dotyczyła kwestii wrażliwych społecznie, opisano je następująco: *Dzięki takim działaniom wymyślane przez pracowników portalu teksty bardzo często miały wydźwięk rasistowski i propagowały nienawiść. Podesycały też różnego rodzaju teorie spiskowe, związane chociażby z domniemanymi atakami Rosji, mającymi rozpocząć <<trzecią wojnę światową>>*³¹³. Wnioski polskich dziennikarzy potwierdzają badania Fundacji Centrum im. prof. Bronisława Geremka oraz Social Media Intelligence Unit by Alliance4Europe, z których wynika, że źródłem dezinformacji w mediach społecznościowych są przede wszystkim polscy aktorzy polityczni, ale część rozpowszechnianych przez nich treści jest narracyjnie zbieżna z treściami charakterystycznymi dla propagandy Federacji Rosyjskiej. Wskazano przy tym na wątki skierowane przeciwko mniejszościom homoseksualnym, treści antysemitckie oraz skierowane przeciwko uchodźcom

³¹¹ Tamże, s. 96

³¹² *Farma trolli. Największa znana polska firma trolli bierze państwowe dotacje – Polska*, www.newsweek.pl/polska/farma-trolli-najwieksza-znana-polska-farma-trolli-bierze-panstwowe-dotacje/xgkzj85 (dostęp: 27.03.2021); R. Kim, E. Lis, *Hejterzy bez zahamowani*, www.newsweek.pl/hejterzy-bez-zahamowan-jak-niszczypolitykow/sncqc3n (dostęp: 27.03.2021), *Boty Dudy to nie wszystko. Polityczna manipulacja w sieci jest wszechobecna*, www.oko.press/boty-dudy-to-nie-wszystko-polityczna-manipulacja-w-sieci-jest-wszechobecna/ (dostęp: 27.03.2021); *PO zatrudniła internetowych hejterów*, www.rp.pl/artykul/1206171-PO-zatrudnila-internetowych-hejterow.html (dostęp: 27.03.2021).

³¹³ *Farma trolli. Zarabiają na fałszywych informacjach i hejcie*, www.tvn24.pl/superwizjer-w-tvn24,149,m/farma-trolli-zarabiaja-na-falszywych-informacjach-i-hejcie,923108.html (dostęp: 27.03.2021).

i muzułmanom³¹⁴. Warto również zaznaczyć, że wśród kont identyfikowanych jako trolle autorzy badania zaobserwowali następujące cechy³¹⁵:

- aktywność wyłącznie dezinformacyjna w przypadku kont zakładanych w bieżącym roku;
- długie przerwy w aktywności w przypadku kont zakładanych w latach ubiegłych;
- czasowa lub ciągła hiperaktywność polegająca na publikowaniu ponad 30 postów (na portalu FB) lub tweetów (na portalu TT) dziennie;
- ciągła aktywność, bez obniżenia aktywności w godzinach nocnych lub jedynie z dwugodzinną przerwą nocną;
- wzrost aktywności w trakcie kampanii wyborczej lub w trakcie gorących wydarzeń politycznych;
- brak cech określających tożsamość;
- interakcje z innymi kontami o cechach trolli bądź botów;
- używanie wielu języków.

Warto także zaznaczyć, iż z analizy portalu *politykawsieci.pl* wynika, że w lipcu 2017 r. w polskojęzycznym Facebooku pod jednym z postów profilu telewizji TVN24 zaobserwowano nienaturalnie dużą liczbę komentarzy publikowanych przez konta osób zamieszkujące teren Ameryki Łacińskiej. Konta wzywały do obalenia rządu. Z materiału portalu nie wynika jednak w czyim imieniu działały konta, jednak zaznaczono, że *analiza jakościowa kont wykazuje, że ich część brała udział w wyborach USA, Brexit oraz w wydarzeniach w Turcji w 2016 oraz setkach innych większych i mniejszych wydarzeń w sieci*³¹⁶.

Rozdział 3. Podstawy rosyjskiej walki informacyjnej

3.1. Podstawy kulturowe i ideologiczno-polityczne

3.1.1. Cywilizacyjne determinanty rosyjskiej kultury strategicznej

Omówienie determinantów rosyjskiego podejścia do wykorzystania środków oddziaływania psychospołecznego należy rozpocząć od przedstawienia złożoności rosyjskiej kultury strategicznej. Twórca pojęcia Jack Synder rozumiał przez nie: *sumę idei uwarunkowanych emocjonalnie odpowiedzi i wzorców zwyczajowych zachowań, jakie*

³¹⁴ J. Grabarczyk, M. Mazurkiewicz, J. Patrick, *Dezinformacja i propaganda w polskim Internecie w trakcie kampanii wyborczej 2019*, Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka, <https://fronteuropejski.pl/wp-content/uploads/2019/12/Front-Europejski-Dezinformacja-i-propaganda-w-polskim-internecie-w-trakcie-kampanii-wyborczej-2019.pdf>, s. 17-34 (dostęp: 27.03.2021)

³¹⁵ Tamże, s. 41.

³¹⁶ *ANALIZA: Czy w polskim Internecie pojawili się nowi gracze z zagranicy?* www.politykawsieci.pl/analiza-czy-polskim-internecie-pojawili-sie-nowi-gracze-z-zagranicy/ (dostęp: 27.03.2021).

członkowie narodowej wspólnoty bezpieczeństwa nabyli przez instrukcje lub imitacje i dzielają w odniesieniu do strategii nuklearnej³¹⁷. J. Synder pod koniec lat 70. przeniósł koncepcję kultury politycznej³¹⁸ na obszar badań nad bezpieczeństwem, w szczególności studiów nad strategią wojskową. Koncept kultury strategicznej został wykorzystany do analizy czynników kulturowych na specyfikę rosyjskiej strategii oraz doktryny nuklearnej Związku Radzieckiego³¹⁹. Geneza terminu jest zatem silnie związana z uwarunkowaniami dwublokowej rywalizacji okresu zimnej wojny. Współczesne rozumienie terminu zostało poszerzone i obejmuje zbiór różnorodnych czynników kształtujących model prowadzenia polityki zagranicznej oraz bezpieczeństwa danego państwa, w szczególności wynikających z: doświadczeń historycznych, podstaw aksjologicznych, percepcji stosunków międzynarodowych oraz wewnętrznych uwarunkowań społeczno-kulturowych³²⁰.

W kontekście rosyjskiej kultury strategicznej wskazuje się na szereg podobieństw do kultury Wschodu. Wyraża się to m.in. w stosunku do władzy, który charakteryzuje się przeświadczeniem zarówno elit, jak i pozostałej części społeczeństwa, że jedynie autorytarna, hierarchiczna władza może zapanować nad państwem i społeczeństwem. Kolejnymi obszarami charakterystycznymi zbieżnymi z kulturą wschodu są kolektywizm, konserwatyzm³²¹, przenikanie się sfery *sacrum* i *profanum*, a także mitologizowanie własnej historii³²². Należy

³¹⁷ J. L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, 1977, s. 4–7, Dokument dostępny także w wersji elektronicznej: <http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf>. Szerzej zob. C. Dryzd, *Kultura strategiczna – geneza, definicja i praktyczne zastosowanie*, „Roczniki Akademii Wojsk Lądowych”, nr I, rok 2017, s. 177.

³¹⁸ W dyskursie naukowym brak jest zgody co do istoty kultury politycznej. Według propozycji R. Stemplowskiego badacza tego pojęcia, oznacza ona: „wspólną dla większości w największych grupach społecznych oraz większości ludzi sprawujących władzę publiczną zbiorem względnie trwałych przekonań i wzorów postępowania, odnoszących się do ustroju państwa, związanych z indywidualnymi lub grupowymi tożsamościami obywateli i ze zbiorową tożsamością ich wszystkich jako narodu politycznego i zauważalnych w oddziaływaniach między poszczególnymi obywatelami, w ich rozmaitych rolach społecznych, oraz grupami społecznymi, organami i urzędami władzy publicznej, partiami politycznymi, związkami zawodowymi, stowarzyszeniami, fundacjami, instytutami badawczymi i uczelniami wyższymi, wspólnotami religijnymi oraz przedsiębiorstwami medialnymi – źródło: R. Stemplowski, *O kulturze politycznej jako postulowanym przedmiocie badań* [w:] A. Sarnacki (red.), *Kultura polityczna jako przedmiot badań*, Wydawnictwo Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016, s. 17. Szerzej na ten temat zob.: R. Wiśniewski, *Kultura strategiczna, czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, „Przegląd Strategiczny” nr 1, rok 2012, s. 163 i 167.

³¹⁹ Ł. Smalec, *Kultura strategiczna a paradygmat realistyczny. Krytyka, rywalizacja i perspektywy współpracy*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW „e-Politykon”, nr 2, rok 2012, s. 31.

³²⁰ R. Wiśniewski, *Kultura strategiczna, czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, „Przegląd Strategiczny”, nr 1, rok 2012, s. 163 i 167.

³²¹ W rozumieniu niechęci do nagłych, rewolucyjnych zmian.

³²² Szerzej na ten temat zob.: J. Olchowski, *Czynnik kulturowy stosunków międzynarodowych a kulturowe determinanty wschodu*, [w:] A. R. Bartnicki, E. Kuźlewska (red.), *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s. 13, 24; I. Borowik, *Odbudowanie pamięci: Przemiany w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2000, s. 131; S. Wojciechowski, *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo Alta 2, Wrocław 2000, s. 28–43; [za:] R. Kłaczyński, *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 1, rok 2012, s. 23–24.

zwrócić uwagę, że na charakteryzującą się wyżej wymienionymi cechami kulturową odrębność (w stosunku do Zachodu) rosyjskiego społeczeństwa i państwowości zwracają uwagę również teoretycy zajmujący się różnicami cywilizacyjnymi. Warto w tym kontekście przywołać pogląd na tę kwestię wybitnego polskiego historyka, Feliksa Konecznego, który w pierwszej połowie XX wieku zaproponował podział cywilizacji świata³²³ na cztery pochodzenia starożytnego, tj.: bramińską, chińską, żydowską oraz turańską oraz trzy nowożytne: arabską, bizantyjską oraz łacińską³²⁴. Koneczny uznawał, że dla państwowości rosyjskiej zasadnicze znaczenie miała kultura mongolska i okres zwierzchności tatarskiej³²⁵. W związku z powyższym polski naukowiec w cywilizacyjnym podziale świata Rosję sytuował we wpływach stepowej cywilizacji turańskiej, która miała swoją kolebkę w Azji Południowo-Wschodniej i poprzez Azję Centralną dotarła do Moskwy i Rusi. Cywilizację turańską cechuje życie obozowe – całe życie publiczne koncentruje się wokół władzy obozu, a wódz stoi na szczycie tej hierarchii. Oznacza to, że jest jego właścicielem oraz wszystkiego i każdego kto się w nim znajduje. Wojna jest natomiast najlepszym sposobem zarabkowania dla obozu – istotą ludu obozu jest wojna i podboje. W okresie pokoju obóz i ludność się nie rozwijają. Wśród zasadniczych cech cywilizacji turańskiej Koneczny wskazuje zatem m.in. militarystykę organizacyjną społeczną przy jednoczesnej zasadzie bezwzględnej wykonywania woli władcy i jego otoczenia³²⁶.

³²³ Przez cywilizację Koneczny rozumiał „sumę wszystkiego, co pewnemu odłamowi ludzkości jest wspólne, a zarazem suma tego wszystkiego, co się taki odłam różni od innych” – F. Koneczny *O wielości cywilizacji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 154. Cywilizacje występują według Konecznego tam gdzie dochodzi do zrzeszenia społeczeństwa co najmniej na szczeblu rodowym, zorganizowania według trójprawa, czyli prawa: rodzinnego, własności lub spadkowego. Dalszy rozwój tego rodzaju zrzeszenia skutkuje powstaniem państwa, społeczności, aż w końcu – narodu. Rdzeniem teorii cywilizacji Konecznego jest *Quincux*, tj. „pięciomian bytu”, na który składa się pięć kategorii: dobro (etyka), prawda (nauka), zdrowie (cielesne oraz duchowe), dobrobyt (ekonomia), piękno (sztuka). Wszystkie wyżej wymienione kategorie są związane z kondycją fizyczną oraz duchową człowieka, a cywilizacje rządzą się różnymi prawami. – zob. M. Kuriański, *Feliks Koneczny (1862-1949) Charakterystyka siedmiu cywilizacji. Część I: Cywilizacje starożytne*, „Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, nr 1 (18), rok 2011.

³²⁴ A. Zamojski, *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egemplifikacja*, „The Peculiarity of Man”, nr 27, rok 2018, s. 69.

³²⁵ Koneczny uznaje, że do XII na Rusi funkcjonował okres przedpaństwowy, a wiek XIII to czas okres poprzedzający rozłam wschodniej słowiańszczyzny, który nie przyniósł większych zmian w zakresie rozwoju organizacyjnego. Dopiero po najeździe tatarskim powstała organizacja państwowa: „administracja tatarska przekształciła luźne panowanie Rurykowiczów na Rusi w państwo”. Jarzmo tatarskie odcisnęło piętno na dalszym biegu Rosji oraz cywilizacyjnej przynależności: „systematyczna zdobyczność stała się racją życia [...] Rosja podobnie jak inne państwa azjatyckie rozkwitła zdobycznością” – F. Koneczny, *Dzieje Rosji do 1449*, t. 1, Warszawa 1917, s. 264 i 237 [za:] P. Biliński, *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 38, rok 2003, s. 234-235.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę, że okres tatarskiego panowania jest rozpatrywany również jako jeden z czynników determinujących podejście do instytucji bezpieczeństwa w rosyjskiej państwowości, w szczególności służb specjalnych – Y. Harrel, *Rosyjska cyberstrategia*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2015, s. 49.

³²⁶ A. Zamojski, *Cywilizacja turańska...*, dz. cyt., s. 70.

Azjatyckich źródeł kultury politycznej państwa rosyjskiego upatrywał również przedwojenny sowietolog Włodzimierz Bączkowski. W opinii tego badacza orientalna geneza rosyjskiej cywilizacji determinuje, że charakter Rosji jest duchowy (*mistyczny*) jedynie powierzchownie, zasadniczo jednak światopogląd jej mieszkańców ma charakter materialistyczny. To z kolei wpływa na generalną niezdolność do poświęceń życia w imię celów wyższych, np. ideałów narodowych oraz państwowych. W związku z tym preferowaną metodą walki jest unikanie walki zbrojnej i osiągania celów drogą środków, którą Bączkowski określił *akcją polityczną*, czyli *metodą różnolitą i skrajnie przewrotną, nie zatrzymującą się przed masowymi aktami wszelkiego rodzaju gwałtu, sprowadzającego akcję polityczną do charakteru specjalnego rodzaju wojny nieregularnej*³²⁷.

Na odrębność cywilizacyjną Rosji zwracają również współcześni teoretycy cywilizacji, w tym m.in. amerykański politolog Samuel Huntington. Według Huntingtona elementami nadającymi kształt i odrębność cywilizacji są przede wszystkim język i religia. Badacz wyróżnia osiem cywilizacji: prawosławną, buddyjską, hinduską, konfucjańską, islamską oraz japońską, zachodnią oraz latynoamerykańską. W ujęciu Huntingtona cywilizacje rywalizują między sobą z powodów różnic kulturowych - w 1994 r. przewidywał, że granice między cywilizacjami, a więc miejsca styku różnic kulturowych, będą miejscami przyszłych konfliktów w pozimnowojennym łańdź międzynarodowym. Huntington szczególnie dużo miejsca poświęcił konfliktom między cywilizacją zachodnią, a - często kształtującymi własną tożsamość w opozycji do tego kręgu kulturowego - cywilizacjami niezachodnimi³²⁸. Według Huntingtona cywilizację zachodnią charakteryzuje³²⁹:

- dziedzictwo cywilizacji klasycznej, a w szczególności grecka filozofia, racjonalizm, prawo rzymskie, chrześcijaństwo oraz język łaciński;
- odłamy chrześcijaństwa zachodniego, tj. katolicyzm oraz protestantyzm;
- wielość języków mających znaczenie dla cywilizacji;
- rozdział władzy duchowej oraz świeckiej;

³²⁷ W. Bączkowski, *Uwagi o istocie siły rosyjskiej*, „Wschód, orient”, nr 4, rok 1938, s. 3-4. Bączkowski wskazuje przy tym, że na rosyjską myśl wojskową i strategiczną miało mongolskie podejście do walki, w tym przede wszystkim rozpoznania (wywiadu), dywersji oraz rozkładu i oddziaływania politycznego na przeciwnika – Tamże, s. 6-7.

³²⁸ Według Huntingtona cywilizacja jest wyodrębnioną kulturowo całością [...] określającą (cywilizację – przyp. K.B.) zarówno obiektywne elementy – język, historia, religia, obyczaje, instytucje, jak również subiektywna samoidentyfikacja ludzi – S.P. Huntington, *Wojna cywilizacji?*, „Res Publica Nowa”, nr 2, rok 1994, s. 69-71.

³²⁹ M. Czajkowski, *Konflikt na Ukrainie jako huntingtonowskie zderzenie cywilizacji*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 1-2, rok 2017, 120-121.

- rządy prawa, których skutkiem jest m.in. konstytucjonalizm oraz ochrona praw człowieka;
- pluralizm społeczny;
- republikanizm, który dał podstawę dla powstania instytucji demokratycznych;
- indywidualizm.

Zdaniem Huntingtona cywilizacja prawosławna od zachodniej poza religią różni się również bizantyjskim rodowodem oraz doświadczeniem panowania Tatarów. Innymi kwestiami odróżniającymi cywilizację prawosławną jest biurokratyczny despotyzm, a przede wszystkim ograniczony kontakt ze zjawiskami okresów bardzo istotnych dla kształtowania się cywilizacji zachodniej, w szczególności związanych z renesansem, reformacją oraz oświeceniem³³⁰.

3.1.2. Rosja a Zachód – kwestie tożsamościowe

Należy zaznaczyć, że Zachód stanowi główny punkt odniesienia również w rosyjskiej refleksji ideologicznej i politycznej nad modelem państwa oraz społeczeństwa. Zasadniczo można wyróżnić w tym kontekście dwa nurty. Przedstawiciele pierwszego w zachodnim dorobku kulturowym i intelektualnym widzą dla Rosji potencjał modernizacyjny. Historycznie ten nurt był nazywany okcydentalizmem (ros. *Западничество*) i największą dynamikę rozwoju przeżywał w XIX wieku za sprawą takich postaci jak Aleksander Hercen (1812-1870), Mikołaj Stankiewicz (1813-1840), Wissarion Bielenski (1811-1848) oraz Piotr Czaadajew (1794-1856)³³¹. W latach 90. XX w. oraz w pierwszej dekadzie XXI wieku w Rosji aktywne było środowisko tzw. opcji atlantyckiej, które nawiązywało do idei historycznego rosyjskiego okcydentalizmu. Przedstawiciele tej grupy opowiadali się za liberalizacją gospodarczą polityką wewnętrzną, a także współpracą z NATO i Unią Europejską. Jednym z głównych ośrodków *opcji atlantyckiej* była Fundacja im. Jegora Gajdara, wśród jej postulatów m.in. odrzucenie ideologii *obleżonej twierdzy*³³² oraz podjęcie dialogu z Zachodem i przyjęcia tamtejszych wzorców integracji społecznej, zasad poszanowania praw człowieka oraz niezbędnych rozwiązań technologicznych³³³.

³³⁰ S. P. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawa Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2008, s. 56.

³³¹ K. Baraniuk, *Eurazjyzm w świetle realistycznego i liberalnego paradygmatu stosunków międzynarodowych „Wschodnioznawstwo”*, (przyjęte do druku). Szerzej na ten temat zob.: M. Łoski, *Historia filozofii rosyjskiej*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2000, s. 50-62; J. Dobieszewski, *Wissariona Bieleńskiego zmagania z rzeczywistością*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 78, rok 2009, ss. 22-31.

³³² Szerzej w dalszej części niniejszego rozdziału.

³³³ J. Diec, *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia. Tom 1. Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 134-136.

Historycznie opozycją dla *zapadnicztwa* było słowianofilstwo, które nawiązywało do starszych tradycji intelektualnych np. idei Moskwa-Trzeci Rzym (ros. *Москва – Третий Рим*) mnicha Filoteusza z klasztoru Elezara pod Pskowem. Przedstawiciele słowianofilstwa charakteryzowało silne przywiązanie do prawosławia i rosyjskości³³⁴ oraz odmienne od zachodniego racjonalizmu podejście epistemologiczne³³⁵. W późniejszym okresie w znacznej mierze nadawało kształt koncepcjom polityki zagranicznej, w tym doktrynie Imperium Wschodniego Fiodora Tituczewa (1803-1873) oraz panslawizmu³³⁶.

Współcześnie w Rosji na politykę zagraniczną mają wpływ ośrodki przyjmujące antagonistyczną percepcję Zachodu. Jako przykład można podać założony w 2012 r. Klub Izborski³³⁷ oraz jednego z jego przedstawicieli Aleksandra Dugina – rosyjskiego naukowca, geopolityka, który brał udział w kształtowaniu rosyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa pełniąc szereg funkcji doradczych w instytucjach państwowych Federacji Rosyjskiej³³⁸. Dugin jest również przedstawicielem neoeurazjyzmu – prądu umysłowego o specyfice antyokcendalistycznej, imperialnej oraz nacjonalistycznej³³⁹. Za początek ruchu

³³⁴ Należy w tym miejscu poczynić pewną uwagę co do tego terminu. Pojęcie ruski (ros. *русский*) używa się do poczucia wspólnotowości narodowej na bazie językowo-kulturowej. Pojęcia rosyjski (ros. *российский*) używa się do określenia przynależności państwowej do Rosji – R. Backer, *Rozumienie Rosji jako zadanie dla teorii polityki*, „SP”, nr 2, rok 2008, s. 5-6.

³³⁵ Iwan Kiriejewski (1806-1856) i Aleksy Chomiakow (1804-1860), wybitni przedstawiciele słowianofilstwa, uważali bowiem że prawda może zostać odkryta jedynie poprzez syntezę różnych typów poznania. Nie tylko więc w oparciu o racjonalizm i doświadczenie zmysłowe - takie podejście uważali za charakterystyczne dla Zachodu - ale również estetykę, moralność i mistykę. Szerzej zob.: M. Łoski, *Historia...*, dz.cyt., s. 453.

³³⁶ K. Baraniuk, *Eurazjyzm...*, dz. cyt. Szerzej na ten temat: P. Eberhard, *Rosyjski panslawizm jako idealizm geopolityczny*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 2, rok 2010, s. 41-46; J. Diec, *Geostrategiczny...*, op. cit., s. 37; M. Łoski, *Historia...*, dz. cyt., s. 453.

Istotę różnic światopoglądowych tych dwóch przeciwstawnych nurtów celnie przedstawia M. Broda: *Jedno podejście skłonne jest absolutyzować istotową unikalność, samoistność, inwariantowość, trwałość, siłę i decydujący charakter wpływu szczególnych właściwości <<rosyjskiej duszy>> czy <<duszy Rosji>> - a w następstwie również uprawomocniać i legitymizować, korespondujące z nimi wizje wspólnotowego spełnienia, na świadomość i sposób myślenia Rosjan. Drugie zmierza natomiast w kierunku krańcowo przeciwnym: minimalizuje, epifenomenalizuje czy wręcz neguje ich znaczenie, traktując je jako coś z czego się po prostu wyrasta. Pierwszemu towarzyszy zwykle wiara w wyjątkowość natury, losów i przeznaczenia Rosji, w jej niepoznawalność dla obcych, a w kategoriach <<rozsądku>> w niepoznawalność w ogóle, podważająca możliwość zastosowania do niej jakichkolwiek ogólnych – demaskowanych jako nieadekwatne, obce, przesłaniające głębie rzeczywistości rosyjskiej, jej istotę i prawdę, stosowalne wyłącznie do Zachodu itp. – narzędzi identyfikujących, schematów eksplankacyjnych czy standardów rozwojowych. Drugie natomiast – sprzyja wygodnej możliwości automatycznego nieomal przenoszenia na Rosję zachodnich schematów teoretycznych i modeli rozwojowych - M. Broda, *Zrozumieć Rosję – o rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, Wydawnictwo Ibidiem, Łódź 2011, s. 294.*

³³⁷ Szerzej na ten temat ośrodków intelektualnych kształtujących rosyjską politykę zagraniczną zob.: J. Diec, *Geostrategiczny...*, dz. cyt., s. 37-172.

³³⁸ Szerzej na ten temat zob. M. Wojnowski, *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem przez cywilne i wojskowe służby specjalne współczesnej Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 10, rok 2014, s. 11-36; D. Madejski, „Pocałunek mongolskiego księcia”. *Eurazjyzm Rosji w myśli Aleksandra Dugina*, „Geopolityka”, nr 1, rok 2009, s. 87-100.

³³⁹ R. Backer, *Rozumienie...*, dz. cyt., ss. 11-25; R. Backer, *Międzywojenny eurazjyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Wydawnictwo Ibidiem, Łódź 2000, s. 13 Szerzej na temat natury ruchu zob.: I. Massaka, *Eurazjyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wydawnictwo Funna, Warszawa 2009, s. 9-13; M.

uznaje się wydanie w 1921 roku książki pt. *Europa i ludzkość* przez Piotra Sawickiego (1895-1968) i Mikołaja Trubieckoja (1890-1938), a także Piotra Suwczyńskiego (1892-1985) i Georgija Fłorowskiego (1893-1979). Ruch rozwijał się przez 17 lat – po śmierci M. Trubieckoja w 1938 roku, zaczął obumierać, po czym zaczął się odradzać na przełomie lat 80 i 90. XX wieku, za sprawą twórczości Lwa Gumołowa (1912-1992) oraz A. Dugina³⁴⁰.

W zestawieniu z innymi sceptycznymi wobec cywilizacji zachodniej nurtami intelektualnymi popularnymi w Rosji można w uproszczeniu wyszczególnić trzy nośniki ideowe eurasjatyizmu oraz ich percepcję przez A. Dugina³⁴¹:

- Po pierwsze podstawy Zachodu (tak religijne, jak i świeckie) opierają się na materializmie oraz racjonalizmie i są one w agresywny sposób narzucane innym (słabszym) kulturom. A. Dugin określa Zachód³⁴² jako *cywilizację morską (atlantycką)* – do jej przymiotów należy również indywidualistyczny styl życia, relatywizm moralny oraz globalizm;
- Po drugie Rosja jest przeciwieństwem (według Dugina to *cywilizacja kontynentalna*) wyżej wymienionych wartości cywilizacji morskiej – odznacza się bowiem duchowością, kolektywizmem i tradycjonalizmem.
- Po trzecie misją Rosji jest nie tylko obrona własnych wartości, ale także obrona tych, którzy są zagrożeni przez Zachód. Dugin proponuje, aby w oparciu o alternatywne wartości zbudować imperium lądowe na linii państw Niemcy-Rosja-Iran-Japonia (tzw. *sojusz Berlin-Moskwa-Teheran-Tokio*).

Egzemplifikacją usytuowania dorobku zachodniej cywilizacji w centralnym punkcie rozważań nad modelem państwa jest pojęcie *suwerennej demokracji* Władysława Surkowa. Termin opracowany w 2006 r. jest w istocie figurą retoryczną za którą kryje się założenie, że

Wojnowski, *Aleksandr Dugin...*, dz. cyt., s. 13; L. Sykulski, *Eurazjanizm - terminologia, periodyzacja, główni przedstawiciele*, <http://geopolityka.net/eurazjanizm-terminologia-periodyzacja-glowni-przedstawiciele/> (dostęp: 01.04.2018); P. Eberhardt, *Rosyjski eurasjatyzm i jego konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd geograficzny”, nr 77, rok 2005, s. 173.

³⁴⁰ K. Baraniuk, *Eurazjatyzm...*, dz. cyt., Periodyzacja szerzej: R. Backer, *Międzywojenny...*, dz. cyt., s. 31-54, L. Sykulski, *Eurazjanizm...*, dz. cyt.

³⁴¹ P. Eberhardt, *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*, „Przegląd Geograficzny” nr 82 (2), rok 2010, s. 223-225. Podejmując próbę dokonania charakterystyki ideologii eurasjatyizmu warto przywołać refleksję Romana Backera, iż zrozumienie założeń tego ruchu ułatwia perspektywa natywizmu i kontrakulturacji. Ruchami natywistycznymi określa się te nurty w społeczeństwach, które charakteryzują się zniszczoną lub niszczącą kulturą i usiłują ten stan rzeczy odwrócić poprzez restaurację swoich dawnych wzorców kulturowych. Kontrakulturacja charakteryzuje natomiast ruchy społeczne i polityczne podkreślające wartość swoich rodzimych wzorców i dążenia do ich obrony oraz wzmocnienia przede wszystkim w oparciu o negację (często agresywną) kultury dominującej. Przeciwnieństwem im postawy charakteryzującą się odrzuceniem własnej kultury i akceptacją silniejszej, są to: autonegatywnizm (forma radykalna) i witalizm (postawa umiarkowana) – K. Baraniuk, *Euroazjatyzm...*, dz. cyt., szerzej zob. R. Backer, *Rozumienie ...*, dz. cyt., s. 6-8;

³⁴² Głównym ośrodkiem cywilizacji morskiej są Stany Zjednoczone.

istnieją demokracje niesuwerenne, czyli takie, w których są narzucane zachodnie standardy rozwoju. Zwolennicy *suwerennej demokracji* sugerują, że Rosja z uwagi na jej odrębność (w tym kulturową) ma prawo do własnej interpretacji demokratyczności rządów³⁴³.

3.1.3. Oblężona twierdza

Wyżej omówiona tożsamościowa autopercepcja Rosji miała wpływ na wykształcenie się niezmiernie istotnego dla jej kultury strategicznej mitu oblężonej twierdzy. Jacek Ziółkowski, badacz tego pojęcia, definiuje je jako *optykę sytuacyjną (atmosferę) zakładającą otoczenie, osaczenie danego systemu (w skali mikro i makro) przez wrogie, agresywne podmioty*³⁴⁴. Ziółkowski stwierdza również, że dla społeczeństw i jednostek postrzegających rzeczywistość w kategoriach oblężonej twierdzy charakterystyczny jest swoisty dualizm: *sfera aksjologiczna ma tu wyraźny charakter dychotomiczny. Istnieje świat wartości danej wspólnoty, oficjalnie głoszony, gloryfikowany i powszechnie przestrzegany. Takimi wartościami może być wola przetrwania, <<pokój>>, <<życie bez strachu>>, <<sprawiedliwość>>, <<prawda>>. Z drugiej strony istnieje świat antywartości, reprezentowanych przez wrogów. Tu wskazywane są takie cechy jak: <<agresywność>>, <<imperializm>>, <<nihilizm>>, <<dekadentyzm>> i szereg innych. Uniwersa wartości i antywartości są wyraźnie oddzielone w percepcji określonej grupy. W społeczności oblężonej twierdzy istnieje też silna presja na konformizm wobec zespołu wartości wspólnoty*³⁴⁵. Z perspektywy oddziaływania tego typu myślenia na rosyjską politykę zagraniczną i bezpieczeństwa istotne znaczenie miał okres komunizmu, kiedy narracja propagandowa skierowana do społeczeństw bloku wschodniego wzmacniała poczucie niepewności oraz obawy ze strony wrogich państw kapitalistycznych, w szczególności NATO z wiodącą rolą Stanów Zjednoczonych³⁴⁶.

Należy jednak zwrócić uwagę, że dualna percepcja rzeczywistości w kategoriach „my-oni” jest silnie osadzona metodzie dialektyki, która jest stosunkowo popularna w rosyjskich kręgach intelektualnych, w tym wśród przedstawicieli eurazjatyzmu. Działacze nurtu eurazjatyckiego

³⁴³ O. Nadskakuła-Kaczmarczyk, *Od „suwerennej demokracji” do twardego autorytaryzmu – wzmacnianie roli ośrodka kremłowskiego w Federacji Rosyjskiej*, „Studia Politologiczne”, nr 42, rok 2016, s. 268-269.

Warto zwrócić uwagę, że w historii najnowszej można odnaleźć więcej przykładów, w których władze państw autorytarnych określały swoje rządy terminami, różnorodnych, dostosowanych do „wewnętrznych warunków”, demokracji – przykładem jest termin „demokracji ludowej” stosowany kilkadziesiąt lat temu w państwach komunistycznych. – szerzej na ten temat zob. P. Chmielewski, *Historyczne uwarunkowania narodzin demokracji ludowej w Europie (1944-1945)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, nr 43, rok 1991, s. 115-129.

³⁴⁴ J. Ziółkowski, *Syndrom oblężonej twierdzy*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 2019, s. 17-437.

³⁴⁵ Tamże, s. 51

³⁴⁶ R. Kłaczyński, *Kultura strategiczna...*, dz. cyt., s. 26.

do wyjaśnienia biegu dziejów wykorzystywali bowiem dialektykę Georga Wilhelma Friedricha Hegla (1770-1831). Dialektyka Hegla odnosi się do kwestii kształtowania samoświadomości. Jej główne założenie polega, że konflikt (konfrontacja) dwóch sprzeczności (tj. tezy i antytezy) jest stanem, który może zostać przewyższony po ich połączeniu (tj. syntezie). Zgodnie z taką percepcją jedynie synteza daje możliwość osiągnięcia pełni samoświadomości³⁴⁷. Jeden z czołowych przedstawicieli Eurazjatyizmu, Piotr Sawicki (1895-1968) nawiązywał do heglowskiego trójpodziału na tezę, syntezę oraz antytezę dzieląc historię Rosji na trzy epoki. Pierwsza epoka, trwała od czasu panowania mongolskiego do cara Piotra I i charakteryzowała się samodzielnym rozwojem Rosji. Drugą epokę zapoczątkowało panowanie Piotra I i obejmowała również, współczesny dla okresu twórczości Sawickiego, okres rządów bolszewików. Charakteryzowała się ona utratą samodzielności mentalnej przez Rosję w wyniku oddziaływania wpływów zachodnich. Trzecia epoka miała dopiero nadejść. Jej istotą miało być osiągnięcie stanu równowagi poprzez zniesienie sprzeczności między obu epokami³⁴⁸. Do tego trójpodziału biegu historii Sawickiego w pewnym zakresie nawiązuje również A. Dugin, który wyróżnia trzy epoki: *Premodernę*, *Moderne*, *Postmodernę*. Pierwsza charakteryzowała się przywiązaniem społeczeństwa do duchowości i tradycji, druga prezentowała podejście odmienne – polegała na przyjęciu drogi poznania prawdy za pomocą rozumu. Postmoderna jest natomiast konsekwencją tego procesu. W tym ujęciu bowiem dowodzi się, że odrzucenie duchowości i wartości moralnych wynikających z religii prowadzi do zdehumanizowanego świata, będącego zaprzeczeniem człowieczeństwa³⁴⁹.

W opinii ekspertów zajmujących się rosyjską myślą polityczno-społeczną, filozofia Hegla miała znaczący wpływ nie tylko na Eurazjatyzm, ale na również na inne nurty intelektualne kształtujące dzieje Rosji – słowianofilsko, w pewnym sensie również okcydentalizm, a przede wszystkim na marksizm³⁵⁰. Omawiany pogląd i związana z nim metodyka postrzegania rzeczywistości w Rosji oddziałuje również na percepcje problematyki bezpieczeństwa. Michał Wojnowski w swoim studium dotyczącym wpływu dialektyki materialistycznej na współczesną rosyjską myśl wojskową stwierdza: *mimo upadku komunizmu, materializm dialektyczny nadal*

³⁴⁷ Szerzej zob.: M. Rosiak, *Dialektyka Hegla. Krytyczny komentarz do głównych tekstów metafizycznych*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2011, s. 47-60.

³⁴⁸ R. Backer, *Międzywojenny...*, dz. cyt., s. 138, K. Baraniuk, *Eurazjatyzm...*, op. cit.

³⁴⁹ L. Sykulski, *Koncepcja Radykalnego Podmiotu i „Czwarta Teoria Polityczna” Aleksandra Dugina w kontekście bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 8, rok 2014, s. 231-234; K. Baraniuk, *Eurazjatyzm...*, dz. cyt.

³⁵⁰ J. Dobieszewski, *Hegel w Rosji* [w:] A. de Lazari (red.), *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 4, Wydawnictwo Ibidem, Warszawa 2000, s. a-b; P. Koprowski, *Recepcja Heglizmu w Rosji na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XIX wieku* (Wissarion Bieleński, Aleksander Hercen, Iwan Turginiew), „Studia Rossica Gedanensis”, nr 2, rok 2015, s. 180-195; M. Łoski, dz. cyt.

się cieszy uznaniem wśród znacznej części dowódców, uczonych i analityków w Rosji. Co więcej, jest on popularny także w Chińskiej Republice Ludowej, gdzie nosi nazwę <<dialektyka wojskowa>>. Według rosyjskich ekspertów, aby nauka wojskowa mogła się rozwijać i prawidłowo wypełniać funkcję prognostyczną, a tym samym wyprzedzać postęp naukowy i techniczny, jej podstawa filozoficzna musi opierać się na materializmie dialektycznym [...] Materializm dialektyczny stanowi ponadto metodologiczną podstawę tzw. teorii wojenno-politycznej, czyli systemu idei, poglądów, wyobrażeń i koncepcji odzwierciedlających w świadomości elit decyzyjnych i społeczeństwa wzajemną relację polityki, wojny i pokoju, sposoby organizacji armii itp. [...] W Rosji teoria wojenno-polityczna ma ogromne znaczenie, ponieważ stanowi naukową podstawę polityki obronnej państwa³⁵¹. W dalszej części pracy kontynuując analizę rosyjskiej myśli wojskowej, badacz konstatuje, że w takim ujęciu wojna jest przede wszystkim zjawiskiem społeczno-politycznym, który wynika z przeciwieństw oraz sprzeczności stron konfliktu. Powyższe wpływa na postrzeganie w rosyjskiej myśli wojskowej współczesnych międzynarodowych stosunków politycznych: *na nowo określono jednak sens polityki: walkę klas zastąpiono geopolityczną i cywilizacyjną rywalizacją pomiędzy państwami i blokami militarnymi w stosunkach międzynarodowych*³⁵².

Do wyżej zarysowanych uwarunkowań nawiązuje Joanna Darczewska z Ośrodka Studiów Wschodnich stwierdzając, że w perspektywie rosyjskich ekspertów wojna informacyjna jest oddziaływaniem *na masową świadomość w międzypaństwowej rywalizacji systemów cywilizacyjnych w przestrzeni informacyjnej*³⁵³. W takim ujęciu wyraźnie zostaje podkreślony zarówno zakres przedmiotowy, jak i podmiotowy wojny/walki informacyjnej³⁵⁴ – jej wektorem jest masowa świadomość, a podmiotami państwa (lub grupy państw) odrębne pod względem kulturowo-cywilizacyjnym. Jest to perspektywa stosunkowo powszechna wśród rosyjskich ekspertów w tej dziedzinie. Jako przykład J. Darczewska wskazuje Igora Panarina z Akademii Dyplomatycznej MSZ FR, który w swoich pracach naukowych stawia tezy, że zjawisko tzw. *kolorowych rewolucji* na obszarze Wspólnoty Niepodległych Państw, a także *arabska wiosna* oraz wystąpienia protesty po wyborach prezydenckich na placu Błotnym w Moskwie były elementem *agresji informacyjnej* Stanów Zjednoczonych wymierzonym w rosyjskie społeczeństwo³⁵⁵. Podobnie A. Dugin określał społeczne ruchy protestu w państwach

³⁵¹ M. Wojnowski, *Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 17, rok 2017, s. 18-19.

³⁵² Tamże, s. 25.

³⁵³ J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2014, s. 4.

³⁵⁴ Szerzej kwestie definicyjne walki informacyjnej zostaną omówione w kolejnym rozdziale.

³⁵⁵ J. Darczewska, *Anatomia...*, dz. cyt., s. 15.

obszaru WNP (Gruzji w 2003 r., Ukrainie w 2004 r. oraz Kirgistanie w 2005 r.), stwierdzając, że są one sztucznym wytworem Zachodu, a ich celem to destabilizacja całych regionów obszaru b. ZSRR³⁵⁶. Należy zaznaczyć, że w ocenie rosyjskich ekspertów dorobek teoretyczny w prowadzeniu tego typu działań należy wykorzystać na potrzeby Federacji Rosyjskiej uwzględniając jej poprzednie doświadczenia w tym zakresie z okresu ZSRR oraz aktualne uwarunkowania³⁵⁷. Taka perspektywa jest wyrażana również w deklaracjach politycznych. W orędziu do parlamentu w 2013 r. Władimir Putin oznajmił, że fundamentem aksjologicznym Federacji Rosyjskiej są tradycyjne wartości duchowe i moralne, które Zachód porzucił na rzecz - narzucanych innym państwom - wartości liberalnych³⁵⁸.

Zatem obiekt zagrożenia informacyjnego dla Rosji wydaje się być zdefiniowany na zasadzie dialektycznego przeciwieństwa. Wpływ dialektyki jest również widoczny w koncepcji metodyki walki z tym zjawiskiem – tj. syntezy dorobku w tej dziedzinie geopolitycznego adwersarza oraz własnych doświadczeń. Należy również zwrócić uwagę na poziom politycznych uwarunkowań wewnętrznych – tj. potrzeb Kremla oraz grup interesu biorących udział w sprawowaniu władzy. Witold Rodkiewicz oraz Jadwiga Rogoża z Ośrodka Studiów Wschodnich zwracają uwagę, że przyjęcie konserwatywnej narracji przez Władimira Putina było świadomym zabiegiem podjętym w związku ze wzrostem niechętnych Kremlowi nastrojów wśród rosyjskiej klasy średniej, która czuła potrzebę liberalizacji życia rosyjskiego gospodarczego i politycznego. Powrót Władimira Putina do władzy w istocie doprowadził do porzucenia nadziei na spełnienie tych aspiracji i skonfliktował tę grupę społeczną z władzą (w efekcie doprowadziło to m.in. do zdławionych przez władzę protestów na placu Błotnym w Moskwie w 2011 r. oraz 2012 r.). W opinii wyżej wymienionych analityków OSW decyzja o wykorzystaniu konserwatyzmu w zarządzaniu emocjami społecznymi wynikała z założenia władz Kremla, że po upadku komunizmu powstała w Rosji pustka ideologiczna, która sprawiła, że część obywateli stała się bardziej podatna na idee liberalne. Zrodziło to konieczność stworzenia atrakcyjnego ładunku ideologicznego, który mógłby zahamować ten proces³⁵⁹.

Należy również zwrócić uwagę, że na narracji o wzmożonej *agresji informacyjnej Zachodu* skorzystały również instytucje sektora siłowego, które utrwalają mit obrońców

³⁵⁶ Tamże, s. 17.

³⁵⁷ Tamże, J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015, s. 32-33.

³⁵⁸ W. Rodkiewicz, J. Rogoża, *Potiomkinowski Konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015, s. 9.

³⁵⁹ Tamże, s. 12-13 i s. 16-18. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że dawne idee komunistyczne zostały zastąpione pozornie naukowymi perspektywami odwołującymi się do geopolityki.

ojczyzny przed wrogimi siłami zewnętrznymi³⁶⁰. Warto zauważyć, że władze Kremla wykorzystują problematykę bezpieczeństwa informacyjnego jako element komunikacji strategicznej, co jest widoczne w kontekście dostępnych dla opinii publicznej dokumentów strategicznych i doktrynalnych. Analiza tych materiałów przez Jolantę Darczewską wykazała, że charakteryzuje je antyzachodnia retoryka oraz niezwykle szeroki zakres przedmiotowy zagrożeń informacyjnych (taką kategorię zagrożeń rozpatrywano w sferach: gospodarki, polityki wewnętrznej, polityki zagranicznej, nauki i techniki, życia duchowego, obronności oraz ochrony porządku prawnego FR) przy jednoczesnym braku precyzji terminologicznej³⁶¹. W ocenie J. Darczewskiej dokumenty są kierowane głównie do odbiorcy wewnętrznego i regionalnego obszaru WNP, a ich celem jest konsolidacja oraz mobilizacja w obronie cywilizacyjnej suwerenności³⁶². Szerzej kwestie wykorzystania narracji *oblężonej twierdzy* w działaniach Kremla ukierunkowanych na zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego, w rezultacie zwiększenia kontroli społecznej zostały omówione w czwartym rozdziale niniejszej pracy. Kończąc rozważania niniejszego rozdziału należy zaznaczyć, że rozpatrując determinanty rosyjskiej walki informacyjnej należy uwzględnić zarówno czynniki o charakterze kulturowym, jak i doświadczenia historyczne oraz dominujące kierunki myśli ideologiczno-politycznej. Kwestią niezmiernie istotną są jednak również wyżej wskazane uwarunkowania wynikające z logiki państwa autorytarnego, w którym polityka zagraniczna państwa jest przede wszystkim determinowana dążeniem do zabezpieczenia bezpieczeństwa i interesów grupy sprawującej władzę³⁶³.

3.2. Podstawy teoretyczno-koncepcyjne

3.2.1. Istota i zakres rosyjskiej walki informacyjnej

Przed przejściem do omówienia teoretycznych i koncepcyjnych podstaw rosyjskiej walki informacyjnej należy zwrócić uwagę, że w literaturze przedmiotu można spotkać się z różnorodnością rozumienia jej specyfiki wynikającą z wielości terminów pokrewnych.

³⁶⁰ J. Darczewska, *Obrońcy oblężonej twierdzy. Uwagi na temat historycznej legitymizacji służb specjalnych Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2018, s. 18 i s. 36-37.

³⁶¹ J. Darczewska, *Rosyjskie siły zbrojne na froncie walki informacyjnej. Dokumenty strategiczne*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016, s. 8-9.

³⁶² Tamże, s. 19.

³⁶³ Myśl tę następująco rozwija Maria Domańska z Ośrodka Studiów Wschodnich: *Stosunek Kremla do rosyjskiego dziedzictwa historycznego, odzwierciedlony w postrzeganiu istoty polityki zagranicznej, koncentruje się wokół refleksji na temat roli interakcji międzynarodowych w zdobywaniu, utrzymaniu i utracie władzy. Prowadzi to elitę rosyjską do przeświadczenia wzmacniającego tradycyjną logikę autorytarną: polityka zagraniczna w każdym niemal swoim wymiarze służyć ma celom polityki wewnętrznej [...] Należ do nich legitymizacja autorytarnego reżimu oraz reprodukcja obecnego modelu rządów, równoznaczne z zabezpieczeniem interesów grupy rządzącej – zob. M. Domańska, *Uzależnieni od konfliktu. Wewnętrzne uwarunkowania antyzachodniej polityki Kremla*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, s. 13-14.*

J. Darczewska wskazuje, że w rosyjskim rozumieniu walka informacyjna jest jednym ze *środków mających umożliwić osiągnięcie celów państwa w polityce międzynarodowej, regionalnej i wewnętrznej, a także zapewnienie jego geopolitycznej przewagi*³⁶⁴. Nawiązując do rosyjskiej doktryny i myśli wojskowej badaczka zwraca uwagę, że walka informacyjna ma dwa wymiary: szeroki, czyli rozumiany jako oddzielny rodzaj walki prowadzony na wielu płaszczyznach (politycznej, ekonomicznej, militarnej, dyplomatycznej, humanitarnej) oraz wąski – jako element wsparcia działań zbrojnych. Oba podejścia charakteryzuje założenie, że walka informacyjna umożliwia rozwiązywanie dawnych zadań polityczno-wojskowych nowymi sposobami³⁶⁵. Na podstawie analizy prac rosyjskich teoretyków walki informacyjnej J. Darczewska wskazuje, że przejawia ona zarówno charakter defensywny (ochrona własnej przestrzeni informacyjnej), jak i ofensywny (oddziaływanie na sferę informacyjną potencjalnego przeciwnika), a także – wirtualny (celem oddziaływania psychologicznego są symbole i wartości ideologiczne) oraz materialny (wiąże się z infrastrukturą informacyjną, zasobami fizycznymi, bazami danych, sieciami komputerowymi i telekomunikacyjnymi). Analityczka OSW zwraca również uwagę, że w Rosji termin walki informacyjnej jest częściej używany w kręgach eksperckich, natomiast pojęcie wojny informacyjnej jest charakterystyczne dla dyskursu publicystycznego³⁶⁶.

M. Wojnowski również zauważa, że rosyjskim środowisku eksperckim, szczególnie wojskowym, częściej jest stosowany termin *walki informacyjnej*. Badacz wskazuje, że znaczna część rosyjskich autorów określa tym pojęciem działania militarne o charakterze informacyjno-uderzeniowym, których celem jest m.in. zniszczenie materialnego zaplecza informacyjnego przeciwnika (ataki na infrastrukturę informacyjną), dezorganizacja systemu dowodzenia armii i administracji państwowej oraz dezorientacja politycznego przywództwa kraju³⁶⁷. Wojnowski przytacza także nieco szersze rozumienie walki informacyjnej funkcjonujące w środowisku rosyjskich wojskowych. Aleksandr Baskin, naczelnik Wydziału Dowodzenia Wojsk Obrony Powietrzni-Kosmicznej oraz Igor Tarasanow, ekspert w 27 Centralnym Instytucie Naukowo-Badawczym Ministerstwa Obrony FR uważają, że walka informacyjna ma głównie na celu *demoralizowanie społeczeństwa oraz stworzenie warunków sprzyjających odrzuceniu religii i*

³⁶⁴ J. Darczewska, *Anatomia...*, op. cit., s. 13.

³⁶⁵ J. Darczewska, *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015, s. 16.

³⁶⁶ Tamże, s. 14.

³⁶⁷ M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, rok 2015, s. 15.

wartości duchowych charakterystycznych dla tożsamości narodowej i kultury danego kraju³⁶⁸. Wyżej wymienieni rosyjscy eksperci zauważają, że istotnym narzędziem tak rozumianej walki informacyjnej jest manipulacja świadomością społeczną, która umożliwi wykreowanie *atmosfery podejrzliwości, politycznych napięć i towarzyszącego im chaosu*³⁶⁹. W takim ujęciu poza zaburzeniem funkcjonowania państwa w jego kluczowych sferach (politycznej, obronnej, gospodarczej, itd.), celem walki informacyjnej jest podważenie znaczenia danego państwa w wymiarze międzynarodowym³⁷⁰. Wojnowski zauważa, że część ekspertów związanych ze służbami specjalnymi oraz współpracujący z Ministerstwem Spraw Zagranicznych FR posługują się terminem wojny informacyjnej. W takim ujęciu wojna informacyjna jest *konfrontacją pomiędzy państwami, koalicjami państw lub polityczno-militarnymi blokami, której zamiarem jest rozkład politycznej, ekonomicznej i społecznej struktury danego kraju oraz masowa psychologiczna obróbka poszczególnych grup społecznych prowadząca do destabilizacji państwa i atomizacji narodu*³⁷¹. Istotnym wkładem w badaniach nad teoretycznymi podstawami rosyjskiej walki informacyjnej jest również rosyjskiej perspektywy podziału przedsięwzięć podejmowanych w jej ramach: operacji informacyjnej, operacji psychologicznej oraz operacji informacyjno-psychologicznej. Z przeglądu definicji wynika, że w zależności od typu działań celem może być: uzyskanie przewagi informacyjnej, oddziaływanie na świadomość i wolę strony przeciwnej lub wpłynięcie na postrzeganie rzeczywistości strony przeciwnej.

Tabela 15. Rosyjskie rozumienie pojęć operacji informacyjnej, operacji psychologicznej oraz operacji informacyjno-psychologicznej na podstawie studiów literatury przedmiotu wykonanej przez M. Wojnowskiego

pojęcie	definicja
Operacja informacyjna	<i>Kompleks połączonych i skoordynowanych z uwzględnieniem miejsca, czasu i sposobu dokonania przedsięwzięć prowadzonych według jednolitego planu, aby osiągnąć i utrzymać przewagę informacyjną nad stroną przeciwną. Przewagę w dostępie do informacji osiąga się przez ingerencję i</i>

³⁶⁸ M. Wojnowski, *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 13, rok 2015, s. 19.

³⁶⁹ Tamże.

³⁷⁰ Tamże.

³⁷¹ Tamże.

	wywieranie wpływu na zasoby oraz systemy informacyjne przeciwnika.
Operacja psychologiczna	Oznacza całokształt różnorodnych form, metod i środków działań prowadzących do transformacji postaw, poglądów, wartości i motywacji zachowania jednostek ludzkich, organizacji, społeczeństw i narodów przez oddziaływanie na ich świadomość i wolę za pomocą środków informacyjno-technicznych oraz informacyjno-psychologicznych.
Operacja informacyjno-psychologiczna	Metodologia tworzenia i wdrażania kombinacji różnorodnych czynności prowadzących do transformacji obrazu świata, który istnieje w świadomości strony przeciwnej (poszczególne osoby, grupy lub większe zbiorowości ludzkie).

Źródło: M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, rok 2015, s. 15-16.

Leszek Sykulski definiuje pojęcie rosyjskiej walki informacyjnej jako *starcie przeciwstawnych sił w przestrzeni informacyjnej przez różne podmioty rywalizujące ze sobą. Mogą to być zarówno państwa, jak i korporacje ponadnarodowe, a nawet organizacje lokalne czy pojedyncze osoby*³⁷², stwierdzając jednocześnie, że jest ona różnorodnie rozumiana. W ujęciu szerokim termin dotyczy konfrontacji w przestrzeni informacyjnej w celu osiągnięcia celów politycznych, natomiast w węższym – dotyczy konfrontacji wojskowej w celu osiągnięcia przewagi na polu walki³⁷³. Rosyjska walka informacyjna może mieć również wymiar cybernetyczny oraz psychologiczny. L. Sykulski podkreśla jednocześnie, że w Rosji popularny jest również termin wojny informacyjnej, który odnosi się do *starcia w przestrzeni informacyjnej między państwami*³⁷⁴, a w ujęciu bardziej szczegółowym: *intensywnej konfrontacji w przestrzeni informacyjnej, mającej na celu zdobycie informacji, przewagi psychologicznej i ideologicznej, wyrządzenia szkód w systemach informatycznych, procesach i zasobach, strukturach krytycznych i komunikacji, podkopywanie systemów politycznych i społecznych, oraz również masowe oddziaływanie na wojsko i społeczeństwo*³⁷⁵.

³⁷² L. Sykulski, *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2019, s. 82.

³⁷³ Tamże, s. 83.

³⁷⁴ Tamże, s. 82.

³⁷⁵ Tamże, s. 83.

Jako przykład polskiego spojrzenia na rosyjską specyfikę walki informacyjnej warto przywołać perspektywę tej kwestii Jerzego Zalewskiego z Wojskowej Akademii Technicznej. Zdaniem tego autora cele rosyjskiej wojny informacyjnej wynikają z jej funkcji: 1) *modelowania obrazu rzeczywistości i różnorodności podejścia interpretacyjnego (...)*; 2) *sterowania zarządzaniem bazami wiedzy i bazami danych stanowiącymi, podstawy planowania i podejmowania decyzji (...)*; 3) *rozwijanie wiedzy i propaństwowych działań kulturotwórczych*; 4) *modelowanie postaw i zachowań poprzez państwową informację motywującą*; 5) *organizowanie zagranicznych grup komentatorskich na terenie tzw. Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej Republiki Ludowej*. W takim ujęciu również została podkreślona dwuwymiarowość walki informacyjnej – tj. obrona oraz ofensywa. Autor wydaje się skupiać na sferze defensywnej podając jej konkretne obszary, m.in.: gromadzenie danych i wiedzy, dbanie o rozwój patriotycznych postaw społecznych oraz tworzenie grup rozprzestrzeniających narrację poza granicami FR³⁷⁶.

Zróznicowanie pojęciowe rosyjskiej walki informacyjnej jest również widoczne w angielskojęzycznej literaturze przedmiotu. Warto przytoczyć wybrane perspektywy tego zagadnienia. Keir Giles z Królewskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (ang. *Royal Institute International Affairs* w Londynie, tzw. *Chatham House*) rozpatrując rosyjską walkę informacyjną (ang. *information warfare*) zwraca uwagę, że ma ona charakter pełnoskalowy i obejmuje nie tylko operacje ofensywne, ale także obronne wiążąc takie podejście z doktryną Gierasimowa³⁷⁷.

Inny brytyjski naukowiec, Ofer Fridman z King's College London, zwraca uwagę, że w kontekście definiowania walki informacyjnej można spotkać się z dwoma rozbieżnymi podejściami. Część rosyjskich autorów postrzega ten termin jako określenie na stare i dobrze znane zjawisko manipulowania informacją w celu osiągnięcia różnorodnych celów – np. politycznych lub ekonomicznych. Badacze tego nurtu uznają, że procesy globalizacyjne, integracyjne oraz rewolucja informacyjna sprawiły, że możliwości realizacji interesów w stosunkach międzynarodowych znacznie się poszerzyły. Jest to podejście zakładające, że walka informacyjna jest zjawiskiem ideologicznie neutralnym - w takim ujęciu w definiowaniu współczesnych jej przejawów wykorzystuje się różne dziedziny wiedzy (m.in. nauk o polityce, psychologii socjologii, marketingu) oraz znajomość metod i technik wykorzystywanych

³⁷⁶ J. Zalewski, *Intosykcja psychologiczno-informacyjna głównym elementem wojny informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” nr 9, rok 2016, s. 216

³⁷⁷ K. Giles, *Russia's „new” tools for confronting the west. Continuity and innovation in Moscow's exercise of power*, Chatham House. The Royal Institute of International Affairs, s. 28.

w polityce i biznesie. W ujęciu zasadniczo odmiennym walkę informacyjną utożsamia się z metodami oddziaływania przez Zachód na Rosję – jest to zatem podejście o określonym założeniu polityczno-ideologicznym. Do przedstawicieli takiego podejścia O. Fridman zalicza koncepcje *wojny buntowniczej* Jewgenija Messnera, *wojny sieciocentrycznej* A. Dugina oraz *wojny informacyjnej* I. Panarina. Badacz ocenia, że trzy wyżej wymienione koncepcje od połowy lat 90 XX w. zdominowały w Rosji dyskurs akademicki dotyczący walki informacyjnej³⁷⁸.

Należy zauważyć, że rosyjskie środki oddziaływania psychospołecznego są również określane innymi terminami. Część z nich stanowi próbę adaptacji dorobku zachodniej politologii do uwarunkowań rosyjskich. Przykładem takiego podejścia jest określenie przez Martina Kragha oraz Sebastiana Åsberga ze Szwedzkiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (ang. *Institute of International Affairs*) rosyjskich działań w wymiarze informacyjnym pojęciem dyplomacji publicznej. Szwedzcy badacze uznają, że dyplomacja publiczna umożliwia Rosji dotarcie do międzynarodowej opinii publicznej z alternatywną narracją wobec – przeważnie – negatywnych opinii funkcjonujących się, w zdominowanym przez zachodnie media, globalnym obiegu informacyjnym. Autorzy zwracają przy tym uwagę, że rosyjski model dyplomacji publicznej jest charakterystyczny dla państw niedemokratycznych, takich jak np. Chiny, Iran czy Wenezuela, czyli - scentralizowany ustrukturyzowany oraz ściśle regulowany prawnie. W rezultacie pluralizm w takim systemie medialnym nie występuje, co oznacza że rosyjska dyplomacja publiczna jest ściśle podporządkowana narracji Kremla³⁷⁹.

W omawianym kontekście warto również przyjrzeć się spopularyzowanej na zachodzie koncepcji miękkiej siły (ang. *soft power*) Josepha Nye'a. Zgodnie z definicją tego pojęcia³⁸⁰ w takim przypadku rozpatrywane te są elementy, które umożliwiają rosyjskim władzom kreowanie atrakcyjności państwa. Zalicza się do nich głównie: język rosyjski, wytwory wysokiej kultury (literatura, balet) oraz wyżej wspomniane prawosławie, idee konserwatywne i własny model państwa określany *suwerenną demokracją*³⁸¹. Termin pojawia się m.in.

³⁷⁸ O. Fridman, *The russian perspective on information warfare: conceptual roots and politicisation in Russian academic, political, and public discourse*, „Defence Strategic Communications”, nr 2, rok 2017, s. 62-63.

³⁷⁹ M. Kragh, S. Asberg, *Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures: the Swedish case*, „Journal of Strategic Studies”, rok 2017, s. 5. Szerzej na temat pojęcia dyplomacji publicznej w rozdziale 1 niniejszej pracy.

³⁸⁰ Według J. S. Nya *soft power* to zdolność *przyciągania* innych państw przy wykorzystaniu *miękkich* zasobów własnego kraju, m.in.: wartości, kultury, sposobu prowadzenia polityki zagranicznej – szerzej na ten temat zob. rozdział 1 niniejszej pracy.

³⁸¹ Szerzej zob. A. Włodkowska-Bagan, *Soft power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw „bliskiej zagranicy”*, „e-Politikon nr 3/2012.

w dokumentach doktrynalnych dotyczących polityki zagranicznej z lat 2013 i 2016 i został oceniony jako istotny element międzynarodowych stosunków politycznych³⁸². Należy przy tym jednak podkreślić, że rosyjskie rozumienie miękkiej siły silnie determinuje kultura strategiczna tego państwa. W rosyjskim rozumieniu miękka siła ma przede wszystkim charakter konfrontacyjny i jest interpretowana jako instrument zachodniego oddziaływania na społeczeństwo w celu zaburzenia suwerenności Federacji Rosyjskiej. Mimo to koncepcja miękkiej siły w rozumieniu Josepha Nya wydaje się mieć pewien potencjał w zgłębieniu istoty rosyjskiej walki informacyjnej. Warto zwrócić w tym kontekście uwagę na koncepcję *rosyjskiego świata* (ros. *Русский Мир*), czyli wspólnoty kulturowo-językowej ludzi utożsamiających się z *ruskością* – językiem rosyjskim, rosyjskimi wartościami oraz religią prawosławną, czyli elementami miękkiej siły FR³⁸³. *Rosyjski świat* nie ma charakteru jedynie terytorialnego i powinien być rozpatrywany w wymiarze globalnym oraz mentalnym. Z perspektywy walki informacyjnej budowanie i kultywowanie *rosyjskiego świata* należy wiązać z dążeniem do poszerzenia prorosyjsko nastawionych osób i grup społecznych mieszkających w różnych regionach i państwach na świecie. Takie środowiska stanowią potencjał do wykorzystania w realizacji celów polityki zagranicznej FR³⁸⁴.

Podsumowując wyżej przywołane perspektywy badawcze dotyczące istoty rosyjskiej walki informacyjnej (lub jej wybranych aspektów), należy stwierdzić, że określenie teoretycznych podstaw tego zjawiska jest zadaniem trudnym. Cechą wspólną przytoczonych wyżej badań nad teoretycznymi podstawami rosyjskiej walki informacyjnej jest podkreślanie jej antropogenicznego, a nie technologicznego aspektu – jej głównym celem jest bowiem człowiek (lub grupa ludzi). W szczegółach definicje wydają jednak się różnić. W zależności od środowiska mniej lub bardziej jest akcentowany aspekt działań wojskowych, w niektórych są one pomijane. Autor nie podejmuje się rozwikłania sporów definicyjnych, celem tej części pracy jest jedynie operacjonalizacja pojęcia na potrzeby dalszych rozważań. W niniejszej rozprawie doktorskiej walka informacyjna jest rozpatrywana pod kątem polityki zagranicznej FR, zatem kluczowe dla autora są te definicje, które podkreślają jej międzynarodowy i polityczno-społeczny wymiar. Z tego względu autor na potrzeby dalszej części pracy walką informacyjną będzie określał nieco zmodyfikowaną propozycję J. Darczewskiej oraz

³⁸² Na temat dokumentów szerzej zob. P. Jędrówiak, K. Baraniuk, *Miękka siła „państw twardych” – porównanie Turcji i Rosji*, „Historia i Polityka”, nr 29 (36), rok 2019, s. 50-51.

³⁸³ Określenia *ruski* używa się do poczucia wspólnotowości narodowej na bazie językowo-kulturowej, *rosyjski* zaś – do przynależności państwowej do Rosji.

³⁸⁴ Przykładem wykorzystania czynnika kulturowego do działań politycznych Kremla są m.in. mniejszości rosyjskojęzyczne w państwach bałtyckich. Szerzej na ten temat w kolejnej części niniejszego rozdziału.

M. Wojnowskiego, czyli będą to środki oddziaływania psychologiczno-społecznego mające umożliwić realizację celów państwa rosyjskiego w polityce zagranicznej i wewnętrznej poprzez: osiągnięcie dominacji informacyjnej, oddziaływanie na masową świadomość lub wolę społeczeństwa bądź zasadniczą zmianę wyobrażeń rzeczywistości. Przyjęcie tak ogólnej definicji wymaga jej skonkretyzowania poprzez podanie podstaw koncepcyjnych determinujących specyfikę rosyjskiej walki informacyjnej ze szczególnym uwzględnieniem bogatych doświadczeń z okresu ZSRR. Ograniczone ramy pracy umożliwiają jedynie zarysowanie tej tematyki, w związku z powyższym autor skupi się tylko na wybranych przykładach koncepcji historycznych oraz współczesnych.

3.2.2. Agitacja i propaganda

Józef Mazurek w wydanej w 1979 r. pracy pt. „*Informacja społeczna i propaganda*” na podstawie ówczesnej literatury socjalistycznej oraz stanowisk praktyków terminem propagandy określił *upowszechnienie, wyjaśnianie i uzasadnienie, poglądów, idei, nauki, teorii – w ogóle wiedzy. Ze względu na treść i konkretne cele może być różnorodna (...) Propagandę polityczną prowadziły i prowadzą wszystkie klasy i partie w celu upowszechnienia wśród mas swych klasowych i partyjnych poglądów. Treścią propagandy partii komunistycznych są idee socjalizmu i komunizmu*³⁸⁵. J. Mazurek wskazywał przy tym, że pojęciem bliskoznacznym, ale nie tożsamym z propagandą jest agitacja – *propaganda zabezpiecza ideologicznie realizację zadań strategicznych partii marksistowsko-leninowskiej, agitacja natomiast służy realizacji bieżących zadań i jest zwykle związana z działalnością polityczną w aktualnej sytuacji*³⁸⁶. W ówczesnej literaturze przedmiotu rozróżniano również propagandę wewnętrzną, tj. kierowaną na własny kraj oraz zewnętrzną (określaną także propagandą specjalną³⁸⁷), czyli

³⁸⁵ J. Mazurek, *Informacja społeczna i propaganda. Studia i szkice*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 109-110.

³⁸⁶ Tamże, s. 111; W innym opracowaniu z tego okresu przywołuje się wykładnie obu pojęć przez Włodzimierza Lenina: „*Włodzimierz Lenin odróżniał propagandę od agitacji traktując tę ostatnią jako środek bardziej bezpośredni, realizujący cele natychmiastowe (...) Lenin pisał: <<Propagandzista, jeśli bierze na przykład to samo zagadnienie bezrobocia, powinien wyjaśnić kapitalistyczną naturę kryzysów, wskazać przyczynę, dla której są one nieuniknione w społeczeństwie współczesnym, nakreślić konieczność przekształcenia go w społeczeństwo socjalistyczne itd. Słowem, powinien dać wiele idei, tak wiele, że wszystkie te idee naraz, w swym całokształcie, będą przyswajalne tylko przez niewiele osób. Agitator zaś mówiąc o tej samej sprawie weźmie najbardziej znany wszystkim swym słuchaczom i najjaskrawszy przykład – powiedzmy, śmierć z głodu rodziny bezrobotnych, wzrost nędzy itp. – i skieruje wszystkie wysiłki ku temu, aby korzystając z tego wszystkiego znanego faktu dać masie jedną ideę: ideę bezsensowności sprzeczności między wzrostem bogactwa a wzrostem nędzy, postara się wzbudzić w masie niezadowolenie i oburzenie z powodu tej krzyczącej niesprawiedliwości, pozostawiając całkowite wyjaśnienie tej sprzeczności propagandziście>>*” – źródło: L. Wojtasik, *Agitacja polityczna. Poradnik dla agitatora*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979, s. 7-8.

³⁸⁷ Propagandę specjalną dzielono ze względu na stopień zakonspirowania źródła informacji. Wyróżniano jej następujące typy: *białą* – brak konspiracji, źródło informacji nie jest maskowane, *szarą* – źródło informacji nie jest podawane oraz *czarną* – źródło informacji jest manipulowane (*falszywa flaga*) - S. Kuśmierski, *Teoretyczne*

obliczoną na obce państwa. Zdaniem Stanisława Kuśmierskiego propaganda zewnętrzna zazwyczaj była adresowana do przeciwnika politycznego, ale istniała także możliwość jej kierowania do społeczeństw sojusznicznych lub neutralnych. Tego rodzaju propagandę utożsamiano jako jeden ze środków wojny psychologicznej. Miała ona znajdować podstawowe zastosowanie w czasie wojny (w rozumieniu konfliktu zbrojnego), ale również w czasie pokoju – w szczególności w okresie międzynarodowych kryzysów politycznych. S. Kuśmierski przekonywał wówczas, że państwa socjalistyczne nie prowadzą wojny psychologicznej w czasie pokoju wobec ludności cywilnej – celem propagandy bloku wschodniego było – zdaniem Kuśmierskiego – obnażanie istoty imperializmu państw kapitalistycznych³⁸⁸.

Interesująco w tym kontekście wyglądają refleksje zawarte w jednym z artykułów pracy zbiorowej wydanej w 1977 r. jako podsumowanie międzynarodowego sympozjum naukowego, które pod nazwą *Naukowe podstawy komunistycznej propagandy i sposoby zwiększenia jej aktywności* odbyło się w Moskwie w dnia 11-13 lutego 1975 r.: (...) *zagraniczna propaganda polityczna socjalizmu nie cierpi na dwulicowość, która cechuje propagandę burżuazyjną, nie jest prezentowana inaczej na wewnętrzny użytek. Brak takiego rozdźwięku jest mocną stroną propagandy wspólnoty socjalistycznej w dziedzinie polityki zagranicznej. W propagandzie tej uczestniczy nie tylko polityczna kadra naszych partii, zawodowi dziennikarze, biorą także udział szerokie masy ludzi (...) Ważne miejsce w zagraniczno-politycznej propagandzie wspólnoty socjalistycznej zajmuje konkretne demaskowanie każdego przejawu agresywności i stosowania ucisku wobec innych narodów ze strony imperializmu /wojna w Wietnamie, faszystowski przewrót w Chile, ucisk mniejszości narodowych, itd./ (...) w warunkach odprężenia wielokrotnie wzrosły możliwości zagranicznej propagandy politycznej socjalizmu. Powstały nowe kierunki przekazywania materiałów o socjalistycznej rzeczywistości do zagranicznej prasy, telewizji i radia. Burżuazyjne organa propagandy są obecnie zmuszone przynajmniej częściowo zaspokajać ciekawość swych czytelników i zezwalać na obiektywne naświetlanie wydarzeń w krajach socjalistycznych*³⁸⁹. Cytat wydaje się oddawać oparty na zasadzie dialektycznych sprzeczności dualny charakter narracji komunistycznej propagandy zagranicznej oraz jej powiązanie z narracją wewnątrzpaństwową (wewnątrzblokową). Warto też zwrócić uwagę na postulat dostosowania natężenia propagandy do ówczesnego stanu

podstawy wiedzy o propagandzie i opinii publicznej [w:] A. Kossecki, S. Kuśmierski (red.), *Teoria i praktyka propagandy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985, s. 22-23. Szerzej na temat podziału w praktyce sowieckiej walki informacyjnej autor pisze w rozdziale trzecim niniejszej pracy.

³⁸⁸ Tamże.

³⁸⁹ A. I. Własow, *Walka między dwoma ideologiami a propaganda w polityce zagranicznej w warunkach odprężenia międzynarodowego* [w:] W. Bejda, M. Nowczuk, P. Kuropczkin, L. Nowotny, G. Smirnow, *Naukowe podstawy propagandy komunistycznej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1977, s. 131-133.

międzynarodowych stosunków politycznych. Warunki odprężenia rywalizacji dwublokowej w okresie lat 70³⁹⁰ interpretowano bowiem jako szansę na zwiększenie jej skuteczności, a nie jako czynnik wpływający na konieczność jej ograniczenia. Podkreślono również, że z perspektywy efektywności socjalistyczna propaganda zagraniczna musi być prowadzona systemowo – miały ją realizować zarówno wydziały propagandy partii, jak i dziennikarze oraz inne grupy społeczne.

Warto również zwrócić uwagę na zasady prowadzenia narracji komunistycznej propagandy. W pracach dotyczących jej teorii podkreślano związek z dialektyką materialistyczną, co traktowano jako cechę świadczącą o naukowości: *Naukowość propagandy komunistycznej kształtuje się na podstawie dialektyki, teorii poznania i logiki. Tłumacząc ogólne prawidłowości rozwoju przyrody, społeczeństwa i procesu myślenia, dialektyka koncentruje uwagę propagandzisty i słuchaczy na wyjaśnianiu istoty najważniejszych, determinujących zależności i związków właściwych rzeczywistej naturze zjawisk. (...) Dialektyka materialistyczna stanowi teoretyczny trzon naukowości propagandy komunistycznej*³⁹¹. Deklarowana naukowość sowieckiego modelu propagandy polegająca na przedstawianiu *obiektywnych faktów* miała być przeciwieństwem bazującej na manipulacji bodźcami i emocjami propagandzie kapitalistycznej³⁹². W świetle literatury dotyczącej teorii komunistycznej propagandy stwierdzić należy, że jej podstawowy mechanizm opierał się jednak na procesie kształtowania percepcji faktów, czyli ich interpretacji. Swoją opinię na temat następująco wyraził Lesław Wojtasik – Szef Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego w latach 1983-1989: *Podstawą działalności propagandowej są informacje o faktach. W jej toku informuje się odbiorców o wydarzeniach społeczno-politycznych, stąd wynika informacyjna funkcja propagandy. Można jednak zaryzykować stwierdzenie, że funkcja ta nie jest zasadnicza w działalności propagandowej. Głównym zadaniem tego rodzaju działalności jest interpretacja wydarzeń (funkcja interpretacyjna) prowadzona zgodnie z odpowiednimi*

³⁹⁰ Określany pojęciem *detente*.

³⁹¹ Źródło: P. W. Pozdniakow, *Efektywność propagandy komunistycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978, s. 146.

³⁹² „Kolebką badań nad mechanizmami psychologicznego oddziaływania propagandy są Stany Zjednoczone, gdzie po raz pierwszy oparto psychologię propagandy na zdobyczach behawioryzmu. (...) Na bazie behawioryzmu wyrosła mechanistyczna teoria oddziaływania propagandowego. Głosiła ona, że między bodźcem a reakcją istnieje bezpośredni związek (każdy bodziec wywołuje określoną, zawsze tę samą reakcję). Człowiek jest więc swego rodzaju mechanizmem, którego zachowanie można łatwo przewidzieć, jeżeli zna się charakter bodźca. Skoro zachowanie człowieka jest reakcją na bodźce, a każdy bodziec wywołuje w tej samej sytuacji zawsze taką samą reakcję, to zachowaniem człowieka można kierować. Trzeba tylko znać reakcje w odpowiednich parach typu <<bodziec-reakcja>>, aby je w odpowiednich momentach uruchamiać. Zgodnie z takim schematem działania, aby spowodować odpowiednie zachowanie się ludzi lub grup ludzkich, należy dobrać i rozpowszechnić specjalny zespół argumentów, np. za pomocą środków masowej informacji i propagandy” – źródło: L. Wojtasik, *Zarys psychologii propagandy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 63.

zasadami. Wobec tego, że w socjalistycznej teorii i praktyce propagandy informowanie i interpretowanie traktowane są we wzajemnym związku można mówić o informacyjno-interpretacyjnej funkcji propagandy³⁹³. Interpretacja faktów wpływa na diagnozę rzeczywistości obserwowanej lub doświadczanej przez odbiorcę. Na zasadnicze znaczenie tego procesu dla efektywności propagandy zawraca cytowany J. Mazurek: *Dla działania ludzi okazuje się niezbędną informacja diagnostyczna. Dzięki niej, a także informacji prognostycznej, można dopiero kształtować przekonania postawy i motywy postępowania, można skuteczniej działać, tworzyć człowieka i nowe obiektywne warunki życia. Działalność propagandowa to nie proste upowszechnianie informacji społecznej. Jest to równoczesne kształtowanie określonych postaw i motywów działania ludzi, nakładania ich do realizacji celów klasy panującej*³⁹⁴. Pomimo zideologizowanego charakteru przywołanych fragmentów literatury przedmiotu z okresu PRL tego rodzaju źródła mogą być przydatne w badaniach nad teorią sowieckiej, a w konsekwencji również rosyjskiej, walki informacyjnej³⁹⁵. Podkreślanie naukowości oraz ukierunkowanie narracji sowieckiej propagandy na *interpretację faktów* z jednej strony jest celowym zabiegiem retorycznym, z drugiej jednak wydaje oddawać istotę jej metodyki oraz celowości. Zgodna z linią polityczną komunistów *interpretacja faktów* miała bowiem tworzyć oraz utrwać rzeczywistość alternatywną wobec państw kapitalistycznych. Realizacja takiego procesu wymagała konkretnych podstaw wykonawczych m.in. tworzenia alternatywnych autorytetów (np. w dziedzinie nauki czy życia społecznego), które nadawałyby dystrybuowanej *interpelacji faktów* walorów fachowości, rzetelności oraz obiektywizmu i powszechności³⁹⁶. Tego rodzaju narzędzia są istotnymi nośnikami rosyjskiego instrumentarium walki informacyjnej – przykłady zostaną zaprezentowane w kolejnej części niniejszego rozdziału.

³⁹³ L. Wojtasik, *Psychologia propagandy politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 86-87.

³⁹⁴ J. Mazurek, *Informacja społeczna...*, op. cit., s. 50-51.

³⁹⁵ Przytoczenie teorii propagandy komunistycznej jest istotne choćby z powodu wspomnianego wpływu dialektyki marksistowskiej na współczesne teoretyczne podstawy rosyjskiej walki informacyjnej. Szerzej na temat wpływu dialektyki marksistowskiej na współczesną rosyjską myśl wojskową i teorię walki informacyjnej zob.: M. Wojnowski, *Paradygmat...*, dz. cyt..

³⁹⁶ Warto zwrócić uwagę, że w metodyce budowy wizji świata alternatywnego wobec kapitalizmu istotne miejsce miały czynniki ideologiczne. Związek propagandy oraz ideologii i polityki następująco w swojej pracy pt. *Informacja społeczna i propaganda* następująco rozwija J. Mazurek: *Ideologia stwarza jednostce i grupie pewien punkt odniesienia do oceny zjawisk, umożliwia ich wartościowanie. W ramach ideologii dokonuje się świadome programowanie działania, ustala się cele i prowadzące do nich środki. Propaganda spełnia służebną rolę wobec ideologii i polityki.* – źródło: J. Mazurek, *Informacja...*, dz. cyt., s. 50-51.

3.2.3. Dywersja ideologiczna, środki aktywne, agentura wpływu, organizacje fasadowe i sieć eurazjańska

W pracy J. Mazurka pt. *Z teorii propagandy socjalistycznej* wydanej w 1974 r., stwierdzono że Stany Zjednoczone w związku z niepowodzeniami ówczesnej polityki zagranicznej wobec bloku wschodniego, rozszerzyły i wzbogaciły wykorzystywane środki, nadając istotne znaczenie środkom oddziaływania psychologiczno-społecznego, w tym działań określonych pojęciem *dywersji ideologiczno-politycznej*. W ramach tej koncepcji propaganda jest – obok dyplomacji, gospodarki oraz siły zbrojnej – kolejną sferą realizacji polityki zagranicznej. Jej podstawowym celem jest *próba stopniowego zmiękczenia socjalizmu, jego dezintegrowania w ramach obozu socjalistycznego i wewnątrz poszczególnego państwa, osłabienie ideologiczne, zastąpienie w perspektywie komunizmu socjaldemokracją (...) wojna psychologiczna z narzędzia pomocniczego, wspierającego poczynania na froncie stosunków ekonomicznych, dyplomatycznych, militarnych, przekształciła się w narzędzie samoistne*³⁹⁷. Podobieństwo przywołanego cytatu do współczesnej rosyjskiej perspektywy walki informacyjnej wydaje się zauważalne. Zmianie uległ zatem kontekst ideologiczno-polityczny rosyjskiego (wcześniej sowieckiego) oddziaływania psychologiczno-społecznego, jednak zasadnicze elementy – tj. istotność i odrębny charakter środka realizacji polityki (*narzędzie samoistne*) oraz cele (*osłabienie ideologiczne, zmiękczenie, dezintegracja państwa i społeczeństwa oraz zastąpienie jednego systemu społeczno-politycznego innym*) - mają charakter ponadczasowy i zostały zachowane.

Pojęcie dywersji ideologicznej na zachodzie spopularyzował funkcjonariusz I. Zarządu Głównego KGB (tj. wywiadu) Jurij Bezmienow, który w 1970 r. uciekł do Stanów Zjednoczonych. Bezmienow rozprzestrzeniał wiedzę na temat percepcji przez KGB działań o charakterze dywersji ideologicznej, według której oznacza ona *odwrócenie uwagi społeczeństwa danego kraju od wrogiej działalności skierowanej przeciwko niemu, mającej na celu dokonanie rozkładu jego tradycji, religii, kultury, nauki i ideologii oraz przeformatowanie tych czynników w taki sposób, aby ofiara agresji przyjęła wrogie treści, afirmując je jako własne*³⁹⁸. W opinii Bezmienowa państwa o systemie demokratycznym są bardziej narażone na *dywersję ideologiczną* niż państwa, w których funkcjonuje ograniczony dostęp do informacji. Dywersji sprzyja również rozluźnienie w sferze obyczajowej. Były funkcjonariusz sowieckiego

³⁹⁷ J. Mazurek, *Z teorii propagandy socjalistycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974, s. 24.

³⁹⁸ M. Wojnowski, *Koncepcja „wojny nowej generacji”* ..., dz. cyt., s. 21.

wywiadu szacował, że przeprowadzenie przewrotu ideologicznego jest procesem trwającym od 15 do 25 lat i składa się z czterech etapów³⁹⁹:

1. demoralizacji, w której następuje stymulowanie antysystemowych ruchów społecznych (tj. sprzeciwiających się porządkowi polityczno-społecznemu danego państwa) w celu polaryzacji obywateli państwa, które jest obiektem dywersji. Oddziaływanie ma charakter jest metodycznego rozkładu fundamentów państwa - administracji (m.in. sił zbrojnych, wymiaru sprawiedliwości), gospodarki oraz aksjologicznych podstaw społeczeństwa (np. poprzez dyskredytację religii) i uderzanie w autorytet władz. Rozbite i sfragmentaryzowane w ten sposób społeczeństwo jest przygotowane do dalszej manipulacji, w tym rozpoczęcia indoktrynacji nowymi ideami;
2. destabilizacji, czyli radykalizacji stosunków społecznych, w celu doprowadzenia do przerodzenia się polaryzacji w akty przemocy. W założeniu pobudzenie protestów i niepokojów społecznych inspirują agenci wpływu, którzy w ten sposób budują swoją pozycję polityczną;
3. kryzysu, w którym następuje załamanie się gospodarki, co doprowadza do kaskadowej intensyfikacji aktów przemocy i protestów społecznych, które w założeniu mają się w przerodzić w wojnę domową, zamach stanu lub rewolucję doprowadzając tym samym *de facto* do upadku państwa. Ten stan dawał pretekst Kremlowi do obcej interwencji i możliwości zainstalowania własnego rządu;
4. normalizacji, czyli wygaszania źródeł dywersji i porządkowania rozbitych dziedzin życia w danym państwie.

Wyżej zarysowany proces należy traktować jako pewien teoretyczny konstrukt – przykład modelu realizacji założeń walki informacyjnej. Warto zwrócić uwagę na skalę i złożoność działań przewidzianych w realizacji każdego z wyżej wymienionych etapów. Tego rodzaju wielowątkowość walki informacyjnej ZSRR oddaje pojęcie środków aktywnych, którymi określano *ofensywne przedsięwzięcia o charakterze dezinformacyjnym, deceptyjnym, dywersyjnym, destabilizującym i agenturalnym, wynikające z założeń i priorytetów polityki zagranicznej ZSRS, których celem było zmuszenie przeciwnika do działań w kierunku pożądanym dla Moskwy. Termin łączy techniki wykorzystywane w operacjach wpływu na otoczenie międzynarodowe ZSRS oraz operacjach wsparcia polityki Kremla*⁴⁰⁰. Struktury

³⁹⁹ Tamże, s. 22.

⁴⁰⁰ J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, s. 14.

wyspecjalizowane w prowadzeniu środków aktywnych posiadał wywiad cywilny – odpowiadała za nie Służba „A” Pierwszego Zarządu Głównego KGB⁴⁰¹. W ZSRR za operacje psychologiczne wymierzone w armie państw zachodnich była odpowiedzialna jednostka podporządkowana Głównemu Zarządowi Politycznego odpowiedzialna za tzw. propagandę specjalną⁴⁰². W zakres działań o charakterze oddziaływania psychologicznego należy uzupełnić o dywersję za pośrednictwem środków kinetycznych, akty takie jak m.in. zabójstwa, sabotaż, akty terroru, itd. Badacz rosyjskich służb specjalnych, Kazimierz Kraj określa je terminem *wywiadu aktywnego*. Miały one różne funkcje oraz były realizowane przez odrębne struktury od wyżej wymienionych⁴⁰³.

Infrastrukturą umożliwiającą prowadzenie środków aktywnych była m.in. agentura wpływu, czyli osoby wykorzystywane do oddziaływania na proces decyzyjny lub kształtowanie postaw poprzez wprowadzanie zgodnych z polityką ZSRR poglądów do kręgów rządowych, politycznych, środowisk dziennikarskich, biznesowych, robotniczych oraz akademickich⁴⁰⁴. Innym narzędziem były tzw. organizacje fasadowe (nazywane też organizacjami frontowymi). Kontrolowane lub inspirowane organizacje prowadzące aktywność w sferze politycznej, społecznej, kulturalnej, a także religijnej zbieżną z celami ZSRR pełniły funkcję swego rodzaju kanału transmisyjnego umożliwiającego realizację polityki radzieckiej⁴⁰⁵. Szerzej płaszczyzna praktyki walki informacyjnej, w tym środków aktywnych zostanie omówiona w kolejnej części rozdziału. W tym miejscu warto przywołać spostrzeżenie J. Darczewskiej oraz P. Żochowskiego, które wydaje się istotne z perspektywy rozważań nad ogólną istotą

⁴⁰¹ Szerzej na temat struktury zob. L. Pawlikowski, *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954-1991*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2013, 223-224.

⁴⁰² M. Weiss, *Aquarium leaks. Inside the GRU's psychological warfare program*, Free Russia Foundation, Waszyngton 2020, s. 4, J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki ...*, dz. cyt., s. 17; Szef Głównego Zarządu Politycznego (właściwie: Głównego Zarządu Politycznego Armii Radzieckiej i Marynarki Wojennej – GZP AR i MW) miał szczególną pozycję w kierownictwie sił zbrojnych, ponieważ nie podlegał bezpośrednio ministrowi – rozkazy przyjmował od szefa odpowiedniego zarządu w Komitecie Centralnym KPZR. Zasadniczym zadaniem GZP AR i MW była indoktrynacja ideologiczno-polityczna armii radzieckiej – B. Potyrała, R. Fudali, *Siły Zbrojne Związku Radzieckiego. 1945-1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 122.

⁴⁰³ Szerzej zob. K. Kraj, *Wywiad – szczególny rodzaj Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej* [w:] M. Banasik, A. Rogozińska, *Perspektywy zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego kreowanych przez Federację Rosyjską*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019, s. 219-225.

⁴⁰⁴ Według prac ośrodka badawczego Center for Intelligence Studies KGB uwzględniało zróżnicowanie metody pracy z agenturą wpływu. Różne były także motywy współpracy, szerzej na ten temat zob.: H. Romerstein, *Soviet agents of influence*, Center for Intelligence Studies, Aleksandria 1991, s. 4; Interesującą pozycją omawiającą potencjalne zagrożenia związane z pracą agentury wpływu jest artykuł Sławomira Weremiuka będący propozycją modelu badawczego umożliwiającego pochylenie się nad tym zjawiskiem z poziomu systemowego (państwowego) w przypadku uwarunkowań historycznych i geopolitycznych Europy Wschodniej – zob. S. Weremiuk, *Przydatność teorii penetracji do analizy dominacji rosyjskiej w Europie Wschodniej po rozpadzie ZSRR – zarys problemu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, rok 2015, s. 55-65.

⁴⁰⁵ K. Baraniuk, *Racja stanu. Studia i materiały*, „Racja Stanu. Studia i materiały”, nr 2 (16), rok 2014, s. 80. Szerzej na ten temat zob.: S. T. Possony, *A century of conflict. Communist techniques of world revolution*, Henry Regnery Company, Chicago 1953, s. 3 i 402.

sowieckiej, a w konsekwencji również rosyjskiej walki informacyjnej: *instytucjonalizacja środków aktywnych świadczyła o próbie połączenia różnych form oddziaływania w jeden skoordynowany proces, co wiązało się z planami szerokiej ekspansji ideologicznej ZSRR. Wymagało to z jednej strony werbowania i prowadzenia agentów wpływu, tajnych operacji finansowych, budowania przyczółków wpływu w opiniotwórczych mediach, a z drugiej – akcji sabotażu i dywersji, prowokowania konfliktów, wspierania grup opozycyjnych i ruchów oporu, akcji o charakterze paramilitarnym i militarnym*⁴⁰⁶. Analitycy OSW zwracają więc uwagę nie tylko na szeroki zakres środków aktywnych, ale również na ich stopniowalność – w przypadku niepowodzenia działań o charakterze ideologicznym czy politycznym sięgano po rozwiązania siłowe.

Teoretyczne wzorce walki informacyjnej wypracowane w okresie ZSRR w zakresie szerokiego tworzenia, penetrowania oraz indoktrynowania różnorodnych grup politycznych i społecznych innych państw są obecnie kontynuowane przez Federację Rosyjską. Przykładem tego jest m.in. koncepcja sieci eurazjańskiej Aleksandra Dugina. Jej idea polega na wykorzystaniu w realizacji rosyjskiej polityki zagranicznej ruchów społecznych i politycznych, między którymi niekoniecznie występują powiązania o charakterze organizacyjnym lub ideologicznym, ale spaja je antysystemowy, antyamerykański, antyliberalny lub antyglobalistyczny wektor działalności⁴⁰⁷. Sieć eurazjańską tworzą zatem zarówno środowiska prawicowe, jak i lewicowe oraz inne, nie mające wyraźnych konotacji politycznych czy ideologicznych, ale dające potencjał do wykorzystania w strategii Kremla. W założeniu sieć eurazjańska ma się stać platformą oddziaływania w sferze informacyjnej, poznawczej (świadomościowej), społeczno-kulturowej (aksjologicznej), a przede wszystkim umożliwić dezintegrację i destabilizację innych państw⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki...dz. cyt.*, Warszawa 2017 s. 19.

⁴⁰⁷ Kluczowe w zrozumieniu logiki wykorzystania określonych grup jest pojęcie *kodu sieciowego* – *Kto rozumie kod sieciowy, ten zarządza procesami, motywacją grup etnicznych i całych społeczeństw państw, podsycia konflikt we własnych celach* – J. Darczewska, *Anatomia...*, op. cit. s. 19.

⁴⁰⁸ K. Baraniuk, *Działalność służb wywiadowczych Federacji Rosyjskiej w świetle raportów służb specjalnych wybranych państw Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017, s. 73. Szerzej na ten temat – M. Wojnowski, *Koncepcja wojny sieciowej Aleksandra Dugina jako narzędzie realizacji celów geopolitycznych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 16, rok 2017, s. 13-23. Według raportu z działalności czeskiego kontrwywiadu cywilnego z 2014 r. obecne wysiłki Rosjan w zakresie rozbudowy za granicą struktur oddziaływania psychospołecznego można porównać do funkcji jakie przed wojną spełniał Komintern – zob. Security Information Service, *Annual Report of the Security Information Service for 2014*, https://www.bis.cz/vyroni-zpravaEN6c8d.html?ArticleID=1096#_Toc115828878, s. 11, (dostęp: 26-03-2017).

3.2.4. Dezinformacja i zarządzanie refleksyjne

W kontekście pojęcia dezinformacji Tomasz Kacała stwierdza, że oznacza ona wykorzystanie nieprawdziwej (fałszywej, kłamliwej) informacji w celu wprowadzenia odbiorcy w błąd. Kacała dodaje, że istotą dezinformacji jest to, że nie stanowi ona przypadkowego lub *amatorskiego* działania i stanowi ona proces celowy, zorganizowany, systemowy oraz profesjonalnie przygotowany⁴⁰⁹. J. Darczewska podkreśla, że rosyjskie podejście do dezinformacji ma wymiar strategiczny i złożony, a samo pojęcie odnosi się do *różnych metod wykorzystywanych w przestrzeni fizycznej i informacyjnej, jest syntezą znacznie subtelniejszych niż zwykle oszustwo technik politycznych, wojskowych, wywiadowczych, biznesowych, dyplomatycznych, medialnych, cybernetycznych, służących realizacji długoterminowych celów polityki Kremla*. Ekspertka podkreśla przy tym, że dezinformacja w ujęciu Rosjan jest obliczona nie na bezpośrednie skutki (np. wprowadzenia w błąd poprzez tzw. *fake news*), ale jest wysiłkiem strategicznym, podejmowanym na poziomie całego państwa. W tym kontekście Darczewska wskazuje, że dezinformacja *oznacza proces ciągły, polegający na systemowej indoktrynacji i destabilizacji społeczeństw przeciwnika. Oznacza proces ciągły, polegający na systemowej zintegrowanej aktywności państwa na wielu frontach, prowadzonej różnymi kanałami (dyplomatycznymi, politycznymi, ekonomicznymi, militarnymi, społecznymi, medialnymi), zgodnie z celami i zasadami planowania strategicznego*⁴¹⁰. W związku z powyższym w literaturze przedmiotu można znaleźć opisy dezinformacji jako rosyjskiej specyfiki osiągania celów na wielu poziomach (strategicznym, operacyjnym i taktycznym) oraz wielu domenach, co oznacza, że takie działania mogą na przykład polegać na wprowadzaniu w błąd co do założeń polityki i faktycznego potencjału państwa⁴¹¹, wprowadzenia w błąd w odniesieniu do posiadanych sił i środków oraz zamierzeń w działaniach domeny wojskowej⁴¹² oraz prowadzenia gier operacyjnych służb specjalnych⁴¹³.

⁴⁰⁹ T. Kacała, *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 2 (24), rok 2015, s. 51-52.

⁴¹⁰ J. Darczewska, *Dezinformacja – rosyjska broń strategiczna*, <https://rcb.gov.pl/dezinformacja-rosyjska-bron-strategiczna/>, (dostęp: 28.02.2021).

⁴¹¹ Sz. Helma, *Dezinformacja i wojna psychologiczna jako element polityki Związku Sowieckiego i Federacji Rosyjskiej*, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ, nr 22, rok 2018, s. 80; M. Mihalka, *Soviet strategic deception 1955-1981*, „Journal of Strategic Studies”, nr 5, rok 1982, s. 40; J. Surovell, *Deception and farce in post-soviet russian polici vis-a-vis NATO's Expansion*, „The Journal of Slavic Military Studies”, nr 25 rok 2012, s. 174-176; M. Mikinia, B. Gałek, *Kłamstwo i podstęp we współczesnym świecie*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2015, s. 181-191.

⁴¹² P. Modrzejewski, *Ewolucja rosyjskiej maskirowki*, „Przegląd Geopolityczny”, nr 33, rok 2020; s. 66-67 i 73-74.

⁴¹³ Niezmiernie interesującą pozycją dotyczącą zarówno teorii jak i praktyki tych działań jest monografia dotycząca operacji TRUST – zob. M. Świerczek, *Największa klęska polskiego wywiadu*, Fronda PL Sp. z o.o., Warszawa 2020, s. 22-242.

Istotę dezinformacji oddaje koncepcja zarządzania refleksyjnego. Powstała ona w latach 60. XX wieku i dotyczyła możliwości wpływu na decyzje podejmowane przez podmioty zaangażowane w sytuację konfliktu. Jej główny przedstawiciel, Władimir Lefewr, rozumiał przez to pojęcie oddziaływanie na percepcję przeciwnika poprzez jej manipulację lub zniekształcanie z wykorzystaniem działań iluzorycznych – dezinformacji, prowokacji czy kamuflażu. Istotą zarządzania refleksyjnego było oddziaływanie na obrazy-refleksje danego podmiotu (np. opinii publicznej, wybranych grup społecznych czy decydentów). Odnosiły się one do: a) percepcji samego siebie (tj. celu zarządzania refleksyjnego); b) podmiotu, z którym jest skonfliktowany cel zarządzania refleksyjnego (tj. agresor – strona zarządzająca procesem); c) obiektu, problemu lub tematyki, której dotyczy konflikt między agresorem a celem zarządzania refleksyjnego. M. Wojnowski wskazuje, że W. Lefewr przedstawiał cztery podstawowe metody zarządzania refleksyjnego: 1) przekazanie fałszywej informacji przeciwnikowi; 2) wykreowanie przeciwnikowi fałszywego celu; 3) zmanipulowanie przeciwnikiem poprzez propagowanie fałszywego systemu własnego postępowania (np. doktryny); 4) neutralizacji możliwości dedukcyjnych przeciwnika (np. poprzez zarzucenie wielością informacji, fikcyjnych celów, itd.)⁴¹⁴.

3.2.5. Wojna informacyjna według Igora Panarina

Koncepcja wojny informacyjnej I. Panarina wpisuje się w wyżej zarysowany dychotomiczny podział świata, w którym państwa zachodnie prowadzą agresję informacyjną wymierzoną w Rosję. Ich przejawem są m.in. tzw. *kolorowe rewolucje* w państwach WNP oraz wymierzone dyktatury państwa Bliskiego Wschodu oraz Afryki Północnej (tzw. *arabska wiosna*). Według rosyjskiego badacza na wojnę informacyjną składają się następujące typy działań⁴¹⁵:

- sterowanie społeczne – wywieranie wpływu na społeczeństwo;
- manewrowanie społeczne – intencjonalne sterowanie społeczeństwem w celu realizacji określonych korzyści;
- manipulowanie informacją – wykorzystywanie prawdziwych informacji w sposób, który prowadzi do błędnych wniosków;
- dezinformacja – dystrybuowanie zmanipulowanych bądź sfabrykowanych informacji;

⁴¹⁴ M. Wojnowski, „Zarządzanie refleksyjne”..., dz. cyt., s. 18-20.

⁴¹⁵ J. Darczewska, *Anatomia...*, dz. cyt., s. 14.

- fabrykowanie informacji – tworzenie fałszywych informacji;
- lobbing,
- szantaż;
- wymuszanie danych informacji.

Tego rodzaju działania są prowadzone w sposób systemowy poprzez jawne oraz niejawne narzędzia walki informacyjnej, w tym: przekaz propagandy, gromadzenie informacji przez wywiad, prowadzenie agentury wpływu, przeprowadzanie operacji sił specjalnych, koordynacje ww. działań⁴¹⁶. Szerzej te kwestie zostaną omówione w kolejnej części pracy.

3.3. Podstawy wykonawczo-instytucjonalne

3.3.1. Doświadczenia okresu międzywojennego

Omawiając wykorzystanie walki informacyjnej jako środka realizacji polityki zagranicznej przez Rosjan warto przytoczyć rozważania dotyczące tego zjawiska w RP w okresie przedwojennym. Jednym z kluczowych instrumentów oddziaływania psychospołecznego Sowietów wobec RP był polski ruch komunistyczny⁴¹⁷. Według ocen Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych II RP zasadniczym celem Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) było podburzanie przeciwko władzy grup podanych na hasła rewolucyjne, czyli m.in. chłopów, robotników oraz szeregowych wojska polskiego⁴¹⁸. Do dystrybuowania treści wywrotowych wykorzystano zróżnicowane środki – np.

⁴¹⁶ Tamże, s. 15.

⁴¹⁷ Komunistyczna Partia Robotnicza Polski wchodziła w skład zawiązanej w dniach 2-6 marca 1919 r. przez rosyjskich bolszewików tzw. III Międzynarodówki Komunistycznej, czyli Kominternu (ros. *Коммунистический интернационал*). Zasadniczym celem organizacji była działalność agitacyjna i propagandowa na rzecz ruchu komunistycznego, w tym również przygotowanie gruntu do światowej rewolucji. Komintern ściśle związki z sowieckimi służbami specjalnymi. Szczególnie istotnym ich elementem był Wydział Łączności Międzynarodowej Kominternu (ros. *Отдел международной связи* – OMS), do którego zadań należała kontrola zachodnich partii komunistycznych oraz wykorzystywania ich sił i środków w celach dywersyjnych oraz wywiadowczych – zob. P. Kołakowski, *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945*, Bellona, Warszawa 2002, s. 18; Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, Bellona, Warszawa 1999, s. 62; R. Nazarewicz, *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*, Instytut Wydawniczy „Książka i Prasa”, Warszawa 2008, s. 28.

⁴¹⁸ Warto w tym miejscu przytoczyć obszerny fragment dokumentu dotyczącego ruchu komunistycznego w Polsce opracowanego w 1925 r. na potrzeby Wydziału Bezpieczeństwa MSW (pisownia oryginalna z adnotacjami K. Sacewicza): *Plan akcji na wsi został przez komunistów bardzo głęboko i wszechstronnie przemyślany. Znając niechęć wsi do wszelkich agitatorów przysyłanych z miast, postanowili komuniści wytworzyć pozór, iż ruch rewolucyjny mas chłopskich idzie z ich środowiska i że wyłącznie przez nich jest kierowany. W tym celu postanowili zorganizować w poszczególnych wsiach i gminach t.zw. Komitety Obrony /Komitety Chłopskie/, które będą miały za zadanie, po przeprowadzeniu odpowiedniej agitacji, zorganizować w komórki wiejskie odpowiednio nastrojonych włościan. Hasłami, którymi [sic!] będą operowali agitatorzy, jest wyjaśnienia masom chłopskim, iż projektowana przez Rząd Polski reforma rolna jest oszukiwaniem chłopów, gdyż ziemia im należy się bez wykupu i nie tylko [sic!] ziemia, lecz też i cały inwentarz żywy i martwy. Dla pogłębienia niechęci między właścicielami ziemskimi a włościanami będą agitatorzy celowo utrudniać przeprowadzenie komasacji, wywołać zatargi przy likwidacji serwitutów, wyolbrzymiać wszelkie nieporozumienia między ziemianami a służbą folwarczną, które w życiu codziennym są nieuniknione. Wszystko to ma służyć do przygotowania odpowiedniego podłoża i wytworzenia fermentów rewolucyjnych, aby w odpowiednim dla komunistów momencie, rzucić hasło przystąpienia do*

propagandę, agitację, prasę oraz działalność partyjną członków ruchu komunistycznego. Szczególnie istotne przy tym było się przenikanie przez działaczy komunistycznych do stowarzyszeń, partii i organizacji, a także korporacji zawodowych w celu poszerzania wpływów politycznych i wzniesienia nastrojów rewolucyjnych. Interesującym źródłem wiedzy na temat metodyki działalności ruchu komunistycznego w II RP są materiały publikowane na łamach pisma *Walka z bolszewizmem*⁴¹⁹. W jednym z numerów periodyku wydany w 1928 r.

*samowolnego podziału ziemi przez Komitety Obrony. Takie zadania mają Komitety Chłopskie w stosunku do właścicieli ziemskich. W stosunku do władz rządowych winni prowadzić agitację za nieplaceniem podatków, nie dawaniem rekruta, zohydzenia poszczególnych przedstawicieli władzy itd. Wyżej wspomniane Komitety Obrony będą kierowane przez Wydziały Wiejskie istniejące przy Komitecie Centralnym i Komitetach Okręgowych K.P.P. Zwracając, w myśl uchwał III zjazdu, najgłośniejszą uwagę na szerzenie agitacji wywrotowej wśród mas włościańskich, nie zaniedbują komuniści swej destrukcyjnej akcji wśród sfer robotniczych. W myśl uchwał III Zjazdu akcja agitacyjna i organizacyjna wśród robotników ma być prowadzona w dwóch kierunkach. Po pierwsze, będą komuniści dążyć do wytworzenia jednolitego frontu robotniczego tj. zgrupowania robotników w związkach zawodowych, niezależnie od poglądów społecznych i politycznych, rzucając hasło, iż związki zawodowe nie powinny zajmować się zagadnieniami politycznymi [sic!] i winny uniezależnić się od partii politycznych; zadaniem związków zawodowych jest jedynie walka o poprawę materialnego bytu robotników. Ruch zawodowy robotniczy w Polsce jest reprezentowany zasadniczo przez trzy kategorie [sic!] związków: związki chrześcijańskie, związki polskie i związki klasowe. Dominującą rolę w życiu robotniczym wywierają związki klasowe przez Rady Okręgowe, działające na terenie danego województwa i przez Komisję Centralną, działającą na całe państwo. I dlatego postanowili komuniści opanować w pierwszym rządzie związki klasowe i prowadzą agitację, by robotnicy komuniści wstępowali do związków klasowych i tworzyli t.zw. frakcje czerwone, działające w/g dyrektyw Wydziału Związków zawodowych, egzystującego przy Komitecie Centralnym, a także przy Komitetach Okręgowych K.P.P. By nie narażać związku na rozwiązanie, lub też, by nie być wykluczonym ze związku, stosują komuniści w związkach zawodowych agitację, bardzo ogólną, jedynie hasła ekonomiczne wysuwając i zohydżając dotychczasowych kierowników poszczególnych związków, należących przeważnie do P.P.S. przedstawiając ich jako zdrajców interesów robotniczych. Poświęcając najwięcej uwagi klasowym związkom zawodowym, nie zapominają komuniści i o związkach chrześcijańskich i polskich. W myśl poleceń Centralnego Komitetu, poczęli komuniści wstępować i do tych związków, by wywoływać w nich ferment, doprowadzić do rozbitcia – źródło: K. Sacewicz, *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918-1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości, nr 10, rok 2009, s. 375-376.*

Istotnym kierunkiem działania ruchu komunistycznego była agitacja w polskiej armii (pisownia oryginalna z adnotacjami K. Sacewicza): *Akcję wywrotową w wojsku prowadzą t.zw. Wydziały Wojskowe przy C.K. i Komitetach Okręgowych K.P.P. Dla wprowadzenia fermentu do wojska organizują komuniści ze swych zwolenników, którzy odbywają służbę wojskową jacyejki z poszczególnych jednostek wojskowych. Jacyejki te mają za zadanie nie tyle wprowadzenie jawnej agitacji komunistycznej, lecz niedopuszczenie do wytworzenia się między szeregowcami a przełożonymi [sic!] ścisłej spójni i wzajemnego zaufania, przez wykazywanie rzekomych nadużyć władz przełożonych nakłanianie żołnierzy do niesubordynacji, wykazywanie im rzekomych krzywd, oraz przedstawiania w państwie w jak najgorszym świetle. Wydziały Wojskowe K.C. i K. Okręgowych prowadzą ścisłą ewidencję członków K.P.P. odbywających służbę wojskową. Każdy członek organizacji komunistycznej pod rygorem partyjnym musi utrzymywać kontakt z komórką, do której należał prze pójściem do wojska, oraz wypełniać formularze z zapytaniami dotyczącymi [sic!] tajemnic wojskowych – tamże, s. 378.*

⁴¹⁹ Wydawany w latach 1927-1931 periodyk o tematyce antykomunistycznej, którego redaktorem naczelnym był Henryk Glassa - działacz ruchu katolicko-narodowego, współtwórca polskiego harcerstwa oraz oficer rezerwy wojska polskiego, w tym z doświadczeniem służby w Biurze Wywiadowczym II Oddziału Sztabu Głównego WP. Szerzej na temat periodyku oraz sylwetki H. Glassa – zob. A. Meller, *Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik „Walka z Bolszewizmem” w latach 1927-1931*, „Historia i Polityka”, t. 7, rok 2008, s. 41-58.

Redaktorzy pisma w następujący sposób oceniali działalność Kominternu: *„Formalnie III Międzynarodówka składa się z przedstawicieli różnych krajów. W rzeczywistości jednak jest ona organem polityki i propagandy zagranicznej rządu sowieckiego. Od niego bowiem otrzymuje wszystkie na swą robotę fundusze, ma siedzibę w Moskwie i decydujący głos w wykonawczych jej władzach mają przedstawiciele rządu sowieckiego. (...) Dla triumfu tej teorii <<leninizmu>> na całym świecie pracuje utrzymywana i hojnie w pieniądze i ludzi zasilana przez rząd sowiecki III Międzynarodówka. Nie ogranicza ona jednak swej działalności tylko do propagandy wśród*

zarysowano system oddziaływania Kominternu na społeczeństwo II RP w latach dwudziestych. Jego podstawą były różnego rodzaju *jaczejki*, tj. grupy wywrotowo-agitacyjne zrzeszające zwolenników idei komunistycznych zakładane w fabrykach, związkach zawodowych, także w wojsku i służbach mundurowych oraz zawiązywane na konfliktogennych terytoriach z powodów różnic etniczno-narodowych (głównie w województwach wschodnich oraz na Górnym Śląsku)⁴²⁰. Zasadnicze znaczenie dla przygotowania i dystrybuowania treści komunistycznych miał natomiast jeden z centralnych organów partii komunistycznej - Wydział Agitacji i Propagandy Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, tzw. Agitprop. W *Walce z bolszewizmem* omawiając problematykę przedwyborczej agitacji komunistów w Polsce oceniano, że agitacja i propaganda były następującymi po sobie etapami tego samego procesu, przy czym okres agitacji pełnił funkcję wstępną przed zasadniczą pracą propagandową realizowaną przez Agitprop⁴²¹. Jako kolejny środek dystrybuowania idei komunistycznych wskazano prasę. Treści komunistyczne przekazywane były za jej pośrednictwem w dwóch zasadniczych formach: 1) bezpośrednio, tj. poprzez kolportaż bibuły przesyłanej z ZSRS; 2) pośrednio, czyli w wyniku inspirowania miejscowej (polskiej) prasy komunistycznej⁴²².

Należy zaznaczyć, że Sowieci prowadzili również na terytorium RP działania wywrotowe mające charakter przemocy fizycznej, do których należy zaliczyć: akty terroru (zarówno masowego, jak i indywidualnego), sabotażu i dywersji, a także organizowanie powstań oraz buntów⁴²³. Ogół działań Sowietów podejmowanych wobec RP na łamach *Przeglądu Bezpieczeństwa Wewnętrznego* następująco przedstawia Marek Świerczek⁴²⁴:

- intensywna akcja propagandowa - propaganda komunistyczna tego okresu była skierowana głównie do robotników, korpusu szeregowych polskiej armii oraz

robotników. Zadaniem jej jest przygotować we wszystkich krajach <<opanowanie władzy przez zbrojny zamach>>.” – zob. H. Glass (red.), *„Walka z bolszewizmem”*, Zeszyt I, rok 1927, s. 4-6.

⁴²⁰ H. Glass (red.), *„Walka z bolszewizmem”* Zeszyt II, 1928 rok, s. 2.

⁴²¹ „Agitacja – będąca planowem i konsekwentnem przygotowaniem gruntu podatnego na działanie na najniższe instykty ludności została wzmoczona w Polsce od 1925-go ze szczególnym uwzględnieniem wyborów w roku 1928. (...) Propaganda – po dostatecznem przygotowaniu członków „jaczejek” oraz wszystkich będących z nimi w kontakcie, sprawę dalszej pracy w kierunku zbolszewizowania danego odłamu ludności przejmuje pododdział propagandy Agitpropu. Na sesji rozszerzonego plenum Kominternu w Moskwie w 1926 r. ustalono, że <<etap agitacji na rzecz propagandy>> należy uważać dla większości państw, a w szczególności dla Polski za skończony i że należy rozpocząć propagandę, mając głównie na uwadze następujące prace: 1. Przygotowanie funkcjonariuszów do pracy partyjnej we wszystkich kierunkach. 2. Przeprowadzenie i utrwalenie <<leninizmu>> wśród szerokich sfer członków partii. 3. Rozpowszechnienie rewolucyjnych ideałów <<leninizmu>> poza granice partii komunistycznej w szerokich kołach robotniczych” (pisownia oryginalna) – Tamże, s. 3.

⁴²² Tamże, s. 4.

⁴²³ Szerzej na ten temat zob.: A. Krzak, *Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921-1939*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, nr 10, rok 2010, s. 60-76.

⁴²⁴ M. Świerczek, *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRS wobec II RP*, *„Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”*, nr 15, rok 2017, s. 88-91.

mniejszości narodowych zamieszkujących Kresy Wschodnie. Treści propagandowe były dystrybuowane zarówno w sposób nielegalny (np. przez kolportaż ulotek i druków), jak i legalny (w oparciu o wydawaną prasę codzienną). Jej celem była dyskredytacja instytucji państwowych oraz wzniecanie nastrojów rewolucyjnych. W realizacji tego rodzaju działań kluczowe znaczenie miała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP);

- przerzut prowokatorów, dywersantów, agitatorów oraz szpiegów przez granicę polsko-sowiecką - Sowieci wykorzystali chaos organizacyjny RP oraz słabe zabezpieczenie jej granic do przerzutu, a następnie legalizacji agentury wykorzystania jej do infiltracji struktur państwowych w celu realizacji działań wywiadowczo-wywrotowych;
- wzniecanie buntów oraz lokalnych powstań - Sowieci stymulowali rewolucyjne nastroje społeczne wykorzystując różnice narodowościowe (przede wszystkim na Kresach) oraz klasowe (np. nawołując do strajków robotników w fabrykach). Celem tego rodzaju działań była dalsza destabilizacja państwa poprzez polaryzację i radykalizację nastrojów społecznych na kanwie narodowo-etnicznej oraz ekonomicznej;
- prowadzenie działań terrorystycznych - celem zamachów były obiekty wojskowe (np. prochownia w Cytadeli Warszawskiej), jak i pojedyncze osoby (np. prowokatorzy organów bezpieczeństwa II RP);
- infiltracja polskiej sceny politycznej - polski ruch komunistyczny dążył do wprowadzenia własnych przedstawicieli do Sejmu oraz poszerzania swoich wpływów na lewej stronie sceny politycznej (w szczególności wśród ugrupowań robotniczych oraz chłopskich);
- infiltracja organizacji kształtujących życie polityczno-społeczne RP - działacze KPRP oraz agitatorzy przenikali również do innych organizacji, zarówno robotniczych, jak i burżuazyjnych – m.in. związków zawodowych, organizacji spółdzielczych, rad miejskich czy organizacji paramilitarnych (np. Strzelca).

Należy podkreślić, że tak szeroko zakrojona strategia obejmująca zarówno środki oddziaływania informacyjnego, jak i kinetycznego (tj. z użyciem siły fizycznej) miała określony cel oraz uzasadnienie w ówczesnych uwarunkowaniach sowieckiej polityki zagranicznej. Marek Świerczek zauważa, że po przegranej wojnie polsko-bolszewickiej Związek Radziecki był za słaby, aby uzyskać przewagę nad RP w otwartym konflikcie

zbrojnym. Kierownictwo sowieckiego państwa było zatem zmuszone do konieczności dostosowania środków realizacji polityki zagranicznej do ówczesnych realiów geopolitycznych oraz potencjału własnego państwa. Spowodowało to konieczność prowadzenia działań destabilizujących odradzające się państwo polskie w sposób, który uniemożliwiłby obarczenie za nie odpowiedzialnością Rosji Sowieckiej⁴²⁵.

3.3.2. Doświadczenia okresu zimnowojennego

Interesującym źródłem wiedzy na temat rosyjskiej walki informacyjnej z okresu zimnej wojny jest analiza sowieckiej polityki zagranicznej sporządzona 22 lutego 1946 r. przez sowietologa oraz członka misji dyplomatycznej Stanów Zjednoczonych w ZSRR Georga Frosta Kennana określana jako tzw. *Długi Telegram Kennana*. W dokumencie stwierdzono, że percepcja środowiska międzynarodowego wyrażana Związek Radziecki w oficjalnej propagandzie jest oparta na perspektywie wrogiego oblężenia przez kapitalizm (*USSR still lives in antagonistic 'capitalist encirclement'*⁴²⁶), przy czym świat zachodni był przedstawiany jako przepełniony wewnętrznymi konfliktami z powodu konfliktogennej natury kapitalistycznego społeczeństwa (*Capitalist world is beset with internal conflict, inherent in nature of capitalist society*⁴²⁷). ZSRR oraz jego zagraniczni sojusznicy powinni zatem skupić się na pogłębieniu oraz wykorzystaniu różnic między państwami kapitalistycznymi. W przypadku sukcesu tych starań, wojna między mocarstwami imperialistycznymi powinna zostać przekształcona w przewrót rewolucyjny (*Soviet efforts, and those of Russia's friend abroad, must be directed toward deepening and exploiting of differences and conflicts between capitalist powers. If these eventually deepen into an 'imperialist' war, this war must be turned into revolutionary upheavals within the various capitalist countries*⁴²⁸). Kennan zwracał uwagę, że z perspektywy podstaw sowieckiej polityki zagranicznej ugrupowania ideowo bliskie komunizmowi (tzw. siły *demokratyczno-postępowe*) powinny być maksymalnie wykorzystywane zgodnie z interesami ZSRR do wywierania presji na rządy państw kapitalistycznych (*„Democratic-progressive” elements abroad are to be utilized to maximum to bring pressure to bear on capitalist governments along lines agreeable to Soviet interests*)⁴²⁹.

⁴²⁵ M. Świerczek, *Wojna hybrydowa...*, dz. cyt., s. 84-85 oraz s. 87.

⁴²⁶ *Reports on developments of significance within the Soviet Union of concern to relations with the United States and other countries*, 861.00/2-2246: *Telegram*, „Foreign Relations of the United States 1946” t. 7, s. 697.

⁴²⁷ Tamże.

⁴²⁸ Tamże, s. 698.

⁴²⁹ Tamże.

W dalszej części analizy Kennan podkreślał, że polityka zagraniczna jest prowadzona przez Sowietów na dwóch skoordynowanych płaszczyznach działań⁴³⁰: jawnej – czyli oficjalnymi środkami ZSRR oraz *podziemnej* (*subterranean*), tj. niejawnej – obejmującej działania podmiotów, do związków z którymi nie przyznaje się ZSRR i nie przyjmuje odpowiedzialności za ich działania. Struktury, które według Kennana są wykorzystane do realizacji celów polityki zagranicznej na poziomie niejawnym można streścić w sposób następujący⁴³¹:

- kierownictwo oraz członkowie zagranicznych partii komunistycznych;
- spenetrowane lub zdominowane przez komunistów organizacje i stowarzyszenia zarówno działające w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym (np. związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, organizacje kobiece, rasowe, religijne, społeczne, ugrupowania kulturalne, liberalne magazyny i wydawnictwa, międzynarodowy ruch robotniczy itd.);
- rosyjski kościół prawosławny wraz z jego zagranicznymi oddziałami;
- ruch panslawistyczny oraz podobne inicjatywy oparte na kryterium etnicznym w obrębie Związku Sowieckiego (ormiański, azerski, turkmeński);
- działania rządów i grup rządzących państw sprzymierzonych z ZSRR;

Niejawne środki realizacji polityki zagranicznej, o których w 1946 r. pisał Kennan w późniejszych latach zimnej wojny w amerykańskich instytucjach zajmujących się bezpieczeństwem informacyjnym określano omówionym wyżej terminem środki aktywne (ang. *active measures*). Według ocen FBI z 1987 r. przywództwo Związku Sowieckiego rozpatrywało ten typ działań jako istotny instrument realizacji celów polityki zagranicznej⁴³². Najważniejsze zagadnienia środków aktywnych zatwierdzało Biuro Polityczne Komitetu Centralnego KPZS (Politbiuro, ros. *Политическое бюро ЦК КПСС*), a ich dalszym ogólnym nadzorem zajmował się Wydział Międzynarodowy KC KPZS⁴³³ (poprzednia nazwa Wydział Informacji Międzynarodowej KC KPZS, ros. *Отдел международной информации ЦК*

⁴³⁰ Tamże, s. 701.

⁴³¹ Tamże, s. 703-704

⁴³² Należy zwrócić uwagę, że ocena FBI przypada na trwający okres pieriestrojki, czyli przekształceń polityczno-społecznych zachodzących w ZSRR oraz deklarowanego odprężenia stosunków z Zachodem.

⁴³³ Wydział Międzynarodowy kontynuował zadania z zakresu koordynacji środków aktywnych wcześniej realizowanych przez rozwiązany w 1943 r. Komintern. – zob. K. Pynnöniemi, A. Rácz, *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016, s. 41.

KIICC, dalej: WM KC KPZS)⁴³⁴. Organami wykonawczymi środków aktywnych były natomiast zarówno cywilne i wojskowe służby specjalne⁴³⁵, jak i inne podmioty, w szczególności te, które pozostawały w bezpośrednim lub pośrednim związku z Wydziałem Międzynarodowym KC KPZS, czyli m.in. prosowieckie partie komunistyczne oraz różnego rodzaju zagraniczne *organizacje frontowe*⁴³⁶ i towarzystwa *przyjaźni* (np. *National Council of American-Soviet Friendship*)⁴³⁷. W materiałach amerykańskiej Grupy Roboczej ds. Środków Aktywnych (ang. *Active Measures Working Group*) działającej w okresie zimnej wojny przy Departamencie Stanu (ang. *United States Department of State*), a następnie w ramach Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Information Agency - UISA*), do

⁴³⁴ *Soviet active measures in the United States – updated report by the FBI*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP11M01338R000400470089-2.pdf>, s. 2 (dostęp: 14.11.2020).

Jako przykład bezpośredniego wpływu centralnego ośrodka decyzyjnego na walkę informacyjną można podać fragment jednej z uchwał Biura Politycznego KC KPZR z okresu rządów Michaiła Gorbaczowa. Rosyjski dysydent Władimir Bukowski w swojej książce pt. *Moskiewski proces*, następująco przywołuje jej fragment dotyczący reagowania na wewnętrzną sytuację kryzysową w kraju: (...) 4. TASS, APN, Gostelradio ZSRR, KGB ZSRR opracują i przekażą za granicę materiały kompromitujące zdrajców, których nazwiska są wykorzystywane przez burżuazyjną propagandę do celów antysowieckich oraz demaskujące rolę ambasady USA i akredytowanych w ZSRR zagranicznych dziennikarzy... 5. MSZ ZSRR, APN, KGB ZSRR opracują i zrealizują szereg posunięć mających na celu zapoznanie zagranicznych dziennikarzy akredytowanych przy MSZ ZSRR z dokumentami demaskującymi wymysły burżuazyjnej propagandy (...) Należy przeprowadzić konferencję prasową dla dziennikarzy zachodnich, w której zostaną przedstawione zasady naszej polityki wobec wyjazdu Żydów ze Związku Sowieckiego; wspólnie z Radą ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRR należy zorganizować dla następujących dziennikarzy: Woker (Wielka Brytania), Dederkis (NRF), Eton (USA), An-Nauman (Kuwejt) i innych obiektywnie przedstawiających sowiecką rzeczywistość – wywiady (...). W wywiadach tych należy wykazać bezpodstawność informacji podawanych w zachodnich środkach przekazu o rzekomym <<naruszaniu praw ludzi wierzących w ZSRR>>; 6. MSZ ZSRR, Gostelradio ZSRR, KGB ZSRR udzielią pomocy zachodnim dziennikarzom telewizyjnym, obiektywnie naświetlającym politykę Związku Sowieckiego, w przygotowaniu programów telewizyjnych o wydźwięku antyamerykańskim; w programach tych przeznaczonych dla krajów Europy Zachodniej na temat wkładu ZSRR i innych krajów w odrodzenie procesu odprężenia w Europie wezmą udział czołowi sowieccy komentatorzy polityczni – źródło: W. Bukowski, *Moskiewski Proces*, Oficyna Wydawnicza Volument, Warszawa 1998, s. 319.

⁴³⁵ J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki aktywne...*, dz. cyt., s. 17.

⁴³⁶ Wachlarz wykorzystywanych organizacji był bardzo szeroki. W obszernej monografii Pierwszego Zarządu Głównego KGB L. Pawlikowski wymienia następujące organizacje wykorzystywane w działaniach propagandowych przez pion dezinformacji sowieckiego wywiadu cywilnego: Światowa Rada Pokoju (ang. *World Council of Peace*), Międzynarodowy Instytut Pokoju (ang. *International Institute for Peace*), Światowa Federacja Związków Zawodowych (ang. *World Federation of Trade Unions*), Międzynarodowy Związek Studentów (ang. *International Union of Students*), Światowa Federacja Młodzieży Demokratycznej (ang. *World Federation of Demoratic Youth*), Kobięca Międzynarodowa Federacja Demokratyczna (ang. *World Federation of Democratic Youth*), Światowa Federacja Pracowników Nauki (ang. *World Federation of Scientific Workers*), Światowa Federacja Związków Nauczycieli (ang. *World Federation of Teachers Union*), Międzynarodowa Organizacja Dziennikarzy (ang. *International Organization of Journalists*), Międzynarodowa Organizacja Radia i Telewizji (ang. *International Radio and TV Organization*), Międzynarodowa Federacja Bojowników Ruchu Oporu (ang. *International Federation of Resistance Movements*), Chrześcijańska Konferencja Pokojowa (ang. *Christian Peace Conference*), Berlińska Konferencja Katolików Europejskich (ang. *Berlin Conference of Euroean Catholics*), Konferencja dla Pokoju Buddystów Azji (ang. *Asian Buddhist Conference for Peace*), Organizacja Solidarności z Narodami Afryki i Azji (ang. *Afro-Asian People's Solidarity Organization*), Organizacja Solidarności Narodów Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej (ang. *Organization of Solidarity of the Peoples of Africa, Asia and Latin America*) – L. Pawlikowski, *Aparat centralny 1. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954-1991*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2013, s. 228-229.

⁴³⁷ *Soviet active measures in the United States ...*, dz. cyt. (dostęp: 14.11.2020), s. 2.

podmiotów zaangażowanych w realizację sowieckich środków aktywnych zaliczono także sowieckie media. Ogół aparatu instytucjonalnego zaangażowanego w ten typ działań dzielono natomiast przez w oparciu o kryterium opartego na stopniu zakonspirowania⁴³⁸:

- czarny – środki aktywne charakteryzują się wysokim stopniem zakonspirowania, co oznacza, że w tym przypadku możliwość potwierdzenia związków z ZSRR była niemożliwa lub znacząco utrudniona. Ten typ przedsięwzięć obejmował m.in. wykorzystanie agentury wpływu czy fałszowanie różnych materiałów i wprowadzania ich w obieg w celu dezinformowania opinii publicznej i decydentów. „Czarne” środki aktywne były realizowane przez służby specjalne, szczególnie wyspecjalizowaną jednostkę KGB – Służbę „A” Pierwszego Zarządu Głównego;
- szary – były to działania umożliwiające w mniejszym lub większym stopniu ich powiązanie z ZSRR. Wiązały się one z wykorzystaniem zagranicznych partii komunistycznych, organizacji i ruchów społecznych, ekspertów itd., czyli tych środków, które pozostawały głównie w domenie Wydziału Międzynarodowego KC KPZR;
- biały – działania obejmowały propagandę prowadzoną przez sowieckie media państwowe (TASS, Novosti, Radio Moskwa), czyli te podmioty, których przynależność państwowa nie pozostawała wątpliwości. Za działania w tej sferze odpowiadał Wydział Propagandy i Agitacji KC KPZR.

Warto w tym miejscu przywołać jeden z materiałów Grupy Roboczej, w którym omówiono łącznie ponad 20 przykładów rozpoznanych w latach 1982-1983 sowieckich środków aktywnych. Dotyczyły one różnorodnych zagadnień, a w szczególności inspiracji oraz dezinformacji decydentów oraz opinii publicznej w oparciu o sfałszowane dokumenty, a także wspierania ruchów politycznych i społecznych (np. organizacji pacyfistycznych) oraz określonych środków przekazu, których działalność była zgodna z celami polityki zagranicznej ZSRS. Ich zasięg był globalny, ale Grupa Robocza oceniała wówczas, że największe skutki przynosiły w tzw. państwach trzeciego świata. Jednocześnie zwracano uwagę, że na ich efekty najbardziej narażone są otwarte systemy polityczne. Tytułem przykładu warto przytoczyć trzy wybrane opisy przejawów omawianych działań z 1983 r.⁴³⁹:

⁴³⁸ *Soviet Active Measures in The „Post-Cold War” Era 1988-1991. How Soviet Active Measures Themes Were Spread*, http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm, (dostęp: 15.11.2020).

⁴³⁹ *Soviet Active Measures. September 1983*, United States Department of State Bureau of Public Affairs, Raport Specjalny nr 110, rok 1983, s. 8.

- styczeń-luty – przed spotkaniem tzw. państw niezaangażowanych w New Delhi⁴⁴⁰ w prokomunistycznej i skrajnie lewicowej prasie w Indiach dystrybuowano fałszywe informacje na temat polityki Stanów Zjednoczonych wobec niektórych państw Trzeciego Świata (miała ona rzekomo zakładać m.in. zakładającą *balkanizację* Indii). W artykułach wykorzystywano sfalszowany telegram amerykańskiej Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych z przemową ówczesnej Ambasador Stanów Zjednoczonych przy ONZ Jeane Kirkpatrick. Informacje zostały zdementowane przez amerykańską dyplomację, a we wpływowych tytułach indyjskiej prasy (*India Today* oraz *Free Press Journal of Bombay*) opisano je jako przejaw sowieckiej dezinformacji. Mimo to indyjscy parlamentarzyści z Komunistycznej Partii Indii podtrzymywali oskarżenia wobec Stanów Zjednoczonych. Do sfalszowanego materiału nawiązywały również media innych państw w tym m.in. ZSRR oraz Nikaragui⁴⁴¹;
- marzec – Kojo Tasikata, doradca Tymczasowej Rady Obrony Narodowej, czyli rządu Ghany, w czasie konferencji prasowej oskarżył Ambasadę Stanów Zjednoczonych w Akrze o spiskowanie przeciwko tamtejszym władzom. Źródłem oskarżeń był sfalszowany raport zachodnioniemieckiej placówki dyplomatycznej, według której Ambasador Stanów Zjednoczonych w Ghanie, Thomas Smith uważa, że przewrót w kraju jest jedynym scenariuszem, który usatysfakcjonuje CIA. Dokument był dystrybuowany w ghanijskiej prasie państwowej, a władze Stanów Zjednoczonych wystosowały w tej sprawie protest do rządu Ghany. W Ghanie ostatecznie zaakceptowano fakt, że dokument został sfalszowany, ale w ocenie Agencji Informacyjnej, mimo to zdołano wywołać przeświadczenie, że Stany Zjednoczone wspierają opozycję urzędującego wówczas premiera Rawlinga, co negatywnie wpłynęło na stosunki amerykańsko-ghanijskie⁴⁴²;
- kwiecień – W odpowiedzi na ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa Szwajcaria wydalila korespondenta sowieckiej agencji prasowej Novosti,

⁴⁴⁰ W dniach 7-12 marca 1983 r. w New Delhi odbyła się siódma szefów rządów państw należących do tzw. Ruchu Państw Niezaangażowanych (ang. Non-Aligned Movement), który zrzeszał 120 państwa rozwijające się – szerzej na temat konferencji zob.: *7th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/7th_Summit_FD_New_Delhi_Declaration_1983_Whole.pdf, (dostęp: 18.11.2020).

⁴⁴¹ *Soviet Active...*, op. cit., s. 6.

⁴⁴² Tamże, s. 5.

Alexiea Dumova. Działanie korespondenta obejmowało przede wszystkim wspieranie działalności pacyfistycznego aktywizmu. Według szwajcarskich władz Dumov m.in. pomagał zorganizować jedną z demonstracji, mobilizował szwajcarskich obywateli do odmowy odbywania służby wojskowej oraz dystrybuował materiały szkalujące szwajcarskie organa państwowe. Korespondent Novosti także blisko współpracował z młodzieżową grupą aktywistów, która była zaangażowana w szkolenie paramilitarne oraz wzięła udział w gwałtownych demonstracjach w Bernie. Kilka dni później ze Szwajcarii wydano oficera KGB, który pod przykryciem pierwszego sekretarza sowieckiej ambasady w Genewie nadzorował działania Dumova⁴⁴³;

Powyższe opisy przedsięwzięć psychologiczno-informacyjnych nie wyczerpują oczywiście omawianej tematyki w sposób dostateczny, należy je taktować jedynie jako egzemplifikację przybliżającą cechy rosyjskiej walki informacyjnej. Kwestią, na którą warto zwrócić uwagę jest globalna skala działań przy jednoczesnym dostosowaniu do warunków społecznych i politycznych państwa, wobec którego stosowano środki aktywne. W sowieckiej praktyce walki informacyjnej zwraca się uwagę na umiejętność wykorzystania regionalnych oraz krajowych animozji, np. napięć rasowych, etnicznych, klasowych, światopoglądowych itd. Wiąże się z tym także wykorzystanie lokalnych uwarunkowań do działań globalnych np. poprzez bezpośrednią popularyzację lub inspirowanie określonych narracji w sferze informacyjnej lub wsparcie miejscowych ruchów społecznych, których aktywność w szerszej perspektywie jest zgodna z interesem ZSRR.

3.3.3. Doświadczenia współczesne

Jak zauważa Agnieszka Rogozińska w rosyjskich dokumentach strategicznych przestrzeń informacyjna jest traktowana jako synonim kulturowego dziedzictwa i jego elementów, tj. języka, tradycji czy historii⁴⁴⁴. Jolanta Darczewska zwraca przy tym uwagę, że zasadnicze zmiany doktrynalnej koncepcji walki informacyjnej w latach 2000-2014 były oparte na trzech tendencjach: 1) rozmywaniu się granic pomiędzy zagrożeniami wewnętrznymi

⁴⁴³ Tamże, s. 2.

⁴⁴⁴ A. Rogozińska, *Dezinformacja jako rosyjska broń strategiczna w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] M. Banasik, A. Rogozińska, *Wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa międzynarodowego i ochrona przed zagrożeniami Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 25.

i zewnętrznymi; 2) podkreślaniu niewojskowych metod nacisku na potencjalnego przeciwnika; 3) nadawanie walce zbrojnej ideowego charakteru⁴⁴⁵.

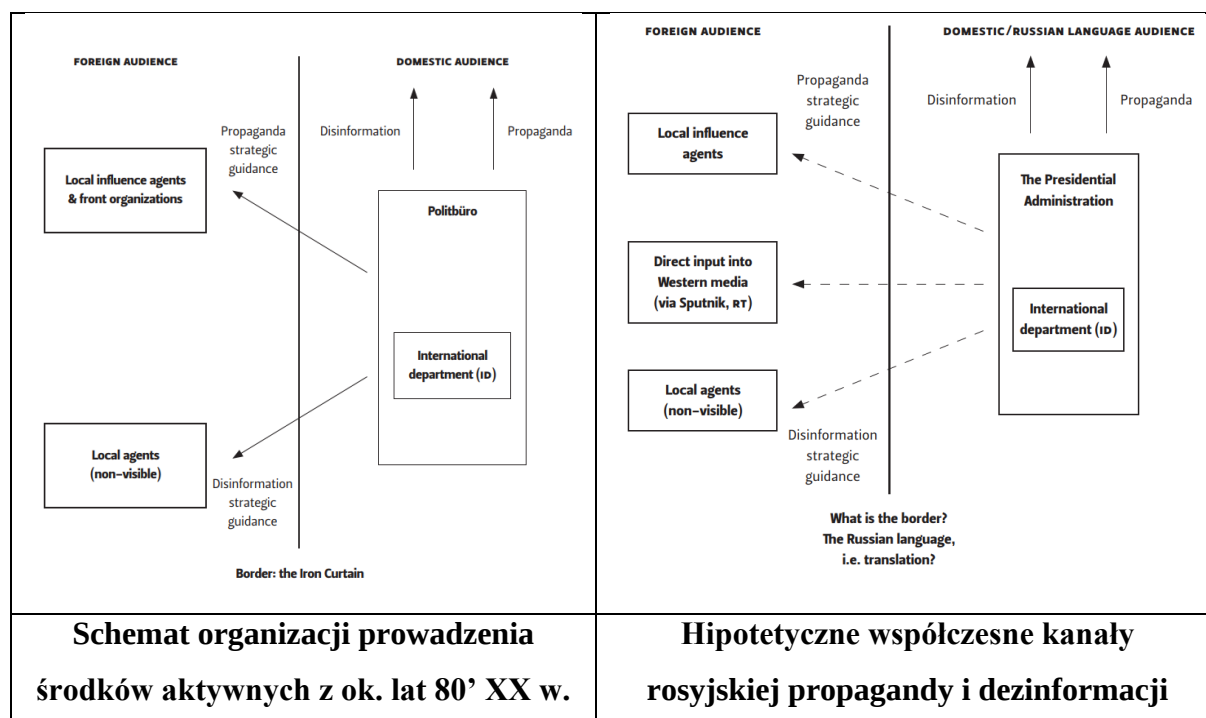
Porównując instytucjonalny system walki informacyjnej z okresu ZSRR do czasów współczesnych warto odnieść się do analizy ekspertów Fińskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych (ang. *The Finnish institute of International Affairs*, fin. *Ulkopoliittinen instituutti*) pt. *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*⁴⁴⁶. W materiale przyjęto, że współczesny rosyjski model instytucjonalno-wykonawczy walki informacyjnej jest kombinacją dwóch systemów, tj. zarządzania centralnego, w którym główną rolę odgrywa jeden podmiot sprawujący nadzór polityczny o funkcjach zbliżonych do dawnego Politbiura oraz działań zdecentralizowanych, niekoordynowanych przez jeden ośrodek, ale będących oddolną odpowiedzią na bieżące wydarzenia. Fińscy eksperci stawiają hipotezę, że obecnie głównym czynnikiem instytucjonalnym kształtującym ten model jest Administracja Prezydenta FR (dalej: AP FR), która pełni funkcje zbliżone do realizowanych w okresie ZSRR przez Politbiuro oraz Komitet Centralny. Zalicza się do nich także koordynowanie krajowych oraz zagranicznych informacyjnych operacji wpływu. W opinii fińskich badaczy w okresie ZSRR wewnętrzny wektor rosyjskiej walki informacyjnej od zewnętrznego oddzielała *żelazna kurtyna*. Obecnie granicą rozróżniającą przekaz wewnętrzny od zewnętrznego jest natomiast język rosyjski, a konkretnie społeczność rosyjskojęzyczna, niezależnie jaki region geograficzny ona zamieszkuje, jest obiektem tej samej narracji informacyjnej. Zewnętrznym odbiorcą przekazu współcześnie jest głównie społeczeństwo zachodnie⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ J. Darczewska, *Diabeł...*, dz. cyt. s. 15.

⁴⁴⁶ K. Pynnöniemi, A. Rącz, *Fog of...*, op. cit.,

⁴⁴⁷ K. Pynnöniemi, A. Rącz, *Fog of...*, dz. cyt., s. 44-47. Zaproponowany przez badaczy z Fińskiego Instytutu Studiów Międzynarodowych podział wydaje się uproszczony, jest to jednak naturalne przy próbach modelowania zjawisk. Warto jednak zwrócić uwagę na istotną kwestię nadzoru – podobnie jak w okresie ZSRS - nad omawianymi działaniami sprawowaną przez decyzyjny ośrodek polityczny, tj. prezydenta FR i jego otoczenie. W podobny sposób do omawianej problematyki odnosi się Mark Galeotti z Royal United Services Institute stwierdzając, że na poziomie strategicznym podmiotem kontrolującym prowadzenie *środków aktywnych* jest Władimir Putin, natomiast na poziomie taktycznym modele nadzoru są różnorodne i uzależnione od obszaru oddziaływania. Galeotti przyjmuje, że między *strategicznym* ośrodkiem decyzyjnym, a poziomem taktycznym istnieje poziom pośredni, czyli operacyjny. W opinii badacza taką rolę może pełnić właśnie Administracja Prezydenta FR, która pełni funkcje w omawianym zakresie swego pasa transmisyjnego między wolą polityczną a jej realizacją przez aparat wykonawczy – szerzej na ten temat zob. M. Galeotti, *Controlling Chaos: How Russia Manages Its Political War in Europe*, „Brief Policy” 2017, https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/, s. 10-11 (dostęp: 20.11.2020); Galeotti kontynuując swoje rozważania na ten temat w artykule pt. „*The Presidential Administration: The Command and Control Nexus of Putin's Russia*” ocenia, że Administracja Prezydenta FR ma szczególne znaczenie w operacjach z zakresu środków aktywnych, które wymagają szybkiego reagowania na sytuacje kryzysowe (np. zestrzelenie samolotu MH-17 malezyjskich linii lotniczych) bądź koordynacji bardziej złożonych przedsięwzięć wymagających współdziałania wielu podmiotów – zob. M. Galeotti, *The Presidential Administration: The Command and Control Nexus of Putin's Russia*, <https://marshallcenter.org/en/publications/security-insights/presidential-administration-command-and-control-nexus-putins-russia-0>, (dostęp: 20.11.2020).

Rysunek 6. Perspektywa porównawcza fińskiego instytutu stosunków międzynarodowych na sowiecki oraz współczesny model instytucjonalno-wykonawczy rosyjskiej walki informacyjnej

Źródło: K. Pynnöniemi, A. Rącz, *Fog of Falsehood. Russian Strategy of Deception and the Conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016, s. 47.

Interesującym źródłem dotyczącym zaangażowania AP FR we współczesną rosyjską walkę informacyjną jest analiza korespondencji Władisława Surkowa (ówczesnego szefa AP FR) oraz jego współpracowników zaangażowanych w destabilizację Ukrainy po 2014 r. W opracowaniu korespondencji opublikowanym przez renomowany brytyjski think tank zajmujący się kwestiami bezpieczeństwa i obronności *Royal United Services Institute (RUSI)* RUSI stwierdzono, że Surkov był istotną postacią w czasie kryzysu i odpowiadał za przedsięwzięcia polityczne, które prowadzono równolegle do działań struktur siłowych – głównie FSB i GRU (służby specjalne były ukierunkowane na podburzanie ludności, a następnie szkolenie separatystów)⁴⁴⁸. Odrywanie poszczególnych regionów Ukrainy od

⁴⁴⁸ W raporcie zwrócono jednocześnie uwagę, że Surkov popadł w konflikt z FSB w Donieckiej Republice Ludowej. Jest to interesująca informacja, która wydaje się oddawać skomplikowaną materię praktyki zarządzania rosyjską walką informacyjną – A. Shandra, R. Seely, *The Surkov Leaks. The inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, https://rusi.org/sites/default/files/201907_op_surkov_leaks_web_final.pdf (dostęp: 21.11.2020), s. 26. Szerzej na temat przebiegu realizacji walki informacyjnej w początkowym okresie destabilizacji Ukrainy w 2014 r. zob. M. Marek, *Operacja Ukraina. Kampanie dezinformacyjne, narracje, sposoby działania rosyjskich ośrodków*

zwierzchnictwa władz centralnych realizowano przy wykorzystaniu różnych środków nacisku politycznego i ekonomicznego, przy wsparciu takich technik jak przekupstwo, szantaż oraz morderstwa. Z lektury raportu wynika, że mimo sprofilowania działań do lokalnych warunków wschodnich obwodów Ukrainy, posiadały one pewne cechy wspólne. Zwrócono na przykład uwagę, że były wspierane przez *dobrze zorientowanych ukraińskich doradców* (ang. *knowledgeable Ukrainian advisers*), pomocnych przy identyfikacji długofalowych narracji separatystycznych. Podejmowano również próby zabezpieczenia specjalnego statusu obwodów przez propozycje zmian w konstytucji. Działanie realizowano z wykorzystaniem agitacji komisji przedstawicielskich kierowanych przez osoby mianowane przez Kreml. Komisje wykorzystywano do kształtowania debaty publicznej, między innymi poprzez organizowanie konferencji, wsparcie petycji oraz publikowanie memorandumów tworzonych *de facto* przez Kreml. Zwrócono również uwagę na prowokacje, które były obliczone na zwiększenie stanu napięcia oraz zdobycie zainteresowania mediów. Zaznaczono, że dla zwiększenia rozgłosu o takich wydarzeniach wykorzystywano przekupionych dziennikarzy⁴⁴⁹. Przytoczone wyżej wnioski analityków RUSI wydają się obrazować jakie w praktyce znaczenie w oddziaływaniu informacyjnym mają nie tylko zarówno tradycyjne, jak i wirtualne media oraz dziennikarze, ale przede wszystkim zasoby społeczno-polityczne (lokalni politycy, liderzy opinii) oraz działania kojarzone z domeną struktur siłowych, w szczególności służb specjalnych (gromadzenie informacji, różne formy inspiracji i dywersji)⁴⁵⁰.

propagandowych przeciwko państwu ukraińskiemu w okresie 2013-2019, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020, s. 21-54.

⁴⁴⁹ A. Shandra, R. Seely, *The Surkov...*, op. cit., s. 35-36.

⁴⁵⁰ W raporcie omówiono ogólny plan obliczony na destabilizację obwodu charkowskiego. Założono, że działania będą prowadzone zarówno na poziomie jawnym, tj. za pośrednictwem legalnych środków w postaci ulicznych protestów politycznych oraz niejawnych, realizowanych poprzez różnego rodzaju działania sabotażowe. W wachlarzu przedsięwzięć założono zróżnicowane formy protestu politycznego, w tym wiece, pikety, happeningi oraz bojkot nadchodzących wyborów. Planowano także publikowanie w Internecie danych „wrogów ludu” w Internecie oraz trollowanie oponentów w mediach społecznościowych. Operacja miała być koordynowana z Moskwy oraz Charkowa, jej koszt wyceniono na 130 500 dolarów. W materiale analizowano również korespondencję, z której wynika, że ukraińska policja uniemożliwiała organizację jednego z wieców, który z zaangażowaniem ok. 150 osób miał się odbyć w pobliżu jednej z charkowskich fabryk. Jego organizację wyceniono na 4,4150 dolarów – były to środki przeznaczone głównie na łapówki dla dziennikarzy, którzy mieli nagłośnić wydarzenie. Wymieniono również organizacje i grupy, które mogłyby zostać wykorzystane w operacji, były to m.in. Charkowski Ruch Kobiet, Komitet Rodziców, Prawosławny Wybór, Partia Komunistyczna, Obwodowy Komitet ds. Osób Niepełnosprawnych, związki zawodowe oraz organizację zrzeszającą oficerów ZSRS. Niniejszy przykład wydaje się obrazować jeden z wariantów osiągnięcia celów politycznych poprzez destabilizację regionalną - A. Shandra, R. Seely, *The Surkov Leaks...*, op. cit., s. 39-40. Interesujący jest również fakt, że plan został sporządzony przez organizację pozarządową o nazwie Ruś Tidentja, (ang. *Rus Triedyna*, ros. *Русь триединая*), której działalność została zakazana na Ukrainie w 2018 r. – zob. *Kharkiv court bans NGO that participated in Anti-Maidan*, <https://112.international/politics/kharkiv-court-bans-ngo-russ-triedinaya-activity-32972.html>, (dostęp: 21.11.2020).

W kontekście omówienia aparatu rosyjskiego instytucjonalno-wykonawczego walki informacyjnej warto przywołać perspektywę Ośrodka Studiów Wschodnich dotyczącą narzędzi wykorzystywanych do oddziaływania psychospołecznego wobec państw zachodnich i krajów tzw. *bliskiej zagranicy*. Analitycy OSW zwracają uwagę, że tego rodzaju operacje wsparcia rosyjskiej polityki zagranicznej mają charakter systemowej oraz zintegrowanej aktywności państwa. Z lektury materiałów Ośrodka wynika, że system ten tworzą następujące typy podmiotów: cywilne oraz siłowe organy państwowe, rosyjskie media, podmioty biznesowe, cerkiew prawosławna, zasoby będące w dyspozycji oligarchów oraz kontrolowane przez władze ruchy oraz organizacje społeczne⁴⁵¹. Istotną rolę w systemie zajmują służby specjalne, które pełnią nie tylko funkcje wykonawcze, ale również organizacyjne oraz koncepcyjne. Należy zaznaczyć, że istotnym elementem systemu jest zaplecze intelektualne opierające się głównie na ośrodkach współtworzonych przez ekspertów wywodzących się służb specjalnych lub wojska (np. Akademia Nauk Wojskowych czy Rosyjski Instytut Badań Strategicznych). Rosyjski aparat medialny tworzy Międzynarodowa Agencja Rossija Siegodnia, w skład której wchodzi telewizja (Russia Today), radio (dawniej Gołos Rossii) oraz prasa (agencja RIA Novosti). Istotnym elementem jest funkcjonujący od 2014 r. projekt *Sputnik*, ingeruje zagraniczne rozgłośnie radiowe dawnego Głosu Rosji. Elementem projektu są również wielojęzyczne portale internetowe, których przekaz jest dostosowany do lokalnej specyfiki (przekaz jest nadawany w 30 językach, w tym polskim). Jak zwracają uwagę eksperci OSW praca portali *Sputnika* jest wspierana przez lokalnych dziennikarzy oraz inne osoby opiniotwórcze dla miejscowej opinii publicznej. Dostosowanie przekazu *Sputnika* do uwarunkowań danego państwa wpisuje się w kolejną konstatację polskich ekspertów, że rosyjski system oddziaływania cechuje regionalizacja – jest on sprofilowany z uwzględnieniem krajowej specyfiki kulturowo-mentalnej i społecznej. Cechą, która wydaje się istotna z perspektywy niniejszej pracy jest również fakt, że kanały oddziaływania dzięki organizacjom społecznym, ośrodkom analitycznym oraz nowym mediom są usieciowione. Jest to rodzaj sieci

⁴⁵¹ Rolę organizacji społecznych eksperci OSW charakteryzują następująco: „(...) są z jednej strony platformami ideowymi do walki z zachodem i „atlantyzmem”, a z drugiej – do budowania sieci kontaktów na Zachodzie”. Jako przykładowe podmioty sektora prywatnego wymieniono: Fundację Kultury Strategicznej, Stowarzyszenie Ekspertów Prawosławnych, Klub Katechon, Klub Izborski (tzw. Instytut Dynamicznego Konserwatyzmu), Fundację Wspierania Inicjatyw Obywatelskich *Dyplomacja Publiczna*, Międzynarodowa Organizacja Monitoringowa CIS-EMO. Wśród podmiotów stworzonych za granicą wskazano na Instytut Demokracji działający w Waszyngtonie oraz Instytut Dialogu Cywilizacji w Berlinie. Przedstawiciele tych ośrodków występują w rosyjskich oraz zagranicznych mediach w charakterze ekspertów, liderów opinii. Podmioty są również wykorzystywane do różnych wydarzeń będących nośnikami działalności agitacyjnej oraz propagandowej – konferencji, marszy, akcji protestu, koncertów itd. – J. Darczewska, P. Żochowski, *Środki...*, dz. cyt., s. 50

scentralizowanej, zorganizowanej na zasadzie wertykalnej. Spoiwem sieci są kwestie światopoglądowe - własny kod kulturowy odróżniający ją od przeciwnika⁴⁵².

W kontekście psychospołecznych instrumentów oddziaływania FR warto również wspomnieć o zagranicznych powiązaniach biznesowych i zawiązujących się na ich podstawie lokalnych grupach wpływu. Jest to istotny kanał oddziaływania na debatę publiczną oraz proces decyzyjny danego państwa. Problematyki tej dotyczą materiały think tanku Center for Strategic & International Studies, w których opisano możliwości poszerzania wpływów FR w innych państwach za pośrednictwem mechanizmów korupcyjnych w sferze polityki oraz gospodarki, mogących w konsekwencji doprowadzić do przejęcia kontroli nad kluczowymi obszarami kraju. Elementem tego procesu może być udzielanie wsparcia dla perspektywicznych liderów politycznych oraz kontakty z prorosyjskimi politykami bądź biznesmanami, którzy poszerzając swoje lokalne wpływy, zwiększają możliwości oddziaływania Kremla⁴⁵³. Należy w tym kontekście również zwrócić uwagę, że do celów polityki zewnętrznej państwa wykorzystywane są również ściśle krajowe kontakty oraz możliwości biznesowe pojedynczych rosyjskich oligarchów⁴⁵⁴.

Podsumowując rozważania niniejszego podrozdziału należy zwrócić uwagę na fakt, że w świetle cytowanej wyżej literatury przedmiotu w Rosji problematyka oddziaływania za pośrednictwem instrumentów psychologiczno-społecznych sytuuje się w obszarze bezpośredniego nadzoru oraz zainteresowania centralnych ośrodków decyzyjnych. W kilkudziesięcioletniej historii ZSRR instytucją koordynacji oraz nadzoru politycznego były struktury podległe komitetowi centralnemu, obecnie jest to prawdopodobnie Administracja Prezydenta FR. Działania takie jak infiltrowanie określonych ruchów społecznych, tworzenie sfabrykowanych materiałów, sabotaż i dywersja czy działalność propagandowa mają charakter wykonawczy. Oznacza to, że

⁴⁵² Tamże, s. 46-51. Sieciowość stanowi jedną z kluczowych podstaw rosyjskiej walki informacyjnej. Stosunkowo szczegółowo przykłady lokalnych struktur wykorzystywanych przez Rosjan w działaniach z zakresu oddziaływania psychospołecznego zostały opisane w publicznych raportach z działalności kontrwywiadów państw bałtyckich (litewskiego VSD i AOTD, łotewskiego DP oraz estońskiego KAPO). W publikowanych od kilku lat materiałach opisywane są przykłady konkretnych osoby oraz podmioty, które wyżej wymienione służby specjalne oceniają jako wykorzystywane przez Rosjan. Są to zarówno grupy ekstremistyczne, jak i aktywiści mniejszości rosyjskojęzycznej oraz wirtualne i tradycyjne media. – zob. K. Baraniuk, *Działalność...*, dz. cyt., s. 106-119, 127-144, 163-169.

⁴⁵³ Szerzej na ten temat zob.: H. A. Conley, J. Mina, R. Stefanov, M. Vladimirov, *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*, Center for Strategic & International Studies, http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/1601017_Conley_KremlinPlaybook_Web.pdf, s. 5-9 (dostęp: 29.11.2020).

⁴⁵⁴ Szerzej na ten temat zob.: Ważnym elementem aparatu instancjonalnego rosyjskiej walki informacyjnej są zasoby rozwijane przez rosyjskich oligarchów. Przykładem jest choćby Jewgienij Prigożyn, który za pośrednictwem najemników oraz specjalistów od marketingu politycznego (w tym działań w Internecie) wspiera realizację polityki zagranicznej FR w Afryce – zob. *Rosja w Afryce: Broń, najemnicy, spin-doktorzy. Raport specjalny*, Warszawa Institute, <https://warsawinstitute.org/wp-content/uploads/2019/10/Rosja-w-Afryce-bro%C5%84-najemnicy-spin-doktorzy-Raport-Warsaw-Institute.pdf>, ss. 13-14, (dostęp: 28.11.2020)

powinny być postrzegane w szerokim kontekście - nie tylko jako działania specyficzne dla określonych instytucji państwa (w zależności od rodzaju działań: służb specjalnych, armii czy mediów państwowych), ale raczej jako elementy szerszej strategii państwa rosyjskiego. Taka perspektywa dla nauk o polityce nie wydaje się nowością - funkcjonuje już od wielu lat. Świadczą o tym choćby przywołane na początku pierwszego rozdziału oceny polskich przedwojennych sowietologów dotyczące istotności *akcji politycznej* w realizacji polityki zagranicznej sowieckiej polityki zagranicznej czy jej ocena przez Georga Kennana w 1946 r., według której metody realizacji poziomu niejawnego są tak samo istotne jak metody jawne.

Cechą aparatu instytucjonalno-wykonawczego rosyjskiej walki informacyjnej jest również profilowanie celów oraz środków działań do państwa lub regionu. Z tego względu istotne znaczenie ma odpowiednie rozpoznanie oraz wykorzystanie do własnych celów lokalnych warunków, w szczególności: możliwych do wykorzystania napięć i idiosynkrazji społecznych, środowisk wpisujących się w *kod geopolityczny* (dawniej np. antykapitalistycznych obecnie głównie antyamerykańskich) czy wpisujących się w sferę *rosyjskiego świata* (są to na przykład mniejszości rosyjskojęzyczne oraz osoby czujące związek z Rosją z innych przyczyn – politycznych, aksjologicznych, biznesowych, historycznych czy kulturowych).

4. Trolling jako narzędzie w rosyjskiej walce informacyjnej

4.1. Wewnętrzne uwarunkowania powstania i rozwoju rosyjskiego trollingu

4.1.1. Geneza i źródła rozwoju internetu

W kontekście technologicznych początków rozwoju Internetu w Rosji Bartosz Gołąbek z Uniwersytetu Jagiellońskiego wskazuje na okres odprężenia w zimnowojennej rywalizacji mocarstw, która nastąpiła w latach 70. XX wieku. Klimat *detente* skutkował bowiem powstaniem wielu podmiotów współpracy bloku kapitalistycznego i komunistycznego⁴⁵⁵. Jedną z takich inicjatyw było powołanie w 1972 r. przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Lyndona Johnsona oraz premiera ZSRR Aleksieja Kosygina międzynarodowej instytucji badawczej o nazwie *International Institute for Applied System Analysis* (IIASA). Siedziba IIASA mieściła się w prowadzącej politykę neutralności Austrii i w założeniu miała łączyć środowisko naukowe państw kapitalistycznych i socjalistycznych. Po 4 latach funkcjonowania IIASA utworzono filię Instytutu w ZSRR, który jako pierwszy miał dostęp do tworzącej się wówczas sieci telekomunikacyjnej świata zachodniego. W deklaracyjnych założeniach

⁴⁵⁵ Jednym z efektów *detente* było zwołanie Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE, obecnie OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie), w ramach której negocjowano m.in. traktaty rozbrojeniowe SALT I i SALT II.

inicjatywa miała mieć charakter ściśle specjalistyczny, orientować się na doskonalenie badań naukowych i być wolna od zimnowojennego wyścigu zbrojeń⁴⁵⁶.

W biegu kolejnych lat projekt został upolityczniony i wszedł na agendę relacji międzynarodowych obu mocarstw. Miało to m.in. znaczenie w czasie przywództwa Michaiła Gorbaczowa, kiedy IIASA stała się jednym z elementów otwierania upadającego państwa radzieckiego na Zachód, co spowodowało przyspieszenie przepływu technologii ze Stanów Zjednoczonych. W efekcie w 1985 r. powstało pierwsze łącze między komercyjnym zachodnim dostawcą, a stroną radziecką. Już rok później doszło do komercjalizacji tego przedsięwzięcia, co zaowocowało powstaniem pierwszego dostawcy usług sieciowych, natomiast w 1990 r. powstała pierwsza radziecka domena - .su (ang. *soviet union*). W 1994 r. została zarejestrowana nowa rosyjska domena narodowa .ru⁴⁵⁷.

4.1.2. Uwarunkowania runetu – polityka wewnętrzna, system medialny oraz kontrola państwa

Na rozwój runetu kluczowe znaczenie ma przede wszystkim oddziaływanie systemu politycznego na specyfikę rosyjskich mediów⁴⁵⁸. Czynniki, które należy brać pod uwagę omawiając współczesną sytuację rosyjskiej prasy, telewizji, radia oraz Internetu są kwestie o charakterze historycznym, tj.: sowiecki model mediów⁴⁵⁹ oraz jego dekompozycja po rozpadzie

⁴⁵⁶ B. Gołębek, *Anatomia „Runetu”*. *Rosyjskojęzyczny Internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigońa w Krośnie, Krosno 2014, s. 60-62.

W kontekście amerykańsko-radzieckiej współpracy technologicznej w latach 70' warto zwrócić uwagę, że amerykańskie służby specjalne alarmowały, iż mimo politycznych deklaracji o odprężeniu, ZSRR utrzymuje wysoką aktywność wywiadowczą w Stanach Zjednoczonych i innych państwach zachodnich. Ważną rolę w tym okresie odgrywał wywiad naukowo-techniczny. Na początku lat 70' wywiad USA oceniał, że władze radzieckie wykorzystują ożywienie kontaktów ze Stanami Zjednoczonymi do pozyskania amerykańskiego *know-how* w zakresie nowoczesnych technologii. – szerzej na ten temat zob.: *Despite Detente, Soviet Spying Is on the Increase Around the World*, *US News & World Report*, 17.10.1977, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP88-01314R000300260010-4.pdf> (dostęp: 14-02-2020); G. Weiss, *The Farewell Dossier*, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol39no5/pdf/v39i5a14p.pdf> (dostęp: 14-02-2020). W strukturze I Zarządu Głównego KGB (wywiad cywilny ZSRR) jednostka odpowiadająca za wywiad naukowo-techniczny cieszyła się stosunkowo wysokim stopniem autonomii (od 1968 r. funkcjonowała w randze odrębnego zarządu) i dysponowała dobrze wykwalifikowaną kadrą. Na początku lat 70. decyzją władz KC KPZR zwiększono wysiłki ukierunkowane na pozyskanie zachodnich technologii, czego rezultatem było m.in. utworzenie Informacyjno-Analitycznego Instytutu Wywiadu Naukowo-Technicznego zajmującego się ogółem prac analitycznych materiałów pozyskanych ze źródeł jawnych dotyczących kwestii technologicznych oraz prognozowaniem ich rozwoju – szerzej na ten temat. zob.: L. Pawlikowski, *Aparat centralny...*, dz. cyt., s. 194-204.

⁴⁵⁷ Gołębek, *Anatomia...*, dz. cyt., s. 62-64.

⁴⁵⁸ Szczegółowymi obszarami wpływu polityki wewnętrznej państwa na system medialny jest stopień cenzury oraz koncentracja środków masowego przekazu. W oczywisty sposób to zjawisko ma różną specyfikę w zależności od demokratycznego lub autorytarnego charakteru systemu politycznego. Szerzej na ten temat. zob. - C. Naveh, *The role of Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework*, „Conflict & Communication Online” 2002, nr 2 (1), s. 5.

⁴⁵⁹ Szczegółowe omówienie historycznego rozwoju rosyjskiego rynku mediów w Rosji nie znajduje uzasadnienia z perspektywy tematu niniejszej pracy. Autor jednak zwraca uwagę, że pomimo autorytarnego modelu carskiej

ZSRR. Dr hab. Marian Gierula z Uniwersytetu Śląskiego proponuje następującą periodyzację prywatyzacji rosyjskich środków przekazu w latach 90. XX wieku⁴⁶⁰:

- pierwszy etap (lata 1991-1996) – w związku ze zmianami właścicielskimi radzieckich mediów następowała ich komercjalizacja oraz koncentracja. Zaczęły one być przejmowane przez podmioty prywatne branży finansowej oraz wydobywczej. Dało to podstawę do zaistnienia branżowego kompleksu medialno-przemysłowego, który wykształcił frakcje o określonych ambicjach politycznych. Do głównych firm tej sfery należały m.in. Oneskin, ŁogoWaz, Łukojł, Gazprom;
- drugi etap (lata 1996-2000) - postępowanie koncentracji mediów jako istotny element oligarchizacji państwa rosyjskiego w sferze polityczno-gospodarczej. Wśród postaci utożsamianych z tym zjawiskiem Gierula wymienia: Borysa Bierzowskiego⁴⁶¹, Władimira Gusińskiego⁴⁶² oraz Władimira Potanina oraz Michaiła Prochorowa⁴⁶³

Kluczowy dla dalszego rozwoju rosyjskiego systemu medialnego był wybór na urząd prezydenta Władimira Putina w 2000 r. Jego dojście do władzy odbyło się *de facto* poprzez namaszczenie przez podupadłego na zdrowiu prezydenta FR Borysa Jelcyna⁴⁶⁴. Sukcesja odbywała się etapowo – w pierwszej kolejności wzmacniano rozpoznawalność Putina,

Rosji przed rewolucją październikową istniały pewne warunki dla pluralizmu medialnego. W 1917 r. 74 proc. rosyjskiego rynku prasy (gazety i czasopisma) pozostawało we władaniu prywatnych wydawców, pozostała część należała do partii politycznych oraz organów państwowych. W okresie rządów bolszewików struktura właścicielska uległa diametralnej zmianie – od połowy lat 20. XX wieku wszystkie media (tj. gazety, czasopisma oraz agencje informacyjne) stały się własnością państwa oraz partii – M. Gierula, *Koncentracja mediów w Rosji. Próba zarysowania problemu*, „Rocznik prasoznawczy”, nr 12, rok 2018, s. 82.

⁴⁶⁰ Szerzej na temat przekształceń zob.: E. Paszyc, I. Wiśniewska, *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, „Prace OSW”, nr 5, rok 2002, s. 5-17.

⁴⁶¹ Właściciel ŁogoWaz związany z mediami: kanałem telewizyjnym TV-6 w Moskwie, Nasze Radio, projektem internetowym Grani, a także gazetami oraz czasopismami *Niezależna Gazeta*, *Nowe Wiadomości* oraz *Matador* – M. Gierula, *Koncentracja...*, dz. cyt., s. 83;

⁴⁶² Właściciel holdingu Media-Most, z którym były związane następujące media: gazety *Dzisiaj* i *Siedem Dni*, czasopismo *Wnioski*, kompanie telewizyjne *NTW*, *NTV+*, *NTW-Internationa*, radiostacja *Echo Moskwy*. – M. Gierula, *Koncentracja...*, dz. cyt., s. 84.

⁴⁶³ Właściciele holdingu *Oneskin*. W strukturę holdingu wchodzi gazeta *Wiadomości*, Dom Wydawniczy *Komomolskaja Prawda*, firma kolportażowa *Dzisiaj-Press*, regionalne kompanie radiowo-telewizyjne *Puls* i *Północne Miasto*, agencja reklamowa *Afa-Media-Serwis*, agencja informacyjna *Prajm-TASS* czy też rozgłośnie radiowe *Autoradio* i *PM-Radio*. – tamże, s. 84.

⁴⁶⁴ Pod koniec lat 90. Borys Jelcyn i jego otoczenie poszukiwali kandydata na następcę prezydenta. Opozycja polityczna Kremla zarzucała Jelcynowi korupcyjne wykorzystanie urzędu do wspierania rodziny (zarówno w rozumieniu ścisłym, m.in. w osobie jego córki Tatiany Diaczenko, jak w szerszym znaczeniu, tj. zaplecza prezydenta, czyli niektórych oligarchów i urzędników administracji). Kluczowe dla wyboru następcy była lojalność i gwarancja nietykalności. – B. Akunin, *Wszyscy ludzie Kremla*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2017, s. 21-24. Szerzej na temat rosyjskiej sceny politycznej w latach 90. XX – zob. J. Potulski, *System partyjny Rosji. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007, s. 172-288.

ugruntowywano pozycję przyszłej jego władzy. W kolejnych latach nowowybrany rosyjski prezydent oraz jego polityczne otoczenie zabezpieczali swoje panowanie, a zadaniem szczególnie istotnym z tej perspektywy było zdobycie kontroli nad mediami. W opinii autora niniejszej pracy, poza kwestiami natury systemowej wynikającymi z autorytarnego modelu władzy w Rosji, na wagę mediów w percepcji Kremla pod koniec lat 90. i na początku XXI w. wpływały trzy zasadnicze kwestie:

- oczekiwania społeczne w odniesieniu do wizji przywódcy państwa,
- efektywność mediów we wpływaniu na rosyjskie społeczeństwo,
- silna konkurencja polityczna dla Kremla wśród oligarchów związanych z branżą medialną.

W kontekście oczekiwań społecznych należy zaznaczyć, że według badań rosyjskiej opinii publicznej z wiosny 1999 r., respondenci na miejscu głowy państwa najchętniej widzieliby osoby symbolicznie identyfikowane jako silne i agresywne – czyli przedstawiciele resortów siłowych⁴⁶⁵. Autor nie dysponuje szerszymi danymi na temat tego czy ówczesne otoczenie Borysa Jelcyna sugerowało się tego typu badaniami przy namaszczeniu Władimira Putina na jego następcę. Takiej możliwości nie można jednak wykluczyć co oznaczałoby, że Putin poza ważną cechą lojalności wobec dawnej ekipy rządzącej Kremlem posiadał również istotny aspekt swoistej *medialności* związanej z przeszłością zawodową. Taką tezę uprawdopodabnia eksploatowanie w mediach wizerunku Putina jako silnego, aktywnego i odważnego przywódcy⁴⁶⁶.

O efektywności wpływu ówczesnych rosyjskich mediów w wywieraniu wpływu na polityczne wybory społeczeństwa uzmysłowiła Putinowi prawdopodobnie sama skuteczność jego kampanii. Z szerzej nieznanego urzędnika w kilka miesięcy stał się prezydentem państwa z niemal 53 procentowym poparciem. Wykreowany wizerunek Władimira Putina w kampanii prezydenckiej wpisywał się w ówczesne oczekiwania rosyjskiego społeczeństwa.

⁴⁶⁵ Badania zostały przeprowadzone przez dwa ośrodki opinii publicznej: ROMIR oraz WCIOM. W sondażu respondentom zadano pytanie: *Na którego z bohaterów kinowych głosowałby Pan/Pani w wyborach prezydenckich?* - Д. Камышев, 10 лет при Путине, „Коммерсант. Власть”, 03.08.2009, nr 30 (834), s. 14–15. [za:] J. Potulski, *Rosja Putina – polityczny projekt budowy rosyjskiej państwowości*, „Nowa Polityka Wschodnia”, rok 2011, nr 1 (1), s. 110.

⁴⁶⁶ Ł. Mikołajczak, *Wizerunek medialny Władimira Putina*, „Studia Medioznawcze”, nr 1, rok 2003, s. 43; Podobne tendencje są widoczne również w mediach społecznościowych – zob. U. Patocka-Sigłowy, *Wizerunek prezydenta Władimira Putina na portalach społecznościowych (na przykładzie Facebooka)*, „Przegląd Rusycystyczny”, nr 4, rok 2016, s. 114-116; P. Gala, *Wizerunek i kierunki polityki Władimira Putina w mediach społecznościowych w kampanii prezydenckiej w 2018 r.*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 3, rok 2017, s. 46.

Wykorzystano w tym kontekście aspekt m.in. wojny w Czeczeni i zdecydowanej walki z terroryzmem⁴⁶⁷.

Wyrazistym przykładem politycznego zaangażowania oligarchów branży medialnej były emisje trakcie wyborów w 2000 r. w telewizji Władimira Gusińskiego NTV materiałów uderzających we Władimira Putina i jego otoczenie⁴⁶⁸. Z drugiej strony zaplecze medialne Putinowi zapewniał wywodzący się z frakcji Borysa Jelcyna (tzw. *rodziny*) jedna z kluczowych rosyjskiego dla biznesu lat 90 - Borys Bierzowski i jego telewizja ORT. Obaj oligarchowie (Gusiński i Bierzowski) w krótkim czasie po wyborach zostali pozbawieni możliwości zaangażowania w rosyjską politykę. Gusiński w 2001 r. został zmuszony do sprzedaży udziałów w NTV na rzecz Gazprom Media⁴⁶⁹. W tym samym roku nowe władze Kremla odwróciły się od Bierzowskiego, zmuszając go do sprzedaży udziałów w ORT emigracji do Londynu⁴⁷⁰.

W kolejnych latach wpływ na media pozostawał w stałym zainteresowaniu rosyjskich władz⁴⁷¹. Główna uwaga skupiła się na mediach tradycyjnych, co wynikało z ich największej popularności. Według danych z lat 2015-2016 trzech rosyjskich ośrodków badania opinii

⁴⁶⁷ S. White, S. Oates, I. McAllister, *Media Effects and Russian Elections 1999-2000*, „British Journal of Political Science”, t. 35, nr 2, rok 2015, s. 195-200.

⁴⁶⁸ Jeden programów typu *talk-show* wyemitowany w marcu 2000 r. dwa dni przed wyborami w całości był poświęcony zamachom na bloki mieszkalne w września 1999 r. W programie sugerowano, że za wydarzeniami stoi FSB - A. Ostrowski, *Rosja – wielkie zmyślenie. Od wolności Gorbaczowa do wojny Putina*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2018, s. 318; Szerzej na temat zamachów - zob. *Final interview of poisoned former spy*, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1535119/Final-interview-of-the-poisoned-former-spy.html>, (dostęp: 14-02-2020); A. Litwinienko, J. Fielsztinski, *Wysadzić Rosję*, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa 2012; J. Felsztinski, W. Pribiłowski, *Korporacja zabójców*, Wydawnictwo Fronda, Warszawa 2008, s. 160-161.

⁴⁶⁹ A. Hoskins, P. Shchelin, *Information war in the Russian media ecology: the case of the Panama Papers*, „Continuum: Journal of Media & Cultural Studies”, nr 2 (32), rok 2018, s. 4. Według byłego korespondenta „Financial Times” w Moskwie, Arkadija Ostrowskiego, Gusiński został zatrzymany i osadzony w areszcie 13 czerwca 2000 (dwa i pół miesiąca po wyborach) bez postawienia mu żadnych zarzutów (śledztwo prokuratury generalnej miało dotyczyć malwersacji finansowych). Jego wypuszczenie było przedmiotem negocjacji między nowymi lokatorami Kremla a kierownictwem telewizji NTV. Propozycja władz była następująca: Gusiński opuści areszt, jeśli zgodzi się na sprzedaż NTV kontrolowanemu przez państwo Gazpromowi. W przeciwnym wypadku trafi do celi z więźniami chorymi na AIDS i gruźlicę - A. Ostrowski, *Rosja – wielkie...*, dz. cyt., s. 321. Po kilku dniach Gusiński opuścił areszt i sprzedał NTV, a następnie opuścił Rosję. Władze Kremla ściagały go jednak również na emigracji wnioskując m.in. do władz Francji, Hiszpanii Grecji oraz Interpolu o jego aresztowanie. - szerzej zob. *Nemtsov says Putin knew what Lesin was up to*. „Monitor Volume”, nr 182, rok 2000, <https://jamestown.org/program/nemtsov-says-putin-knew-what-lesin-was-up-to/#.Vik356IqT1w>, (dostęp: 15-02-2020); *Russian tycoon flees to Israel*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1295963.stm>, (dostęp: 15-02-2020).

⁴⁷⁰ Borys Bierzowski po wygranej Putina usiłował się politycznie wyempacytować i utworzyć partię polityczną opozycyjną wobec środowiska prezydenta. Ponadto media związane z Bierzowskim zaatakowały Putina (m.in. pismo „Kommersant-Włast” oraz telewizja ORT) wykorzystując katastrofę atomowego okrętu podwodnego „KURSK” w wyniku, której zginęli wszyscy marynarze - B. Akunin, *Wszyscy ...*, dz. cyt., s. 54. Bierzowski zmarł w 2013 na emigracji w Londynie - P. Maciążek, *Śmierć Bierzowskiego w kontekście nowego otwarcia w relacjach brytyjsko-rosyjskich*, <https://www.defence24.pl/smierc-bierzowskiego-w-kontekście-nowego-otwarcia-w-relacjach-brytyjsko-rosyjskich>, (dostęp: 14-02-2020).

⁴⁷¹ A. Głab, *Władza odebrana – media w Rosji*, <http://www.psz.pl/168-archiwum/anna-glab-wladza-odebrana-media-w-rosji>, (dostęp: 03.11.2009).

publicznej⁴⁷² telewizja stanowiła główne źródło informacji dla Rosjan. Na drugim miejscu znalazły się wiadomości zamieszczane w Internecie (elektroniczne wersje gazet i czasopism oraz serwisy, strony i portale informacyjne). Do rosyjskiej telewizji państwowej opinia publiczna przejawia wysoki stopień zaufania (w 2015 r. tak deklarowało 75% respondentów), natomiast stosunek do informacji z mediów zagranicznych był przeciwny (brak zaufania zadeklarowało 69% badanych). Rosyjscy odbiorcy informacji nie są jednak grupą jednorodną. Większość czerpie wiedzę tylko z telewizji (55%) lub dodatkowo z radia oraz gazet (22%). Dla niemal jednej piątej (17%) badanych głównym źródłem informacji są przyjaciele, krewni oraz sieci społecznościowe. Co czwarty rosyjski odbiorca (25%) zalicza się natomiast do grupy najlepiej poinformowanej, czerpiącej wiedzę ze wszystkich źródeł (szerzej tabela nr 1)⁴⁷³.

Tabela 16. Typizacja odbiorców informacji (na podstawie badań Centrum Levady)

L.P.	UDZIAŁ PROCENTOWY	ŹRÓDŁA INFORMACJI	CHARAKTERYSTYKA GRUPY
1.	55%	- telewizja	Bierni odbiorcy informacji, nie zainteresowani jej pogłębieniem lub weryfikacją. Mieszkańcy małych miast, starsze, najczęściej z niskim dochodem.
2.	20%	- telewizja - radio - gazety	Również osoby starsze, ale lepiej wykształcone i bardziej zamożne. Żyją głównie poza dużymi ośrodkami miejskimi. Z uwagi na miejsce zamieszkania oraz wiek (przyzwyczajenia, ograniczenia technologiczne) posiadają ograniczone możliwości poszerzenia źródeł informacji
3.	17%	- przyjaciele - krewni - sąsiedzi - sieci społecznościowe	Są to w większości ludzie młodzi, lepiej wykształceni i z wyższym statusem materialnym. Członkowie tej grupy w korzystaniu z mediów koncentrują się na komunikacji oraz poszukiwaniu rozrywki.
4.	20%	- wszystkie dostępne źródła	Są to głównie mieszkańcy większych miast, dobrze wykształceni oraz dobrze usytuowani finansowo.

Źródło: D. Wołkow, S. Gonczarow, *Rossijskij media-landszaft: tjeljewidjenje, Pressa, Intjernet*, <http://www.levada.ru/2014/06/17/rossijskij-media-landshaft-televidenie-pressa-internet/> [za:] B. Goworko-Składanek, *Media i polityka w Rosji. Stan badań nad zaufaniem*

⁴⁷² VOCIOM – Wszechrosyjskie Centrum Badania Opinii Publicznej, LEVADA- Samodzielna Niekomercyjna Organizacja Analityczna Centrum Jurija Levady, FOMnibus – Fundacja Opinii Publicznej).

⁴⁷³ B. Goworko-Składanek, *Media i polityka w Rosji. Stan badań nad zaufaniem Rosjan do mediów* [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Białystok 2016, s. 366-376.

Rosjan do mediów [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Białystok 2016, s. 366-376.

W kontekście powyższych danych należy omówić dynamikę popularyzacji Internetu w Rosji i społeczną specyfikę jego audytorium. W 2000 r. dostęp do tego medium miało 3,1 mln użytkowników, w 2012 r. ich liczba przekroczyła 50 mln⁴⁷⁴, natomiast w 2019 r. osiągnęła 96 mln (72% społeczeństwa)⁴⁷⁵. W początkowym okresie rosyjska społeczność internetowa miała charakter elitarny i obejmowała przede wszystkim kręgi naukowe i inteligenckie⁴⁷⁶. Z biegiem lat runet tracił na społecznej ekskluzywności, ponieważ uwarunkowania ekonomiczne rosyjskiego społeczeństwa sprawiały, że dostęp do tego medium zyskiwała rosyjska klasa średnia⁴⁷⁷. Eksperti Ośrodka Studiów Wschodnich w 2012 r. określili rosyjskich internautów jako najbardziej dynamiczną, wykształconą i zamożną część rosyjskiego społeczeństwa, dla której treści informacyjne zamieszczane w runecie stanowią alternatywę dla czerpania wiedzy z mediów mainstreamowych (szczególnie telewizji)⁴⁷⁸. Ważnym czynnikiem warunkującym zaistnienie takiego trendu była interaktywna natura medium – uniwersalną cechą Internetu jest to, że użytkownik jest nie tylko odbiorcą treści, ale również ich potencjalnym twórcą. Zatem w Rosji, podobnie jak w państwach zachodnich, Internet stał się polem realizowania różnorodnych obywatelskich aspiracji politycznych oraz społecznych. W konsekwencji umożliwiał konsolidację internautów wokół określonych idei, ruchów i postaw, a także koordynację działań w świecie rzeczywistym⁴⁷⁹.

⁴⁷⁴ J. Rogoża, *Internet w Rosji: kolebka społeczeństwa obywatelskiego*, „Komentarze OSW”, nr 72, rok 2012, s. 1-2.

⁴⁷⁵ M. Domańska, *Zakneblować Runet, uciszyć społeczeństwo. Kremłowskie ambicje „suwerenizacji” Internetu*, „Komentarze OSW”, nr 313, s. 1.

⁴⁷⁶ W początkowym okresie rosyjska społeczność internetowa miała charakter elitarny – obejmowała kręgi naukowe i inteligenckie. Internet dawał możliwości urzeczywistnienia różnego rodzaju aspiracji, w tym publicystycznych i intelektualnych, które w warunkach ZSRR były krępowane gorsetem cenzury. Pierwszą stroną założoną w domenie .ru była elektroniczna biblioteka, której zasoby z czasem uzupełniali jej użytkownicy. Dało to z jednej strony możliwość pozyskiwania (oraz udostępniania) nowych źródeł wiedzy, jak i publikowania własnej twórczości. Miało też znaczenie, że z uwagi na wirtualny charakter Internet integrował rosyjskojęzycznych internautów o uwrażliwionym literacko uosobieniu zamieszkujących nie tylko terytorium powstającej Federacji Rosyjskiej czy państwa do niedawna wchodzących w skład ZSRR – ale także z innych miejsc globu (przy uwzględnieniu ówczesnych ograniczeń technologicznych) – B. Gołąbek, *Anatomia...*, dz. cyt., s. 65-67.

⁴⁷⁷ B. Gołąbek, *Anatomia...*, dz. cyt., s. 68.

⁴⁷⁸ J. Rogoża, *Internet ...*, dz. cyt., s. 2.

⁴⁷⁹ Tamże, s. 2-4.

4.1.3. Kontrola nad runetem

Uwarunkowania, które sprawiły, że rosyjski Internet stał polem dla inicjatywy i oddolności działań obywatelskich doprowadziły do tego, że Kreml wykorzystując narzędzia prawne i techniczne od wielu lat prowadzi wielopłaszczyznowe działania ukierunkowane na zwiększenie kontroli nad runetem. W latach 90. instytucją wiodącą w Federacji Rosyjskiej w tym obszarze była Federalna Agencja ds. Komunikacji i Informacji Rządowej (FAPSI) - służba specjalna odpowiedzialna wówczas za prowadzenie wywiadu radioelektronicznego i zabezpieczenie komunikacyjno-informacyjne państwa⁴⁸⁰. W 1996 r. FAPSI postulowało stworzenie wspólnej przestrzeni informacyjnej Rosji. W szczególnym obszarze zainteresowania służby znajdowała się idea stworzenia alternatywnej wersji Internetu dedykowanego dla decydentów, a także *de facto* ograniczenie dostępu w runecie do informacji wrażliwych w skali kraju – np. o stanie gospodarki⁴⁸¹. Należy zauważyć, że konsekwencją realizacji tak szeroko zakrojonego projektu byłoby uzyskanie przez FAPSI kontroli nad przepływem informacji oraz nadzorem do niej dostępu. W 2003 r. służba została rozwiązana przez prezydenta Władimira Putina, a jej zadania zostały zdywersyfikowane między różne instytucje. W zakresie kontroli runetu i jego użytkowników obecnie kluczową rolę odgrywają FSB oraz Ministerstwo Łączności i Informatyzacji (Roskomandzor)⁴⁸².

⁴⁸⁰ FAPSI powstała w grudniu 1991 r. jako główna służba odpowiedzialna za wywiad radioelektroniczny i zabezpieczenie telokomunikacyjne oraz łączności niejawnej w Federacji Rosyjskiej. FAPSI powstało na bazie kilku jednostek organizacyjnych KGB (głównie 8. Zarządu Głównego i 16. Zarządu). Część anglosaskich badaczy tej tematyki zwraca się uwagę, że radziecki wywiad radioelektroniczny był znacznie mniej zaawansowany do odpowiedników zachodnich. Wynikało to z technologicznego zapóźnienia, zbiurokratyzowania oraz upolitycznienia struktur, którymi dysponowało w tej materii ZSRR. M. M. Aid, *Earsdroppers of the Kremlin: KGB during the cold war* [w:] *The History Information Security: A Comprehensive Handbook*, K. de Leeuw, J. Bergstra (red.), Amsterdam 2007, s. 498-505. Na początku lat 90. podjęto decyzję o powstaniu odrębnej służby dedykowanej, która w założeniu miała być odpowiednikiem amerykańskiego National Security Agency (NSA) i brytyjskiego Government Communications Headquarters (GCHQ). W sierpniu 1991 r. struktury KGB odpowiedzialne za zabezpieczenie niejawnej łączności odegrały istotną rolę polityczną, ponieważ zostały wykorzystane przez puczystów w próbie przewrotu twardogłowych komunistów pod przewodnictwem Giennadija Janajewa. W związku z powyższym były drugimi (po grupie jednostek specjalnych KGB „ALFA”) rozwiązanymi i restrukturyzowanymi jednostkami organizacyjnymi KGB, co wynikało z ich bezpośredniego wpływu na bezpieczeństwo wówczas urzędującego prezydenta (szczególnie po nieudanym puczu). W opinii autora polityczne zaangażowanie oraz skoncentrowanie w zakresie swoich zadań newralgicznych funkcji związanych z zapewnieniem łączności rządowej przesądziło o przyszłości tej służby (istniała jedynie 11 lat). Szerzej na temat FAPSI zob.: K. Baraniuk, *Zarys przemian instytucjonalnych rosyjskiego wywiadu radioelektronicznego w świetle literatury polsko- i angielskojęzycznej* [w:] T. Dębowski (red.), *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, Łódź-Wrocław 2018; A. Knight, *Spies without Cloaks: The KGB's Successors*, Princeton University Press, Princeton 2001. G. Bennet, *The Federal Agency of Government Communications & Information*, „Conflict Studies Research Centre” 2000, nr 105.

⁴⁸¹ A. Grajewski, *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991-1998*, Wydawnictwo Więzi, Warszawa 1998, s. 185-186.

⁴⁸² J. Rogoża, *Internet...*, dz. cyt., s. 6.

Obecnie rosyjskie władze dysponują rozwiniętą paletą narzędzi umożliwiających kontrolę nad Internetem. Jednym z jej technicznych elementów jest zapoczątkowany przez projekty FAPSI inwigilacyjny system SORM⁴⁸³, który jest porównywany do globalnego amerykańskiego programu PRISM⁴⁸⁴. Obecnie podstawy legislacyjne techniczno-prawnego systemu kontroli rosyjskiego Internetu tworzy 14 aktów prawnych uchwalonych przez Dumę FR w latach 2012-2019⁴⁸⁵. Przyjmując kryterium tematyczno-funkcjonalne wprowadzone regulacje można stypizować w następujący sposób⁴⁸⁶:

- penalizujące działania Internautów: obejmują grupę przepisów sankcjonujących rozprzestrzenianie w rosyjskim Internecie określonych treści. Regulacje wprowadzone w 2012 r. obejmowały strony szkodliwe ze społecznego punktu widzenia, a więc rozprzestrzeniające pornografię dziecięcą oraz promujące narkomanię i samobójstwa. W 2013 r. wprowadzono lub zaostrzono istniejące przepisy za narrację, która została uznana za zagrożenie dla *tradycyjnych wartości rosyjskich* – m.in. propagowanie homoseksualizmu czy obrazę uczuć religijnych. Od 2014 r. w rosyjskim prawodawstwie pojawiły się treści obejmujące treści uznane za ekstremistyczne - grozi za nie do pięciu lat więzienia. Strony rozprzestrzeniające powyższe treści są wpisywane na prowadzone przez władze państwowe *czarną listę*. Do 2017 r. zostały na nią wpisane 275 tys. stron. W grupie przepisów penalizujących należy również wymienić wprowadzenie w 2019 r. zakazu rozprzestrzeniania *fake newsów*, które mogą m.in. powodować zagrożenie dla zdrowia lub życia obywateli albo ryzyko masowego zakłócenia porządku bądź bezpieczeństwa publicznego. Wprowadzono również kary za rozprzestrzenianie informacji, które w swojej formie uderzają szacunek społeczeństwa, państwa oraz organów sprawujących władzę w FR;
- zwiększające nadzór nad Internautami: grupa przepisów obejmujących obowiązki nałożone na właścicieli stron oraz operatorów telekomunikacyjnych w zakresie przechowywania oraz udostępniania danych o użytkownikach

⁴⁸³ System środków technicznych do prowadzenia działań inwigilacji internautów.

⁴⁸⁴ P. Paganini, *The Russian Prime Minister Dmitry Medvedev has signed a decree that will extend the use of SORM-2 to social network surveillance*, <http://securityaffairs.co> (dostęp: 07.08.2016).

⁴⁸⁵ Obejmowały następujące m.in. nowelizacje następujących ustaw: „O informacji, technologiach informacyjnych i ochronie informacji”, „O ochronie dzieci przed szkodliwymi informacjami”, „O informacji, technologiach informacyjnych i ochronie informacji”.

⁴⁸⁶ M. Domańska, *Zakneblować Runet, uciszyć społeczeństwo. Kremlowskie ambicje „suwerenizacji” Internetu*, „Komentarze OSW”, nr 313, s. 9-11.

Internetu organom rosyjskim instytucjom państwowym. Charakterystyczne dla rosyjskiego prawodawstwa w tej materii jest stosunkowa łatwość w pozyskiwaniu danych przez instytucje bezpieczeństwa państwa bez zgody sądu. W 2017 r. wprowadzono szereg dodatkowych przepisów ograniczających dostęp do innych źródeł informacji niż kontrolowane przez rosyjskie władze. Wśród nich znalazły się między innymi: ukierunkowane na ograniczenie możliwości stosowania narzędzi anonimizujących tożsamość użytkownika w Internecie (VPN, serwery proxy, sieci TOR) w dostępie do stron znajdujących się na *czarnej liście* oraz zakazujące zakładanie w Rosji przez obywateli obcych państw środków masowego przekazu, a także udziału w rosyjskich mediach udziału kapitału zagranicznego większego niż 20%. Od 2017 r. media zagraniczne podlegają konieczności wpisu do *rejestrów agentów zagranicznych*, a strony internetowe organizacji pozarządowych, których działalność zostanie uznana za uderzającą w podstawy ustrojowe, bezpieczeństwo oraz obronność państwa, mogą być blokowane bez zgody sądu.

Poza rozbudowywaniem prawnej i technicznej sfery kontroli, Kreml aktywnie uczestniczy w kształtowaniu dyskursu runetu. Jako przykład można podać inicjatywy internetowe Gleba Pawłowskiego⁴⁸⁷. Pod koniec lat 90. zaczęły powstawać związane z jego osobą pierwsze serwisy informacyjne kształtujące rosyjską opinię publiczną (m.in.: www.lenta.ru oraz www.viesti.ru). Początkowo nie miały charakteru politycznego, jednak w 1999 r. poparły Władimira Putina w drodze do prezydentury - były wykorzystywane do kreowania jego pozytywnego wizerunku oraz dystrybuowania materiałów obciążających lub stawiających w negatywnym świetle polityczną konkurencję⁴⁸⁸.

Szersze i bardziej zorganizowane działania w runecie w późniejszym okresie Kreml skierował wobec aktywnych w sieci liderów opozycji politycznej z Aleksejem Nawalnym na czele. Działalność Nawalnego opiera się w głównej mierze na publikowaniu w mediach społecznościowych (szczególnie blogach) materiałów świadczących o korupcji rosyjskich

⁴⁸⁷ Rosyjski dziennikarz i politolog, specjalista od strategii i komunikacji politycznej – pełnił m.in. funkcję doradcy Władimira Putina. Jest założycielem wielu stron runetu oraz firmy PR o nazwie Fundacja Polityki Efektywnej (FPE, ros. Фонд эффективной политики (ФЭП), ang. *Foundation for Effective Politics*).

⁴⁸⁸ FPE założyła wiele stron uderzających w rywali politycznych Putina. Jedną ze stron miała charakter fałszywej strony udającej oficjalną stronę mera Moskwy Łużkowa – głównego rywala środowiska rodziny oraz Putina. W rozprzestrzenianie kompromatów w sieci byli zaangażowani prokremlowskie programy telewizyjne – A. Soldatov, I. Borogan, *The red web. The Kremlin's Wars on the Internet*, PublicAffairs, 2015, s. 95.

urzędników i polityków⁴⁸⁹. Blogi i strony internetowe oraz skrzynki e-mailowe opozycji są obiektem działań przez sprzymierzonych z rządem rosyjskich grup hakerskich, których działania mają zastraszyć działaczy, rozbić środowisko oraz ograniczyć możliwości publikowania informacji w sieci. Jednym z wariantów akcji wymierzonych w opozycję jest pozyskanie materiałów kompromitujących, które następnie są rozprzestrzeniane nie tylko przez kontrolowane przez Kreml strony internetowe i blogi, ale również przez sieć bottów i trolli⁴⁹⁰. Trolling ma kluczowe znaczenie w uzyskaniu przez Kreml informacyjnej dominacji w mediach społecznościowych. Dla zrozumienia wewnętrznego kontekstu rosyjskiego trollingu konieczne jest zarysowanie ich rosyjskiej specyfiki.

Media społecznościowe

W drugiej połowie lat 2000 r. w Rosji zaczęły powstawać serwisy, które zdominowały społecznościowy segment runetu: *odnokasniki*, *vkontaktie*, *MojMir*. W 2013 r. korzystało z nich odpowiednio 73%, 62% oraz 31% Internautów, a przewaga ich popularności w stosunku do amerykańskich serwisów takich jak Facebook oraz Twitter jest znacząca (z Facebooka korzysta 18%, natomiast z Twittera 9% rosyjskich Internautów)⁴⁹¹. Warto przy tym zauważyć, że użytkownicy rosyjskiego Twittera są grupą specyficzną - według badań Centrum Levady z 2017 r. korzystają z niego głównie młodzi, lepiej wykształceni Rosjanie z dużych miast⁴⁹². Z badań przeprowadzonych przez Matthew Placek z University of South Caroline⁴⁹³ wynika, że użytkownicy rosyjskich mediów społecznościowych po 2011 r. w wyborach do Dumy w większości nie ufali instytucjom publicznym, wyrażając jednocześnie satysfakcję z sytuacji gospodarczej. Należy przy tym podkreślić, że rosyjscy internauci krytyczne głosy w stosunku do władz państwowych znacznie częściej publikowali w zachodnich mediach społecznościowych (tj. *Facebook*, *Twitter*) niż w rosyjskich (*odnoklassniki*, *vkontaktie*)⁴⁹⁴.

⁴⁸⁹ Szerzej na temat politycznej działalności A. Nawalnego zob.: Ł. Jasina, A. Legucka, *Konsekwencje protestów antykorupcyjnych dla kampanii wyborczej w Rosji*, „Biuletyn PISM”, nr 43, rok 2017; R. Savenkov, *Ruch protestacyjny Aleksieja Nawalnego w Rosji: zasoby, taktyka i perspektywy*, „Komentarze IES”, nr 47, rok 2017.

⁴⁹⁰ S. Sanovich, *Russia: The origins of Digital misinformation* [w:] S. C. Woolley, Ph. N., Howard, *Computational propaganda*, dz. cyt.; A. Kozłowski, *Cyberwojownicy Kremla*, Biuletyn „OPINIE”, Fundacja Aleksandra Kwaśniewskiego Amicus Europae, s. 4.

⁴⁹¹ B. Gołąbek, *Anatomia...*, s. 83.

⁴⁹² O. Nikolayenko, *Framing and counter-framing a Peace March in Russia: the use of Twitter during a hybrid war*, „Social Movement Studies”, nr 18, rok 2019, s. 7.

⁴⁹³ Badania oparto na danych z Russian National Election Survey z 2011 r.

⁴⁹⁴ M. Placek, *Social media and regime support in Russia: does it matter which website is used?* „East European Politics”, nr 35, rok 2019, s. 2-3.

Interesująca z perspektywy niniejszej pracy wydaje się klasyfikacja rosyjskich serwisów społecznościowych, które Gołąbek przywołuje za rosyjskim autorem Dymitrijem Gołyneko-Wolfsonem : *serwis Vkontaktie przywołuje skojarzenia z petersburskim środowiskiem artystycznym i stylem życia bohemy. Odnoklassniki z kolei kojarzą się z moskiewskim, menedżerskim i biurowym typem więzi społecznych, bardziej zmerkantylizowanym, ale jednak*

Dla władz na Kremlu społeczna charakterystyka użytkowników rosyjskich mediów społecznościowych - szczególnie Facebooka i Twittera - połączona z aktywnością opozycji politycznej w runecie z perspektywy utrzymania stabilności rządów jest zatem kłopotliwa. Powyższe spowodowało, że przez lata rozwijane są instytucjonalne oraz koncepcyjne podstawy prowadzenia zorganizowanego trollingu w rosyjskojęzycznych mediach społecznościowych. Rozwój tego zjawiska na większą skalę nastąpił w czasie prezydentury Dimitrija Medwediewa. Wówczas trolle zaczęły być rekrutowane z prorosyjskich młodzieżówek. Ich głównym celem było pisanie komentarzy na opozycyjnych blogach oraz retwittowanie oraz repostowanie prorządowych wiadomości⁴⁹⁵.

Dla rozwoju rosyjskiego trollingu w runecie ważne znaczenie miał stosunkowo rozwinięty w Rosji rynek usług komercyjnych, szczególnie *spammingu* oraz optymalizowania wyników wyszukiwania (tzw. *pozycjonowania*). Zdobyte na tym polu doświadczenia oraz wiedza techniczna zostały zastosowane w działaniach prorządowych sieci trolli oraz bottów i znacząco wpłynęła na zwiększenie ich efektywności i skuteczności. Omawiane działania starano się dostosować do algorytmów wyszukiwarek i mediów społecznościowych, co wpłynęło m.in. na to, że w niektórych przypadkach dobór zawartości komunikatów (tzw. *content*) dodatkowo wpływał na zasięg i był ważniejszy niż ich polityczna treść. Starano się również zwiększyć natężenie ilościowe treści poprzez automatyzację dystrybucji za pośrednictwem bottingu. W zależności od okresu kremlowscy menadżerowie działań w sieci kładli nacisk na zdominowanie ilościowe przekazu (zablokowanie treści alternatywnych dla narracji prokremlowskiej) lub wchodzenie w polemikę z politycznymi przeciwnikami⁴⁹⁶.

Dowodem na realizację powyższych założeń są badania empiryczne. Na próbie 700 000 tweetów z okresu październik 2011 – marzec 2012 analizowano kontekst narracyjny dotyczący protestów w Rosji w związku z wyborami do Dumy FR. W grudniu 2011 r. tej

*skromniejszym w pasjonujące wydarzenia dające się opisać i zaprezentować znajomym. Jeden serwis okazuje się zatem nośnikiem prozachodnich, liberalnych wartości i swobodnego paradygmatu komunikacji międzyludzkiej, gdzie oczekuje się od użytkowników jasnej artykulacji swoich przekonań i preferencji. Drugi biegun to wyrażenie całkowicie odmiennych tendencji geopolitycznej. Uwydatnia się to przez azjatycką, despoticzną stronę relacji międzyludzkich, często bliskiej relacjom świata przestępczego. Wielu użytkowników serwisu ostrzega, że posługują się nim bankowi windykatorzy, oraz oszuści realizujący wirtualne transakcje nieruchomościami. – źródło Д. Голынкин-Вольфсон, Социальные сети в несетевом социуме. О биополитике, историзме и мифологии русских социальных сетей, „Digital Icons: Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media”, nr. 1, rok, 2009, s. 103. [za:] B. Gołębek, *Anatomia...*, dz. cyt. s. 84. Autor nie podejmuje się weryfikacji tez zawartych w powyższym cytacie, pragnie jedynie zwrócić uwagę na kryteria zastosowane w typologii. Interesujący wydaje się zastosowanie kryterium geopolitycznego i dualizmu (*my-zachód*) w porównywanych serwisów. Wpłynęło na wartościowanie wyniku ów porównania (w tym przypadku *azjatyckość* była cechą pejoratywną. przywołania wyżej dualnym sposób rosyjskiego myślenia: *my-zachód*.*

⁴⁹⁵ S. Sanovich, *Russia...*, dz. cyt., s. 27.

⁴⁹⁶ S. Sanovich, *Russia...*, dz. cyt., s. 28.

tematyce towarzyszyło ożywienie w mediach społecznościowych. W serwisie Twitter dominowała wówczas narracja zdecydowanie opozycyjna w stosunku do rosyjskich władz państwowych - Putina określano mianem *złodzieja*, a partię rządzącą *partią złodziei*. Narrację zdominowały hasła identyfikujące się z protestującymi o emocjonalnym, wręcz euforycznym i rewolucyjnym nastawieniu. W styczniu 2012 r. nastąpiło odwrócenie proporcji, ponieważ zaczęły nasilać się hasła o narracji prorządowej oraz uderzającej w siły opozycyjne. Do końca stycznia tweety wyrażające poparcie dla Putina zdominowały infosferę rosyjskiego Twittera. W kolejnych miesiącach dyskurs się zaostczał, a prorządowe konta m.in. oskarżały demonstrantów o poddanie się inspiracji Stanów Zjednoczonych. Poza walką o zdominowanie dyskursu zaobserwowano również, że konta prorządowe były zaangażowane w rozprzestrzenianie informacji o organizowanych protestach antyopozycyjnych⁴⁹⁷.

Specyfika rozprzestrzenianych treści silnie nawiązuje do podziału geopolitycznego według osi my-zachód. Jako przykład można podać swoistą instrukcję trollowania stworzoną dla propaństwowo zorientowanych internautów przez Aleksandra Dugina. Rosyjska infosfera jawi się w niej jako wojna dwóch żywiołów:

- agresora, czyli Zachodu i zainfekowanych zachodnimi wartościami Rosjan;
- broniących się przed agresją, czyli się patriotycznych obywateli.

W swoim tekście Dugin instruuje, aby obóz propaństwowy wchodził w polemikę z osobami rozprzestrzeniającymi wartości proliberalne i prozachodnie. Podaje przy tym przykładowy zestaw słów-kluczy wykorzystywanych polemice. Sugeruje również, aby w emocjonalności argumentacji zachować gradację, która będzie symetryczna dla emocji strony polemicznej⁴⁹⁸.

W powyższym zestawieniu widoczny jest wyżej wspomniany dialektyczny sposób myślenia oparty na przeciwieństwach *my-oni*. Narracja o zdradzie oraz inspiracji sił opozycyjnych przez zachód jest widoczna w kontekście różnych wydarzeń istotnych dla władz z perspektywy polityki wewnętrznej, które mogą wpływać na destabilizację. Interesującą egemplifikację kształtowania dyskursu przez prorządowych internautów w Rosji stanowią wyniki badania przeprowadzonego przez Olenę Nikolayenko z Fordham University dotyczącego narracji treści kolportowanych na serwisie Twitter odnoszących się do *Marszu Pokoju*, który odbył się 21 września 2014 r. w Moskwie⁴⁹⁹. Dane objęły 998 tweetów

⁴⁹⁷ V. Spaiser, i in. *Communication power struggles on social media: A case study of the 2011-12 Russian protests*, "Journal of International Technology & Politics", rok 2017, s. 9.

⁴⁹⁸ J. Darczewska, *Anatomia...* dz. cyt., s. 26.

⁴⁹⁹ Marsz został zorganizowany przez organizacje opozycyjne wobec Kremla, pod ideą sprzeciwu wobec wojny na Ukrainie i polityki państwa rosyjskiego w stosunku do tego kraju.

rosyjskojęzycznych zawierających hashtag #МаршМира (pol. #MarszPokoju). Autorka wykorzystując technikę badawczą analizy ramowej porównała argumenty zwolenników marszu oraz jego przeciwników. Zarówno jedna i druga strona posługiwała się argumentami o różnym natężeniu emocjonalnym (dominowały silnie emocjonalnie). Argumentacja przeciwników marszu była zgodna z linią narracyjną Kremla i rosyjskich państwowych ośrodków medialnych. Szczegóły przedstawia tabela nr 2⁵⁰⁰.

Tabela 17. Teoria i praktyka rosyjskiego trollingu w wymiarze wewnątrz krajowym

STOPIEŃ EMOCJONALNOŚĆ CI ARGUMENTU	SŁOWA-KLUCZE/ARGUMENTY/SLOGANY WYKORZYSTYWANE W POLEMICE			
	<u>Instrukcja A. Dugina</u> (teoria)		<u>Marsz pokoju – badania O. Nikolayenko</u> (praktyka)	
	<u>argumentacja</u> <u>obozu liberalno-</u> <u>demokratycznego</u> (zarzut)	<u>kontrargumentacja</u> <u>a obozu</u> <u>proputinowskiego</u> (odpowiedź)	<u>hasła zwolenników</u> <u>marszu</u> (słowo- klucz/slogan/ argumenty)	<u>hasła przeciwników</u> <u>marszu</u> (słowo- klucz/slogan/ argumenty)
<u>niski</u>	<i>patrioci</i> ⁵⁰¹	<i>liberalowe,</i> <i>westernowcy</i>	<i>kontrmanifestanci</i>	<i>Maidan w Moskwie,</i> <i>Marsz Pokoju jest</i> <i>próbą podważenia</i> <i>pokoju w Rosji,</i>
<u>średni</u>	<i>nacjonałści,</i> <i>komuniści,</i> <i>radzieccy</i>	<i>agent wpływu</i> <i>USA,</i> <i>pięta kolumna</i>	<i>koniec kłamstw i</i> <i>złodziejstwa</i>	<i>sabotaż, pięta</i> <i>kolumna</i>
<u>wysoki</u>	<i>nazista,</i> <i>stalinista</i>	<i>szpieg,</i> <i>zdrajca,</i> <i>ile Ci zapłaciło</i> <i>CIA?, śmierć</i> <i>szpiegom</i>	<i>wariaci, dranie,</i> <i>nieludzie,</i> <i>nieprzystosowani</i> <i>degeneraci</i>	<i>liberalne śmieci,</i> <i>faszyści,</i> <i>liberalne gnidy,</i> <i>liberaliści</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Darczewska, *Anatomia...*, dz. cyt.; O. Nikolayenko, *Framing...*, dz. cyt.

Konkludując zatem niniejszą część rozdziału należy stwierdzić, że kluczowym czynnikiem determinującym wewnętrzne źródła rosyjskiego trollingu jest kultura polityczna państwa autorytarnego. Media w takich warunkach znajdują się w szczególnym

⁵⁰⁰ O. Nikolayenko, *Framing...*, dz. cyt., s. 14-13.

⁵⁰¹ W znaczeniu pejoratywnym, ironicznym.

zainteresowaniu rządzących. Politycy obecnie rządzący Kremlu u progu zdobycia władzy w pierwszej kolejności musieli zwalczyć opozycję wpływowej oligarchii dysponującej własnym lub sprzyjającym zapleczem medialnym. Cechy demograficzne odbiorców poszczególnych rodzajów mediów sprawiły, że ogniskiem kolejnej siły opozycyjnej stał się Internet. Był on dla Kremla był trudniejszym medium do kontrolowania z uwagi na globalny zasięg oraz infrastrukturalną zależność od państw zachodnich, szczególnie Stanów Zjednoczonych. Z tego względu rozwiązania prawne oraz techniczne zostały ukierunkowane zarówno na nadzór nad infrastrukturą, jak i kontrolą jego użytkowników. W opinii autora trolling, jako aktywna ingerencja w dyskurs runetu, w założeniu miał wypełnić lukę w zdolnościach państwa do kontrolowania zjawisk groźnych z perspektywy rosyjskiego establishmentu (np. masowa krytyka władz, kontestacja porządku prawnego i społecznego), które nie mogły zostać osiągnięte poprzez środki prawne i techniczne. Ważne znaczenie w tym kontekście miała również kultura strategiczna Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem postrzegania się przez pryzmat *oblężonej twierdzy* przez Zachód. W takim ujęciu runet jest obszarem wrogiej agresji, którą należy obronić. Przyjęcie takiej perspektywy daje możliwość ideologicznego uzasadnienia rozwoju państwowej kontroli w Internecie, w tym również stosowania trollingu wobec własnych obywateli, a nawet zachęcania do czynnego udziału obywateli przychylnych władzy.

4.2. Konceptyjne podstawy wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą

4.2.1. Rosyjskie podejście do działań w cyberprzestrzeni

Rosyjskie koncepcje wykorzystania trollingu jako środka polityki zagranicznej w znacznej mierze warunkuje specyfika rosyjskiego podejścia do działań w cyberprzestrzeni. Zrozumienie jej istoty przybliży zarysowanie różnic w stosunku do poglądów dotyczących roli cyberprzestrzeni dominujących w państwach zachodnich. Na Zachodzie bowiem zarówno walka informacyjna, jak i walka w cyberprzestrzeni są rozpatrywane przede wszystkim przez pryzmat techniczny (tj. komputerów, urządzeń mobilnych, infrastruktury teleinformatycznej, oprogramowania, danych, systemów wymiany informacji itd.⁵⁰²). Takie podejście jest również widoczne m.in. w dokumentach doktrynalnych na poziomie krajowym⁵⁰³ oraz

⁵⁰² Szerzej na ten temat definiowania cyberprzestrzeni zob. M. Lakomy, *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar rywalizacji i współpracy państw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 71-85.

⁵⁰³ A. Nowak, *Cyberprzestrzeń jako nowa jakość zagrożeń*, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 3, rok 2013, s. 7-8.

międzynarodowym (w NATO cyberprzestrzeń jest traktowana jako jeden z teatrów wojny⁵⁰⁴). W literaturze przedmiotu podkreśla się natomiast, że w rosyjskim dyskursie eksperckim termin cyberwojny na ogół nie funkcjonuje jako odrębny konstrukt teoretyczny, ponieważ działania w cyberprzestrzeni są rozpatrywane w szerszym społeczno-politycznym kontekście, czyli jako element realizacji celów walki informacyjnej⁵⁰⁵.

Michał Wojnowski zwraca uwagę, że w rosyjskim rozumieniu rywalizacji geopolitycznej charakterystyczne jest uwzględnianie wielu przestrzeni, w tym: geograficznej (ląd, morze, powietrze), ekonomicznej (potencjał gospodarczy), a także informacyjnej. Rosjanie przestrzeń informacyjną dzielą na dwie sfery: technocentryczną (informacyjno-cybernetyczną) oraz społeczno-polityczną (informacyjno-psychologiczną)⁵⁰⁶. Takie ujęcie problematyki wpływa na to, że w rosyjskiej kulturze strategicznej działania w cyberprzestrzeni są w znacznej części determinowane czynnikami natury politycznej⁵⁰⁷, a nie na przykład jedynie ściśle wojskowej czy ekonomicznej. W przypadku części działań w cyberprzestrzeni definiowanie cele oraz metody ich realizacji są zatem podporządkowane logice walki informacyjnej.

Przykłady takiego podejścia w rosyjskiej polityce wewnętrznej przedstawiono w poprzedniej części niniejszego rozdziału⁵⁰⁸. W tym kontekście, warto przytoczyć interesującą

⁵⁰⁴ L. Klich, *Cyber przestrzeń – piąty teatr wojny cz. II. Cyberwojna – wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa. Wybrane zagadnienia*, „KontrolerInfo”, nr 7, rok 2017; L. Brent, *Rola NATO w cyberprzestrzeni*, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2019/02/12/rola-nato-w-cyberprzestrzeni/index.html> (03.04.2020).

⁵⁰⁵ M. Connell, S. Vogler, *Russia's approach to cyber warfare*, Centre For Strategic Studies, https://www.cna.org/cna_files/pdf/DOP-2016-U-014231-1Rev.pdf, s. 3-4, (03.04.2020); R. C. Maness, B. Valeriano, *Russia's coercive diplomacy. Energy, cyber, maritime policy as new sources of power*, Palgrave Macmillan, wydanie elektroniczne 2015; J. Darczewska, *Rosyjskie siły...*, dz. cyt., s. 21.

⁵⁰⁶ M. Wojnowski, *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego – Wojna Hybrydowa”, Wydanie Specjalne, rok 2017, s. 8.

⁵⁰⁷ J. J. Wirtz, *Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy*, [w:] K. Geers, *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine*, NATO CCD COE Publications, Tallin 2015, s. 36.

⁵⁰⁸ W dokumentach doktrynalnych dotyczących bezpieczeństwa informacyjnego FR zachodnia dominacja technologiczna w sieci Internet jest przedstawiana jako zewnętrzne zagrożenie dla państwa. Tego rodzaju zapisy są elementem narracji rosyjskiej propagandy wewnętrznej, według której Rosja jest *obleżoną* twierdzą również w cyberprzestrzeni. W praktyce daje to ideologiczno-polityczne uzasadnienie dla prac nad projektem nad tzw. *suwerennego Internetu*. Projekt w założeniu ma zwiększyć zakres autonomii rosyjskiej sieci od zachodniej infrastruktury, ale jednocześnie są kolejnym krokiem w poszerzaniu prawnotechnicznej kontroli użytkowników internetu. Alarmistyczna narracja propagandowa ma także znaczenie w budowaniu przez Kreml swojego poczucia wpływu i współodpowiedzialności za bezpieczeństwo informacyjne państwa wśród obywateli FR. Przejawia się to inspirowaniem przez rosyjskie władze różnych form społecznej aktywności wspierania państwa w cyberprzestrzeni. Taka działalność przybiera m.in. charakter na przykład zorganizowanego oraz ukierunkowanego antyzachodniego trollingu młodzieżówek partyjnych, jak i bardziej złożonych działań w ramach *hakytywizmu patriotycznego* - szerzej zob.: J. Darczewska, *Diabeł...*, dz. cyt., s. 32, A. Kuczyńska-Zonik, *Strategia bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej* [w:] J. Trubalska, Ł. Wojciechowski, *Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2017, s. 102.

perspektywę Runetu zaproponowaną przez Bartosza Gołąbka⁵⁰⁹: *Dzięki ekstraterytorialności świata komunikacji internetowej ta wirtualna przestrzeń poszerza się o rosyjskojęzyczne grupy zamieszkujące obszary całego świata, tam dokąd sięgają internetowe łącza. To dzisiaj nie tylko obszar dawnego ZSRR, ale także Niemcy, USA oraz Izrael. (...) Przeprowadzane drogą elektroniczną ponadpaństwowe i ponadnarodowe transakcje finansowe, realizowane zakupy, negocjowane umowy, przekazywane informacje, komentowane wydarzenia świata realnego i obrazy są przecież bardzo realne, są sprawami żywych aktywnych ludzi rozproszonych na całym świecie, wspólnie korzystających z potęgi Runetu (...) Z całą pewnością dla znających język rosyjski tworzą swego rodzaju komfortowe „extra territorium” - przestrzeń komunikacji wyprowadzoną z dawnego obszaru imperium rosyjskiego i ZSRR (...) Słowo „ekstraterytorialność” pochodzące ze słownika politologii zakłada wyłączenie z dominium państwowego jakiejś części jego obszaru. Zakłada się jednak przy tym, iż państwo to wciąż istnieje, a jego wyłączona przestrzeń zachowuje spójny profil polityczny ze swą metropolią. ZSRR oczywiście nie istnieje, ale wiele osób pozostawiło dlań pewną przestrzeń w swych wspomnieniach i pamięci. Obraz Rosji jako wielkiego, potężnego gospodarczo i intelektualnie sąsiada wciąż utrwała stereotyp wielkiego brata, co przekłada się także na aktualizację obrazu wszechmocnego ZSRR. Taką wizję potęgi Rosji mogą także stabilizować najpopularniejsze serwisy internetowe Runetu, oddziałujące w różnym zakresie poza granice Federacji Rosyjskiej. W takim ujęciu Runet, jako segment cyberprzestrzeni, która infrastrukturalnie i prawnie jest zdominowana przez państwo rosyjskie, ułatwia integrowanie i konsolidację wokół określonych idei rosyjskiej diaspory zamieszkującej państwa byłego ZSRR oraz dalsze regiony świata. Extraterytorialność nadaje zatem inny wymiar i możliwości oddziaływaniu określonymi treściami politycznymi, społecznymi i kulturowymi na mieszkających poza granicami FR odbiorców.*

Specyfika rosyjskiego podejścia do cyberprzestrzeni sprawia, że kontekst polityczno-społeczny (kluczowy element walki informacyjnej) jest istotny w wielu z ujawnionych rosyjskich operacji hackerskich wymierzonych w inne państwa. Do takiej konstatacji doszli eksperci firmy konsultingowej Booz Allen Hamilton po analizie 200 cyberataków przeprowadzonych w latach 2004-2019 r. przez GRU. Ich zdaniem działalność rosyjskiego wywiadu wojskowego w cyberprzestrzeni powinna być rozpatrywana przede wszystkim przez

⁵⁰⁹ B. Gołąbek, *Runet jako <<extra territorium>> byłego ZSRR – wokół rosyjskiej cybergeopolityki*, [w:] L. Sykulski (red.) *Studia nad rosyjską geopolityką*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Częstochowa 2004, s. 4.

pryzmat celów długoterminowych, a jednym z elementów kluczowych dla znaczenia cyberaktywności mają działania ukierunkowane na manipulację polityczną oraz społeczną⁵¹⁰.

Jako jeden z przykładów takiego podejścia FR do działań w cyberprzestrzeni należy podać Estonię, która w 2007 roku stała się ofiarą masowego ataku cybernetycznego, stanowiącego odpowiedź na decyzję władz tego państwa o przeniesieniu pomnika upamiętniającego żołnierzy radzieckich. Decyzja Estończyków bezpośrednio uderzyła bowiem w kluczowy z rosyjskiej perspektywy tożsamościowy mit *wojny ojczyźnianej* oraz stanowiła kolejny przejaw dystansowania się Estonii od Rosji. Cios był tym bardziej dotkliwy, że został zadany przez niewielkie państwo bałtyckie, które w rosyjskiej optyce geopolitycznej - z uwagi na uwarunkowania historyczne, demograficzne oraz geograficzne - posiada status tzw. *bliskiej zagranicy*⁵¹¹.

Przyczyny oraz cele operacji przeprowadzonej w estońskiej cyberprzestrzeni miały zatem określony wymiar polityczny oraz ogniskowały wokół kwestii o charakterze symbolicznym. Podobną specyfikę miała seria rosyjskich ataków cybernetycznych wymierzona w Światową Agencję Antydopingową (ang. *World Anti-Doping Agency* – WADA). W listopadzie 2015 r. WADA objęła lekkoatletów z Federacji Rosyjskiej zakazem udziału w zawodach międzynarodowych. WADA odebrała również akredytację Rosyjskiej Agencji Antydopingowej (RAA), w wyniku czego Rosja została pozbawiona możliwości organizowania międzynarodowych imprez sportowych. Powodem decyzji było ujawnienie, odbywającego się na masową skalę oraz za systemowym wsparciem organów państwowych,

⁵¹⁰ *Bearing witness: uncovering the logic behind russian military cyber operations*, Booz Allen Hamilton, https://boozallen.com/content/dam/boozallen_site/ccg/pdf/publications/bearing-witness-uncovering-the-logic-behind-russian-military-cyber-operations-2020.pdf, s. 9-10, (dostęp: 21-04-2020).

⁵¹¹ W marcu 2007 r. władze Estonii zdecydowały o przeniesieniu pomnika tzw. *Brązowego Żołnierza* z centrum Tallina na lokalny cmentarz wojskowy. Spotkało się to ze zdecydowaną reakcją Moskwy oraz spowodowało wybuch kilkudniowych protestów z udziałem rosyjskojęzycznych Estończyków. W czasie zamieszek rozpoczął się trwający kilka tygodni atak w cyberprzestrzeni, który wyłączył lub zaburzył prawidłowe działanie stron internetowych estońskiej administracji państwowej oraz witryn branż newralgicznych z punktu widzenia obywateli i sytuacji wewnętrznej (były to m.in. sektor bankowy oraz media). Estończykom nie udało się udowodnić bezpośredniego zaangażowania Kremla w operację cybernetyczną, jednak zarówno motyw oraz kontekst wydarzenia, jak i szereg innych poszlak wskazują na zaangażowanie Rosjan. Miron Lakomy z Uniwersytetu Śląskiego wskazuje, że operacja miała prawdopodobnie dwie fazy. Pierwsza miała charakter niezbyt złożonej i skoordynowanej akcji rosyjskich internautów. Druga faza była bardziej zaawansowana i została wymierzona w cele wymagające większego skomplikowania działań ofensywnych (m.in. w sektor finansowy). Przyjmuje się zatem, że wymagała bezpośredniego zaangażowania instytucji państwowych – zob. M. Lakomy, *Cyberprzestrzeń...* dz. cyt., s. 190. Szerzej na ten temat zob.: K. Popławski, *Kiedy science fiction staje się życiem*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 3-4, rok 2012, s. 47.; <https://www.eesti.pl/dni-ktore-wstrzasnely-estonia-11963.html>; A. Kozłowski, A. Kozłowski, *Cyberwojownicy...*, dz. cyt., s. 6.; R. C. Maness, B. Valeriano, *Russia's...*, dz. cyt., s. 85; P. Pernik, *The early days of cyberattacks: the cases of Estonia, Georgia and Ukraine*, „Challiot Pappers”, nr 148, rok 2018, s. 58-59.

procederu stosowania przez rosyjskich sportowców substancji dopingowych⁵¹². W odpowiedzi na decyzję WADA rosyjscy hakerzy przeprowadzili w 2016 r. atak cybernetyczny na serwery instytucji, wykradając wrażliwe dane sportowców biorących udział mistrzostwach w Rio (dane dotyczyły m.in. zezwoleń stosowania niektórych leków). W ocenie WADA działania cybernetyczne docelowo zmierzały do podważenia rzetelności badań światowego systemu antydopingowego, a w konsekwencji autorytetu tej instytucji⁵¹³. Operacja była kontynuowana w kolejnych latach. W 2019 r. rosyjscy hakerzy ponownie zaatakowali WADA, tym razem rozszerzając cel o kilkanaście innych organizacji sportowych i antydopingowych⁵¹⁴. Operacje hakerskie zostały powiązane z grupą hakerską APT28 znaną także pod nazwą *Fancy Bears*. Według ocen ekspertów FireEye grupa APT28 działa co najmniej od 2007 r., a jej celem jest pozyskiwanie informacji mogących zostać wykorzystanymi przez Kreml w realizacji strategicznych interesów⁵¹⁵.

4.2.2. Oddziaływanie w mediach społecznościowych i trolling jako wariant rosyjskich działań w cyberprzestrzeni

Zarówno wyżej opisane działania hakerskie, jak i oddziaływanie za pośrednictwem trollingu są elementami szerokiego wachlarza narzędzi przewidzianych do realizacji założeń walki informacyjnej, a w konsekwencji celów rosyjskiej polityki zagranicznej. Wśród badaczy poruszanej w tym miejscu problematyki nie ma zgodności co do definicyjnego zakresu rosyjskiego trollingu. W opracowaniu ekspertów NATO StratCom pt. *Framing of the Ukraine-Russia Conflict in Online and Social Media* przygotowanym przez zespół badawczy, kierowany przez Roberta Szweda, trolling jest potraktowany jako generowanie wiadomości i komentarzy, które poprzez odpowiedni dobór faktów lub manipulowanie nimi, stawiają w określonym świetle (korzystnym lub niekorzystnym) daną osobę lub wydarzenie. Co ważne, badacze w ramach trollingu uwzględnili aktywność tzw. *pożytecznych idiotów*, czyli osób podatnych na

⁵¹² Rosyjska Agencja Antydopingowa zawieszona. Rosja nie może organizować międzynarodowych imprez, <https://www.rmfm24.pl/sport/news-rosyjska-agencja-antydopingowa-zawieszona-rosja-nie-moze-org.nId,1924475>, (dostęp: 10-03-2020); szerzej na ten temat zob.: R. H. McLaren, *The Independent Person 2nd Report*, World Anti-Doping Agency, wydanie elektroniczne 2016.

⁵¹³ WADA confirms attack by russian cyber espionage group, <https://www.wada-ama.org/en/media/news/2016-09/wada-confirms-attack-by-russian-cyber-espionage-group>; Rosyjscy hakerzy wykradli dane medyczne sportmenek z Rio, <https://www.wprost.pl/zycie/10023047/Rosyjscy-hakerzy-wykradli-dane-medyczne-sportmenek-z-Rio.html>.

⁵¹⁴ J. Chustecki, Rosyjscy hakerzy atakują ze zdwojoną siłą sportowe witryny, <https://www.computerworld.pl/news/Rosyjscy-hakerzy-atakuja-ze-zdwojona-sila-sportowe-witryny,416253.html>.

⁵¹⁵ Fireeye, APT28: A Window into Russia's Cyber Espionage Operations?, <https://www.fireeye.com/blog/threat-research/2014/10/apt28-a-window-into-russias-cyber-espionage-operations.html>.

rosyjską inspirację skutkującą nieświadomym rozprzestrzenianiem dezinformacji, narracji bądź źródeł informacji zgodnych z rosyjską narracją propagandową⁵¹⁶. W opinii badacza rosyjskiego trollingu, Keira Gilesa, ten termin dotyczy profili online kontrolowanych nie tylko przez ludzi, ale również przez działające na podstawie zautomatyzowanych procesów oraz zróżnicowanej metodologii boty. Giles uważa, że celem rosyjskiego trollingu jest po pierwsze dystrybuowanie oraz nadawanie wiarygodności dezinformacji, a po drugie - tworzenie atmosfery przyzwolenia dalszych działań zgodnych z interesem rosyjskich władz⁵¹⁷. W pracy dotyczącej rosyjskiego podejścia do walki w cyberprzestrzeni autorstwa Micheal Connell i Sarah Vogler zwrócono z kolei uwagę, że trolling obejmuje fałszywe (oraz m.in. płatne) blogi oraz profile wykorzystywane do rozprzestrzeniania treści z fałszywym, mylącym lub prorosyjskim punktem widzenia. Autorzy zwracają w tym kontekście szczególną uwagę na taką działalność w komentarzach pod różnego rodzaju newsami prasowymi⁵¹⁸.

Wydaje się, że przywołane definicje podkreślają przede wszystkim zróżnicowanie zjawiska rosyjskiego trollingu (tj. podział na boty oraz trolle), trudność w identyfikacji (tj. podział na świadomy trolling oraz działalność tzw. *pożytecznych idiotów*), a także wyszczególniają różne miejsca działalności trolli (tj. m.in. portale społecznościowe, wikipedia, blogi, fora internetowe oraz sekcje komentarzy pod newsami). Do oddania istoty zjawiska w kontekście rosyjskiej walki informacyjnej konieczne jest jednak umiejscowienie trollingu w szerszej palecie narzędzi oddziaływania w cyberprzestrzeni ze szczególnym uwzględnieniem wykorzystania mediów społecznościowych.

Amerykańscy teoretycy i praktycy zajmujący się badaniem wpływu zjawisk zachodzących w mediach społecznościowych na zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, omówili zjawisko rosyjskiego trollingu przez pryzmat koncepcji środków aktywnych oraz ich trójstopniowej gradacji ze względu na stopień zakonspirowania (*białe, szare, czarne*). W takim ujęciu trolle odgrywają określoną rolę w zróżnicowanym wachlarzu instrumentów wykorzystywanych przez Federację Rosyjską do oddziaływania psychospołecznego w sieci. W opinii amerykańskich analityków główne motywy rosyjskiej narracji propagandowej są poddane ciągłemu formowaniu oraz dostosowaniu do bieżących potrzeb i możliwości ich wykorzystania przez daną strukturę zaangażowaną w walkę informacyjną. Na poziomie białych środków aktywnych zagraniczne wersje mediów oficjalnie związanych z państwem rosyjskim

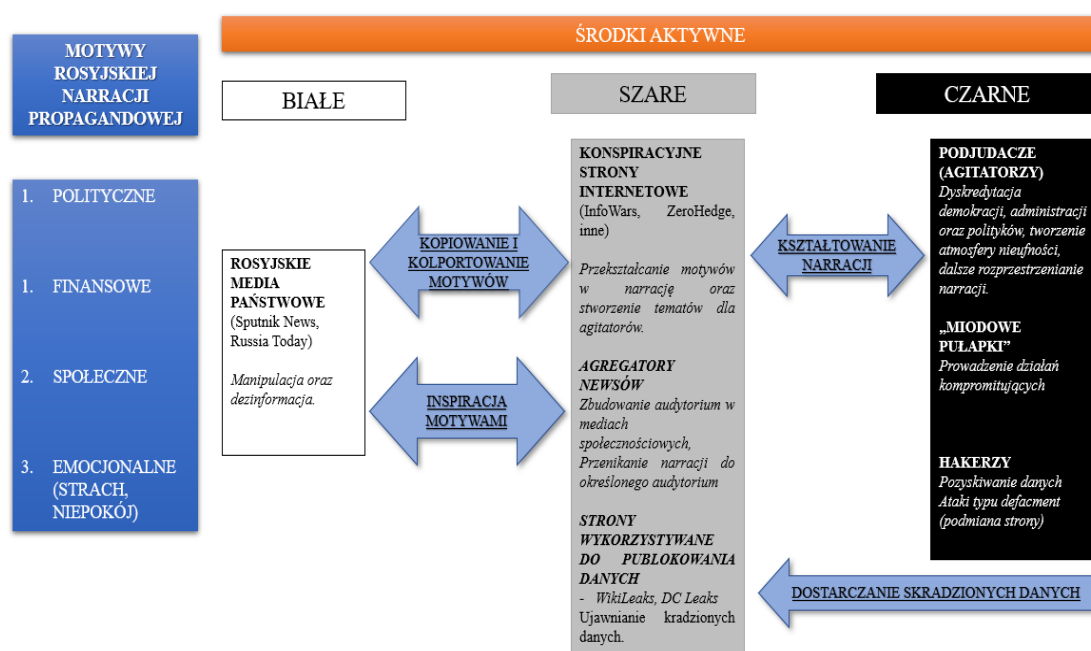
⁵¹⁶ R. Szwed i in., *Framing of the Ukraine-Russia Conflict in Online and Social Media*, NATO Strategic Communications, Ryga 2016, s. 55.

⁵¹⁷ K. Giles, *The Next Phase of Russian Information Warfare*, [w:] B. Renz, H. Smith, *Russia and hybrid warfare – going beyond the label*, „Papers Aleksanteri”, nr 1, rok 2016, s. 43.

⁵¹⁸ M. Connell, S. Vogler, *Russia's...* dz. cyt., s. 23.

kreują obraz świata oraz bieżących wydarzeń zgodnie z wymaganiami narracyjnymi Kremla, w tym również z wykorzystaniem technik manipulacji informacją. Równoległe podobne działania są prowadzone na poziomie szarych środków aktywnych poprzez wykorzystanie kontrolowanych lub inspirowanych przez Rosjan serwisów internetowych, szczególnie aktywnych w tematyce teorii spiskowych lub pełniących funkcję alternatywnych źródeł informacji. W tym segmencie narzędzi należy również wymienić strony, na których są publikowane skradzione informacje publikowane w celu uderzenia osoby, instytucji lub państwa (np. *wikileaks*). Czarne środki aktywne są realizowane przez struktury, w przypadku których udowodnienie powiązania z Federacją Rosyjską jest utrudnione lub niemożliwe. Czarna sfera środków aktywnych jest wykorzystywana zarówno do pogłębienia audytorium narracji oraz poszerzenia kanałów jej rozprzestrzeniania, a także dostarczenia wkładu informacyjnego dla propagandy realizowanej na poziomie białym oraz szarym (np. materiałów kompromitujących)⁵¹⁹.

Rysunek 7. Rosyjskie środki aktywne w cyberprzestrzeni

Źródło: A. Weisburd, C. Watts, J.M. Berger, *Trolling for Trump: How Russia Is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/>, (dostęp: 04-04-2020).

⁵¹⁹ A. Weisburd, C. Watts, J.M. Berger, *Trolling for Trump: How Russia Is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/>, (dostęp: 04-04-2020).

W piśmiennictwie zachodnim w wyjaśnieniu specyfiki rosyjskiej walki informacyjnej w cyberprzestrzeni jest również wykorzystywane pojęcie zapożyczone z kryminalistyki - *prania brudnej informacji* (ang. *information laundering*). Pranie informacji, to proces wykorzystania w dystrybucji określonych treści, zróżnicowanych podmiotów współczesnego Internetu (stron, blogów, kont w mediach społecznościowych) w celu wprowadzenia do mainstreamowego obiegu nieprawdziwych lub zmanipulowanych informacji bądź dotarcia z takim przekazem do określonego audytorium bez ujawnienia źródła ich pochodzenia⁵²⁰. Zachodni eksperci w warunkach skutecznie przeprowadzonej dezinformacji dostrzegają szereg podobieństw do działalności przestępców zaangażowanych w proceder prania brudnych pieniędzy. Wyróżniają w tym przypadku trzy główne etapy procesu o następującej charakterystyce⁵²¹:

1. stworzenie podmiotów wykorzystywanych w *praniu* informacji (umieszczenie - ang. *placment*). Konta w mediach społecznościowych lub strony internetowe muszą być odpowiednio uwiarygodnione. W przypadku trolli jedną z metod jest ich wcześniejsze założenie i *hodowanie* z zamiarem wykorzystania w kampanii dezinformacyjnej w przyszłości. Szczególnie istotne w tym kontekście jest nadanie im pozorów normalnego użytkowania, np. umieszczania fikcyjnych zdjęć z rodziną, dodaniu znajomych itd. Duża ilość kont umożliwia multiplikację kanałów, którymi przekazywana jest dezinformacja, co utrudnia dotarcie pierwotnego źródła (lub źródeł) oraz daje pozory popularności danej tezy w mediach społecznościowych;
2. *pranie* informacji (maskowanie - ang. *layering*). Poprzez wykorzystanie różnych technik oraz podmiotów wykorzystywanych w rozpowszechnianiu dezinformacji nadawana jest jej wiarygodność i zwiększa się jej zasięg. Sieć kont założonych w etapie pierwszym nie tylko rozprzestrzenia określone treści (tzw. twittach, postach, komentarzach itd.), ale również uwiarygodniają je i zwiększa je zasięg poprzez wykorzystanie algorytmów serwisów społecznościowych (służą do tego lajki, *udostępnienia*, *subskrypcje* itd.). Do *wyprania* informacji wykorzystuje się pozornie obiektywne i niepozostające w związku ze źródłem (lub źródłami) konta, które w istocie

⁵²⁰ Szerzej na temat koncepcji zob.: S. M. Korta, *Fake news, conspiracy theories, and lies: an information laundering model for homeland security*, <https://www.hsdl.org/?view&did=811312> (dostęp: 25.04.2021); A. Klein, *Slipping racism into mainstream: a theory of information laundering*, „Communication Theory”, nr 22, rok 2012.

⁵²¹ K. Meleshevich, B. Schafer, *Online Information Laundering: The Role of Social Media*, „Policy Brief”, nr 2, rok 2018, ss. 2-5; *Exploring the Information-Laundering Ecosystem: The Russian Case*, <https://www.csis.org/analysis/exploring-information-laundering-ecosystem-russian-case> (dostęp: 25.04.2021).

pełnią funkcje pośredników. Inną techniką jest dystrybucja dezinformacji przez wielką liczbę kanałów, co pozwala na jej zdystansowanie od pierwotnego źródła. Warto zaznaczyć, że wśród kont-rezonatorów mogą znaleźć się nieświadomi użytkownicy. Mogą to być osoby przesiąknięte daną narracją (np. zwolennicy teorii spiskowych lub osoby o poglądach zgodnych z rosyjską linią propagandową) lub użytkownicy mediów społecznościowych, którzy z innych powodów przypadkowo rozprzestrzeniły daną wiadomość.

3. wprowadzenie *wypranej* informacji do docelowego obiegu (legitymizacja – ang. *integration*). Na tym etapie informacja zostaje zaadaptowana w dyskursie publicznym przez wiarygodne ośrodki opinii publicznej lub zostaje szeroko rozpowszechniana przez prawdziwych użytkowników mediów społecznościowych.

Wykorzystanie koncepcji trójstopniowego podziału środków aktywnych w omówieniu zagadnienia rosyjskiej walki informacyjnej w cyberprzestrzeni ilustruje złożoność zjawiska polegająca na wykorzystaniu w tych przedsięwzięciach zróżnicowanych aktorów – mediów państwowych, niszowych stron internetowych, trolli, botów oraz hakerów. Wyżej omówione zjawisko *prania* informacji, przybliży z kolei jak w istocie przebiegają procesy zachodzące między różnymi segmentami środków aktywnych (tj. białymi, szarymi oraz czarnymi).

Perspektywę poruszanej w tym miejscu problematyki poszerza Michał Wojnowski, który wskazuje, że spojrzenie rosyjskich analityków na działania psychospołeczne w cyberprzestrzeni (określanej operacjami informacyjno-psychologicznymi) rozróżnia trzy rodzaje operacji: eksplozję informacyjną, falę informacyjną oraz operację wpływu. Podstawowymi kryteriami zróżnicowania są stopień złożoności działań, zakładane cele oraz czasowa perspektywa ich realizacji. Eksplozja informacyjna ma charakter intensywnego oraz krótkotrwałego kolportowania określonych treści, natomiast w przypadku fali informacyjnej operacja ma charakter dłuższego oraz sekwencyjnego procesu, w którym intensywność kolportowania narracji narasta stopniowo. Cele eksplozji oraz fali informacyjnej mają przede wszystkim charakter krótko- i średnioterminowy. Mogą być np. obliczone na uderzenie w konkurenta politycznego ujawnionymi materiałami kompromitującymi lub zorganizowanej kampanii dezinformacyjnej *fake newsów*. Operacje wpływu są natomiast typowymi działaniami o charakterze strategicznym, obliczonymi na długotrwałe oddziaływanie na grupy społeczne, ośrodki decyzyjne lub całe państwa. Należy podkreślić, że w tym segmencie działań Rosjanie uwzględniają również przedsięwzięcia o charakterze pozytywnym, tj. budowanie własnej atrakcyjności państwa, czyli oddziaływanie w ramach miękkiej siły oraz dyplomacji publicznej. W rosyjskim dyskursie eksperckim zakłada się jednak również występowanie operacji wpływu

o charakterze destrukcyjnym. Są one obliczone na podkopywanie podstaw ustrojowych państw, ich destabilizację życia społecznego lub gospodarki oraz tworzenie podstaw do dokonywania przewrotów⁵²². Przykłady wykorzystania trollingu w rosyjskich operacjach informacyjno-psychologicznych zostaną omówione w kolejnej części niniejszego rozdziału.

Tabela 18. Rosyjskie operacje informacyjne w cyberprzestrzeni. Podział według Michała Wojnowskiego dokonany na podstawie przeglądu literatury rosyjskojęzycznej

RODZAJ	ZAŁOŻENIE I PRZEBIEG	CELE	CECHY
eksplozja informacyjna	<i>pomnażanie jednej lub wielu informacji w jak najkrótszym czasie przez jak najwięcej kanałów komunikacyjnych</i>	- wywołanie silnej reakcji emocjonalnej wśród określonej grupy odbiorców; - spowodowanie działań władz korzystnych z punktu widzenia agresora	- gwałtowność; - wielokanałowość; - intensywność; - koordynacja działań; - ukierunkowanie na cel krótkoterminowy
fala informacyjna	<i>opiera się (...) na lawinowym rozpowszechnianiu informacji. Ulegają one następnie dalszemu rozprzestrzenianiu, modyfikacji, deformacji i różnej interpretacji, co odbywa się już bez konieczności udziału osób sterujących przekazem</i>	- doprowadzenie do długotrwałego i stopniowego wzrostu intensywności rozpowszechniania pożądanых informacji	- inicjatywność działań; - mniejszy stopień koordynacji i zaangażowania podmiotów sterujących przekazem lub jego brak w późniejszym etapie operacji. - ukierunkowanie na cel długoterminowy
konstruktywna operacja wpływu	<i>korzysta się z atrakcyjności własnego państwa oraz prawdziwych lub wirtualnych obrazów kultury, mody, religii, wartości moralnych itp. w celu ich stopniowego wprowadzenia do masowej świadomości społeczeństw</i>	- zastąpienie obrazu świata w świadomości grup docelowych wyobrażeniem alternatywnym, korzystnym dla manipulatora	- oddziaływanie długoterminowe - efekty można zaobserwować dopiero po upływie dłuższego czasu

⁵²² A.A. Максимов, Чистые и грязные технологии выборов в России, Москва 1999, s. 182 – 184; С.П. Расторгуев, М.П. Литвиненко, Информационные операции в сети Интернет, Москва 2014, s. 15–17; А.В. Борхсениус, Операции информационной войны. Новая классификация, „Информационные войны” 2016, nr 3, s. 3–6. [za:] M. Wojnowski, Wybory prezydenckie jako narzędzie destabilizacji państw w teorii i praktyce rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XX i XXI w., „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 21, rok 2019, ss. 20-25.

destruktywna operacja wpływu	<i>stopniowa destabilizacja państwa lub niekonstytucyjna zmiana władzy, czyli spowodowanie nieodwracalnych szkód w publicznym porządku państwa przez zastosowanie środków propagandy wywrotowej o charakterze ideologicznym i politycznym oraz tworzenie, finansowanie i kierowanie działalnością różnego rodzaju organizacji i nielegalnych grup opozycyjnych.</i>		
---	---	--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Wojnowski, *Wybory prezydenckie jako narzędzie destabilizacji państw w teorii i praktyce rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XX i XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 21, rok 2019, ss. 20-25.

Przyjmując zatem powyższą – zarówno zachodnią, jak i rosyjską – perspektywę, należy stwierdzić, że pod względem koncepcyjnym rosyjskie działania w mediach społecznościowych, w tym również trolling nie powinny być traktowane jako odrębny segment działań rosyjskiej walki informacyjnej. Stanowią integralny element opisanego w rozdziale trzecim systemu środków wykorzystywanych w procesie oddziaływania psychospołecznego, z tym, że są determinowane współczesnymi uwarunkowaniami cyberprzestrzeni, a w szczególności specyfiką mediów społecznościowych, nowoczesnych technologii oraz społeczeństwa informacyjnego (i sieciowego). W opinii Breta Schafera, amerykańskiego eksperta ds. mediów społecznościowych, cechy obiegu informacji w Internecie sprawiają, że współczesne operacje informacyjno-psychologiczne charakteryzuje niski koszt ich przeprowadzenia, łatwość w rozprzestrzenianiu treści wynikająca z możliwości omijania nadawców oraz potencjał automatyzacji tego procesu (np. poprzez botting). Istotne jest również, że użytkownicy mediów społecznościowych poprzez swoją aktywność ułatwiają odczytanie ich profilu osobowościowego, w tym m.in.: przekonań religijnych, ideologicznych oraz politycznych. To z kolei ułatwia podmiotowi prowadzącemu działania informacyjno-psychologiczne identyfikację szerszych zbiorowości społecznych skupiających takie osoby i dotarcie

z odpowiednio sprofilowanym przekazem. Kluczowe znaczenie mają też szerokie możliwości anonimizacji prawdziwej tożsamości, które wpływają na maskowanie działań⁵²³.

Instrumenty walki informacyjnej wykorzystywane przez Federację Rosyjską w świecie rzeczywistym są odwzorowane oraz stosowane przez to państwo na dużą skalę w cyberprzestrzeni. Schafer w ramach egzemplifikacji tego problemu posługuje się klasyfikacją kont w mediach społecznościowych według wyżej przywołanego trójstopniowego podziału środków aktywnych:

- na poziomie białym taką funkcję spełniają profile w mediach społecznościowych rosyjskich instytucji państwowych (np. MSZ FR) oraz mediów (głównie Sputnik oraz Russia Today, obecnie RPTLY).
- na poziomie szarym są to konta, w przypadku których nie wykorzystano technik kradzieży lub tworzenia nieprawdziwej tożsamości, jednocześnie jednak nie ujawniają one rzeczywistych osób, które nimi zarządzają (są to np. Fanpage szerzące teorie spiskowe lub profile pełniące funkcję fikcyjnych agregatorów newsów).
- konta funkcjonujące w obszarze czarnych środków aktywnych wykorzystują zróżnicowane formy maskowania rzeczywistej lub tworzenia fikcyjnej tożsamości osób nimi sterującymi i z założenia nie wykazują powiązań z Rosją (są to np. profile kreujące fikcyjne osoby lub ośrodki opinii publicznej)⁵²⁴.

Konkludując rozważania podejmowane w niniejszej części pracy, autor proponuje, aby rosyjski trolling internetowy rozumieć jako zjawisko wykorzystywania cech nowych mediów, w tym możliwości anonimizacji tożsamości użytkowników i sieci społecznych, w celu intencjonalnego dystrybuowania narracji zgodnej z taktycznymi, operacyjnymi oraz strategicznymi celami rosyjskiej walki informacyjnej. Trolling w takim ujęciu jest zatem pośrednim narzędziem walki informacyjnej, pełni w niej określoną funkcję, którą jest zorganizowane kolportowanie treści wpisujących się w założenia działań informacyjnych. Ponadto rosyjski trolling ma charakter agitacyjny i propagandowy, więc od nieświadomego

⁵²³ Bret Schafer w raporcie pt. *A view from the digital trenches*, opracowanym w ramach projektu realizowanego przez Fundację Marshalla badającego zjawisko rosyjskiej walki informacyjnej dokonał również porównania dwóch operacji informacyjnych, z którego wynika że obecnie okres skutecznie przeprowadzonej dezinformacji może wynosić około miesiąca, przy czym w okresie zimnej wojny czas ten był znacznie dłuższy i mógł trwać nawet kilka lat – zob. B. Schafer, *A view from the Digital Trenches – Lessons from Year One of Hamilton 68, securingdemocracy.gmfus.org/a-view-from-the-digital-trenches-lessons-from-year-one-of-hamilton-68/*, s. 9-11 (dostęp: 18.04.2020).

⁵²⁴ Tamże, s. 12-13.

przekazywania informacji różni go intencjonalność działania, a od jawnej części działalności rosyjskiego aparatu propagandowego w Internecie – utrudnienie identyfikacji źródła.

4.3. Instytucjonalne podstawy wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą

4.3.1. Trolling z terytorium Federacji Rosyjskiej

Stan wiedzy na temat zjawiska nie pozwala na enumeratywne wymienienie podmiotów wykorzystywanych przez Rosjan do trollingu. Jest jednak wystarczający do stwierdzenia, że tworzą one aparat zróżnicowany instytucjonalnie i stosunkowo dobrze przygotowany pod względem metodyczno-wykonawczym. Według informacji opublikowanych przez portal Facebook część z zablokowanych kont wykorzystanych do trollingu wobec państw bałtyckich, Azji Centralnej, Kaukazu oraz Europy Środkowo-Wschodniej, było powiązane z pracownikami agencji prasowej Sputnik (nie były to konta oficjalne – powiązania próbowano zamaskować)⁵²⁵. Ponadto według Facebooka w trolling jest bezpośrednio zaangażowany rosyjski wywiad wojskowy⁵²⁶. Do tej pory najszerzej opisanym podmiotem prowadzącym omawiany typ działań jest Internet Research Agency (IRA), związana z rosyjskim oligarchą Jewgienijem Prigożnem.

Działalność IRA jest przykładem wewnątrz krajowych źródeł rosyjskiego trollingu wymierzonego w inne państwa oraz swoistego instytucjonalnego *outsourcingu* oddającego specyfikę współczesnej rosyjskiej wojny informacyjnej. Pierwsze wzmianki na temat podmiotu pojawiły się w rosyjskiej prasie jesienią 2013 r. w odniesieniu do działalności tzw. *farmy trolli* z Olgino pod Sankt Petersburgiem, która zajmowała się promowaniem w rosyjskich mediach społecznościowych określonych wątków z tematyki polityczno-społecznej (np. antyamerykańskich oraz antyopozycyjnych)⁵²⁷. Z materiałów śledztwa dotyczącego rosyjskiej ingerencji w amerykański proces wyborczy wynika, że IRA działała poprzez większą ilość podmiotów⁵²⁸ oraz zatrudniała setki pracowników dysponując rocznym budżetem kilku

⁵²⁵ *Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Russia*, <https://about.fb.com/news/2019/01/removing-cib-from-russia/>, (dostęp: 18.04.2020).

⁵²⁶ *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia, Iran, Vietnam and Myanmar*, <https://about.fb.com/news/2020/02/removing-coordinated-inauthentic-behavior/>, (dostęp: 18.04.2020).

⁵²⁷ A. Garmajalowa, *Где живут тролли. И кто их кормит*, <http://www.novayagazeta.ru/politics/59889.html> [za:] E. Labzina, *Rewriting knowledge: Russian Political Astroturfing as an Ideological Manifestation of the National Role Conceptions*, materiał roboczy, https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.wustl.edu/dist/c/549/files/2017/12/labzina_2017-17fmc4i.pdf (dostęp: 20-04-2020).

⁵²⁸ M.in. *Internet Research LLC, MediaSinez LLC, GlavSet LLC, MixInfo LLC, Azimut LLC, NovInfo LLC, Levski News LLC., Economy Today LLC, Natonial News LLC, Federal News Agency LLC, International News Agency - LLC – AO 91 (Rev. I 1/1 I) Criminal Complaint*. United States District Court for the Eastern Discrit of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>, (dostęp: 20-04-2020)s. 5.

milionów dolarów⁵²⁹. IRA była częścią większego przedsięwzięcia o nazwie *Projekt Lakhta*, którego podstawowym jej celem było prowadzenie operacji wpływu (w tym ingerowania w procesy wyborcze) wobec obywateli Federacji Rosyjskiej, jak i w wielu innych państwach (m.in. Stanów Zjednoczonych, państw członkowskich Unii Europejskiej oraz Ukrainy). Źródłem finansowania *Projektu Lakhta* był podmiot kontrolowany przez Jewgienija Prigożina - oligarchę związanego z Władimirem Putinem⁵³⁰.

Z opublikowanych materiałów amerykańskiego Departamentu Sprawiedliwości wynika, że co najmniej od 2014 r. IRA była organizacyjnie i merytorycznie przygotowywana do udziału w operacji wpływu w amerykański proces wyborczy⁵³¹. Z lektury aktu oskarżenia amerykańskich organów ścigania wobec osób zaangażowanych w operację wynika, że realizowały one szereg zróżnicowanych zadań z zakresu: IT, marketingu internetowego oraz przygotowania i dystrybucji treści⁵³².

Tabela 19. Rola oraz zadania pracowników IRA zaangażowanych w ingerencję w wybory w Stanach Zjednoczonych w 2016 r.

L.p.	Imię i nazwisko	Stanowisko (stanowiska)	Rola (zadania)
1.	Mikhail Ivanovic Bystrov	Dyrektor Generalny IRA	- zarządzanie IRA - kontakty z Prigożinem
2.	Mikhail Leonidevich Burchik	Dyrektor Wykonawczy IRA	- zarządzanie (planowanie) operacyjne, logistyczne i kadrowe - kontakty z Prigożinem
3.	Aleksandra Yuryevna Krylova	Dyrektor (trzecia osoba w hierarchii IRA)	- w 2014 r. odbyła podróż do USA w celu zebrania informacji o działaniach IRA

⁵²⁹ Akt oskarżenia Departamentu Stany U.S.A wobec rosyjskich obywateli oraz podmiotów zaangażowanych w ingerencję w amerykańskie wewnętrzne procesy polityczne - 18 U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A, United States District Court for the District of Columbia <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1035562/download>, s. 5 (dostęp: 20-04-2020).

⁵³⁰ LLC – AO 91 (Rev. I 1/1 I)…, dz. cyt., s. 4. Podmiot nosi nazwę Concord Managment and Consulting LLC and Concord Catering.

⁵³¹ R. S. Muller, *Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election*, U.S. Department of Justice, Washington 2019, s. 19; Za operacje ukierunkowane w Stany Zjednoczone był odpowiedzialna struktura roboczo nazywana *Translator project* - U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A..., dz.cyt. s. 6.

⁵³² Warto zauważyć, że struktura organizacyjna firmy była podzielona na następujące departamenty: graficzny, analizy danych, optymalizacji wyszukiwania (ang. *Search Engine Optimization* – SEO) oraz technologii informatycznych, dział odpowiedzialny za tworzenie infrastruktury cyfrowej oraz dział finansowy – U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A..., dz.cyt. s. 5.

4.	Sergey Pavlovich Polozov	menadżer departamentu IT IRA	- nadzór nad zakupem w Stanach Zjednoczonych serwerów oraz innej infrastruktury maskującej działalność IRA
5.	Anna Vladislavovna Bogacheva	Pracownik jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- praca w projekcie tłumaczeń (<i>translator project</i>) - nadzór nad projektem grupą analizującej dane - podróżowała do Stanów Zjednoczonych w związku z działaniami IRA
6.	Maria Anatolyevna Bovda	m.in. Szef jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- brak informacji o wykonywanych zadaniach
7.	Robert Sergeyevich Bovda	m.in. Zastępca szefa jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- brak informacji o wykonywanych zadaniach - podejmował próbę podróży do Stanów Zjednoczonych w związku z działaniami w IRA (nie otrzymał wizy)
8.	Dzheykhun Nasimi Ogly Aslanov	kolejny Szef jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- nadzorował wiele operacji wpływu na wybory w Stanach Zjednoczonych w 2016 r.
9.	Vadim Vladimirovich Podkopaev	analityk jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- prowadzenie badań dotyczących stanów zjednoczonych - tworzenie treści rozprzestrzenianych w mediach społecznościowych
10.	Gleb Igorevich Vasilchenko	m.in. był szefem dwóch zespołów skupionych na ingerencji w amerykański system polityczny (w tym w wybory prezydenckie w 2016 r.)	- publikowanie treści w mediach społecznościowych oraz ich monitorowanie oraz uaktualnianie
11.	Irina Viktorovna Kaverzina	Pracownik jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- publikowanie treści w mediach społecznościowych oraz ich monitorowanie oraz uaktualnianie
12.	Vladimir Venkov	Pracownik jednostki organizacyjnej IRA odpowiedzialnej za operacje w Stanach Zjednoczonych	- publikowanie treści w mediach społecznościowych oraz ich monitorowanie oraz uaktualnianie

13.	Elena Alekseevna Khusaynova	Główna Księgowa Projektu Lakhta	- zarządzanie budżetem <i>Projektu Lakhta</i> ⁵³³ .
-----	-----------------------------------	------------------------------------	--

Źródło: 18 U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A, United States District Court for the District of Columbia <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1035562/download>, s. 5 (dostęp: 20-04-2020); AO 91 (Rev. I 1/1 I) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern District of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>.

Warto zauważyć, że w związku z realizacją operacji niektórzy z pracowników IRA pod fałszywą tożsamością podróżowali do Stanów Zjednoczonych. W publicznie dostępnych materiałach procesowych amerykańskich organów ścigania zawarto informację, że celem tych podróży było gromadzenie danych wywiadowczych związanych z prowadzoną operacją wpływu⁵³⁴. W czasie pobytu na terytorium USA pracownicy IRA, podszywając się pod obywateli USA, kontaktowali się z lokalnymi działaczami społecznymi i politycznymi. Wiedza pozyskana tą drogą została wykorzystana do sprofilowania kierunków działań informacyjno-psychologicznych IRA wymierzonych amerykańskich obywateli⁵³⁵.

4.3.2. Trolling prowadzony z terytorium innych państw

Przykładów przenoszenia struktur odpowiedzialnych za trolling poza granice Rosji jest więcej. Z doniesień prasowych oraz dotychczas przeprowadzonych badań wynika, że rosyjski trolling internetowy jest prowadzony również z terytorium innych państw. Trolling poza granicami FR opiera się zarówno na lokalnie działających grupach (tzw. *farmach trolli*), jak i pojedynczych agitatorach.

⁵³³ Wydatki obejmowały wydatki związane z operacjami w mediach społecznościowych, kampanii reklamowych (ang. *advertising campaigns*), tzw. zawartość stron (ang. *web content*), płace, podróże, wynajem oraz wyposażenie biura.

⁵³⁴ W oryginale: *Defendants and their co-conspirators also traveled, and attempted to travel, to the United States under false pretenses in order to collect intelligence for their interference operations* - Źródło: U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A..., dz.cyt. s. 12.

⁵³⁵ Chodziło o skupienie się na tzw. *stanach niezdecydowanych* (ang. *purple states*), w których Demokraci i Republikanie mają zbliżoną popularność – *In order to collect additional intelligence, Defendants and their co-conspirators posed as U.S. persons and contacted U.S. political and social activists. For example, starting in or around June 2016, Defendants and their co-conspirators, posing online as U.S. persons, communicated with a real U.S. person affiliated with a Texas-based grassroots organization. During the exchange, Defendants and their co-conspirators learned from the real U.S. person that they should focus their activities on <<purple states like Colorado, Virginia & Florida.>> After that exchange, Defendants and their co-conspirators commonly referred to targeting „purple states” in directing their efforts* - U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A..., dz. cyt. s. 12.

W kontekście działania farm trolli należy zaznaczyć, że w 2020 r. portal Facebook poinformował o likwidacji kilkudziesięciu kont prowadzonych przez obywateli Ghany oraz Nigerii, które realizowały zadania na rzecz Rosji. Ich działania w szczególności były wymierzone w Stany Zjednoczone. Analiza portalu wykazała podobieństwo zablokowanej sieci do aktywności kont zidentyfikowanych jako trolle IRA, które zostały zablokowane przez FB w 2018 r.⁵³⁶. Według CNN farmami kierowała osoba z Republiki Południowej Afryki mieszkająca w Rosji. W wywiadzie z amerykańskimi mediami niektórzy pracownicy farmy deklarowali, iż nie mieli świadomości, że ich praca jest elementem rosyjskiego trollingu⁵³⁷.

Warto zauważyć, że część komunikatów publikowanych na stronie internetowej Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU) dotyczyła działalności osób tworzących fikcyjne konta w mediach społecznościowych. Konta wykorzystywano do podżegania ludności ukraińskiej do zamieszek, dystrybucji treści mającej wywołać strach lub panikę oraz prowadzenia ataków informacyjnych na konta społecznościowe ukraińskich urzędników wysokiego szczebla. Proceder opierał się na działających na terenie kilku miast Ukrainy *farmach bottów*, w których znajdował się sprzęt techniczny umożliwiający anonimizację organizatorów oraz wykonawców tych działań. Nie sprecyzowano instytucji ani podmiotu organizującego *farmy*, jednak poinformowano, że w ich zakładanie zaangażowane były osoby narodowości rosyjskiej oraz zamieszkujące kontrolowane przez FR terytoria obwodów ługańskiego oraz donieckiego⁵³⁸. W kwietniu 2020 r. podano natomiast do informacji publicznej rozpoznanie w Kijowie oraz Dnietropietrowsku działalności dwóch związanych z Rosją *farm botów* rozprzestrzeniających dezinformację w związku z epidemią koronawirusa na Ukrainie⁵³⁹.

Interesujące wydają się również ujawnione przez SBU przykłady antypaństwowych działań agitatorów. Zidentyfikowane działania były najczęściej prowadzone we wschodnich oraz południowych obwodach Ukrainy (m.in. w Odessie, Zaporozżu oraz Czersonie) i miały

⁵³⁶ *Removing coordinated inauthentic behavior from Russia*, <https://about.fb.com/news/2020/03/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia/>, (dostęp: 21.04.2020).

⁵³⁷ *Russian election meddling is black – via Ghana and Nigeria – and in your feeds*, <https://edition.cnn.com/2020/03/12/world/russia-ghana-troll-farms-2020-ward/index.html>, (dostęp: 21.04.2020).

⁵³⁸ „Farmy” były wyposażone w ukraińskie i zagraniczne karty SIM, routery, modemy i bramki GSM. Stworzona infrastruktura była wykorzystywana do zgłaszania fałszywych alarmów bombowych na infrastrukturę krytyczną, centra handlowe, stacje metra oraz stacje autobusowe, a także innych nielegalnych działań. Szerzej na ten temat zob. - *SBU blocks activity of a powerful “botfarm”, providing services for Russia and militants*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6819#.4SQ1SsHE.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU blocks activities of extensive network of „botofarms”, supported through Russian online services*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7140#.73NjoTOW.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU blocks operation of „botfarm”, organized by Russia’s nationals in Kyiv*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7054#.ryd5slh.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

⁵³⁹ *SBU uncovers “botofarm”, engaged in spreading COVID-19 fakes and appeals to overthrow of constitutional order (video)*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7401#.L1rVC2Ga.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

charakter propagandy wojennej oraz podżegania nastrojów separatystycznych. Według SBU część z tych osób współpracowała z rosyjskimi służbami specjalnymi lub organami bezpieczeństwa tak zwanych Donieckiej Republiki Ludowej oraz Ługańskiej Republiki Ludowej⁵⁴⁰. W czasie pandemii koronawirusa SBU zidentyfikowała natomiast osoby oraz ośrodki dystrybuujące *fake newsy*. Część oceniono jako działające na zlecenie Rosjan⁵⁴¹.

W obszernym materiale Royal United Services Institute pt. *The Surkov Leaks The Inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*, analizującym korespondencję elektroniczną Vladislava Surkova, opisano przykład prorosyjskiego aktywisty Antona Davidchenko prowadzącego tego rodzaju działania w 2014 r. na Ukrainie. Jego wywrotowa aktywność polegała na koordynowaniu akcji ulicznych wymierzonych przeciwko władzom Ukrainy oraz identyfikowaniu potencjalnych liderów przyszłych działań separatystycznych. Davidchenko rozprzestrzeniał również memy, a także prowadził trolling w mediach społecznościowych oraz dystrybuował dezinformację⁵⁴².

Należy zatem zauważyć, że w realizacji założeń walki informacyjnej trolling jest stosowany przez różne podmioty związane z państwem rosyjskim. Obecnie najszerszą wiedzę posiadamy na temat dyspozycyjnej wobec władz Internet Research Agency, wyspecjalizowanej w trollingu. Trolling jako zjawisko jest jednak powszechniejsze – według portalu Facebook takie działania są prowadzone przez rosyjskich dziennikarzy za granicą oraz służby specjalne (wywiad wojskowy). Należy również zwrócić uwagę, że trolling może mieć formułę mniej wyrafinowaną pod względem organizacyjnym, tj. agitacji politycznej prowadzonej przez pojedynczych aktywistów w mediach społecznościowych.

⁵⁴⁰ Od grudnia 2019 do kwietnia 2020 r. SBU poinformowała o kilku tego typu przypadkach, szerzej zob.: *Dnipro region: SBU blocks activity of anti-Ukrainian Internet agitators*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6865#.ZFbCnIbw.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU CI Department uncovers anti-Ukrainian Internet-agitator in Odesa*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6791#.8ASpGYnW.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *Zaporizhzhya: SBU blocks activity of anti-Ukrainian Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6816#.S5rRppxM.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU uncovers anti-Ukrainian Internet-agitator in Odesa*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6851#.VnzMNkCg.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *Dnipropetrovsk region: SBU uncovers separatist Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7131#.SLavXzoG.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *SBU discloses propagandists of separatism in several regions of Ukraine*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7198#.ov7BDGib.dpbs> (dostęp: 17-04-2020); *Odesa region: SBU exposes separatist Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7374#.ZHbdaZCd.dpbs> (dostęp: 17-04-2020);

⁵⁴¹ *SBU exposes 207 agitprops spreading COVID-19 fakes*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7474#.L5M4vyL3.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

⁵⁴² A. Shandra, R. Seely, *The Surkov leaks. The inner workings of Russia's hybrid war in Ukraine*, Royal United States Institute, <https://rusi.org/publication/occasional-papers/surkov-leaks-inner-workings-russias-hybrid-war-ukraine>, s. 21, (dostęp: 17.04.2020)

4.4. Przykłady wykorzystania trollingu w rosyjskiej walce informacyjnej za granicą

4.4.1. Kierunki oddziaływania

Z informacji opublikowanych przez portale społecznościowe Facebook i Twitter wynika, że rosyjski trolling jest zjawiskiem o zasięgu globalnym. Według sprawozdań FB Rosja należy do najbardziej aktywnych państw wykorzystujących przestrzeń informacyjną portalu do oddziaływania psychospołecznego w celu realizacji celów polityki zagranicznej. Zidentyfikowane trolle były wykorzystywane w działaniach skierowanych wobec państw afrykańskich, europejskich, a także azjatyckich oraz Stanów Zjednoczonych. Ich celem było podważanie sojuszy międzynarodowych, destabilizacja wewnętrzna oraz kształtowanie opinii zgodnie z linią propagandową Kremla. Kierunki oraz specyfika oddziaływania kont zidentyfikowanych jako rosyjskie trolle przedstawia poniższa tabela.

Tabela 20. Doniesienia FB dotyczące identyfikacji i zamknięcia kont (profile, fanpage i grupy) wykorzystywanych do rosyjskiego trollingu w latach 2019-2020 r.

Data zamknięcia	Ilość kont	Państwa	Cel/specyfika działalności
styczeń 2019	364	Rumunia, Litwa, Estonia, Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Tadżykistan, Uzbekistan, Kazachstan, Mołdowa, Rosja i Kirgistan	Facebook zidentyfikował powiązania niektórych kont z pracownikami Sputnika. Konta dystrybuowały treści zorientowane antynatowsko, dotyczące tematyki antykorupcyjnej oraz związanej z ruchami protestacyjnymi.
styczeń 2019	107 ⁵⁴³	Ukraina	Konta dystrybuowały zróżnicowane tematycznie informacje: od pogody przez kwestie związane ze warunkami zdrowotnymi w szkołach, po problematykę z protestami społecznymi oraz NATO.
marzec 2020	118 ⁵⁴⁴	Ukraina i państwa sąsiednie	Konta dystrybuowały treści języku rosyjskim, ukraińskim oraz angielskim. Poruszana tematyka dotyczyła wiadomości regionalnych oraz dotyczących życia politycznego Ukrainy, a także m.in. rosyjskiego zaangażowania w Syrii oraz zestrzelenia samolotu malezyjskich linii lotniczych w 2014 r.

⁵⁴³ Dodatkowo 41 kont na portalu Instagram.

⁵⁴⁴ Dodatkowo 4 konta na portalu Instagram.

kwiecień 2020	95 ⁵⁴⁵	Madagaskar, Republika Środkowej Afryki, Mozambik, Demokratyczna Republika Kongo, Wyrzeże Kości Słoniowej, Kamerun, Sudan	Fanpage'ami oraz grupami zarządzały oraz publikowały na nich treści osoby z Mozambiku, Madagaskaru oraz Sudanu. Wśród tematów poruszanych przez konta aktywne w sudańskiej przestrzeni informacyjnej znalazły się: - wydarzenia i wiadomości krajowe oraz regionalne (tj. dotyczące Afryki Subsaharyjskiej); - relacje sudańsko-rosyjskie; - rosyjskiej polityki zagranicznej; - muzułmanów w Rosji.
kwiecień 2020	118 ⁵⁴⁶	Stany Zjednoczone	Konta były prowadzone z terytorium Ghany oraz Nigerii. Działalność była w fazie początkowej i nie przeszła jeszcze w wymiar oddziaływania politycznego, ponieważ skupiała się na budowaniu audytorium przyszłych działań. Wśród szczególnie często poruszanych tematów pozostawały kwestie społeczne (np. dotyczące osób czarnoskórych, LGBT oraz brutalności policji), jak i o charakterze neutralnym, jednak wpływających na zasięg postów (np. plotki lub wydarzenia związane z celebrytami).

źródło: *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia, Iran, Vietnam and Myanmar*, www.about.fb.com/news/2020/02/removing-coordinated-inauthentic-behavior/, (dostęp: 01.04.2020); *Removing More Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2019/10/removing-more-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia, (dostęp: 01.04.2020); *Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Russia*, www.about.fb.com/news/2019/01/removing-cib-from-russia/, (dostęp: 01.04.2020); *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2020/03/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia, (dostęp: 01.04.2020).

Podobnie szeroko prezentuje się aktywność rosyjskich trolli w portalu społecznościowym Twitter. Polityka serwisu polega na publikowaniu danych kont zamkniętych z powodu wykrycia aktywności wskazującej na symptomy trollingu. Dane są omawiane jedynie w ogólnym zakresie, ponieważ ich udostępnienie ma umożliwić środowisku akademickiemu oraz eksperckiemu przeprowadzenie bardziej pogłębionych badań⁵⁴⁷.

⁵⁴⁵ Dodatkowo 5 kont na portalu Instagram.

⁵⁴⁶ Dodatkowo 85 kont na portalu Instagram.

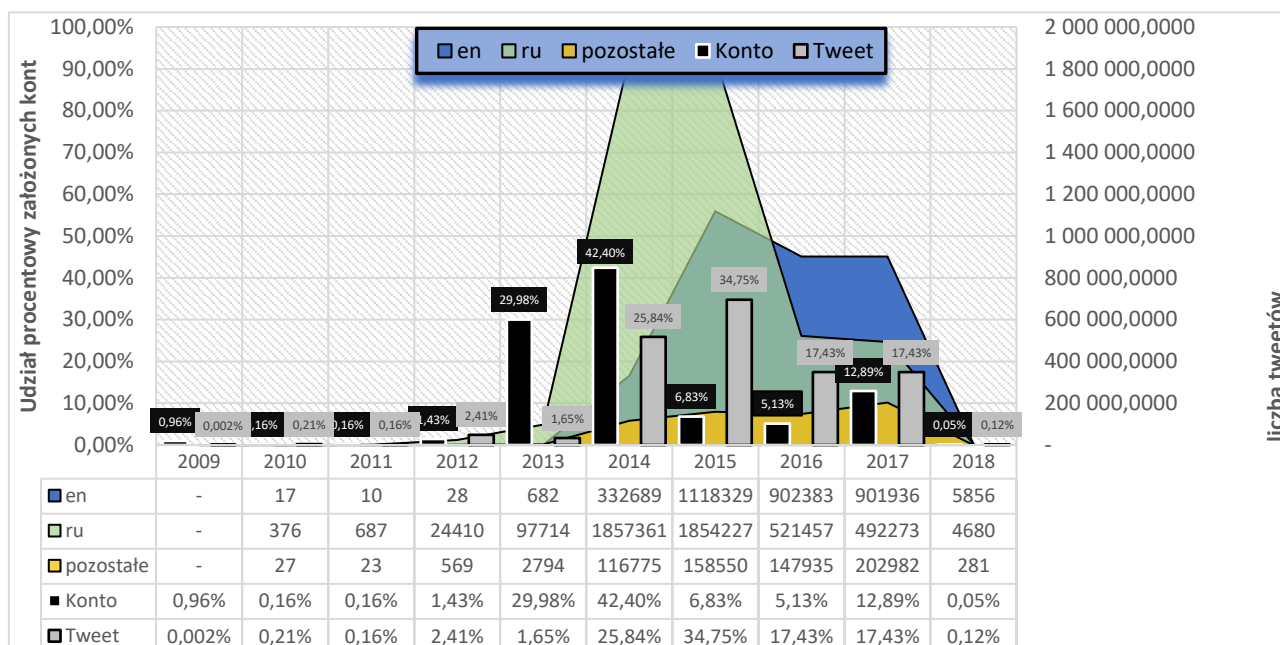
⁵⁴⁷ Portal prowadzi stosunkowo otwartą politykę pozyskiwania danych. Poprzez API użytkownik może pozyskiwać dane we własnym zakresie bezpośrednio ze strony Twittera. W przypadku badań nad rosyjskim

Z ogólnej analizy zawartości zbioru danych udostępnionego w 2018 r. wynika, że największa liczba kont powstała do 2014 r. (łącznie ponad 70% - słupki czarne na wykresie nr 1), natomiast dopiero po 2014 r. nastąpił znaczący wzrost publikacji tweetów (łącznie 93% - słupki szare na wykresie nr 2). Warto również zwrócić uwagę, że jeśli chodzi o język zakładanych kont, zdecydowanie dominuje rosyjski (łącznie 4,8 milionów tweetów), natomiast konta pozostałe czyli te, których język został zidentyfikowany jako angielski lub inny, stanowią mniej niż połowę (angielski: 3,3 mln, pozostałe języki: 0,6 mln). W tym kontekście należy podkreślić, że konta *rosyjskie* wykorzystano chronologicznie szybciej (szczyt w tweetów w latach 2014-2015) niż *angielskie* i pozostałe (największa ilość w latach 2015-2017). Omówione trendy obrazuje wykres nr 3.

W opinii autora dane liczbowe dotyczące zakładania kont oraz ich aktywności (publikacji tweetów) są przykładem oddającym specyfikę rosyjskiej walki informacyjnej. Należy bowiem zwrócić uwagę, że konta masowo tworzone w 2013 r. i 2014 r. na szerszą skalę wykorzystano dopiero w latach późniejszych, co można traktować jako wyraz strategicznego zorganizowania oraz zaplanowania działalności IRA. Istotny wydaje się również fakt, że dominujący udział w działaniach IRA mają konta założone w języku rosyjskim. Pierwszym czynnikiem warunkującym taki stan rzeczy, wydają się ograniczenia logistyczno-organizacyjne i językowe, ponieważ *trolling* prowadzony po rosyjsku pozostaje w większym zasięgu podmiotów kontrolowanych przez FR niż tego rodzaju działalność prowadzona w innych językach. Kluczowe są również przyczyny natury politycznej. Jak wskazano w pierwszej części niniejszego rozdziału, czynniki wewnętrzne w sposób zasadniczy determinują istotę rosyjskiego trollingu jako narzędzia walki informacyjnej. Naturalne wydaje się zatem, że podmioty kontrolowane przez Kreml rozwijały w pierwszej kolejności zdolności umożliwiające oddziaływanie w rosyjskojęzycznej przestrzeni informacyjnej. W tym kontekście warto również wziąć pod uwagę również aspekt geopolityczny. Jak wskazuje cytowany wyżej Gołąbek, rosyjskojęzyczny Internet dla państwa rosyjskiego jest cybernetycznym przedłużeniem jego terytorialnej strefy wpływów. Z tej perspektywy trolling rosyjskojęzyczny posiada zatem duży potencjał jako instrument oddziaływania psychologiczno-społecznego w przestrzeni postradzieckiej oraz wobec diaspory rosyjskojęzycznej rozsianej na innych terenach globu.

trollingiem badacze wykorzystali taką możliwość w pozyskaniu danych 2,5 tysiąca kont, które zostały opublikowane przez Kongres USA jako zaangażowane w wybory w 2016 r. W późniejszym czasie dane te zostały uzupełnione bezpośrednio przez TT.

Wykres 3. Data założenia, język kont IRA oraz liczba tweetów według danych opublikowanych przez TT w 2018 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych opublikowanych przez portal społecznościowy Twitter pod adresem: https://storage.googleapis.com/twitter-election-integrity/hashed/2018_10/ira/ira_tweets_csv_hashed.zip.

Stan wiedzy Twittera o kontach wykorzystywanych przez Rosjan do trollingu jest stale uzupełniany, a od czasu publikacji pierwszego zasobu danych w 2018 r. udostępnione zostały kolejne dane kont zidentyfikowanych jako nadzorowane przez IRA⁵⁴⁸. Jak zaznaczono we wstępie niniejszej pracy badania prowadzone na podstawie danych z TT dominują jeśli chodzi o empiryczną diagnozę omawianego zjawiska. Warto jednak zwrócić uwagę, że istnieją również inne źródła wiedzy na ten temat. W tym kontekście szczególnie interesujące są badania prowadzone przez naukowców z Uniwersytetu w Princeton, którzy na podstawie przeglądu doniesień medialnych, w tym branżowych, stworzyli bazę danych zidentyfikowanych zagranicznych operacji wpływu. Przed ich omówieniem należy poczynić pewne zastrzeżenie. Doniesienia medialne mogą nieco deformować pogląd na zjawisko rosyjskiego trollingu, ponieważ taki typ źródeł ma charakter publicystyczny, a nie naukowy, co z perspektywy próby precyzyjnej diagnozy zjawiska jest kłopotliwe. Niemniej w opinii autora takie zestawienie wydaje się zatem istotne z perspektywy określenia kierunków działań Rosjan, tym bardziej, że

⁵⁴⁸ Bezpośrednie związki z Rosją wykazano w przypadku 420 nowo-opublikowanych kont. Źródło do danych kont IRA oraz użytkowników trollujących na rzecz innych podmiotów są dostępne pod adresem internetowym: <https://transparency.twitter.com/en/information-operations.html>.

uwzględniono w nim podział na cele polityczne analizowanych operacji. Problematyka została ujęta w formie poniższej tabeli.

Tabela 21. Typy oraz cele zidentyfikowanych współczesnych rosyjskich operacji wpływu na podstawie przeglądu doniesień medialnych dokonanego przez D. A. Martin oraz J.N. Shapiro z Uniwersytetu w Princeton

TYP DZIAŁAŃ	CELE
Dyskredytacja i atak	Amerykańskie instytucje, konserwatywni krytycy Trumpa, Partia Demokratyczna w wyborach prezydenckich w 2016 i wyborach średniookresowych (ang <i>midterm elections</i>) w 2018 r., Emanuel Macron w czasie wyborów we Francji w 2017 r., Hilary Clinton w czasie wyborów prezydenckich w 2016 r.; Białe Hełmy, Theresa May, operacje amerykańskie w różnych częściach świata.
Polaryzacja	Polityki amerykańskiej (np. poprzez równoczesne wspieranie ruchu Black Lives Matter ⁵⁴⁹ oraz kontrruchu White Lives Matter), a także życia politycznego w Australii, Brazylii, Kanadzie oraz w RPA.
Wsparcie	Ruchów alterprawicy w Stanach Zjednoczonych, Alternatywy dla Niemiec w wyborach federalnych w Niemczech, referendum Brexit, głosowania za niepodległością Katalonii, Donalda Trumpa w wyborach prezydenckich w 2016 r, Ruchu Pięciu Gwiazd i skrajnie prawicowej partii Liga (La Lega) we Włoszech, ruchów niepodległościowych w Katalonii i w Teksasie oraz aneksji w Federacji Rosyjskiej.
Podkopanie lub zmniejszenie wsparcia	Angela Merkel i jej decyzje polityczne, rząd białoruski, Sebastian Kurz po wyborach na prezydenta Austrii w 2017 r., rząd australijski, Barak Obama, relacje polsko-ukraińskie.
Inne cele polityczne	Krytykowanie zaangażowania Wielkiej Brytanii w konflikt w Syrii, dyskredytowanie osób tropiących rosyjską propagandę, zniekształcanie relacji między Litwą a Białorusią, wpływanie na wybory w Brazylii, wpływanie na opinie publiczną w różnej tematyce, promowanie rosyjskiej propagandy, zmniejszanie wsparcia na Ukrainie i w Europie dla ukraińskich działań w Donbasie, rozprzestrzenianie fałszywych materiałów o różnorodnej tematyce, w tym wybuchu zakładów chemicznych w Luizjanie czy wybuchu epidemii Eboli, a także strzelaninie w Atlancie w pierwszej połowie 2011 r.

źródło: D. A. Martin, J. N. Shapiro, *Trends in online foreign influence efforts*, źródło: https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/jns/files/trends_in_foreign_influence_efforts_2019jul08_0.pdf s. 10-11. (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁴⁹ Ruch przeciwko brutalności amerykańskiej policji wobec mniejszości czarnoskórej.

Źródłem informacji mediów o (potencjalnych) przykładach trollingu rosyjskiej walki informacyjnej, często są deklaratywne obserwacje ekspertów, a w niektórych przypadkach ustalenia dziennikarzy śledczych. Znaczna część informacji zawartych w ww. tabeli była jednak przedmiotem badań naukowych. Z uwagi na ograniczone ramy pracy możliwe jest omówienie jedynie subiektywnie wybranej części z nich.

Największe zainteresowanie środowiska naukowego skupiło się na działaniach Rosjan w czasie wyborów w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. W konkluzji badań przeprowadzonych na zlecenie Komisja do spraw Wywiadu Senatu Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Senate Select Committee on Intelligence*) w związku z prowadzonym śledztwem stwierdzono, że celem wieloletnich wysiłków Internet Research Agency było wykorzystanie istniejących uwarunkowań społecznych i informacyjnych w USA celem wzmocnienia istniejących zjawisk społecznych mających potencjał destabilizacyjny, przede wszystkim: trybalizmu oraz polaryzacji. Działania Rosjan były również obliczone na kształtowanie postaw Amerykanów w wielu strategicznych dla Kremla kwestiach społecznych i politycznych. Ważnym elementem tych działań było także osłabianie zaufania obywateli mediów, rządu oraz do systemu politycznego⁵⁵⁰. Działania prowadzone przez trolle miały charakter wielowymiarowy i obejmowały m.in. następujące metody postępowania:

- atakowanie sprofilowanych społeczności: celem były grupy zróżnicowane pod względem polityczno-społecznym – mniejszości narodowe i religijne, grupy konserwatystów, ruchy zwolenników dostępu do broni. Często wykorzystywanym motywem w działaniach trolli były kwestie wrażliwe kwestie społecznie (np. brutalność policji czy problematyka rasowa) oraz lokalne wydarzenia oraz protesty⁵⁵¹;
- rozwijanie aktywów: konta wykorzystywano do wchodzenia w interakcję z Internautami w celu inspirowania ich do wykonywania różnorodnych zadań w świecie rzeczywistym. Były one kierowane do wszystkich sprofilowanych grup społecznych, jednak największa ilość zadań była kierowana do mniejszości Czarnoskórych. Do zadań zaliczono m.in. prośby o udział w wiecach politycznych, wykonywania zdjęć oraz wygłaszania przemów w czasie protestów⁵⁵²;
- wieloplatformowość i sieciowość: działalność IRA była rozbudowana horyzontalnie i obejmowała różne media. Należy przy tym zaznaczyć, że tworzenie wpływowych

⁵⁵⁰ R. Diresta, K. Shaffer, B. Ruppel i in., *The tactics and tropes of the Internet Research Agency*, źródło internetowe: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=senatedocs>, s. 99, (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁵¹ Tamże, s. 34.

⁵⁵² Tamże, s. 39.

awatarów odbywało się za pośrednictwem przekazu zarówno tekstowego, jak i audiowizualnego. Do działania w określonej tematyce mogło być przeznaczonych wiele stworzonych przez IRA obiektów w mediach społecznościowych (profili, grup, fanpage'y). W ten sposób powstawały sztucznie wytworzone ekosystemy informacyjne mające na celu niejako otoczyć i przeniknąć sprofilowane społeczności będące celem IRA oraz zwiększyć zasięg (wyprać informację)⁵⁵³;

- *memetyczność*⁵⁵⁴: przekaz IRA był dystrybuowany w formie memów. Jest to charakterystyczna cecha dla propagandy, polegająca na prezentowaniu informacji w postaci obrazu, filmu lub krótkiej frazy tekstowej⁵⁵⁵;
- replikowanie oraz rozprzestrzenianie narracji: ekosystemy informacyjne oparte na kontach IRA powtarzały tę samą narrację, co dawało iluzję, że dana opinia jest powszechna⁵⁵⁶;
- pozorowanie na *agregatory newsów*: wiele kont IRA działało w sposób zautomatyzowany i zachowywało się niemal identycznie publikując linki do lokalnych wiadomości i artykułów kilkadziesiąt razy dziennie⁵⁵⁷;
- rozprzestrzenianie teorii spiskowych: teorie spiskowe były rozprzestrzeniane we wszystkich mediach, w których operowało IRA, jednak największa liczba narracji była replikowana na serwisie Twitter i wśród odbiorców o poglądach prawicowych⁵⁵⁸;
- wspieranie separatyzmu oraz ruchów niepodległościowych: w Stanach Zjednoczonych wysiłki były obliczone na ruchy separatystyczne w stanie Teksas, a także na radykalizowanie mniejszości Czarnoskórych. Konta IRA rozprzestrzeniały również treści wspierające podobne ruchy w Europie (np. hashtag *#calexit* – związany z referendum w Catalonii)⁵⁵⁹

Powyższy wachlarz technik oddziaływania potwierdzają badania prowadzone w związku z trollingiem identyfikowanym w innych państwach. Interesujący w tym kontekście jest materiał think thanku RAND Corp., w którym dokonano analizy 69 milionów tweetów

⁵⁵³ Tamże, s. 42 i 54.

⁵⁵⁴ Mem internetowy według Katarzyny Marak jest „jednostką kulturową – często filmem wideo, obrazem lub historią, która rozprzestrzenia się szybko w sieci, przekazywana przede wszystkim od osoby do osoby; jest propagacją pliku lub nawet linku poprzez pocztę elektroniczną, komunikatory internetowe, blogi lub serwisy” – K. Marak, *Mem internetowy: informacja i transformacja w sieci*, źródło internetowe: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/4734/PREPRINT%20Mem.pdf?sequence=1>, s. 2. (dostęp: 31.05.2020)

⁵⁵⁵ Tamże, s. 50.

⁵⁵⁶ Tamże, s. 62.

⁵⁵⁷ Tamże, s. 66.

⁵⁵⁸ Tamże, s. 69.

⁵⁵⁹ Tamże, s. 71.

wygenerowanych w okresie Mistrzostw Świata w Piłce Nożnej w 2018 r. w języku angielskim, francuskim oraz rosyjskim. Eksperci RAND Corp. zidentyfikowali dwie prawdopodobne⁵⁶⁰ rosyjskie kampanie informacyjne – rosyjskojęzyczną oraz prowadzoną po francusku. Kampania prowadzona w języku rosyjskim koncentrowała się na zwiększeniu aktywności prorosyjskich użytkowników Twittera i generowania przekazu zgodnego z linią narracyjną Kremla, a w szczególności budowania pozytywnego wizerunku Federacji Rosyjskiej oraz krytykowania Ukrainy i Zachodu. Tego rodzaju treści były dystrybuowane wśród fanów piłki nożnej oraz użytkowników zorientowanych proukraińsko. Kampania francuskojęzyczna polegała na próbie przeniknięcia z przekazem politycznym do neutralnych pod tym względem grup osób zainteresowanych sportem. Generowany przekaz był głównie oparty na następujących liniach narracyjnych: tematyka antyimigracyjna – z jednej strony oraz krytyka zjawiska rasizmu – z drugiej; kontestacja rządów prezydenta Macrona; wspieranie przekazu rosyjskich mediów (np. sputnik)⁵⁶¹.

W kontekście omawianej tematyki interesujące wydaje się badanie przeprowadzone w przez ośrodek NATO StratCom dotyczące cech oraz wzorców zachowania rosyjskojęzycznych użytkowników mediów społecznościowych w państwach bałtyckich ze szczególnym uwzględnieniem profili angażujących się dyskurs o charakterze ideologicznym. Przyjęta przez ekspertów NATO StratCom próba badawcza została oparta postach wygenerowanych w latach 2013-2017 na portalach Facebook (FB), Odnoklasniki (Ok) oraz VKontakte (VK) zawierających słowa-klucze charakterystyczne dla rosyjskiej narracji propagandowej⁵⁶². Głównym wnioskiem z badania jest to, że za publikację 70% postów o zabarwieniu ideologicznym odpowiada jedynie 10% użytkowników analizowanych mediów społecznościowych. Autorzy badania wyszczególnili cztery typy wzorców zachowań w grupie najbardziej aktywnych użytkowników, które w uproszczeniu można ująć w sposób następujący⁵⁶³:

⁵⁶⁰ Badanie zostało oparte na danych własnych, a nie opublikowanych przez Twitter. Autorzy nie mają pewności czy zastosowane przez nich metody (analiza leksykalna społeczności – ang. *community lexical analysis*) i techniki badawcze dają pewność co do identyfikacji rosyjskiego trollingu. W badaniu skupiono się raczej na określeniu symptomów zautomatyzowanego i intencjonalnego zachowania dużych grup użytkowników w serwisie Twitter.

⁵⁶¹ W. Marcellino, K. Marcinek, S. Pezard, M. Matthews, *Detecting Malin or Subversive Information Efforts over Social Media. Scalable Analytics for Early Warning*, Rand Corporation, Santa Monica 2020, s. 19-44.

⁵⁶² Słowa-klucze odnosiły się do różnorodnej tematyki, m.in.: Rosji (rosyjski świat, rosyjska wiosna, 'krymnasz'), Europy (geyropa, 'toleraści'), Ukrainy (kijowska junta, banderowcy, noworosja) – szerzej na temat metodologii zob.: D. Teperik, G. Senkiv, G. Bertolin i in., *Virtual russian world in the Baltics. Psycholinguistic analysis of online behaviour and ideological content among russian-speaking social media users in the Baltic States*, NATO StratCom, <https://www.stratcomcoe.org/virtual-russian-world-baltics>, s. 9-11, (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁶³ Tamże, s. 25-26. Typizacji dokonano na podstawie grupy dwóch tysięcy najbardziej aktywnych kont VK ocenionych jako zaangażowane dyskurs o charakterze ideologicznym. Wskaźnikiem definiującym konto jako

- *pisarze* (ang. *writers*) – generujący lub kopiujący treści ideologiczne. Wyróżniała ich duża liczba publikowanych postów i komentarzy;
- *dystrybutorzy* (ang. *distributors*) – rozprzestrzeniają posty w innych grupach. Charakteryzuje ich duża liczba powiązań z kontami pozostałych ze zidentyfikowanych typów użytkowników;
- *czytelnicy* (ang. *readers*) – ich kanał wiadomości (tzw. *tablica*) składa się głównie z wiadomości od znajomych. Konta tego rodzaju wyróżniają się dużą liczbą *znajomych* oraz częstym replikowaniem ich zamieszczanych przez nich treści;
- *aktywna rezerwa* (ang. *active reserve*) - pozostałe konta w grupie najbardziej aktywnych użytkowników. W ocenie autorów badania grupa ta była wykorzystywana w zależności od potrzeb w trzech wyżej wymienionych rodzajach zadań.

Dynamika wzrostowa publikacji postów o charakterze ideologicznym w przypadku portalów VK oraz Ok rozpoczęła się ok. 2011-2012 r.⁵⁶⁴, natomiast na portalu Facebook największy wzrost odnotowano w 2014 r., a następnie w 2016 i 2017 r.⁵⁶⁵. Należy również zwrócić uwagę, że w badaniu odnotowano okresowe skoki ilości publikowanych postów. Treści dotyczące drugiej wojny światowej znacznie częściej publikowano w maju, co jest związane z rocznicą zakończenia tego konfliktu, natomiast treści dotyczące prawosławia – w styczniu (jest to związane prawdopodobnie z kalendarzem prawosławnym – w styczniu wypadają święta Bożego Narodzenia). Posty dotyczące sił zbrojnych państw bałtyckich wzrosły np. w związku z decyzją o przywróceniu poboru na Litwie w 2014 r. oraz czasie manewrów wojskowych w 2015 r. i 2016 r., natomiast szczególna uwaga postów dotyczących Rosji odnosiła się do m.in. polityka zagraniczna, osoba prezydenta Putina oraz inne kwestie życia społeczno-ekonomicznego oraz kulturalnego tego państwa⁵⁶⁶. Najbardziej aktywni użytkownicy uwzględnieni w badaniu założyli swoje konta w latach 2013-2014. Autorzy zidentyfikowali pewne wskaźniki wskazujące, że wzorzec zachowania części z nich jest nieautentyczny, jednak ta część badań nie została bardziej szczegółowo omówiona w opublikowanym materiale⁵⁶⁷.

najbardziej aktywne była publikacja co najmniej jednego postu tygodniowo zawierającego słowo-klucz omówione w przyp. nr. 485⁵⁶³.

⁵⁶⁴ Tamże, s. 19.

⁵⁶⁵ Tamże, s. 35.

⁵⁶⁶ Tamże, s. 19-22 oraz s. 35-37.

⁵⁶⁷ Tamże, s. 39.

4.4.2. Identyfikowane cechy rosyjskich trolli

Cytowany wyżej Bret Schafer zwraca uwagę, że wykorzystywane konta często charakteryzuje przemyślane i zaplanowane budowanie tożsamości. W opisie profili wykorzystanych w czasie wyborów w USA pojawiały się m.in. informacje dotyczące rzekomych związków ze Stanami Zjednoczonymi, preferencji politycznych (zarówno prawicowych, jak i lewicowych) oraz afiliacji grup społecznych oraz religijnych. Inną kwestią uwiarygadniającą było dodawanie w opisie cech mających wywołać pozytywne emocje, np. *matka, emeryt, miłośnik zwierząt*. Poza tego rodzaju danymi trolle – w opinii Schafera częściej niż nietrollujący użytkownicy mediów społecznościowych – w opisie zawierali informacje (nieprawdziwe) dotyczące miejsca pracy lub szkół które ukończyli. Wśród cech wyróżnionych przez Schafera znalazły się również błędy językowe⁵⁶⁸. Problematyka budowania tożsamości konta jest skomplikowana. Według wyżej omówionych badań RANDu dotyczących potencjalnych kampanii trollingowych w czasie mistrzostw świata, wiele kont nie miało zdjęć lub były one nienaturalne (np. przedstawiały bardzo atrakcyjne kobiety)⁵⁶⁹.

Interesującym źródłem wiedzy na temat zidentyfikowanych cech rosyjskich trolli jest badanie przeprowadzone przez zespół z Cypryjskiego Uniwersytetu Technologicznego (ang. *Cyprus University of Technology*), Kolegium Uniwersyteckie w Londynie (ang. *University College London*) oraz Uniwersytetu Alabama w Birmingham (*University of Alabama at Birmingham*). Naukowcy z wyżej wymienionych ośrodków akademickich w celu wyodrębnienia cech zastosowali metodę porównawczą. Pierwszy zbiór został oparty na danych kont serwisu Twitter, które Kongres USA przedstawił opinii publicznej jako powiązane z ingerencją w wybory w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. Naukowcy dzięki otwartemu API Twittera pozyskali dane dotyczące aktywności tych kont. Drugi zbiór został oparty na losowo wybranych kontach, zbliżonych do zbioru pierwszego pod względem czasu oraz intensywności ich aktywności. Zbiór drugi miał pełnić funkcję grupy *bazowej* - odpowiadać użytkownikom neutralnym, tj. niewykazującym symptomów trollingu. Wśród cech wyróżniających konta wykorzystywane do rosyjskiego trollingu badacze wymienili między innymi kwestie związane z formą dystrybuowanych przez nie treści. Jednym z wniosków było to, że około 30% tweetów trolli zawierało pojedyncze zdjęcie (konta neutralne – 18%), co autorzy badania zinterpretowali jako przesłankę świadcząca o tym, rosyjskie trolle często komunikują swój przekaz w formie pojedynczej grafiki. Kolejną cechą częściej występującą w przypadku rosyjskich trolli, niż kont grupy *bazowej* jest częstsze (odpowiednio 32% i 10%) posługiwanie się hashtagami. Kolejną

⁵⁶⁸ B. Schafer, *A view from...*, dz. cyt. s. 13-14.

⁵⁶⁹ W. Marcellino, K. Marcinek, S. Pezard, M. Matthews, *Detecting*, dz. cyt., s. 29.

istotną kwestią wyróżniającą rosyjskie trolle jest częste publikowanie w treści postów tzw. wzmianek – odniesień do innych kont⁵⁷⁰ (taką cechą wykazało 46% badanych trolli). Trolle częściej od neutralnych użytkowników w publikowały twittach adresy URL (cecha występowała w przypadku 53% kont-trolli oraz 27% kont neutralnych). Autorzy badania zwrócili również uwagę na różnice w liczbie znajomych oraz followersów. Konta wykorzystywane do rosyjskiego trollingu mają ich mniej (znajomi - 3 tys., followersi – 7 tys.) niż konta grupy bazowej (znajomi - 6 tys., followersi – 25 tys.). W badaniu podkreślono jednak, że konta wykorzystywane do rosyjskiego trollingu wykazywały większą dynamikę zwiększania liczby znajomych oraz followersów, co autorzy zinterpretowali jako chęć zwiększenia zasięgu rozprzestrzenianych treści⁵⁷¹.

Warto w tym miejscu również przytoczyć badania przeprowadzone przez zespół naukowców z Uniwersytetu Illinois w Urbanie i Champaign (ang. *University Illinois at Urbana-Champaign*) oraz Uniwersytetu Południowej Kalifornii (ang. *University Southern California*). Badanie było metodologicznie bardzo zbliżone do wyżej omówionego – przeprowadzono je na tej samej próbie danych (tj. 2,7 tys. kontach opublikowanych przez Kongres USA) oraz zastosowano podobną metodę badawczą. Aktywność rosyjskich trolli również porównano z kontami niezakwalifikowanymi do trollingu, ale jednocześnie będących aktywnymi w tematyce związanych z wyborami w 2016 r. Badania potwierdzają wyżej omówione wyniki naukowców z Cypru oraz Londynu i Birmingham w stanie Alabama. Podkreślono, że rosyjskie trolle częściej niż *neutralni* użytkownicy w swoich tweetach wykorzystywali hashtagi oraz adresy URL. Trolle generowały również większą liczbę tweetów niż konta neutralne. W badaniu uwzględniono również warstwę lingwistyczną tweetów, a wyniki wskazują na to, że językowe cechy treści tweetów generowanych przez trolle są wyraźnie odmienne od tweetów niewykazujących symptomów trollingu. Z przeprowadzonych badań wynika, że w treści tweetów trolli częściej pojawiały się cytaty oraz pytania, a treść była mniej spójna. Konta wykazywały przede wszystkim jednak skłonność do perswazyjnego języka, a jednym z elementów perswazyjności było umieszczanie w treści tweetów umieszczanie linków oraz hashtagów w treści tweetów, co rozumiano jako podparcie swoich tez innym źródłem⁵⁷².

⁵⁷⁰ Jest wyrażona znakiem @ połączonym z nazwą innego konta.

⁵⁷¹ S. Zannettou, T. Caulfield, E. De Cristaro, M. Sirivianos, G. Stringhini, J. Blackburn, *Disinformation warfare: understanding state-sponsored trolls on Twitter and their influence on the web*, <https://arxiv.org/abs/1801.09288>, (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁷² A. Addawood, A. Badawy, K. Lerman, E. Ferrara, *Linguistic cues to deception: identifying political trolls on social media*, źródło: <https://www.aaai.org/ojs/index.php/ICWSM/article/view/3205> (dostęp: 31.05.2020).

Z wnioskami dotyczącymi perswazyjności przekazu kont zaangażowanych w trolling w czasie wyborów w Stanach Zjednoczonych w 2016 r. wydają się korespondować badania przeprowadzone przez ekspertów NATO StratCom na próbie badań innych niż środowisko mediów społecznościowych. W obszernej pracy pt. *Internet trolling as a tool of hybrid warfare: The case of Latvia. Results of the study*, dokonali analizy komentarzy za okres 29 lipca – 5 sierpnia 2014 publikowanymi na trzech łotewskich serwisach informacyjnych dostępnych w rosyjskich oraz łotewskich wersjach językowych – delfi.lv, tvnet.lv oraz appollo.lv. Studia przypadków kont wyodrębnionych jako potencjalne trolle rozprzestrzeniające narrację prorosyjską⁵⁷³ wykazywały skłonność do replikowania całych komentarzy lub pojedynczych sloganów/argumentów. Ponadto komentarze były emocjonalne, niegrzeczne, czasem ekstremalnie agresywne. W ocenie ekspertów NATO StratCom osoby piszące komentarze dążyły do zdominowania adwersarzy swoim przekazem. Zdarzało się również, że komentarze były krótkie i zawierały adresy URL do prorosyjskich materiałów propagandowych⁵⁷⁴. Większość (60-70%) komentarzy rosyjskich trolli została usunięta przez techniczne algorytmy portali lub ich administratorów.

Naukowcy z Uniwersytetu Michigan (ang. *Univeristy of Michigan*) oraz Instytutu Technicznego Georgii (ang. *Georgia Institute of Technology*) podjęli próbę stworzenia modelu identyfikującego konta aktywnie wykorzystywane do rosyjskiego trollingu. Wykonanie projektu oparto na zaawansowanych rozwiązaniach technologicznych z zakresu uczenia maszynowego z zastosowaniem podobnej metody do wyżej omówionych, tj. cechy kont zidentyfikowanych przez Twitter (skupiono się na 2,286 kontach prowadzonych w języku angielskim) jako rosyjskie trolle porównano z grupą losowych danych kontrolnych (wzięto pod uwagę 171 291 kont neutralnych). Model, który wykorzystano do porównania obu zbiorów kont został oparty na następujących kategoriach⁵⁷⁵:

- cechy profili (czas założenia konta, długość nazwy, dane dotyczące followersów);
- cechy zachowań kont (wzmianki, hashtagi, udostępniane linki, częstotliwość retweetów);

⁵⁷³ Szerzej na temat metodologii badania zob. *Internet trolling as a tool of hybrid warfare: The case of Latvia. Results of study*, źródło: <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0>, s. 17 i 30. (dostęp: 31.05.2020).

⁵⁷⁴ Tamże, s. 44-48.

⁵⁷⁵ Szerzej na temat metodologii badania zob. J. Im, E. Chandrasekharan, J. Sargent i in., *Still out there: modeling and identifying Russian troll accounts on Twitter*, źródło: <https://arxiv.org/pdf/1901.11162.pdf> s. 4-5 (dostęp: 30-05-2020).

- cechy lingwistyczne treści generowanych przez konta (występowanie określonych słów, publikowanie w kilku językach);

Stworzony model zastosowano do analizy treści kont, które w 2019 r. wchodziły w interakcję z tweetami 57 profili prowadzonych przez mainstreamowych dziennikarzy politycznych w USA. Precyzyjność dokonanych ocen z wykorzystaniem modelu testowano manualnie. Według wyników badania cechy rosyjskiego trollingu wykryto w przypadku 2,6% wzmianek odnoszących się do treści publikowanych przez grupę analizowanych dziennikarzy⁵⁷⁶.

Rozdział 5. Symptomy rosyjskiego trollingu polskojęzycznej przestrzeni Internetowej w 2018 r.

W niniejszym rozdziale autor podjął próbę egzemplifikacji rosyjskiej walki informacyjnej na podstawie zjawiska trollingu w polskojęzycznej przestrzeni internetowej. W celu zbadania zjawiska stworzono model teoretyczny, który miał umożliwić ocenę czy dane konto wykazuje cechy wskazujące potencjalny trolling. Badania empiryczne skonfrontowano z badaniami nad istotą walki informacyjnej omówionymi w poprzednich częściach pracy i wyciągnięto wnioski odnośnie bardziej pogłębionej specyfiki tego zjawiska z perspektywy potencjalnych celów tych działań.

Rozdział składa się z dwóch części. W pierwszej omówiono metodologię badań własnych. Głównym dorobkiem metodologicznym, na którym autor zaplanował i przeprowadził badanie była teoria i praktyka diagnozowania zjawisk w komunikacyjnych w mediach poprzez wykorzystanie analizy zawartości. Z tego względu jej omówieniu poświęcił znaczącą część rozdziału. Dokonano jej ogólnej charakterystyki podając jakie są definicje oraz metodologiczne założenia i przewidziane odstępstwa od nich. Autor omówił również kanony przyjęte w metodologii, wyjaśnił sens głównych pojęć, takich jak *kategoria*, *jednostka analizy* czy *klucz kategoryzacyjny*. Następnie zarysowano zastosowanie metody analizy zawartości ze szczególnym uwzględnieniem przykładów badań nad komunikacją za pośrednictwem Internetu. W dalszej kolejności przedstawiono założenia przeprowadzonych badań empirycznych. W tej części pracy określono cel oraz hipotezę badawczą, określono próbę oraz dokonano operacjonalizacji metodyki, ze szczególnym uwzględnieniem określenia kategorii badawczych oraz procesu pomiarowego oceny symptomatyczności trollingu danego konta.

⁵⁷⁶ Tamże, s. 1.

W części drugiej omówiono wyniki badań. Omówienie zbiorczych wyników zostało zaprezentowane w formie opisowej, natomiast szczegółowe wyniki autor zaprezentował w załącznikach. Rozdział zamyka omówienie rezultatów badań w kontekście uprzednio zdefiniowanego celu badania.

5.1. Analiza zawartości – definicje i założenia, metodyka, zastosowanie.

5.1.1. Definicje i założenia

W literaturze przedmiotu można spotkać się z wieloma definicjami analizy zawartości. Jedną z najczęściej cytowanych jest wyjaśnienie istoty pojęcia Bernarda Berelsona, według którego jest ona *techniką badawczą służącą obiektywnemu, systematycznemu i ilościowemu opisowi jawnej zawartości komunikacji*⁵⁷⁷. Berelson zwraca przy tym uwagę na pewnego rodzaju uniwersalność metody: *termin <<analiza treści>> może odnosić się do każdej techniki klasyfikacji nośników-znaków, opartej na sądach badacza, mogących teoretycznie wahać się od ustalenia wyraźnie spostrzegalnych różnicowań do całkowicie przypuszczalnych – co do tego, które nośniki znaków zaliczyć do jakich kategorii na podstawie explicite wyrażonych reguł; sądy badacza są tu przyjmowane jako sprawozdanie obserwatora naukowego. Rezultatem analizy zawartości będzie więc ustalenie częstotliwości występujących znaków – czy grup znaków dla każdej kategorii schematu klasyfikacyjnego*⁵⁷⁸. Po pierwsze należy zwrócić uwagę na założenie obiektywizmu, zgodnie z którym analiza tego samego materiału może być powtórzona przez kogokolwiek i przy takich samych warunkach da podobne wyniki. Po drugie dzięki jej systemowemu charakterowi opiera się na jasno określonych zasadach i kryteriach. Po trzecie podejście do metody w sposób ilościowy umożliwia poszukiwanie prawidłowości, zależności oraz tendencji udowodnionych liczbowo.

Praktycy analizy zawartości zakładają możliwość pewnych odstępstw od wyżej zarysowanych założeń metodologicznych. Warto w tym kontekście przytoczyć obszerny opis tej techniki autorstwa Walerego Pisarka: *analiza zawartości jest zespołem różnych technik systematycznego badania strumieni lub zbiorów przekazów, polegającego na możliwie obiektywnym (w praktyce zwykle intersubiektywnie zgodnym) wyróżnianiu i identyfikowaniu ich możliwie jednoznacznie skonkretyzowanych, formalnych lub treściowych, elementów oraz na możliwie precyzyjnym (w praktyce zwykle: ilościowym) szacowaniu rozkładu występowania tych elementów i na głównie porównawczym wnioskowaniu, a zmierzającego przez poznanie*

⁵⁷⁷ Teoria i metodologia badań nad prasą za granicą (przekłady) 3. analiza zawartości, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” w Krakowie, zeszyt (1), t. (3), s. 8.

⁵⁷⁸ Teoria i metodologia..., dz. cyt., s. 6-7.

zawartości przekazów do poznania innych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego)⁵⁷⁹. Pisarek wskazuje zatem również, że na analizę zawartości składają się różne techniki, a więc zwraca uwagę na jej uniwersalność. Przede wszystkim należy zaznaczyć, że omawiając istotę analizy zawartości Pisarek nie zwraca uwagi na rygoryzm metodologiczny (np. obligatoryjność badań ilościowych), ale to co jest charakterystyczne dla tej tego sposobu badania to przedmiot badań (*zmierzanie przez poznanie zawartości przekazów do poznania innych elementów procesu komunikacyjnego*), założenia i postulaty badań (*możliwie obiektywne, formalne lub treściowe, możliwe jednoznacznie skonkretyzowane*) oraz sposób prowadzenia (*„szacowanie rozkładu występowania tych elementów”*). Podobnie omawianą metodę charakteryzują również inni badawcze. Stanisław Michalczyk wskazuje, że jest ona wykorzystywana w celu *ujęcia rzeczywistości społecznej dzięki analizie jawnych cech tekstów oraz analizie kontekstów, w których one występują*, podkreślając jednocześnie, że cechami tej metody jest empiryczność, systemowość oraz intersubiektywność w zakresie opisu treściowych oraz formalnych cech przekazów medialnych⁵⁸⁰. W kontekście rozważań terminologicznych warto przytoczyć analizę najpopularniejszych definicji dokonaną przez Gilberta Shapiro i Johna Markoff’a, którzy wyróżnili pięć cech analizy zawartości, na które najczęściej zwracano uwagę, tj.⁵⁸¹:

- naukowość – jest procesem rozwiązywania problemów badawczych podlegającym ogólnym rygorom naukowości: *naukowy charakter analizy zawartości należy pojmować jako przeciwieństwo refleksji towarzyszącej amatorskiej, przypadkowej konsumpcji mediów. Naukowa analiza prowadzona jest na podstawie zaplanowanego, racjonalnego schematu, tematyka badania podlega przed przystąpieniem do analizy zawartości naukowemu oglądowi, pozbawionemu emocji czy uprzedzeń (...)*⁵⁸²;
- systematyczność – jest stosowana wobec próby badawczej wyodrębnionej na podstawie (podobnie jak dalsze etapy procesu badawczego) określonych kryteriów: *systematyczność (...) odnosi się do doboru materiału badawczego.*

⁵⁷⁹ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983, s. 45.

⁵⁸⁰ S. Michalczyk, *Uwagi o analizie zawartości mediów*, „Rocznik Prasoznawczy”, nr 3, rok 2009, s. 97.

⁵⁸¹ G. Shapiro, J. Markoff, *A Matter of Definition* [w:] *Text Analysis for the Social Sciences. Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*, ed. C.W. Roberts, Mahwah–New Jersey 1997, s. 12 i n. [za:] J. Idzik, R. Klepka, *O analizie zawartości, czyli jak badać medialne obrazy świata?* [w:] R. Klepka, J. Idzik (red.), *Medialne obrazy świata. Tom 2. Polityka i bezpieczeństwo w relacjach medialnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2019, s. 14.

⁵⁸² Tamże, s. 14.

*Kryteria jego selekcji powinny być jasne, jednoznaczne i wynikające z obiektywnych przesłanek. Oznacza to, że treść, która ma być analizowana, jest wybierana zgodnie z jawnymi i konsekwentnie stosowanymi regułami. (...) dlatego dobór próby badawczej musi odbywać się zgodnie z odpowiednimi procedurami, a każdy element musi mieć taką samą szansę na uwzględnienie w analizie. Ponadto cały proces badawczy ma być systematyczny, a więc wszystkie analizowane treści trzeba traktować dokładnie w ten sam sposób. W procedurach kodowania i analizy musi być zachowana jednolitość, a do całego badania należy stale stosować ten sam zestaw wytycznych(...)*⁵⁸³;

- *obiektywizm – wynika z rygorów naukowości, tzn. osobiste, niezwerifikowane oceny badacza nie mogą determinować założeń przyjętych w poszczególnych etapach procesu badawczego: obiektywizm traktować należy jako postulat albo jako ideę, do której powinni dążyć badacze. (...) osobiste cechy, przekonania i uprzedzenia nie powinny mieć wpływu na wynik badania. W analizie zawartości trudno osiągnąć doskonały obiektywizm. Specyfikacja jednostki analitycznej oraz dokładny skład i definicja odpowiednich kategorii to obszary, w których indywidualni badacze muszą dokonywać subiektywnego wyboru. Istotne pozostaje jednak, by ocena danego polityka, państwa czy wydarzenia przez badacza nie stanowiła klucza interpretacyjnego do rozumienia i odbioru treści medialnych*⁵⁸⁴;
- *powtarzalność – jest konsekwencją systematyczności metody. Przyjęte kryteria powinny być jasne nie tylko na tyle, aby nie dały podstawy do podważenia badania, ale również mogły być w przyszłości zastosowane w innym procesie badawczym: według generalnych założeń analiza powinna przynieść te same wyniki przy powtórzeniu badania, a także w sytuacji, gdyby inny badacz przeprowadzał to samo badanie. Definicje operacyjne i zasady klasyfikacji zmiennych powinny być, jednoznaczne i wyczerpujące do tego stopnia, aby inni badacze, którzy powtarzają proces badawczy, podjęli te same decyzje i osiągnęli ten sam rezultat. Bez ustalenia jasnego zestawu kryteriów i procedur, które w pełni objaśniają metody doboru próby i kategoryzacji materiału, naukowiec nie spełnia wymogu powtarzalności wyników badania, co*

⁵⁸³ Tamże, s. 14-15.

⁵⁸⁴ Tamże, s. 16.

*sprawia, że ich wiarygodność może zostać podważona. Przed przystąpieniem do analizy badacz powinien w jasny i jednoznaczny sposób określić, jak rozumie dane pojęcia, jakie jednostki będą przedmiotem badania, w jaki sposób będą one liczone*⁵⁸⁵;

- istotność – próba badawcza, przyjęte jednostki analizy oraz jej kategorie muszą być przyjęte przy uwzględnieniu natury materii, która podlega analizie zawartości: *pojęcie istotności badania rozumieć można na wiele sposobów. Teoretycy podnoszą w szczególności traktowanie go jako zgodności między pojęciami, zmiennymi i danymi a uogólnieniami wyników i ich odniesieniami do teorii. Innymi słowy, istotność odnosić należy do zgodności schematu klasyfikacji lub zmiennych i trafności interpretacji zmiennych treści względem ich przyczyn bądź konsekwencji*⁵⁸⁶.

5.1.2. Metodyka

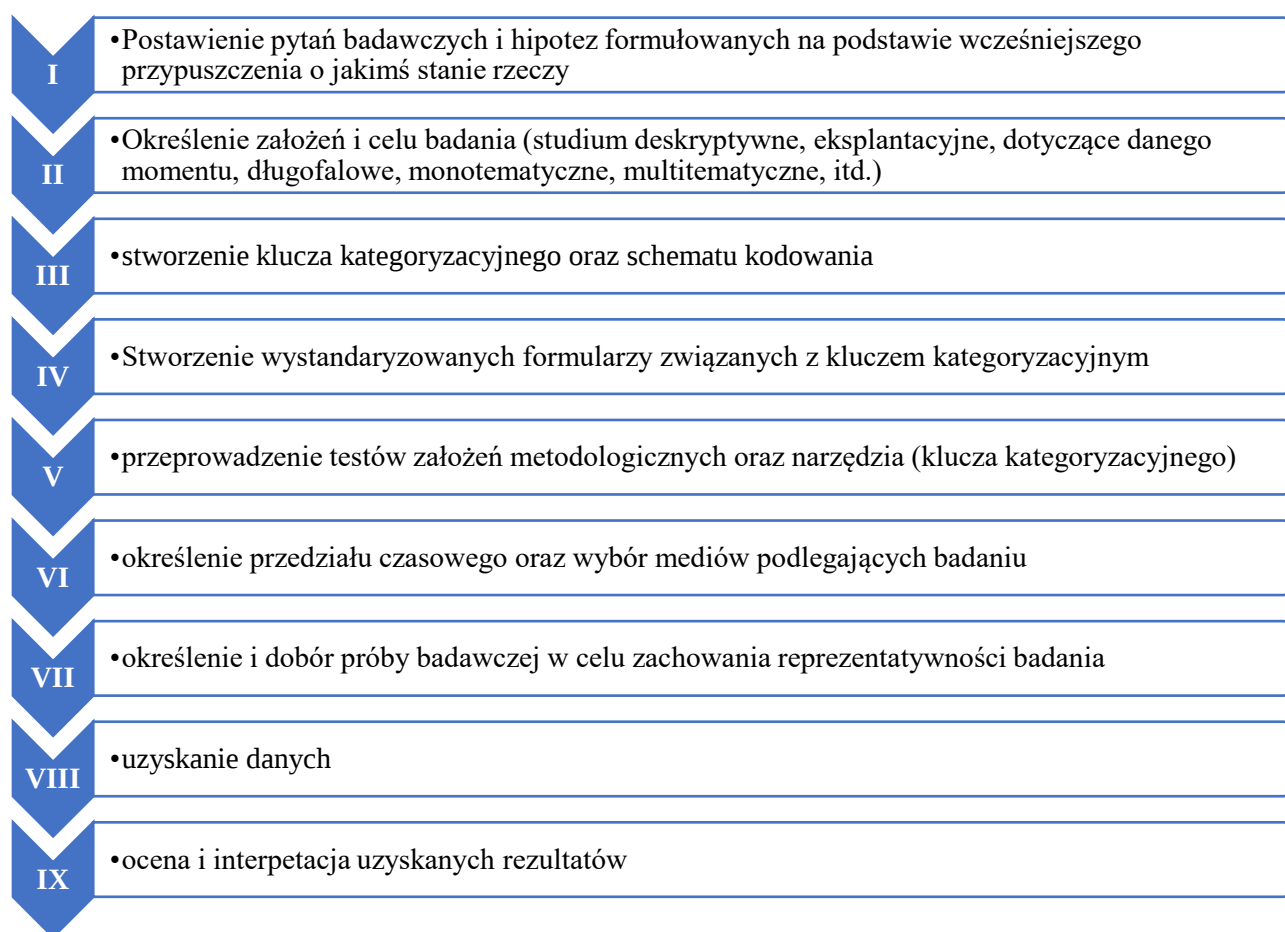
Poza wyżej wymienionymi założeniami analizy zawartości charakteryzują ją ukształtowana metodyka prowadzenia badań. Zasada naukowości wymaga, aby jej przebieg opierał się na kompletnym procesie badawczym. W początkowym etapie zostaje określony problem badawczy, cel, hipotezy oraz temat analizy, a następnie jej zakres (szczególnie medium oraz okres). W dalszej kolejności muszą zostać określone jednostki i kategorie analizy, klucz kategoryzacyjny oraz jednostki pomiarowe⁵⁸⁷.

⁵⁸⁵ Tamże, s. 18.

⁵⁸⁶ Tamże, s. 18.

⁵⁸⁷ J. Idzik, R. Klepka, O analizie..., dz. cyt., s. 19-22; S. Michałczyk, Uwagi o analizie zawartości mediów, „Rocznik Prasoznawczy”, nr (3), rok 2009, s. 102; W. Pisarek, Analiza..., dz. cyt., s. 59-96.

Rysunek 8. Etapy procesu analizy zawartości według Stanisława Michalczyka

Źródło: S. Michalczyk, *Uwagi o analizie zawartości mediów*, „Rocznik Prasoznawczy”, nr 3, rok 2009, s. 102.

Kluczowymi dla metodyki analizy zawartości wydają się wyżej wspomniane pojęcia jednostek analizy oraz klucza kategoryzacyjnego. Pisarek podaje, że jednostką analizy są *te elementy zawartości przekazu, które są w trakcie analizy klasyfikowane według kategorii przyjętego klucza (...)*⁵⁸⁸, a na podstawie badań prasoznawczych wskazuje, że mogą nimi być *litera, morfem lub semantem, wyraz (też: pojęcie lub nazwa własna), sąd, zdanie, akapit, postać (osoba, bohater), cała wypowiedź*. W ujęciu Małgorzaty Lisowskiej-Magdziarz jest to *taki pojedynczy element zawartości przekazu, który będzie podczas analizy zawartości klasyfikowany zgodnie z kategoriami przyjętymi w kluczu*⁵⁸⁹. Autorka przewiduje różne typy jednostek analizy w zależności od przedmiotu prowadzonych, badań, w tym⁵⁹⁰:

⁵⁸⁸ W. Pisarek, *Analiza zawartości...*, dz. cyt., s. 72.

⁵⁸⁹ M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2004.

⁵⁹⁰ Tamże.

- w przypadku mediów drukowanych badaczka przewiduje wykorzystanie jako jednostki analizy, podobnie jak Pisarek, akapitu, wypowiedzi, zdania, postaci, symbolu, słowa, morfemu, litery (zaznaczając jednocześnie, że w badaniach nad mediami dwa ostatnie z wymienionych stosowane są rzadko), ale również cały numer gazety lub magazynu, ich stronę lub artykuł;
- w kontekście mediów elektronicznych może to być również pojedyncza wypowiedź, zdanie, czy słowo lub symbol, ale także postać, a szerzej – cała audycja bądź program, ich sekwencja, albo pojedyncze ujęcie, czy nawet zrzut ekranowy;
- w sytuacji analizy reklamy, propagandy politycznej, public relations może zostać wzięty pod uwagę materiał wyborczy lub ogłoszenie reklamowe, dokument, przemówienie, plakat, fotografia czy symbol.

Zakres możliwości zdefiniowania jednostek analizy zawartości jest zatem szeroki i zależy od przyjętych założeń badawczych. Jednostki analizy są poddawane pogłębionemu badaniu z wykorzystaniem klucza kategoryzacyjnego, który określa się *systemem kategorii koniecznym do dokonania analizy zawartości*⁵⁹¹, przy czym kategoria jest pojęciem oznaczającym *zespół (grupę) elementów, które łączy to, że posiadają pewne wspólne cechy, odróżniające je od innych elementów, które tych cech nie mają*, natomiast kategoryzacją jest *działanie polegające na łączeniu w grupy (klasy, kategorie) obiektów odpowiadającym wspólnym dla danej grupy (klasy, kategorii) kryteriom*⁵⁹². Kategorie powinny spełniać kilka określonych cech, przede wszystkim wzajemnie się wykluczać (jedną jednostkę można przypisać tylko do jednej kategorii), pełne (każdą jednostkę powinno się móc przypisać do jakiejś kategorii) oraz wiarygodne (powtórzenie procesu doprowadzi do takich samych wyników w kolejnych kodowaniach)⁵⁹³.

W kontekście metodyki analizy zawartości warto również zwrócić uwagę, że w literaturze przedmiotu można spotkać się z różnorodną jej typizacją. Michalczyk wyróżnia w tym kontekście następujące rodzaje: 1) frekwencyjno-tematyczny; 2) wartościująco-oceniający; 3) argumentacyjny; 4) elektroniczny. Pierwszy z wymienionych stanowi formę najprostszą. Celem analizy zawartości w tym przypadku jest określenie częstotliwości występowania tematów lub aktorów, a także diagnoza czy występują w tym kontekście jakieś

⁵⁹¹ Tamże, s. 55.

⁵⁹² Tamże.

⁵⁹³ K. Szczepaniak, *Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne*, „Acta Universitatis Lodzianensis” nr 42, rok 2012, s. 89.

trendy (np. czasowe). W typie drugim dochodzi natomiast do próby określenia związku między obiektem badań (aktorów i tematów) a wartościami – mogą być one np. pozytywne, neutralne lub negatywne lub w ogóle nie występować. Spośród typologii analizy zawartości warto również zwrócić uwagę na podział ze względu na kryterium jej wsparcia innymi metodami, np.⁵⁹⁴.

- badania czynników wpływających na treści
- innych metod służących przewidywaniu wpływu na treści
- badania efektu oddziaływania mediów na odbiorców.

Berelson podzielił natomiast analizę zawartości pod kątem charakterystyki: treści przekazów, formy przekazów, nadawcy, odbiorców oraz efektów przekazu. W badaniu treści przekazów często stosuje się analizę porównawczą, np. zestawiając typy źródeł (dokumenty i wywiady), treści propagandowe, przekazy medialne w różnych państwach. Berelson zwracał uwagę, że poprzez badanie formy przekazów można rozpoznawać techniki propagandowe, ale także wykrywać inne cechy charakterystyczne oraz szacować stopień zrozumiałości tekstu. Badacz wykorzystujący analizę zawartości do charakterystyki nadawcy może dążyć m.in. do ustalenia jego intencji i tą drogą wykrywać działania propagandowe. Biorąc pod uwagę charakterystykę odbiorcy przy wykorzystaniu analizy zawartości można dążyć do ujawnienia postaw lub wartości grup społecznych. Charakterystyka efektów przekazu przybliża natomiast do określenia skuteczności przekazu⁵⁹⁵.

Z przeglądu założeń metodologicznych wynika zatem, że pod tym względem analizę zawartości wyróżnia pewna elastyczność. Wydaje się to zrozumiałe z perspektywy złożoności problematyki, do której badania jest ona wykorzystywana, a więc – w najogólniejszym sensie – przekazu w komunikacji. Istnieją jednak jej nieodzowne kanony, do których należy przede wszystkim konieczność jasnego sformułowania wstępnych założeń badawczych, tj. problemu, celu oraz ewentualnie hipotez i określenia na podstawie jakiego materiału (jednostek) oraz kategorii i zestawu cech i wskaźników odpowiadających kategoriom (klucz kategoryzacyjny) prowadzący analizę zawartości będzie zmierzał do realizacji tych założeń.

5.1.3. Zastosowania

W kontekście początków wykorzystania rozwoju analizy zawartości w badaniach nad komunikowaniem masowym badacze wskazują najczęściej drugą połowę XX w. Szczegółowe

⁵⁹⁴ J. Idzik, R. Klepka, O analizie..., dz. cyt., s. 26-27.

⁵⁹⁵ B. Berelson, *Analiza zawartości*, dz. cyt., s. 9-38 [za:] W. Pisarek, *Analiza zawartości...*, dz. cyt., s. 47

omówienie zagadnienia periodyzacji wykorzystania tej metody nie wydaje się zasadne z perspektywy niniejszej pracy, warto jednak zwrócić uwagę, że za jej prekursora uważa się Harolda D. Lasswella, który w latach trzydziestych i czterdziestych XX w. zajmował się analizą propagandy wojennej i politycznej. Wśród zagadnień, które wpłynęły na rozwój metody wskazuje się również na badania nad stereotypami monopolizacji komunikowania na szczeblu lokalnym w mediach drukowanym⁵⁹⁶.

W kontekście stosowania omawianej metody w Polsce warto przywołać Małgorzatę Lisowską-Magdziarz oraz Pawła Płanetę, którzy na przykładzie badań publikowanych w czasopiśmie naukowych *Zeszyty Prasoznawcze* wskazują, że była ona głównie wykorzystywana do analizy materiałów prasowych, a w pewnym, choć znacznie mniejszym zakresie, również treści pochodzących ze źródeł mediów transmisji elektronicznej. Autorzy wskazują ponadto, że wśród metod przeważały ilościowe techniki badawcze, w tym m.in.: np. pomiary list frekwencyjnych, kolokacji, konkordacji czy agregacji. Ewentualne innowacje dotyczyły wykorzystywania technik informatycznych jako narzędzi analizy oraz hybrydyzacji stosowanej metody poprzez łączenie analizy zawartości z innymi metodami badań nad komunikacją – np. analizy dyskursu. Lisowska-Magdziarz i Płaneta zwracają jednocześnie uwagę, że popularność analizy zawartości wynika z faktu, że jest ona stosunkowo prosta i dostępna, ponieważ jej podstawa teoretyczna nie ma zaawansowanego specjalistycznego i hermetycznego charakteru, a prowadzenie badań nie wymaga kosztownej aparatury narzędziowej⁵⁹⁷. W związku z powyższym jako metoda oraz technika jest wykorzystywana m.in. przez politologów w celu eksploracji zjawisk społecznych zachodzących w Internecie, w tym w mediach społecznościowych.

Warto tym kontekście zwrócić uwagę na wykorzystanie analizy zawartości przez Różę Smolak w badaniach nad prezentowaniem konfliktu rosyjsko-ukraińskiego przez trzy polskie opiniotwórcze portale internetowe: gazetę.pl, onet.pl oraz wp.pl w okresie od 1 lutego do 30 kwietnia 2014 r. Autorka zastosowała podejście ilościowo-jakościowe, a jako metody uzupełniające zastosowała analizę ramową oraz analizę porównawczą. W celu przeprowadzenia analizy autorka sformułowała klucz kodowy składający się z 56 pytań podzielonych na kilka kategorii. Pierwsza to informacje ogólne, która obejmowała takie kwestie jak tytuł materiału oraz pochodzenie źródeł. Druga dotyczyła uramowienia (ang.

⁵⁹⁶ S. Michalczyk, *Uwagi o analizie...*, dz. cyt., s. 99-100.

⁵⁹⁷ M. Lisowska-Magdziarz, P. Płaneta, *Analiza zawartości oraz inne techniki badania treści medialnych na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”* [w:] M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta (red.), *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957-2012]. Metody, tematy, autorzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 161-163.

framing) określonych treści widocznych w materiale, np. przebiegu konfliktu, jak i podmiotów, które nie są bezpośrednio zaangażowane w spór. Autorka rozpatrywała również mechanizm uramowienia na podstawie takich elementów materiału jak lead, tytuł (ang. *headline*) czy załącznik (np. zdjęcie). Założenia metodologiczne oraz dobrane narzędzia badawcze pozwoliły autorce na potwierdzenie hipotezy badawczych postawionych w pracy. Autorka konstatuje, że sposób prezentowania konfliktu przez portale gazeta.pl, onet.pl oraz wp.pl był stosunkowo rzetelny – dotyczył głównie przyczyn konfliktu i nie miał jednostronnego charakteru, choć zdarzały się materiały zdecydowanie negatywne (stronnicze) dotyczące separatystów⁵⁹⁸.

Innym przykładem zastosowania analizy zawartości w badaniach procesów komunikacyjnych w Internecie jest badanie przeprowadzone przez Michała Bukowskiego. Autor przeprowadził badania rządowych witryn WWW, które traktował jako media propagandowe. Przez rządową witrynę autor rozumiał wszystkie oficjalne strony reprezentujące najwyższe organa egzekutywy państwa (szefa rządu i jego gabinet, głowę państwa). Teksty polityczne zamieszczane na tych stronach (artykuły prasowe, wystąpienia, przemówienia, itd.) Bukowski potraktował jako korpus tekstowy. Autor jako jednostkę analizy zdefiniował państwo, natomiast strona była materiałem badawczym. W badaniu porównano odpowiednio dobrane korpusy tekstowe witryn WWW 91 państw z okresu 2006 r. oraz 2012 r.⁵⁹⁹. Głównym wnioskiem autora było stwierdzenie braku istotnych zmian w propagandzie politycznej rządów po kryzysie z 2008 r., choć autor odnotował zmniejszenie zainteresowania w komunikacji tego typu tematyką terroryzmu i wzrostem zainteresowania problematyką środowiska naturalnego. W przypadku obu okresów porównawczych kluczowym kontekstem komunikacji rządowej były kwestie wzmacniania, rozszerzania i pogłębiania współpracy gospodarczej oraz problematyka bezpieczeństwa międzynarodowego⁶⁰⁰.

Interesujące studium wykorzystujące analizę zawartości zostało przeprowadzone przez Jakuba Parensa w związku z próbą określenia potencjału forów internetowych jako *platformy obywatelskiej deliberacji*. Autor swoje badania oparł na łódzkiej sekcji oraz ogólnokrajowym wydaniu forum portalu Gazeta.pl z okresu od 1 maja 2005 r. do 1 maja 2010 r. Autor zadeklarował chęć rozwiązania trzech problemów badawczych: jaki jest stopień racjonalności dyskusji na forach (tj. na ile jej uczestnicy uzasadniają swoje argumenty, odwołują się do

⁵⁹⁸ R. Smolak, *Nagłaśnianie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego w portalach internetowych* [w:] B. Dobek-Ostrowska, W. Sobera (red.), *Badania ilościowe i jakościowe w studiach nad komunikowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 74-80.

⁵⁹⁹ M. M. Bukowski, *Słowa klucze w rządowej komunikacji politycznej. Perspektywa międzynarodowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015, s. 26-32.

⁶⁰⁰ Tamże, s. 134-135.

innych źródeł itd.), czy dyskusja ma charakter dialogowy (tj. czy prowadzi do wymiany między jej uczestnikami faktów i opinii dotyczących rozpatrywanych zagadnień), jaki jest poziom kultury dyskusji (autor w tym celu zwracał uwagę na skalę posługiwania się przez dyskutantów argumentacją *ad personam*, częstotliwością wulgaryzmów oraz wyrażań obraźliwych). W metodyce analizy zawartości autor zastosował podejście ilościowe oraz wykorzystał dorobek innych naukowców badających zagadnienie komunikowania się uczestników na forach internetowych, co pozwoliło na odpowiedni dobór materiału badawczego, który wyniósł 1532 wypowiedzi (jednostek analizy). Klucz kategoryzacyjny stworzony przez autora był wielowątkowy i dzielił się na cztery sekcje. Kategorie, na które autor zwracał uwagę to m.in. długość wypowiedzi, nazwa autora oraz jego status (czy jest zarejestrowany lub niezarejestrowany). Następnie rozpatrywano kwestie ściśle związane ze zdefiniowanymi problemami badawczymi – czy dotyczą tematyki poruszanej w wątki, na ile są racjonalne, zachowują kulturę języka itd. Przeprowadzone badanie pozwoliło autorowi na ocenę, że ilościowa analiza zawartości pod względem metodologicznym ma ograniczone możliwości, co utrudnia rozwiązanie wyżej wymienionych problemów badawczych. Autor zwrócił m.in. uwagę na to, że problem anonimowości w sieci ogranicza możliwość zweryfikowania kto w rzeczywistości stoi za opinią w Internecie oraz jakie naprawdę ma zdanie na dany temat ⁶⁰¹.

W kontekście zastosowania analizy zawartości w mediach społecznościowych warto zwrócić uwagę na projektu badawczego dotyczącego sposobu komunikowania się Donalda Trumpa z odbiorcami tweetów oraz retoryki wpisów polityka, ich tematyki, popularności oraz zawartości, którego wyniki opublikowanego w obszernym opracowaniu pt. *Ćwierkający Donald Trump. Czym jest Twitter dla użytkowników i prezydenta USA? Od analizy dyskursu po badania okulograficzne*⁶⁰². Badania podzielono na dwie części. W pierwszej jako okres badawczy przyjęto następujące ramy czasowe: data zaprzysiężenia na prezydenta Stanów Zjednoczonych (20 stycznia 2017 r) – szeroko komentowana w mediach, w tym na Twitterze, rezygnacja z pomysłu zastąpienia Obamacare nową ustawą (26 marca 2017 r.). Próba badawcza objęła 313 tweetów, do ich wyodrębnienia wykorzystano narzędzie Twittonomy. Autorzy do analizy zebranych wpisów wykorzystali klucz kodowy uwzględniający takie kategorie jak: informacje o tweetcie jego tematyka, bohaterowie, zawartość oraz retoryka. W drugiej części analizie poddano polski dyskurs prasowy w celu diagnozy w jaki sposób polscy dziennikarze i

⁶⁰¹ J. Parens, *Ilościowa analiza zawartości w badaniach nad potencjałem deliberacyjnym forów internetowych*, s. 32-44 [w:] B. Dobek-Ostrowska, W. Sobera (red.), *Badania ilościowe i jakościowe w studiach nad komunikowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

⁶⁰² T. Gackowski, K. Brylska, M. Patera i in., *Ćwierkający Donald Trump*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 5-296.

ekspersi powołują się na wypowiedzi Trumpa publikowane w serwisie Twitter. W trzeciej i czwartej natomiast autorzy zastosowali ankietę zogniskowane grupowe oraz badanie okulograficzne w celu pozyskania opinii na temat użytkowania mediów społecznościowych. Całościowe omówienie przeprowadzonego projektu badawczego nie jest możliwe z uwagi na jego obszerność oraz przyjęte założenia niniejszego rozdziału. Warto jednak zaznaczyć, że w analizie zawartości profilu Donalda Trumpa w badaniu zwracano uwagę na różnorodne kwestie, np. jakie fotografie publikował polityk, które z jego wpisów były najbardziej popularne (tj. z jakimi wchodził w interakcję użytkownicy Twittera poprzez ich *polubienia*, *retweety* lub odpowiedź), czy były opiniami lub informacjami oraz czego dotyczyły, jakie było ich nacechowanie emocjonalne, do kogo były adresowane itd. W badaniu wykorzystano różnorodne techniki wspomagające (np. w badaniu nacechowania emocjonalnego wpisów badano jego idiolekt, czyli zespół cech językowych właściwych jednemu człowiekowi) oraz narzędzia informatyczne⁶⁰³. Autorzy na podstawie tej części badań zwrócili na wariant łączony formy tweetów np. tekst wraz ze zdjęciem, linkiem lub wideo. Linki, które publikował prezydent najczęściej odnosiły się do stron powiązanych bezpośrednio z instytucją prezydenta USA – np. kont na innych mediach społecznościowych. Trump publikował głównie pojedyncze wpisy (tj. do limitu 140 znaków, bez wariantu łączenia z kolejnymi wpisami). Ich popularność wraz z upływem okresu badawczego spadała. Wśród osób najczęściej oznaczanych był Michael Pence, najczęstszym tematem wpisów była polityka (drugie miejsce – media, trzecie – bezpieczeństwo oraz gospodarka)⁶⁰⁴.

W kontekście zastosowania analizy zawartości warto również zwrócić uwagę na badania Mateusza Bartosiewicza, który pochylił się nad narracją postów publikowanych przez Prawo i Sprawiedliwość oraz Platformę Obywatelską na portalu Facebook w czasie tzw. *Czarnego Protestu*. Autor w badaniach empirycznych posłużył się kluczem kategoryzacyjnym zbudowanym na podstawie wcześniejszych studiów literaturowych dotyczących form oraz mechanizmów propagandy politycznej. Na tej podstawie wyróżnił kilkadziesiąt technik, które w badaniu empirycznym jako kategorie jakościowej analizy zawartości. W przypadku, gdy dany post został oceniony jako wpisujący się w technikę, wówczas był oznaczony wartością 1, natomiast gdy nie wykazywał tych cech, to jego wartość wynosiła 0. Następnie artykuły były przez autora opisywane oraz porównywane w celu osiągnięcia celu pracy, jakim była kategoryzacja technik oraz mechanizmów propagandowych. Bartosiewicz oparł badania na

⁶⁰³ K. Galan, K. Piórecka, *Analiza zawartości profilu Donalda Trumpa na Twitterze* [w:] T. Gackowski, K. Brylska, M. Patera i in., *Ćwierkający...* dz. cyt., s. 13-80.

⁶⁰⁴ Tamże.

próbie 25 postów opublikowanych w okresie 72 godzin od rozpoczęcia Czarnego Protestu. Przeprowadzona analiza umożliwiła wyciągnięcie autorowi wielu interesujących wniosków. Komunikowanie za pośrednictwem Facebooka przez obie partie nosiło znamiona propagandy politycznej. Wśród wykorzystywanych technik należy zaliczyć m.in. fakt, że główne siły polityczne powoływały się na trudne do weryfikacji informacje, często również wykorzystywano memy, które w swojej treści miały głównie dyskredytować adversarzy politycznych. Autor wyszczególnił również główne różnice, np. odwołanie się do powszechności poglądu lub zachowania było częściej stosowanym zabiegiem propagandowym przez PO niż przez PiS. Partia rządząca częściej natomiast stosowała sugestywne niedopowiedzenia, tak aby odbiorca mógł odnieść wrażenie, że odbiorca sam wyciągnął wnioski⁶⁰⁵.

W badaniu autor wspierał się również analizą dynamiki nasilenia występowania badanej narracji (analiza horyzontalna) oraz zastosował elementy techniki badań korpusowych w badaniu też wyrażonych w treściach komunikatów opublikowanych przez badane konta.

5.2. Charakterystyka metodologii badań własnych

5.2.1. Problem badawczy

W dalszej części niniejszej pracy trolling internetowy będzie rozpatrywany jako składnik procesu komunikacyjnego. Standardowymi elementami takiego procesu są: nadawca, odbiorca, przekaz, kanał⁶⁰⁶. W przypadku trollingu nadawcą może być na przykład pojedyncza osoba (trolling jako zjawisko społeczne), firma (trolling komercyjny), partia polityczna, instytucja państwowa lub inne podmioty działające na ich rzecz (trolling polityczny)⁶⁰⁷. Odbiorcą, w zależności od typu trollingu oraz umiejscowienia lub jego roli w procesie komunikacyjnym, może być natomiast:

- nieskategoryzowany użytkownik Internetu (np. adversarz światopoglądowy, celebryta będący obiektem zazdrośnego użytkownika Internetu, itd.),
- konsument (danego produktu lub fan marki),

⁶⁰⁵ M. Bartoszewicz, *Walka propagandowa na Facebooku. Analiza jakościowa zawartości postów opublikowanych przez Prawo i Sprawiedliwość oraz Platformę Obywatelską w okresie tzw. Czarnego Protestu* [w:] T. Gackowski, K. Brylska, M. Patera (red.), *Memy, czyli życie społeczne w czasach kultury obrazu*, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017, s. 51-77.

⁶⁰⁶ W. Pisarek, *Analiza zawartości...*, dz. cyt., s. 30-40 – szerzej zob. rozdział 2 niniejszej pracy.

⁶⁰⁷ Szerzej na ten temat w rozdziale drugim niniejszej pracy, zob. s. 99-104.

- wyborca polityczny bądź inna osoba, do której z powodów usytuowania w strukturze społecznej, politycznej albo gospodarczej, usiłuje dotrzeć z własnym przekazem nadawca za pośrednictwem określonego kanału.

Trolling internetowy jest zjawiskiem komunikacyjnym właściwym dla nowych mediów, w szczególności mediów społecznościowych. W tym przypadku kanałem będzie zatem konkretny awatar internetowy (np. profil lub grupa/fanpage w serwisie Facebook, konto na Twitterze itd.) wykorzystywany przez nadawcę w celu dotarcia z przekazem do odbiorcy procesu komunikacyjnego.

W niniejszej pracy autor podejmuje próbę badania konkretnego typu trollingu politycznego, realizowanego przez określone państwo w wymiarze międzynarodowym, a więc zgodnie z definicją z rozdziału czwartego: *zjawiska wykorzystywania cech nowych mediów, w tym możliwości anonimizacji tożsamości użytkowników i sieci społecznych, w celu intencjonalnego dystrybuowania narracji zgodnej z taktycznymi, operacyjnymi oraz strategicznymi celami rosyjskiej walki informacyjnej*⁶⁰⁸. W takim ujęciu nadawcami są podmioty zaangażowane w prowadzenie rosyjskiej walki informacyjnej, a przekaz wynika z jej celów. Kanałami są wykorzystane przez te podmioty awatary (konta, profile), a odbiorcą - sprofilowany użytkownik lub grupa użytkowników Internetu (szczególnie mediów społecznościowych). Przekaz jest natomiast uzależniony od celu (zadania) walki informacyjnej realizowanej przez awatara. Może to być narracja propagandowa, dezinformacja (w tym dystrybucja tzw. *fake news*) lub długotrwałe oddziaływanie na określone grupy społeczne (np. polaryzowanie). Podsumowując, rosyjski trolling jest zorganizowanym oraz intencjonalnym procesem komunikacyjnym.

Podstawowym problemem w przypadku rozważań nad rosyjskim trollingiem w Polsce, jak wielokrotnie podkreślano w niniejszej pracy, jest deficyt empirycznych badań wynikający z braku odpowiedniej bazy źródłowej. Z perspektywy naukowej w pierwszej kolejności należy więc poddać falsyfikacji czy takie zjawisko istnieje, a następnie określić jego charakter, specyfikę oraz potencjalne cele rosyjskiego trollingu w Polsce. Warto również zwrócić uwagę, że z powodów nadmienionych wyżej binarne (tj. *zero-jedynkowe*) określenie, że dane konto to troll jest znacząco utrudnione, co w oczywisty sposób ogranicza również możliwość prowadzenia pogłębionych badań nad zjawiskiem. Autor przyjmuje jednak, że dostęp do badań nad teorią i historią rosyjskiej walki informacyjnej, w tym jej wybranymi przejawami w czasach współczesnych (np. narracją propagandy) oraz trollingiem w innych państwach (głównie dzięki

⁶⁰⁸ Zob. rozdział 4. niniejszej pracy – s. 175.

źródłom opublikowanym przez Twitter), jest wystarczający do określenia prawdopodobnych celów rosyjskiej walki informacyjnej wymierzonej w Polskę oraz cech kont, które w jej ramach są wykorzystywane do trollingu. Analiza danych publikowanych w mediach społecznościowych daje natomiast możliwość weryfikacji czy w tym segmencie polskojęzycznej przestrzeni internetowej zachodzą zjawiska charakterystyczne dla rosyjskiego trollingu.

Autor w przygotowaniu metodologii w badaniach empirycznych zdecydował się wykorzystać dorobek analizy zawartości z trzech powodów. Po pierwsze przedmiot niniejszych badań pozostaje w ścisłej korespondencji z definicyjnym przeznaczeniem analizy zawartości, tj. przekazem komunikacyjnym. Po drugie założenia metody obligują autora do zaplanowania procesu badawczego w usystematyzowany oraz przejrzysty od strony metodologicznej sposób. Po trzecie ta metoda jest stosunkowo łatwo dostępna, co umożliwia przeprowadzenie badania bez wsparcia rozbudowanego i interdyscyplinarnego zespołu naukowców oraz ekspertów (szczególnie w dziedzinie informatycznego wsparcia analizy danych). Po czwarte analiza zawartości z powodzeniem była wykorzystywana w badaniach pokrewnych do podejmowanych w niniejszej pracy (tj. propagandy politycznej) i znajduje zastosowanie w obszarze Internetu oraz nowych mediów.

Brak opublikowanej bazy źródłowej dotyczącej rosyjskiego trollingu w Polsce wymaga, aby w badaniu tego zagadnienia określić, gdzie to zjawisko może potencjalnie występować. Autor przyjął, że badanie będzie dotyczyć narracji w mediach społecznościowych oraz w sekcji komentarzy na portalach informacyjnych odnoszących się do hasła *rusofob**. Założenie takie wynika z faktu, że *polska rusofobia* stanowi jedną z osi tematycznych rosyjskiej propagandy wymierzonych w Polskę⁶⁰⁹, co uprawdopodobnia jej rozprzestrzenianie z wykorzystaniem trollingu. Szczegóły badania dotyczące celu, hipotezy metodyki oraz próby badawczej zostały określone w dalszej części pracy.

5.2.2. Cel i hipoteza badawcza

Autor postawił następującą hipotezę badawczą: rosyjski trolling w Polsce występuje jako zjawisko, które ma zorganizowany charakter i jest ukierunkowane na realizację określonych celów walki informacyjnej FR, o czym świadczy symptomatyczna dla takiego zjawiska aktywność kont w mediach społecznościowych w jednym z kluczowych dla rosyjskiej propagandy obszarów tematycznych.

⁶⁰⁹ Szerzej na ten temat we wstępie niniejszej pracy – zob. s. 9-11.

Celem empirycznej części pracy jest diagnoza czy aktywność kont najbardziej aktywnych w dyskusji dotyczącej rusofobii w mediach społecznościowych wykazuje symptomy trollingu oraz wyjaśnienie jakie cechy z perspektywy rosyjskiej walki informacyjnej wykazuje to zjawisko.

Cel zostanie zrealizowany poprzez odpowiedź na pytania badawcze:

- jaka jest skala i nasilenie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym Internecie?
- jakie cechy symptomatyczności trollingu wykazują konta?
- jaka jest ogólna natura zjawiska z perspektywy założeń rosyjskiej walki informacyjnej?

5.2.3. Próba badawcza i jednostka analizy

Autor poddał analizie treści oraz konta dystrybuujące w polskojęzycznym Internecie hasło *rusofob**⁶¹⁰ w 2018 r. (od 01.01.2018 r. do 01.01.2019 r.). W pierwszym etapie badania przeprowadzono analizę horyzontalną (badanie wskaźnika dynamiki) występowania hasła w polskojęzycznym Internecie. Z uwagi na problem badawczy (rosyjski trolling w polskojęzycznym Internecie) w badaniu uwzględniono jedynie miejsca, w których istnieje możliwość publikacji treści przez użytkownika. Chcąc zachować możliwie szeroką perspektywę autor zdecydował się na oparciu się w tym etapie badań na wszystkich źródłach danych, które oferowało narzędzie wykorzystane do ich gromadzenia⁶¹¹. Były to serwisy i portale Facebook, Twitter, Youtube, Instagram, wykop.pl oraz wybrane polskojęzyczne blogi i fora, a także sekcje komentarzy na portalach informacyjnych i branżowych⁶¹².

Próba badawcza przyjęta w dalszym etapie, tj. przy analizie zawartości kont objęła 52 jednostki analizy (konta) z największą liczbą wygenerowanych wiadomości zawierających hasło *rusofob** w trzech mediach społecznościowych: Facebook, Twitter oraz Youtube. Tak określony dobór danych wynikał z dążenia autora do zbadania kont najbardziej aktywnych – analiza wszystkich profili, które opublikowały posty, tweety lub komentarze na YT z tym hasłem nie jest możliwa z uwagi na ich zbyt dużą ilość (łączna liczba kont to 6791). Z tego względu ustalono, że badaniu zostanie poddane po 20 kont z każdego z ww. medium. Przed przystąpieniem do badania okazało się, że osiem kont z pierwszej dwudziestki w przypadku serwisu YT jest niedostępna (została zablokowana lub usunięta przez serwis bądź właścicieli kont). Autor zaznacza, że 60 analizowanych kont wygenerowało około 20% treści zawierającej hasło *rusofob** w 2018 r. na analizowanych mediach społecznościowych (dane dla

⁶¹⁰ Znak „*” oznacza każdy kolejny ciąg znaków, np. *rusofobia*, *rusofobami*, *rusofobów* itd.

⁶¹¹ Była to usługa *unamo.com*.

⁶¹² Zakres blogów, forów i portali wynikał z dostępności oferowanego narzędzia.

poszczególnych mediów: FB – 14%, TT -24%, YT – 32%). Ograniczenie próby badawczej do 20 kont z każdego medium było podyktowane również tym, że konta dalsze w kolejności miały znikomy udział w dyskursie dotyczącym rusofobii (w przypadku serwisu Youtube wszystkie kolejne mają poniżej 10 postów w skali roku).

Jednostką analizy zawartości było pojedyncze konto w trzech wyżej wymienionych mediach społecznościowych (FB, TT, YT). W tym przypadku autor – w zależności od rozpatrywanej kategorii z klucza kategoryzacyjnego - poddawał analizie dwa rodzaje aktywności

- treści opublikowane w 2018 r. tylko zawierające hasło *rusofob**;
- wszystkie treści opublikowane w 2018 r.

5.2.4. Klucz kategoryzacyjny oraz proces analizy

Symptomatyczność trollingu była oceniana przez autora w oparciu o stworzony klucz kategoryzacyjny. Źródłem doboru kategorii wykorzystanych w tym narzędziu były badania teoretyczne nad rosyjskim trollingiem omówione w rozdziale czwartym oraz ogólna natura tego zjawiska opisana w rozdziale drugim. W szczególności zwrócono uwagę na następujące cechy:

- ukrywanie lub manipulowanie tożsamością;
- stosowanie emocjonalnego języka i perswazyjnej formy przekazu;
- dążenie do zwiększenia zasięgu wypowiedzi;
- dążenie do dotarcia do określonego audytorium;
- rozprzestrzenianie przekazu wpisującego się w założone cele (rosyjskiej walki informacyjnej);
- metodyczne generowanie przekazu.

Dobór cech był podyktowany trafnością oraz dostępnością. Autor podjął próbę zbadania rosyjskich symptomów trollingu w kilku mediach społecznościowych przy wykorzystaniu jednego klucza. Takie założenie było determinowane celem oraz hipotezą prowadzonej analizy i nałożyło na autora konieczność takiego dobrania kategorii, które będą z jednej strony odpowiadać rzeczywistemu stanowi wiedzy o rosyjskim trollingu (tj. będą trafne), a z drugiej – będzie możliwy pomiar ich szczegółowych wskaźników w kilku mediach społecznościowych (tj. będą spełniać warunek dostępności).

Tabela 22. Kategorie rozpatrywane w badaniu symptomów rosyjskiego trollingu

<u>Symptom</u> (nazwa)/wskaźnik	<u>Opis</u>	<u>Liczba</u> <u>punktów</u> (0 – jeśli brak cechy)
Symptom 1 (tożsamość)	Konto wykazuje anomalia wskazujące na ukrywanie tożsamości	1
wskaźnik	brak zdjęć przedstawiających osobę lub brak informacji mogących potwierdzić identyfikację autora (miejsce pracy, zamieszkania itd.)	
Symptom 2 (forma)	W treści komunikatów występują elementy wzmacniające perswazyjność przekazu, co przejawia dominującą liczbą postów wykazujących poniższe wskaźniki	1
wskaźnik 1	wulgaryzmy	
wskaźnik 2	obelgi	
wskaźnik 3	pisownia wielkimi literami, wielokrotne wykrzykniki	
wskaźnik 4	memy	
Symptom 3 (wzmacnianie przekazu)	W treści komunikatów występują elementy wzmacniające rozprzestrzenianie przekazu, co przejawia się dominującą liczbą postów wykazujących poniższe wskaźniki	1
wskaźnik 1	linki do innych źródeł	
wskaźnik 2	interakcje w ramach mediów społecznościowych	
wskaźnik 3	hashtagi	
wskaźnik 4	reklamy	
Symptom 4 (miejsca publikacji)	Wśród miejsc publikacji wyróżniają się opiniotwórcze miejsca publikacji	2
wskaźnik 1	liderzy opinii (publicyści, eksperci, politycy, aktywiści społeczni)	
wskaźnik 2	profile mediów mainstreamowych	
wskaźnik 3	profile mediów alternatywnych	
wskaźnik 4	profile o tematyce branżowej oraz społeczno-politycznej	
Symptom 5 (treść)	Wśród treści publikowanych przez konto występują treści kontestujące ład polityczny i społeczny RP	2
wskaźnik 1	problematyka migracyjna	
wskaźnik 2	podnoszenie kwestii antyukraińskich	
wskaźnik 3	teorie spiskowe	
wskaźnik 4	narracja antyrządowa i przeciwko wartościom konserwatywnym	

wskaźnik 5	narracja przeciwko opozycji i wartościom demokratyczno-liberalnym	
wskaźnik 6	narracja antynatowska	
wskaźnik 7	narracja antyamerykańska	
wskaźnik 8	narracja przeciwko globalizacji	
Symptom 6 (metodyczność)	Metodyczne generowanie/prowadzenie przekazu	3
wskaźnik 1	krótkie odstępy między publikacją postów	
wskaźnik 2	Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku	
wskaźnik 3	Powtarzające się błędy językowe w pisowni	
wskaźnik 4	hiperaktywność (okresowe skoki aktywności)	

Źródło: Opracowanie własne.

Powyższa tabela przedstawia klucz wykorzystany w badaniu. W tym miejscu należy omówić poszczególne kategorie klucza oraz wskaźniki pomiarowe. Uwzględnienie symptomu *tożsamość*, tj. anomalii w prowadzeniu konta wskazujących na ukrywanie tożsamości wynika z kilku przesłanek. Jak już wyżej zaznaczono problematyka anonimizacji tożsamości jest elementem składowym definicji rosyjskiego trollingu przyjętego w niniejszej pracy, wpisuje się w szerszy kontekst antyspołecznego komunikowania w Internecie⁶¹³ oraz została rozpoznana w dotychczasowych badaniach nad przejawami rosyjskiego trollingu⁶¹⁴. Jako wskaźnik świadczący o tym, że dane konto ukrywa lub manipuluje tożsamością autor uznał brak zdjęcia profilowego przedstawiającego osobę oraz brak bądź lakoniczny opis profilu.

Symptom *formy*, był mierzony we treści opublikowanych przez konto komentarzy, tweetów lub postów, w których występowało hasło *rusofob**. Rozpatrywanie perswazyjności wynikało z ogólnej logiki trollingu oraz dotychczasowych badań nad wykorzystaniem tego zjawiska przez Rosjan. Cechą charakterystyczną dla trolla internetowego jest swoista inwazyjność w komunikacji, co szerzej autor opisał w rozdziale drugim niniejszej pracy. Wynika ona z silnych emocji osoby piszącej dany post i sprawia, że treść jest bardziej zauważalna, przez to zwiększa szansę na dotarcie lub przekonanie większej części odbiorców. Z tego względu autor brał pod uwagę wulgaryzmy, obelgi oraz interpunkcję wskazującą na emocjonalny ton treści – wielokrotne wykrzykniki oraz powtarzającą się pisownię całych słów wielkimi literami. Kolejną cechą treści postu braną pod uwagę w tym kontekście były memy,

⁶¹³ Szerzej na ten temat w rozdziale drugim niniejszej pracy – zob. s. 99.

⁶¹⁴ Szerzej na ten temat w rozdziale czwartym niniejszej pracy - zob. s. 191.

rozumiane jako graficzny komentarz pewnego wydarzenia, zjawiska lub osoby. Memy jako technikę przekazu charakterystyczną dla rosyjskich trolli z IRA autor opisał w rozdziale czwartym⁶¹⁵.

Kolejny symptom (tj. wzmacnianie przekazu) polega na tym, że trolle dążąc do poszerzenia grona odbiorców dystrybuowanego przez siebie przekazu stosują różnorodne techniki wpływające na zwiększenie jego zasięgu w mediach społecznościowych. Cecha była rozpatrywana w przypadku treści zawierających hasło *rufosob**. Autor założył, że analizowane konto może być elementem szerszej grupy profili wykorzystywanych do trollingu lub odbiorcą mediów rozprzestrzeniających rosyjską propagandę chcącym się nimi podzielić z innymi użytkownikami – z tego względu jednym z rozpatrywanych wskaźników są linki do innych źródeł (stron internetowych, blogów, profili w mediach społecznościowych itd.). W tej kategorii zwrócono również uwagę na występowanie hashtagów oraz reklam (tzw. *advertisement*). Tematyka dotycząca logiki rozprzestrzeniania przekazu przez rosyjskie trolle została omówiona w rozdziale czwartym⁶¹⁶.

W przeciwieństwie do wyżej omówionych symptomów, opiniotwórczość miejsc publikacji była rozpatrywana na podstawie wszystkich treści opublikowanych przez konto w 2018 r., a nie tylko tych, które zawierają hasło *rusofob**. Autor założył, że konto spełnia ten symptom w przypadku, gdy dziesięć miejsc publikacji (tj. innych kont w mediach społecznościowych) z największą liczbą opublikowanych przezeń wiadomości spełniało dwie cechy: 1) miało potencjał opiniotwórczy; 2) łączna liczba opublikowanych treści przekraczała połowę całkowitej liczby wiadomości opublikowanych przez to konto w 2018 r. Jako miejsca o potencjale opiniotwórczym zdefiniowano następujące konta w mediach społecznościowych: należące do liderów opinii (tj. publicystów, ekspertów, polityków oraz aktywistów społecznych), mediów mainstreamowych⁶¹⁷, mediów alternatywnych⁶¹⁸ oraz innych profilach o tematyce społeczno-politycznej⁶¹⁹. Uzasadnienie dla przyjęcia tego rodzaju cechy wynika z założenia wyrażonego w hipotezie, że rosyjski trolling jest zjawiskiem intencjonalnym i zorganizowanym. W związku z tym celem instytucji lub osób użytkujących konto wykorzystywane do trollingu jest wprowadzenie określonego komunikatu (tezy propagandowej, dezinformacji, itd.) do głównego obiegu informacyjnego lub dotarcie do

⁶¹⁵ Szerzej na ten temat w rozdziale czwartym niniejszej pracy – zob. s. 191.

⁶¹⁶ Szerzej zob. s. 191-192.

⁶¹⁷ Za media mainstreamowe uznano te profile, które były częścią mediów tradycyjnych – telewizji, radiu, prasy.

⁶¹⁸ Za media alternatywne uznano te profile, które dotyczyły mediów funkcjonujących tylko w Internecie w formule portalu informacyjnego.

⁶¹⁹ Były to różnego rodzaju agregatory newsów lub profile funkcjonujące jedynie w segmencie mediów społecznościowych.

uprzednio sprofilowanego odbiorcy. Cel ten może być zrealizowany poprzez wykorzystanie odpowiednich kanałów przekazu dostępnych w mediach społecznościowych, czyli profili mediów, osób opiniotwórczych lub skupiających określone społeczności (fanpage'y, grup, kanałów itd.). Takie założenie co do celowości trollingu wynika z dotychczasowych badań nad tym zjawiskiem⁶²⁰.

Kolejny wskaźnik, symptomatyczna tematyka treści publikowanych przez konto była rozpatrywana podobnie jak miejsca publikacji – na podstawie całej aktywności konta w 2018 r. Autor założył, że konto będzie spełniać cechę, jeśli w treściach przez nie opublikowanych w 2018 r. będą występować komunikaty wpisujące się w dotychczas zaobserwowane oraz opisane w innych źródłach narracje rosyjskiej propagandy i logikę walki informacyjnej tego państwa⁶²¹. Dostosowując powyższe założenia do uwarunkowań polskich, założono, że będą to tezy:

- uderzające w główne siły polityczne (narracja antyrządowa i przeciwko wartościom konserwatywnym oraz narracja przeciwko opozycji i wartościom demokratyczno-liberalnym);
- dotyczące sytuacji geopolitycznej, otoczenia zewnętrznego, ładu międzynarodowego (narracja antynatowska, antyamerykańska, antyukraińska, przeciwko globalizacji);
- charakterystyczne dla niszowych i/lub antysystemowych grup społecznych (teorie spiskowe, problematyka migracyjna).

Występowanie tez badano poprzez analizę korpusu treści komunikatów konta. Analiza została oparta na procesie składającym się następujących etapów: 1) stworzenie korpusu tekstowego na podstawie pozyskanych danych konta; 2) wyodrębnienie słów-kluczy odpowiadających wyżej wymienionym obszarom tematycznym⁶²²; 3) przegląd kontekstu, w jakich występują słowa-klucze; 5) ocena czy treści wpisują się w założone tezy i tym samym spełniają symptomatyczność.

Symptom metodycznego generowania lub prowadzenia przekazu był rozpatrywany – podobnie jak dwie poprzednio omówione cechy – na podstawie całości aktywności konta. Autor sprawdzał czy powtarzają się nienaturalne, kilkuminutowe odstępy między publikacją kolejnych postów lub dochodzi do gwałtownych skoków publikowanych treści bądź

⁶²⁰ Szerzej na ten temat w rozdziale czwartym niniejszej pracy – zob. s. 191.

⁶²¹ Szerzej na ten temat we wstępie oraz rozdziale trzecim niniejszej pracy – zob. s. 9 i s. 107-135.

⁶²² Dobór słów-kluczy miał charakter otwarty, łączono na podstawie skojarzeń z rozpatrywanymi tematami. Skupiano się na najczęściej występujących rzeczownikach (np. *rzqd, pis, ukraina, usa*). Wyszczególnione słowa-klucze znajdują się w opisach kont w załączniku nr 2.

duplikowania generowanych treści. Wskaźnikiem uznawanym za świadczący o symptomatyczności była również występująca w większej skali wielojęzyczność treści konta (co najmniej dwa języki) lub nagminne błędy językowe sugerujące, że osoba prowadząca konto nie posługuje się językiem polskim.

W ocenie symptomatyczności zastosowano system punktowy. Odnotowanie spełniania cechy-symptomu wiązało się z przyznaniem ilości punktów przewidzianych w kluczu kategoryzacyjnym. Dla każdej kategorii przewidziano możliwość jednokrotnego występowania wskaźników lub kilku jednocześnie (tabela nr 22). Na ocenę wpływała suma punktów uzyskana przez konto – maksymalna liczba wynosiła 10. Ocena symptomatyczności spełniania przez nie cech trollingu odbywała się według trójstopniowej skali:

- niska symptomatyczność: 1-3 punkty;
- średnia symptomatyczność: 4-6 punktów;
- wysoka symptomatyczność: 7-10 punktów.

W założeniu autora system punktowy miał umożliwić dostosowanie klucza kategoryzacyjnego jednocześnie do specyfiki komunikacji w mediach społecznościowych, jak i zjawiska trollingu. Poszczególne anomalie używania konta rozpatrywane jako cechy symptomatyczności nie musiały bowiem wynikać z wykorzystywania konta do trollingu. Mogły być jedynie elementem specyficznego zachowania danego użytkownika w mediach społecznościowych, niemającego jednak charakteru intencjonalnego i zorganizowanego dystrybuowania treści. Z tego względu w dokonywaniu oceny konieczne było zastosowanie skali punktowej. Prawdopodobieństwo, że dane konto jest trollem jest zatem tym większe, im większa jest ocena symptomatyczności.

5.2.5. Wykorzystane narzędzia

Narzędziem wykorzystanym do zgromadzenia oraz wstępnej analizy danych była komercyjna usługa online *unamo.com*. Narzędzie umożliwia monitoring mediów społecznościowych, wybranych blogów, for oraz sekcji komentarzy pod kątem występowania określonych fraz lub słów kluczowych. Drugą zasadniczą funkcjonalnością jest możliwość monitorowania wszystkich publicznych treści generowanych przez dane konto w mediach społecznościowych (oferta obejmuje tę funkcję w następujących mediach społecznościowych: Facebook, Twitter, Youtube, Instagram).

Narzędzie umożliwia zgromadzenie danych historycznych z okresu dwóch lat oraz ich zapisanie w formacie .xlsx. Pozyskane dane zawierają: dane i godzinę wiadomości, jej treść, miejsce gdzie została opublikowana oraz jej autora.

Analiza zawartości odbywała się z wykorzystaniem: a) oprogramowania Microsoft Excell; b) przeglądarki internetowej (w celu analizy zawartości profilu oraz komunikatu, jeśli zawierał grafikę); c) oprogramowania Antcont, które wykorzystano do analizy korpusów tekstowych w badaniu cechy-symptomatyczności dotyczącej treści wiadomości.

5.2.6. Sposób prezentacji wyników badań

W dalszej części pracy autor w ramach wprowadzenia zaprezentował częstotliwość występowania hasła *rusofob** oraz porównał je w tym aspekcie z hasłami *homofob**⁶²³ oraz *antysemit**⁶²⁴.

W analizie zawarto również omówienie kontekstu społeczno-politycznego w wymiarze międzynarodowym i krajowym w okresach zaobserwowanego nasilenia występowania hasła *rusofob**.

Wyniki analizy zawartości poszczególnych kont zostały omówione zbiorczo – w oparciu o porównanie poszczególnych grup symptomatyczności. Szczegółowe wyniki dla każdego z kont zostały umieszczone w załączniku niniejszej pracy. Wnioski omówiono po przedstawieniu wyników badania.

Z uwagi na chęć uhonorowania ogólnoprzyjętych zasad etycznych w badaniu autor nie podaje rzeczywistych nicków badanych kont. Zastosowane nazwy składają się z nazwy medium, w którym zostały założone oraz kolejnego numeru porządkowego. Autor w zestawieniu miejsc publikacji tych kont podaje nazwy jedynie kont o charakterze zbiorowym (grup i fanpeg'y) oraz ewentualnie osób publicznych (traktowanych jako liderzy opinii).

5.3. Wyniki badania

Tabela 23. Liczba wystąpień hasła *rusofob w polskojęzycznym Internecie w 2018 r. oraz dane porównawcze na podstawie hasel *antysemi** i *homofob**.**

<u>Medium</u>	<u>Dane wykorzystane</u>	<u>Dane porównawcze</u>	
	<u>w badaniu</u>		
	hasło <i>rusofob*</i>	hasło <i>antysemi*</i>	hasło <i>homofob*</i>
Facebook	9 032	236 384	70 030
Twitter	2 040	67 318	29 580
Wykop	164	6 218	3 154
YouTube	2 202	17 365	7 601

⁶²³ Znak * - jak w przypisie nr 610.

⁶²⁴ Znak * - jak w przypisie nr 610.

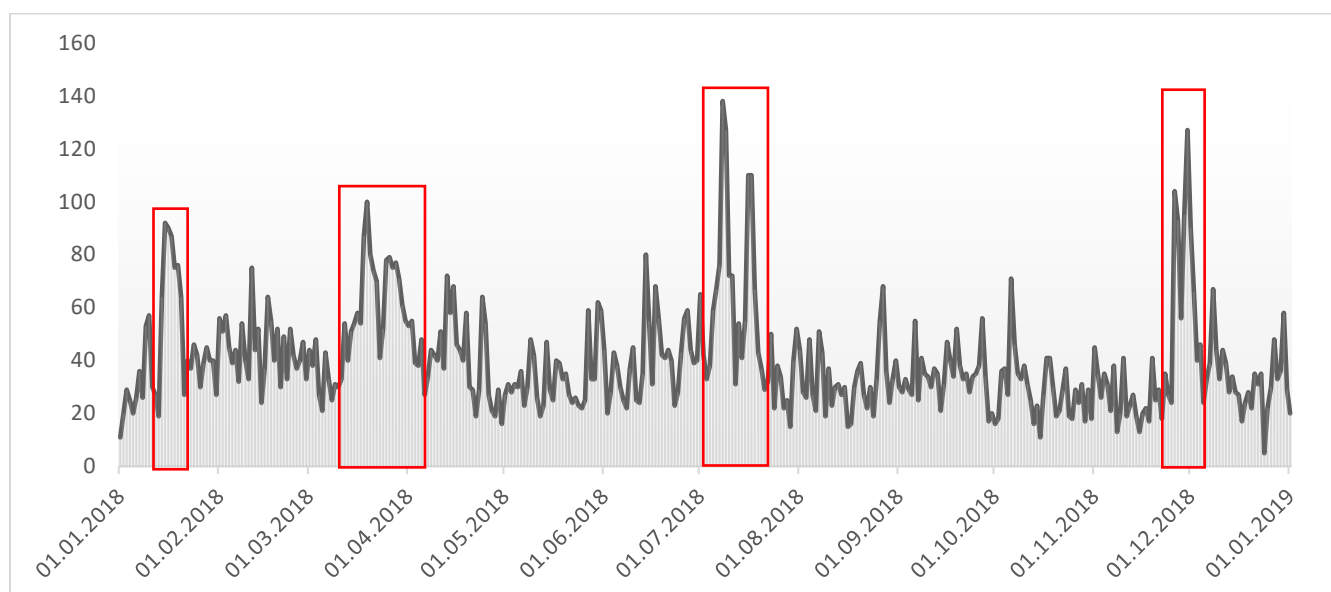
Instagram	8	287	1 773
Blogi	103	1 220	1 431
Inne	1	14	7
Fora	85	1455	441
Portale	1 040	13 559	6 765
<u>Łącznie</u>	<u>14 675</u>	<u>343 820</u>	<u>120 782</u>

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

W okresie od 1 stycznia 2018 r. do 1 stycznia 2019 r. hasło *rusofob** wystąpiło w mediach społecznościowych, forach oraz komentarzach polskojęzycznej przestrzeni internetowej łącznie 14,6 tys. Największa ilość wypowiedzi została opublikowana na portalu Facebook (61%, tj. 9 tys.), natomiast drugi w kolejności był Youtube (15%, tj. 2,2 tys.) oraz Twitter (14%, tj. 2 tys.). Trzy media zostały uwzględnione w dalszych badaniach jakościowych. Warto przy tym zauważyć, że hasło pojawiło się również w wypowiedziach opublikowanych w innych miejscach, spośród których największy udział miały komentarze na portalach internetowych (7%, tj. 1 tys.). Te media nie zostały jednak uwzględnione w badaniach jakościowych z uwagi na swoją specyfikę uniemożliwiającą pełne zastosowanie przyjętego klucza kategoryzacyjnego.

W ramach próby określenia stopnia powszechności badanego hasła dokonano zestawienia ilościowego z innymi słowami-kluczami, charakterystycznymi dla etykietowania postaw związanych z dyskryminowaniem określonych społeczności. Hasło *antysemi** pojawiło się w badanym obszarze polskojęzycznego Internetu ponad 20 razy częściej niż zasadnicze hasło badania (*rusfob**), natomiast hasło *homofob** – 8 razy. Pod względem podziału na poszczególne media społecznościowe tendencje były zbliżone do opisanych wyżej. Facebook był dominującym medium pod względem ilościowej powtarzalności hasła, natomiast drugie w kolejności były Twitter i Youtube. W kontekście serwisów TT oraz YT pojawia się jednak pewna różnica. W przypadku hasła *rusofob** ilość wystąpień w ww. serwisach była zbliżona (ok. 2 tys.), natomiast dla obu hasel porównawczych liczba wystąpień na serwisie YT prawie 4 razy mniejsza od liczby na TT (różnica dla hasła *antysemit** wyniosła 49 953, a dla hasła *homofo** – 21 979). Na powyższe wpływa fakt, że udział procentowy serwisu Youtube w stosunku do łącznej liczby hasel porównawczych był mniejszy (hasło: *antysemit** – 5%, hasło: *homofob** – 5%) od udziału procentowego tego portalu dla hasła *rusofob** (15%).

Wykres 4. Liczba wystąpień hasła *rusofob w polskojęzycznym Internecie w 2018 r.**

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Z wykresu liniowego przedstawiającego natężenie występowania hasła dla poszczególnych dni w 2018 r. wynika, że największe skoki aktywności wystąpiły w kilkudniowych czterech okresach:

- 15-16 stycznia (łącznie 182 wpisów);
- 18-22 marca (411 wpisów) oraz 25-29 marca (380 wpisów);
- 6-11 lipca (552 wpisów) oraz 15-18 lipca (287 wpisów);
- 25-27 listopada (197 wpisów) oraz 29 listopada – 1 grudnia (312 wpisów).

Warto zwrócić uwagę na wydarzenia polityczno-społeczne, które towarzyszyły wyżej wymienionym okresom w Polsce i zagranicą. Bezpośrednio w czasie styczniowego wzrostu nasilenia hasła *rusofob** w polskojęzycznym Internecie autor nie odnotował zjawisk lub incydentów istotnych dla stosunków polsko-rosyjskich. W dniu 9 stycznia 2018 r. miała jednak miejsce szeroko komentowana w prasie rekonstrukcja rządów Prawa i Sprawiedliwości. Zmiany nastąpiły między innymi na stanowiskach resortów siłowych, a więc – często publicznie wyrażającego się krytycznie o Rosji – Antoniego Macierewicza. W kolejnym okresie wzrostu, tj. w drugiej połowie marca, nastąpiły ważne wydarzenia dla bieżących relacji politycznych państw zachodnich i Federacji Rosyjskiej, czyli ujawnienie próby zamachu na Siergieja Skripala oraz będące konsekwencją tego wydarzenia wydalenia dyplomatów rosyjskich z wielu państw solidaryzujących się z Wielką Brytanią (miejsca próby zamachu), w tym z Polski. W kontekście wzrostu aktywności w lipcu należy zwrócić uwagę, że

w pierwszej połowie tego miesiąca trwały odbywające się w Rosji mistrzostwa świata w piłce nożnej, a 16 lipca miało miejsce spotkanie prezydentów USA i FR Donalda Trumpa oraz Władimira Putina. W okresie czwartego wzrostu, czyli na przełomie listopada i grudnia miał miejsce spór dyplomatyczny między RP a FR w związku z opublikowaniem w państwowej telewizji TVP grafiki z konturami twarzy prezydenta Rosji stylizowanej na symbol trupiej czaszki z gazu Cyklon B.

Jedynie w przypadkach dwóch kont kontekst wypowiedzi z hasłem „*rusofob**” był nieprzychylny wobec Rosji⁶²⁵. Przekaz pozostałych kont był skoncentrowany wokół kilku tez, w tym m.in:

- Polska jest nieracjonalnie i chorobliwie rusofobiczna;
- głównym ośrodkiem rusofobii jest rząd (państwo), relacje społeczne między obu narodami są mimo to możliwe;
- polska rusofobia to *wymachiwanie szabelką* przed rosyjskim mocarstwem;
- polska rusofobia jest inspirowana przez Zachód (głównie Stany Zjednoczone).

Tabela 24. Wyniki badań jakościowych. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

Symptomatyczność/ Medium	Facebook	Twitter	Youtube	Łącznie
wysoka	7	4	4	15
średnia	9	6	3	18
niska	4	10	5	19
<u>łącznie</u>	<u>20</u>	<u>20</u>	<u>12</u>	<u>52</u>

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Stosunek poszczególnych kont pod względem grup symptomatyczności trollingu ukształtował się na podobnym poziomie. Największa ilość kont ujętych w badaniu wykazała niską symptomatyczność (36%, tj. 19 kont). W dalszej kolejności uplasowały się konta o średniej symptomatyczności (35%, tj. 18 kont), natomiast konta o wysokiej symptomatyczności stanowiły najmniejszą część próby badawczej (29%, tj. 15). W kontekście podziału na poszczególne media należy zwrócić uwagę, że największa ilość kont o wysokiej symptomatyczności wystąpiła na portalu Facebook (7) natomiast na portalu Twitter wystąpiła

⁶²⁵ Są to konta: Twitter 9 oraz Twitter 19.

tendencja odwrotna – badanie wykazało największą ilość kont o niskiej symptomatyczności (10). W przypadku portalu Youtube stosunek kont o najwyższej i najniższej symptomatyczności był zbliżony (4 do 5). Kwestią otwartą pozostaje jak ewentualnie zostałyby zakwalifikowane konta usunięte/zablokowane.

Wyniki dla poszczególnych kont zostały przedstawione w załączniku nr 1 i 2. Szczegółowe omówienie analizy zawartości kont autor zawarł w dalszej części niniejszego.

5.3.1. Kategoria ukrywania lub manipulowania tożsamością (*tożsamość*)

Tabela 25. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *tożsamość*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

Symptomatyczność/ Medium	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	3	4	4	0	3	0	10	4
średnia	0	9	4	2	4	0	8	11
niska	1	3	5	5	5	0	11	8
<u>łącznie</u>	<u>4</u>	<u>16</u>	<u>13</u>	<u>7</u>	<u>12</u>	<u>0</u>	<u>29</u>	<u>23</u>
	<u>20</u>		<u>20</u>		<u>12</u>		<u>52</u>	

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Anomalia polegające na ukrywaniu tożsamości lub nią manipulowaniem odnotowano w przypadku 29 z 52 kont, co stanowi 55% próby badawczej. Tego rodzaju cechę przejawiały wszystkie konta uwzględnione w badaniu jakościowym z serwisu Youtube oraz 65% (tj. 13 na 20) kont z serwisu Twitter. Stosunek w serwisie Facebook był natomiast odmienny – 80% (tj. 16 na 20) procent kont nie wykazywało cech uwzględnionych w kluczu kategoryzacyjnym.

Konta, których analiza zawartości wykazała wysoką symptomatyczność trollingu częściej spełniały cechy dotyczące tożsamości niż konta symptomatyczności o średnim oraz niskim stopniu. Wskaźniki wskazujące na ukrywanie tożsamości wystąpiły w przypadku dziesięciu kont o symptomatyczności wysokiej. W tym przypadku konta nie posiadały zdjęć, a opis był lakoniczny. Należy podkreślić, że cztery konta z grupy o wysokiej symptomatyczności nie wykazywało cech uwzględnionych kluczu kategoryzacyjnym dotyczących tożsamości. We wszystkich przypadkach te konta przedstawiały wizerunki osób, których wygląd wskazywał na około sześćdziesiąty rok życia, natomiast opis określał miasto (w Polsce), w niektórych przypadkach również zawód oraz szkołę. Zdjęcia i opisy kont

w pozostałych grupach symptomatyczności (średniej i niskiej) były zróżnicowane, autor nie uwzględnił w badaniu ich szczegółowej analizy.

5.3.2. Kategoria wzmacniania perswazyjności przekazu (*forma*)

Tabela 26. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *forma*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

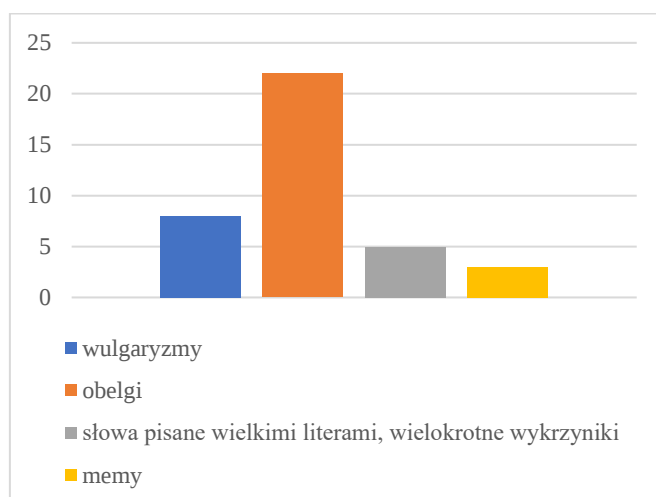
Symptomatyczność/ Medium	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	3	4	2	2	4	0	9	6
średnia	5	4	3	3	3	0	11	7
niska	1	3	3	7	2	3	6	13
łącznie	9	11	8	12	9	3	26	26
	<u>20</u>		<u>20</u>		<u>12</u>		<u>52</u>	

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Z analizy występowania wskaźników dotyczących perswazyjności przekazu generowanego przez konto wynika, że próba badawcza dzieli się pod tym względem równo po połowie (po 26 kont). Częściej tego rodzaju elementy przekazu występowały w serwisie społecznościowym Youtube (dziewięć kont wykazywało cechę, natomiast w przypadku trzech jej nie zidentyfikowano) niż na Twitterze (osiem spełniało cechę, dwanaście nie spełniało) i Facebooku (dziewięć wykazywało wskaźniki, natomiast w przypadku jedenastu kont takiego zjawiska nie stwierdzono).

Konta o wysokiej oraz średniej symptomatyczności trollingu częściej spełniały kategorię wskaźników omawianą w tym miejscu (dziewięć kont z grupy wysokiej symptomatyczności spełniało wskaźniki, natomiast w przypadku sześciu tej cechy nie rozpoznano, grupa kont o średniej symptomatyczności: jedenaście – spełniało, siedem – nie spełniało) niż miało to miejsce w przypadku kont o niskiej symptomatyczności (stosunek sześć kont wykazujących cechy do trzynastu w przypadku których nie zidentyfikowano wskaźników).

Wykres 5. Wskaźniki kategorii *forma*

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Spośród wskaźników ujętych w kluczu kategoryzacyjnym najczęściej występowały obelgi i wulgaryzmy. Należy zauważyć, że najczęściej były to posty napisane w sposób emocjonalny, co wyraźnie je różniło od postów niespełniających tego wskaźnika. Pisownia wielkimi literami oraz umieszczanie memów występowały rzadziej, ale była charakterystyczna dla kilku kont.

5.3.3. Kategoria – wzmacnianie rozprzestrzenianie przekazu (*wzmocnienie przekazu*)

Tabela 27. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *wzmocnienie przekazu*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

Symptomatyczność/ Medium	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	7	0	4	0	2	2	13	2
średnia	3	6	6	0	2	1	11	7
niska	1	3	8	2	1	4	10	9
łącznie	11	9	18	2	5	7	34	18
	<u>20</u>		<u>20</u>		<u>12</u>		<u>52</u>	

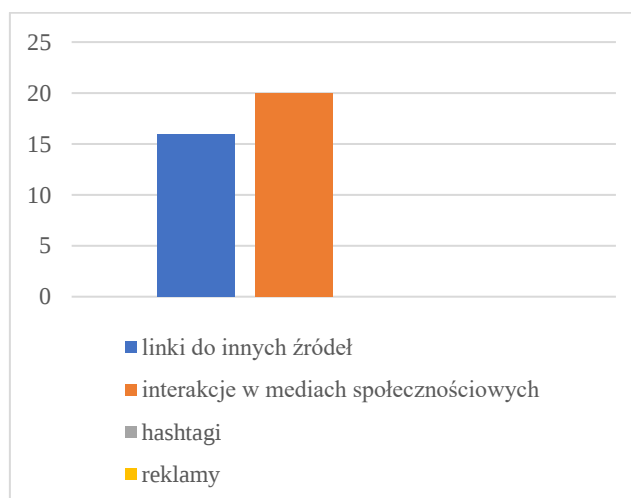
Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Ponad połowa jednostek analizy (65%, tj. 34 na 52 konta) spełniało wskaźniki zdefiniowane w kluczu kategoryzacyjnym dotyczące występowania w treści elementów

wzmacniających rozprzestrzenianie przekazu. W przypadku serwisów Facebook oraz Twitter konta spełniające tę wartość dominowały, przy czym w przypadku Twittera stosunek ten był znacząco wyższy (osiemnaście kont spełniających wskaźnik do dwóch nieprzejawiających tej cechy). Konta z próby badawczej aktywne w serwisie Youtube w większości natomiast nie spełniały tej cechy, choć stosunek był zbliżony (pięć spełniało wskaźnik, w przypadku siedmiu nie zidentyfikowano takich cech).

Należy zwrócić uwagę, że we wszystkich trzech grupach symptomatyczności trollingu dominowały konta o cechach wskazujących na wzmocnienie rozprzestrzeniania przekazu. Istotne różnice zidentyfikowano jednak w proporcjach między kontami spełniającym zdefiniowane wskaźniki oraz tymi, w przypadku których taka sytuacja nie zaszła. Zdecydowanie dominowały w tym kontekście konta o wysokiej symptomatyczności (trzydzieści do dwóch), mniejszy stosunek odnotowano w przypadku kont *średnich* (jedenaście do siedmiu), natomiast w przypadku kont o niskiej symptomatyczności proporcja była zbliżona do 50% (dziesięć do dziewięciu).

Wykres 6. Wskaźniki kategorii *wzmacnianie przekazu*

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Wskaźniki zdefiniowane w kluczu dotyczące hashtagów oraz reklam nie występowały. Przeważał wskaźnik interakcji w mediach społecznościowych. W zależności od medium miały one różny charakter, były to zarówno oznaczenia innych użytkowników, udostępnienia ich postów, wzmiankowanie, jak również bezpośrednie odnoszenie się w poście. W kontekście linków do innych źródeł należy zaznaczyć, że linki umieszczane w treści komunikatów były różne, ale udział wśród nich źródeł prorosyjskich (np. portalu Sputnik) był znaczący.

5.3.4. Kategoria – wyróżnianie się w miejscach publikacji ośrodków opiniotwórczych (miejscza publikacji)

Tabela 28. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *miejscza publikacji*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

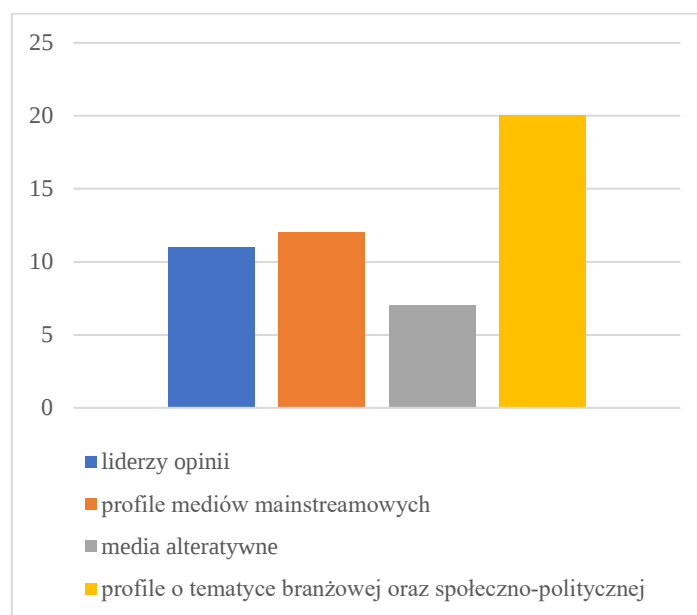
SYMPTOMATYCZNOŚĆ/ MEDIUM	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	5	2	2	2	3	1	10	5
średnia	6	3	3	3	0	3	9	9
niska	0	4	0	10	2	3	2	17
łącznie	11	9	5	15	5	7	21	31
	<u>20</u>		<u>20</u>		<u>12</u>		<u>52</u>	

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

W przypadku ogółu aktywności 59% badanych kont (tj. 31 na 52) nie występowały miejsca publikacji zdefiniowane w kluczu kategoryzacyjnym. Należy przy tym zauważyć, że jedynie w przypadku portalu społecznościowego Facebook większość spełniła założone cechy, choć ich stosunek był zbliżony (jedenaście kont spełniało cechę, natomiast w przypadku dziewięciu jej nie zidentyfikowano). W przypadku serwisu Twitter zdecydowanie dominowały konta, które nie publikowały w miejscach, które w badaniu zdefiniowano jako opiniotwórcze (jedynie pięć kont spełniło cechę, natomiast pozostałe piętnaście nie wykazało tych wskaźników). W przypadku portalu Youtube również dominowały konta, które nie publikowały w miejscach opiniotwórczych, jednak ich stosunek do kont spełniających cechy ujęte w kluczu był mniejszy (siedem do pięciu kont.).

W kontekście podziału względu na ocenę symptomatyczności trollingu, miejsca opiniotwórcze miejsca publikacji były charakterystyczne zdecydowanie dla kont z grupy *wysokiej* (10 – tak, 5 – nie). Podział kont ocenionych jako spełniające średnie symptomy trollingu ukształtował się na poziomie 50% procent (9 – tak, 9 – nie), natomiast w przypadku kont niskiej symptomatyczności opiniotwórcze miejsca publikacji występowały jedynie w dwóch przypadkach – pozostałe siedemnaście nie spełniało tej cechy.

Wykres 7. Wskaźniki kategorii miejsca publikacji

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Przeważały profile o tematyce branżowej i społeczno-politycznej, czyli miejsca różnego rodzaju fanpage i grupy bądź kanały funkcjonujące jedynie w mediach społecznościowych. Należy podkreślić, że w kilku przypadkach konta publikowały w zasadniczej mierze głównie na własnej tablicy i w przypadku, gdy spełniały one kolejną kategorię (związaną z treścią), zostały one uznane za profile o tematyce społeczno-politycznej i w ten sposób ocenione w badaniu.

Tabela 29. Zestawienie dwudziestu najczęstszych miejsc publikacji kont o wysokiej oraz niskiej symptomatyczności

l.p.	WYSOKA SYMPTOMATYCZNOŚĆ				NISKA SYMPTOMATYCZNOŚĆ			
	nazwa	medium	typ	liczba	nazwa	medium	typ	liczba
1.	Twitter 2	TT	konto uwzględnione w badaniu	19,57%	Głos R (GłosRosji)	TT	profil polityczno-społeczny	8,15%
2.	Facebook 4	FB	konto uwzględnione w badaniu	14,45%	***	TT	konto indywidualne	7,74%
3.	Facebook 8	FB	konto uwzględnione w badaniu	13,33%	***	TT	konto indywidualne	7,43%
4.	Facebook 7	FB	konto uwzględnione w badaniu	11,89%	Twitter 13	TT	konto uwzględnione w badaniu	2,83%

5.	Facebook 14	FB	konto uwzględnione w badaniu	10,51%	Twitter 10	TT	konto uwzględnione w badaniu	2,77%
6.	Twitter 16	TT	konto uwzględnione w badaniu	5,96%	Twitter 12	TT	konto uwzględnione w badaniu	1,83%
7.	Twitter 5	TT	konto uwzględnione w badaniu	3,12%	Twitter 7	TT	konto uwzględnione w badaniu	1,74%
8.	NARÓD SOBIE-POLSKA NORMALNA	FB	profil polityczno-społeczny	2,28%	***	TT	konto indywidualne	1,40%
9.	Twitter 1	TT	konto uwzględnione w badaniu	1,58%	Facebook 18	FB	konto uwzględnione w badaniu	1,20%
10.	***	TT	konto indywidualne	0,54%	Facebook 15	FB	konto uwzględnione w badaniu	1,10%
11.	Facebook 12	FB	konto uwzględnione w badaniu	0,52%	***	TT	konto indywidualne	1,09%
12.	Lewica	FB	profil polityczno-społeczny	0,51%	JESTEM POLAKIEM I SZANUJĘ WOLNOŚĆ SŁOWA	FB	profil polityczno-społeczny	0,74%
13.	Telewizja wPolsce	FB	media alternatywne	0,51%	Twitter 19	TT	konto uwzględnione w badaniu	0,71%
14.	Twitter 7	TT	konto uwzględnione w badaniu	0,45%	***	TT	konto indywidualne	0,59%
15.	Facebook 17	FB	konto uwzględnione w badaniu	0,44%	***	TT	konto indywidualne	0,50%
16.	Twitter 15	TT	konto uwzględnione w badaniu	0,41%	TVP I (tvp_info)	TT	media mainstreamowe	0,49%
17.	Sputnik Polska	YT	media alternatywne	0,40%	TVREGION ALNA24.PL (tvmalborkpl)	YT	media alternatywne	0,46%
18.	POLITYCZNA.TV	FB	profil polityczno-społeczny	0,36%	Niezalezna.pl	TT	media mainstreamowe	0,44%
19.	Polskie Sprawy	YT	profil polityczno-społeczny	0,27%	***	TT	konto indywidualne	0,35%

20.	Isakowicz-Zaleski (IsakowiczZaleski)	TT	lider opinii	0,27%	Twitter 4	TT	konto uwzględnione w badaniu	0,32%
	n = 1814 miejsc publikacji			łącznie: 87,38 %	n = 11309 miejsc publikacji			łącznie: 41,57 %

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Powyższe zestawienie miejsc publikacji kont o wysokiej oraz niskiej symptomatyczności przede wszystkim zwraca uwagę, że znacząco różniły się one stopniem rozproszenia przekazu. Konta o wysokiej symptomatyczności opublikowały swoje posty, komentarze i tweety łącznie w 1814 miejscach. Należy przy tym zaznaczyć, że dwadzieścia pierwszych miejsc stanowiło ponad 87% ogółu miejsc publikacji. Oznacza to, że przekaz był skoncentrowany wokół kilku miejsc. Z tabeli wynika, że w większości były to konta uwzględnione w badaniu. Wynika to z faktu, że wiele kont z tej grupy publikowało swój przekaz na własnym profilu. Drugą grupą w tej kategorii są profile polityczno-społeczne o różnej proveniencji ideologicznej lub politycznej - głównie lewicowe oraz narodowe. Konta ocenione jako przejawiające niską symptomatyczność trollingu generowały przekaz znacznie bardziej zdywersyfikowany. Świadczy o tym kilkukrotnie mniejsza liczba miejsc publikacji (ponad 11 tysięcy) oraz fakt, że dwadzieścia pierwszych miejsc obejmuje jedynie 41,5% całości. Należy przy tym zauważyć, że również w tym przypadku wiele z miejsc publikacji było jednocześnie kontami uwzględnionymi w badaniu. Odnotowano jednak większą liczbę kont niezdefiniowanych w kluczu, tj. tych, które oceniono jako pozostałych użytkowników mediów społecznościowych (określono je jako *konta indywidualne*).

5.3.5. Kategoria – kontestowanie ładu politycznego i społecznego RP (*treść*)

Tabela 30. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *treść*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

SYMPTOMATYCZNOŚĆ/ MEDIUM	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	7	0	4	0	4	0	15	0
średnia	6	3	5	1	3	0	14	4
niska	2	2	1	9	0	5	3	16
łącznie	15	5	10	10	7	5	32	20

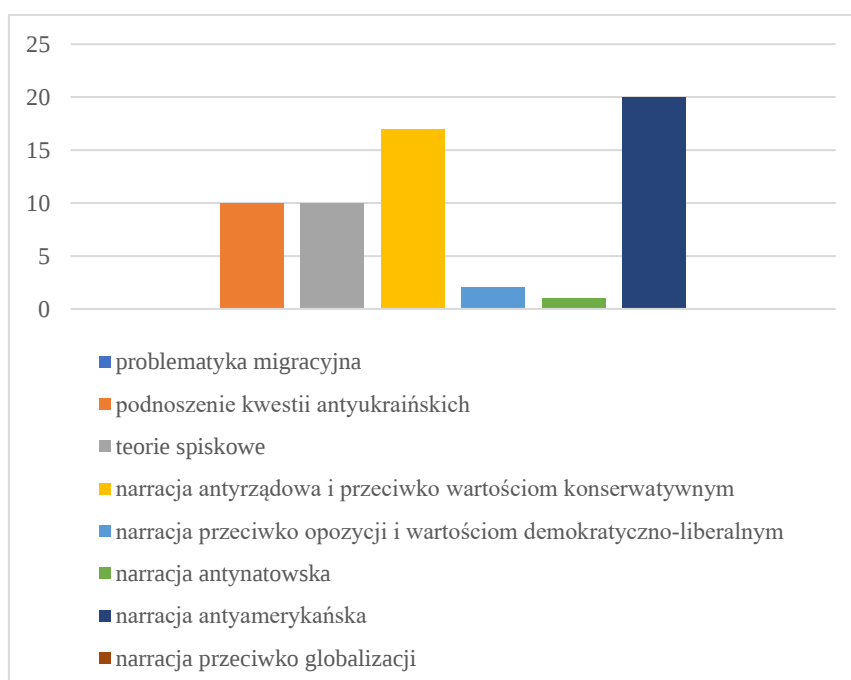
	<u>20</u>	<u>20</u>	<u>12</u>	<u>52</u>
--	-----------	-----------	-----------	-----------

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

W przypadku większości kont (61%, tj. 32 na 52) zidentyfikowano, że w treści wyróżnia się tematyka zdefiniowana w kluczu kategoryzacyjnym jako kontestująca ład polityczny i społecznego RP. Tego rodzaju tendencja jest widoczna w przypadku serwisu Youtube (siedem kont wykazywało poszukiwane cechy, natomiast pięć - nie) oraz w sposób zdecydowany przeważa w serwisie społecznościowym Facebook (stosunek piętnaście kont do pięciu). W przypadku serwisu Twitter stosunek spełniania wskaźników dotyczący treści wynosi 50% (po 10 kont).

W grupie kont o wysokiej symptomatyczności trollingu wszystkie jednostki analizy spełniały omawianą w tym miejscu cechę. W przypadku kont o symptomatyczności średniej dominowała ona w sposób zdecydowany (czternaście kont spełniało wskaźniki, a cztery ich nie wykazywało), natomiast w grupie niskiej symptomatyczności tendencja była odwrotna – treść zdecydowanej większości kont nie spełniała wskaźników zdefiniowanych w kluczu (3 – spełnia, 16 nie spełnia).

Wykres 8. Wskaźniki kategorii *treść*

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Spośród tematów wyróżniających się w ogóle aktywności badanych kont dominowały wątki antyamerykańskie oraz antyrządowe (uderzające w partię rządzącą) oraz skierowane przeciwko wartościom konserwatywnym (uderzające w kościół i religię katolicką). Problematyka antyukraińska oraz teorie spiskowe występowały w podobnej skali. Wątki wymierzone w polskie siły opozycji politycznej oraz wartości demokratyczno-liberalne, a także dotyczące bezpośrednio Sojuszu Północnoatlantyckiego oraz problematyki migracyjnej nie zostały rozpoznane w badaniu na szerszą skalę.

Stany Zjednoczone w analizowanych treściach były przedstawiane jako agresywny, często sięgający po siłę militarną aktor stosunków międzynarodowych. Polityka zagraniczna tego państwa była przedstawiana jako pełna hipokryzji, ponieważ pod wzniosłymi hasłami realizuje własne interesy narodowe.

Kontekst postów uderzających w Prawo i Sprawiedliwość był szeroki. Zarzucano serwilizm wobec USA, nieporadność w rządzeniu, represyjny charakter rządów, niegospodarność, a także zacofanie obyczajowe (*ciemnogród*). Czasem uderzano w konkretnych polityków tej partii – głównie Jarosława Kaczyńskiego oraz Antoniego Macierewicza. W kontekście krytyki wartości konserwatywnych często wybrzmiewały nieprzychylnie i agresywne określenia i tezy dotyczące katolików (np. *kato-prawica*, *kato-feudalizm*, itd.). Kościół Katolicki w postach był przedstawiany w postach jako cyniczna grupa interesu o dużych wpływach w Polsce⁶²⁶. Inną często krytykowaną instytucją był IPN – szczególnie w kontekście polityki historycznej oraz tzw. *dekomunizacji* przestrzeni publicznej.

W kontekście teorii spiskowych pojawiały się różne wątki, w tym np. dotyczące Siergieja Skripala – dystrybuowano w tym kontekście przekaz sugerujący na przykład, że zamach jest wynikiem prowokacji brytyjskich służb specjalnych. Szereg teorii spiskowych dotyczyło Izraela, szczególnie w kontekście ówczesnej debaty dotyczącej mienia dawnych obywateli RP pochodzenia żydowskiego. Innym kontekstem charakterystycznym dla teorii spiskowych była amerykańska Centralna Agencja Wywiadowcza (CIA).

Kwestie antyukraińskie miały silny kontekst historyczny, ponieważ najczęściej były związane z rzezią wołyńską oraz kultem Stepana Bandery na Ukrainie. Współczesna Ukraina była prezentowana w publikowanych treściach jako państwo niewydolne i skorumpowane.

⁶²⁶ Autor zdecydował się zakwalifikować tę grupę narracji do kategorii treści antyrządowych i uderzających w wartości konserwatywne z uwagi na kontekst tradycji oraz podkreślanie związków Kościoła z obecnym obozem władzy.

5.3.6. Kategoria – metodyczne generowanie/prowadzenie przekazu (*metodyczność*)

Tabela 31. Wyniki badań jakościowych. Konta spełniające kategorię *metodyczność*. Podział ze względu na medium oraz ocenę symptomatyczności trollingu

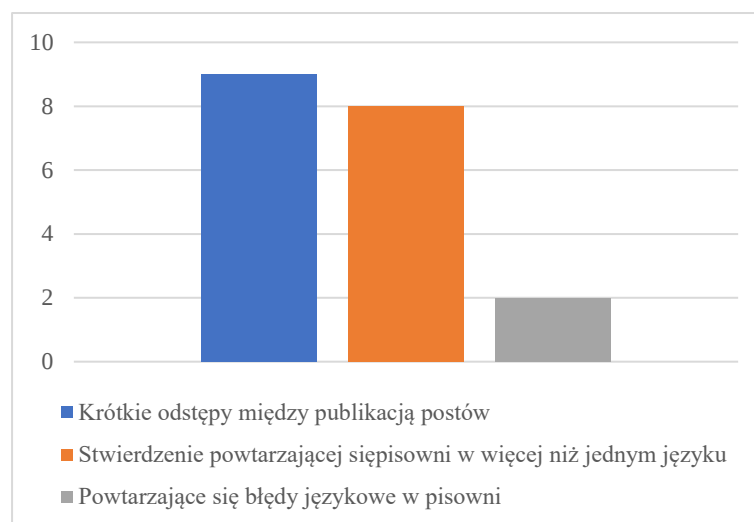
Symptomatyczność/ medium	Facebook		Twitter		Youtube		Łącznie	
	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>	<i>tak</i>	<i>nie</i>
wysoka	7	0	3	1	3	1	13	2
średnia	3	6	0	6	0	3	3	15
niska	0	4	0	10	0	5	0	19
łącznie	10	10	3	17	3	9	16	36
	<u>20</u>		<u>20</u>		<u>12</u>		<u>52</u>	

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Cechy ujęte w kluczu kategoryzacyjnym jako wskazujące na metodyczność generowania lub prowadzenia przekazu nie były spełniane przez większość kont (69%, tj. 36 na 52 kont). W serwisie społecznościowym Facebook proporcje pod tym względem ukształtowały się na poziomie 50% (po 10 kont), natomiast w przypadku serwisu Youtube konta niespełniające wskaźnika dominowały (3 konta – spełniały, 9 – nie spełniały cech zdefiniowanych w kluczu), a w serwisie Twitter dominowały w sposób zdecydowany (3 – spełniały, 17 – nie spełniały).

W przypadku kont o wysokiej symptomatyczności przeważały jednostki spełniające cechy zdecydowanie (stosunek 13 do 2), natomiast konta grupy *średniej* w większości (stosunek 3 do 15) nie spełniały wskaźników zdefiniowanych w kluczu, a konta grupy *niskiej* w całości ich nie spełniały.

Wykres 9. Wskaźniki kategorii *metodyczność*

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

Wśród wskaźników dotyczących kategorii *metodyczność* wyróżniają się skoki aktywności (tj. krótkie odstępy między publikacją postów) oraz dwujęzyczność kont (najczęściej obok języka polskiego występował język rosyjski).

5.4. Wnioski

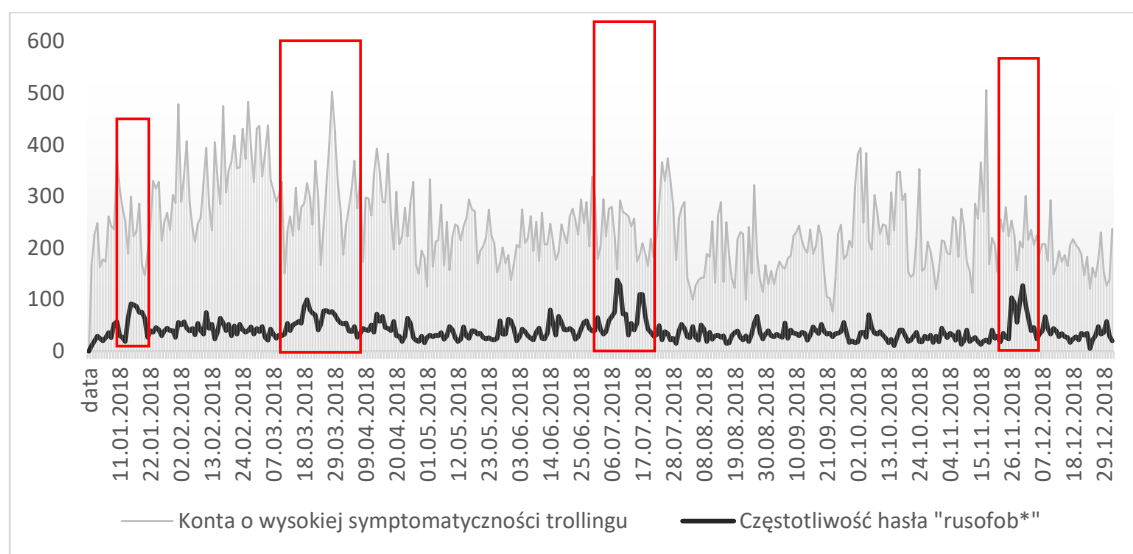
5.4.1. Skala i nasilenie dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym Internecie

Kilkukrotna różnica między częstotliwością występowania hasła *rusofob** a *homofob** oraz *antysemit** sugeruje, że dyskusja na temat *polskiej rusofobii* w Internecie w 2018 r. nie była zjawiskiem powszechnym. Podobnie jak w przypadku haseł porównawczych, o rusofobii rozmawia się głównie na Facebooku. Interesujący wydaje się fakt, że stosunek komentarzy napisanych na serwisie YT w stosunku do ogółu w dyskusji o dyskusji o rusofobii jest wyższy niż w przypadku dyskursu o antysemityzmie oraz homofobii. Może to oznaczać, że treści publikowane w tym medium przyciągają osoby, które – z różnych przyczyn – chętniej angażowały się w dyskusje dotyczące tego spojrzenia na stosunki polsko-rosyjskie.

Warto zwrócić uwagę na okresy intensyfikacji dyskusji o rusofobii w polskojęzycznym Internecie. Najbardziej dynamiczne sesje wzrostowe wpisują się w krajowe (polskie) oraz międzynarodowe wydarzenia wpływające na uwarunkowania stosunków polsko-rosyjskich. Określenie czy skoki aktywności są związane z ożywieniem rosyjskiego trollingu czy też wynikają z naturalnego zainteresowania daną tematyką opinii publicznej przy obecnym stanie wiedzy jest utrudnione. Należy jednak podkreślić, że w czasie doniesień medialnych w związku z dekonspiracją próby zamachu Federacji Rosyjskiej na Siergieja Skripala nastąpiło wyraźne ożywienie ogółu aktywności kont ocenionych jako spełniające wysoką symptomatyczność

trollingu (marzec 2018). W pozostałych okresach intensyfikacji dyskusji o rusofobii konta z wysokiej grupy symptomatyczności również zwiększyły swoją aktywność, choć w stosunku do ogółu ich działalności w 2018 r. nie są to okresy, w których publikowały największą ilość postów, tweetów i komentarzy (wykres nr 10).

Wykres 10. Częstotliwość występowania hasła „rusofob*” (linia czarna) oraz aktywność kont o wysokiej symptomatyczności trolling (linia szara) w polskojęzycznym Internecie w 2018 r.

Źródło: Opracowanie własne, dane pozyskane za pośrednictwem usługi *unamo.com*.

5.4.2. Cechy wykazywane przez konta

W kontekście skali symptomatyczności trollingu należy zwrócić uwagę, że ok. 25% (15 kont) profili i kont najbardziej aktywnych w serwisach Facebook, Twitter, Youtube w dyskusji dotyczącej rusofobii wykazuje wysoką symptomatyczność trollingu, a ok. 35% - średnią symptomatyczność. Występowanie kont o niskiej symptomatyczności ukształtowało się na podobnym poziomie jak konta *średnie* – 40%.

W zakresie oceny należy zwrócić uwagę, że zastosowany system punktowy sprawił, że kilka kont znalazło się na granicy pierwszej lub drugiej z wyżej wymienionych grup.

Z przeprowadzonej analizy zawartości wynika, że w przypadku Twittera oraz Youtubea znacznie częściej identyfikowano cechę ukrywania tożsamości przez konta (wszystkich grup symptomatyczności) niż w przypadku Facebooka. Może to być swoistą specyfiką TT oraz YT, w której anonimowość jest w większym stopniu tolerowana przez pozostałych użytkowników oraz administrację tych mediów, niż ma to miejsce na FB. Z tego punktu widzenia można to zinterpretować jako uwarunkowanie sprzyjające występowaniu trollingu w tych mediach.

Pozostając przy omówieniu cechy tożsamości jednostek analizy warto również zwrócić uwagę na fakt, że w grupie kont o wysokiej symptomatyczności na portalu Facebook odnotowano przypadki, w których omawiana cecha nie występowała. Mogły to być profile prowadzone przez prawdziwe osoby, których aktywność w mediach społecznościowych jest na tyle specyficzna i zaangażowana w obszar tematyczny uwzględniony w badaniu, że została oceniona w kluczu jako w wysokim stopniu spełniająca symptomy trollingu. Niewykluczone zatem, że był to wyraz swoistego politycznego lub społecznego aktywizmu. Istnieje również możliwość, że są to zdjęcia fikcyjne wykorzystane do stworzenia nieprawdziwych profili⁶²⁷.

Odnosząc się do wyników dotyczących cech perswazyjności przekazu należy stwierdzić, że konta o wysokiej oraz średniej symptomatyczności przejawiały ją częściej, niż konta o niskiej symptomatyczności trollingu. W zdecydowanej większości ta cecha przejawiała się obecnością w treści wulgaryzmów lub przekleństw. Taka forma przekazu wyróżnia poszczególne posty, komentarze oraz tweety, sprawia, że stają się bardziej zauważalne. Trudno jednak określić czy stanowi to wyraz metodycznego oraz zaplanowanego działania czy też wynika z autentycznych emocji osób – intencjonalnie lub nieświadomie – rozprzestrzeniających dane tezy. Językowy typ komunikacji wpisuje się jednak w ogólną naturę trollingu.

Warto jednak zwrócić uwagę, że technika korzystania z memów została opisana jako charakterystyczna dla rosyjskiego trollingu forma zwiększenia perswazyjności przekazu⁶²⁸. W przypadku badanych kont występowała ona często z krótkim tekstem, czasem tekst został zawarty w publikowanej grafice.

W podobnej formule często przejawiała się kolejna cecha symptomatyczności, tj. rozprzestrzenianie przekazu. Najczęściej występowała ona w postaci krótkiego opisu oraz linku do określonego źródła. Fakt, że wśród publikowanych linków niektóre odnosiły się do stron jednoznacznie zaangażowanych w rosyjską walkę informacyjną, takich jak *pl.sputnik.com*, sugeruje, że konta je rozsyłające funkcjonowały w ekosystemie informacyjnym, w którym funkcjonowały treści rosyjskich mediów zaangażowanych w dystrybucję propagandy.

Cecha wchodzenia w interakcję z niektórymi z kont wydaje się charakterystyczna dla mediów społecznościowych i trudno jest w tym kontekście określić czy była elementem charakterystycznym dla trollingu. Świadczy to jednak o tym, że osoby korzystające z kont w zdecydowanej większości usiłowały dotrzeć ze swoim przekazem do szerszego grona

⁶²⁷ Szerzej na temat fałszywych tożsamości w rozdziale czwartym niniejszej pracy – zob. s. 191.

⁶²⁸ Szerzej na ten temat w rozdziale czwartym niniejszej pracy – zob. s. 188.

odbiorców. Swoistym zaskoczeniem jest natomiast niezidentyfikowanie hashtagów oraz reklam, które w poprzednich badaniach zostały określone jako elementy charakterystyczne dla trollingu rosyjskiego.

Omawiając miejsca publikacji badanych jednostek analizy należy zwrócić uwagę, że jedynie konta o wysokiej symptomatyczności w większości spełniały tę cechę. W opinii autora jest to wynik istotny z perspektywy ewentualnego profilowania trollingu. Oznacza bowiem, że dominacja charakterystycznych miejsc publikacji może być jedną z istotnych przesłanek do stwierdzenia anomalii świadczących o wykorzystywaniu danego konta w mediach społecznościowych do intencjonalnego publikowania określonych treści. Zdefiniowane przez autora miejsca publikacji mają stosunkowo szeroki zakres, ponieważ obejmują – stwierdzając najbardziej ogólnie – konta zapewniające dostęp zarówno do szerokiego, jak i selekcyjnego audytorium odbiorców (zarówno media mainstreamowe i liderzy opinii, jak i alternatywne oraz fanpage). W tym przypadku można zatem stwierdzić, że konto, w przypadku którego tego rodzaju miejsca publikacji dominują, jest zaangażowane w kształtowanie lub udział w debacie publicznej.

Warto zwrócić uwagę, że w wynikach badania dominują profile społeczno-polityczne, czyli te które funkcjonują tylko w danym portalu społecznościowym i nie mają swoich odpowiedników w pozostałych mediach i nie są również profilami znanych oraz opiniotwórczych osób (liderów opinii). Jest to zatem specyficzna grupa miejsc drugiego obiegu informacji i zapewnia możliwość ominięcia moderacji, a w przypadku jej kontrolowania – docieranie do określonego, sprofilowanego audytorium.

Pozostając przy omówieniu problematyki miejsc publikacji komunikatów należy zwrócić uwagę, że w przypadku kont o wysokiej symptomatyczności przekaz jest silnie skoncentrowany – ponad 80% całości przekazu jest publikowane na 20 kontach. W opinii autora może to świadczyć o pewnego rodzaju ekonomii dystrybucji przekazu, tj. publikowaniu tylko w tych miejscach, do których mają trafić określone treści. Jest to zatem przesłanka świadcząca o tym, że konto jest wykorzystywane do intencjonalnego wprowadzania narracji w obieg informacyjny.

Biorąc pod uwagę treść publikacji należy stwierdzić, że w przypadku ogółu aktywności niemal wszystkich kont o wysokiej oraz średniej symptomatyczności wyróżniały się treści zdefiniowane w kluczu. Oznacza to, że badane konta publikowały treści zaangażowane politycznie lub społecznie, a tezy z nimi związane wpisywały się w narrację rosyjskiej propagandy/logikę walki informacyjnej. Wyjaśnienie tego faktu może być dwojakie: 1) użytkownicy kont o wysokiej/średniej symptomatyczności rozprzestrzeniają tezy rosyjskiej

propagandy nieświadomie, ponieważ są one zgodne z ich poglądami; 2) użytkownicy kont intencjonalnie i świadomie biorą udział w ich rozprzestrzenianiu. Należy zwrócić uwagę, że niezależnie od odpowiedzi efekt jest podobny.

W kontekście dystrybuowanej narracji dominują trzy grupy tematyczne: narracje antyamerykańskie, treści antyrządowe i skierowane przeciwko wartościom konserwatywnym oraz treści antyukraińskie, w pewnym zakresie także teorie spiskowe, z dominującymi wątkami antysemitycznymi. Zaskoczeniem jest niska reprezentatywność kwestii migracyjnych oraz mogących zostać zinterpretowanymi jako uderzające w liberalne siły polityczne. Narracja antykościelna oraz skierowana przeciwko PRL może mieć również znaczenie przy określeniu grup społecznych angażujących się w dyskusję o rusofobii w Polsce. Należy podkreślić, że większość badanych kont spełniało cechę symptomatyczności treści.

Ostatnia cecha, tj. anomalia wskazujące na metodyczność generowania przekazu przy posiadanych narzędziach pomiarowych autora należała do najtrudniejszych do określenia. Przypadki wielokrotnego rozsyłania tych samych treści oraz nienaturalnie krótkie odstępy między publikacją kolejnych postów, komentarzy i tweetów skłaniały autora do uznania, że dane konto generuje przekaz w sposób metodyczny. W niektórych przypadkach konta publikowały przekaz tylko na własnym profilu, co zinterpretowano jako potencjalny wskaźnik automatyzacji dystrybucji przekazu. Kolejną przesłanką była dwujęzyczność treści. Za cechę charakterystyczną należy uznać fakt, że najczęstszym językiem towarzyszącym polskiemu był rosyjski. Przykłady metodyczności zostały przedstawione w załączniku nr 2.

5.4.3. Badane zjawisko trollingu z perspektywy założeń walki informacyjnej

Na podstawie przeprowadzonych badań ze względu na potencjalne funkcje pełnione w ramach rosyjskiej walki informacyjnej⁶²⁹ można wyodrębnić dwa typy kont:

- kanały propagandy w mediach społecznościowych – część kont o wysokiej symptomatyczności wykazuje cechy zorganizowanego reagowania na wydarzenia bieżące, istotne z perspektywy polityki zagranicznej FR. Świadczy o tym wystąpienie zjawiska jednoczesnego wzrostu nasilenia dwóch typów aktywności zaobserwowane w okresie doniesień medialnych dotyczących zamachu na Siergieja Skripala (marzec 2018):

⁶²⁹ Zgodnie z definicją sformułowanej w rozdziale trzecim niniejszej pracy są to „środki oddziaływania psychologicznospołecznego mające umożliwić realizację celów państwa rosyjskiego w polityce zagranicznej i wewnętrznej poprzez: osiągnięcie przewagi informacyjnej, oddziaływanie na masową świadomość lub wolę społeczeństwa bądź zasadniczą zmianę wyobrażeń rzeczywistości” – zob. s. 124.

- 1) publikacji komunikatów zawierających hasło *rusofob**;
- 2) ogólnego wzrostu aktywności kont o wysokiej symptomatyczności trollingu w 2018 r. w tym czasie.

Konta o wysokiej symptomatyczności wykazują również cechy intencjonalnego działania, o czym świadczy wysoki stopień koncentracji przekazu (87% komunikatów opublikowano w 20 miejscach publikacji). Skala występowania tego rodzaju kont w stosunku do ogółu profili zaangażowanych w dyskusje o rusofobii w Polsce nie jest duża (konta o wysokiej symptomatyczności stanowiły 28% próby badawczej);

- konta prowadzone przez aktywistów - przeprowadzone badania sugerują, że poza kontami, które w zorganizowany, intencjonalny i często również metodyczny sposób rozprzestrzeniają narracje rosyjskie w polskojęzycznej przestrzeni informacyjnej, funkcjonują też awatary użytkowników świadomie lub nieświadomie i *żywiłowo* uczestniczących w dystrybuowaniu rosyjskiej narracji w polskojęzycznym Internecie. Są to konta z grupy *wysokiej* symptomatyczności na portalu FB, w przypadku których nie zaobserwowano cech ukrywania identyfikacji, a także konta z grupy *średniej* symptomatyczności (należy przypomnieć, że wiele z nich znalazło się na granicy tej skali ocen). Można założyć, że część tych kont jest prowadzona przez rzeczywistych użytkowników mediów społecznościowych lub posiada tożsamość spreparowaną na potrzeby trollingu. Warto też przy tym zwrócić uwagę, że treści publikowane przez konta o wysokiej i średniej symptomatyczności często charakteryzowała perswazyjna, emocjonalna forma.

Jako hipotetyczne przyczyny autentycznej, nieumotywowanej celami rosyjskiej walki informacyjnej dystrybucji narracji rosyjskich można wskazać czynniki natury: systemowej (wynikające ze specyfiki komunikacji w mediów społecznościowych), psychologicznej (wynikające z anonimowości w sieci i generalnej natury trollingu) oraz polityczno-społecznej (aktywność taka może być wyrazem autentycznych poglądów piszących). Ostatni z wymienionych potencjalnych scenariuszy wydaje się szczególnie interesujący z perspektywy istoty walki informacyjnej, bowiem odnosi się do funkcji agitacyjnej jaką mogłyby pełnić konta, przejawiającej się w formule swoistego *nieuświadomionego aktywizmu*. Jest to zjawisko znane od kilkadziesiąt lat, opisywane już w pracy jako umiejętność wykorzystywania przez Rosjan grup

i osób wpisujących się w naturalne, zgodne z interesem FR, tendencje społeczno-politycznych⁶³⁰;

Zjawisko kształtowania poprzez trolling dyskursu o *polskiej rusofobii* nie ma zatem charakteru masowego, ale informacyjnie w próbie badawczej takie tezy przeważają. Przekaz użytkowników kont najbardziej aktywnych jest bowiem w zasadzie zdominowany przez afirmację narracji o polskiej rusofobi, ponieważ jedynie dwa konta na Twitterze wykazywały tendencje polemiczne. Należy zwrócić też uwagę, że większość kont (62%) powiela także pozostałe tezy rosyjskiej propagandy ujęte w kluczu. Świadczy to o pewnej skuteczności działań wynikającej z odpowiednio sprofilowanego odbiorcy, do którego jest adresowany przekaz. Narracyjnym mianownikiem jest krytyka Stanów Zjednoczonych oraz polskich władz.

Na podstawie grup najczęściej powielanych tez narracyjnych (wykres nr 8), a w pewnym stopniu również miejsc publikacji wiadomości (tabela nr 29), można wskazać dwa potencjalne profile światopoglądowe, których użytkownicy najczęściej powielają tezy o *polskiej rusofobii*: 16

- 1) lewicowo-antyklerykalny;
- 2) antysystemowo-narodowy.

Pierwszy charakteryzuje się krytyką kościoła i w pewnym zakresie również sentymentem za PRL (charakterystyczne hasła tezy to: krytyka IPN; dezubekizacji; tezy, że Polacy jako społeczeństwo nie są usposobieni antyrosyjsko, ale sytuację taką kreuje obecny rząd). Cechą drugiego jest silny sentyment antyukraiński oraz teorie spiskowe, w tym o charakterze antysemitkim. Pogłębienie powyższego wniosku wymaga jednak bardziej szczegółowych badań, szczególnie w odniesieniu do sprecyzowania kryteriów warunkujących identyfikację polityczno-swiatopoglądową danej grupy.

Należy również zwrócić uwagę na dużą reprezentatywność profili społeczno-politycznych jako miejsc publikacji. Ma to istotne znaczenie z perspektywy walki informacyjnej i możliwości, które dają media społecznościowe w zakresie jej prowadzenia. Profile polityczno-społeczne (fanpage, grupy itd.) stanowią bowiem infrastrukturę umożliwiającą alternatywny obieg informacji wobec kont związanych z mediami oraz liderami opinii. Konta mediów i liderów opinii pozwalają co prawda na dotarcie do szerszego grona odbiorców, ale sprawia to również, że podlegają ściślejszej moderacji/zarządzania treściami tam publikowanymi przez użytkowników mediów społecznościowych. To z kolei utrudnia

⁶³⁰ W szerszym obiegu publicystyczno-populizatorskim takie postawy określa się terminem kilkakrotnie wspomnianym pojęciem *pożytecznych idiotów*.

trolling. Profile polityczno-społeczne mają natomiast mniejszy zasięg (często niszowy), ale skupiają osoby mogące być bardziej skore do zaakceptowania kontrowersyjnych wiadomości (w formie lub w treści), co zmniejsza ryzyko ich usunięcia lub zgłoszenia konta, które je opublikowało do administracji danego medium społecznościowego jako naruszenia regulaminu.

Autor zaznacza, że zbadana została jedynie część rosyjskiej narracji propagandowej w Polsce. Powyższe wnioski z badania nie powinny być zatem traktowane jako reprezentatywne dla szerszego kontekstu tego zjawiska rosyjskiego trollingu w Polsce, jednak mogą być przyczynkiem do takich studiów.

5.4.4. Uwagi metodologiczne – użyteczność analizy zawartości w badaniu trollingu

W opinii autora dorobek metodologiczny analizy zawartości z powodzeniem może być wykorzystywany do badania zjawiska trollingu. Dotyczy to nie tylko trollingu rosyjskiego, ale również jego przejawów związanych z innymi aktorami. Powodzenie ewentualnych badań w tym zakresie jest uzależnione od dostępu do wiedzy mogącej sprofilować ewentualne cele danego podmiotu wykorzystującego trolling, a także go ewentualne wcześniejsze przejawy.

Ograniczeniem tej metody jest czasochłonność badań, co wymusza szczegółowe określenie próby badawczej. Analizę zawartości można z powodzeniem jednak w zespołach badawczych pogłębiających wiedzę o trollingu. Sprzyja temu logika oparcia studiów na kluczu kategoryzacyjnym.

Zakończenie

Przystępując do zakończenia pracy należy w pierwszej kolejności należy podsumować rozważania nad zjawiskiem oddziaływania środkami psychospołecznymi w polityce zagranicznej. Z omówionej literatury wynika, że metoda polityki zagranicznej odnosi się do sposobu postępowania oraz doboru instrumentów realizacji jej celów. Metody te zasadniczo można podzielić na pozytywne (tj. dyplomatyczne) oraz negatywne (zakładające wykorzystanie różnych form przemocy). W kontekście celów polityki zagranicznej w pracach omówionych w rozdziale pierwszym stosuje się różne podziały. Można mówić o celach o charakterze podstawowym i egzystencjalnym - związanych z żywotnymi interesami państwa (np. suwerennością, niepodległością itd.), ekspansywnych i koegzystencjalnych - odnoszących się większych ambicji państw na arenie międzynarodowych takich jak chęć zdobycia lub utrzymania prestiżu bądź autorytetu międzynarodowego, a także funkcjonalnych – odpowiadających wybranym segmentom aktywności państwa. Należy również pamiętać, że cele w polityce zagranicznej mają różne horyzonty czasowe - mogą mieć charakter długo-, średnio- i krótkoterminowy. Środki psychospołeczne mogą być zatem wykorzystywane za pomocą różnych metod (negatywnych i pozytywnych) oraz zostać ukierunkowane na odnoszenie różnych celów.

Debata na temat psychospołecznych środków realizacji polityki zagranicznej wydaje się orbitować wokół komunikowania międzynarodowego oraz niektórych koncepcji związanych z tym zjawiskiem – m.in. dyplomacji publicznej i dyplomacji kulturalnej. Cytowani w pracy badacze zajmujący się tą tematyką zwracają uwagę, że współczesna komunikacja międzynarodowa za sprawą nowoczesnych technologii i spowodowanych nimi zmian społecznych i komunikacyjnych opartych na sieciowości, staje się w większym stopniu interaktywna oraz dialogowa niż to miało miejsce w okresie zimnej wojny. W okresie rywalizacji mocarstw dyplomacja publiczna miała bowiem mieć formę w większym stopniu opartą na przekazie jednostronnym, pomijającym interes odbiorcy, co ją upodabniało do propagandy. Tego rodzaju dyskusja jest również widoczna w przypadku rozważań nad międzynarodowym komunikowaniem politycznym, ponieważ tutaj również dostrzega się pewne różnice w funkcji przekazu. Zaznacza się przy tym, że komunikowanie może mieć funkcję informacyjną, szumu oraz perswazji o charakterze zarówno pozytywnym, jak i negatywnym. Zmiana w podejściu do tego zagadnienia oraz uwzględnienie konieczności dostosowania typów komunikacji do współczesnych warunków społecznych jest obecna w zachodniej doktrynie i piśmiennictwie wojskowym. Podejmując próbę uproszczenia debaty dotyczącej poruszanych w tym miejscu kwestii można stwierdzić, że sprowadzają one się do

pytania na ile współczesna komunikacja polityczna (w tym międzynarodowa) czy strategiczna ma charakter propagandy, a na ile pełni ona inne funkcje – informacyjną, ekspresyjną oraz ewentualnie pozytywnej perswazji (negocjacji, dialogu). Tego rodzaju dualność percepcji oddziaływania psychologicznego w kategoriach negatywnych i pozytywnych, jest również widoczna również na poziomie odbioru komunikacji międzynarodowej w poszczególnych państwach. W zależności bowiem od szeregu czynników takich jak stan relacji między nimi, system polityczny czy doświadczenia historyczne odbiór tych relacji może być różny. Amerykańskie, francuskie, brytyjskie czy niemieckie instytucje dyplomacji kulturalnej, powołane do propagowania dorobku cywilizacyjnego własnych państw, w bloku wschodnim były postrzegane jako wrogie agendy zwaśnionego sojuszu polityczno-wojskowego, a ich działalność oceniano jako wysokie zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa, którego monitorowanie i rozpoznawanie wpisywało się m.in. w zadania kontrwywiadu Służby Bezpieczeństwa w PRL. Istotnie dyplomacja publiczna była i jest narzędziem oddziaływania państw zachodnich, jednak z przytoczonej literatury wynika że opinie odnośnie metod oddziaływania były różne i zależały od czynników wewnętrznych oraz sytuacji międzynarodowej, co widać choćby na podstawie dyskusji w okresie *detente* nad funkcjonowaniem Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Information Agency*). Współcześnie rola zachodniej międzynarodowej komunikacji politycznej za pośrednictwem kanałów rozwiniętych w okresie zimnej wojny (np. środków masowego przekazu takich jak *Radio Wolna Europa* czy *Radio Swoboda*) ma znaczenie przede wszystkim w przypadku docierania do odbiorcy o ograniczonych możliwościach dostępu do informacji o przekazie alternatywnym dla władz, co jest charakterystyczne przede wszystkim dla państw autorytarnych.

Przechodząc do odpowiedzi na pierwsze pytanie badawcze⁶³¹ należy zatem stwierdzić, że z perspektywy środka polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej walka informacyjna spełnia cele zarówno podstawowe, jak i ekspansywne. Na podstawie omówionych w rozprawie doktorskiej źródeł można stwierdzić, że rosyjską walkę informacyjną należy rozpatrywać z uwzględnieniem zarówno jej wewnętrznego, jak i zewnętrznego wektora. Ma to uzasadnienie w rosyjskiej kulturze strategicznej, szczególnie mentalności *oblężonej twierdzy*, która sprawia że percepcja działań w sferze informacyjnej opiera się na logice stanu permanentnego zagrożenia dla suwerenności państwa rosyjskiego. Zasadne wydaje się zatem stwierdzenie, że z perspektywy rosyjskich elit, a w konsekwencji ich oddziaływania również części rosyjskiego

⁶³¹ PB 1: *Jakie są cele, metody i narzędzia realizacji walki informacyjnej FR z perspektywy środka realizacji polityki zagranicznej?*

społeczeństwa, działania z zakresu walki informacyjnej stanowią niezbędny środek dla zaspakajania żywotnych interesów państwa.

Związek między wewnętrznym i zewnętrznym obszarem walki informacyjnej jest widoczny w przypadku genezy rozwoju rosyjskiego trollingu, który początkowo stanowił jeden z przejawów działania władz ukierunkowanych na zapewnienie bezpieczeństwa informacyjnego FR w warunkach rozwoju runetu i był *de facto* formą aktywnej prokremłowskiej cenzury, a następnie został rozwinięty jako jeden instrumentów walki informacyjnej w warunkach międzynarodowych. Przedstawianie walki informacyjnej jako formy obrony przed wrogą agresją znajduje również wyraz w dokumentach doktrynalnych FR. Do żywotnych celów walki informacyjnej należy zaliczyć również działania obliczone na zdominowanie informacyjne grup zamieszkujących tereny poza granicami identyfikowanych jako związane Rosją pod względem kulturowym, czyli np. mniejszości rosyjskojęzycznych oraz utrzymanie tej dominacji na terenach byłego ZSRR.

Cele ekspansywne są natomiast związane z próbą uzyskania dominacji informacyjnej nad innymi zjawiskami i społecznościami funkcjonującymi poza granicami FR i Wspólnoty Niepodległych Państw, których działalność z różnych powodów jest dla Rosji sprzyjająca, a następnie osiągnięcie przy ich pomocy celów polityki zagranicznej. Wachlarz wariantów wykorzystania takich zasobów może być szeroki i obejmować na przykład poszerzanie kulturowo-społecznej strefy oddziaływania FR w ramach *rosyjskiego świata*, wzmacnianie międzynarodowej roli i prestiżu FR, a także osłabianie przeciwników geopolitycznych poprzez społeczną polaryzację i kreowanie nastrojów rewolucyjnych, działania obliczone na izolację międzynarodową kraju oddziaływania oraz zwiększanie podatności państw na inne formy oddziaływania, na przykład w sferze gospodarczej.

W kontekście metod realizacji polityki zagranicznej za pośrednictwem walki informacyjnej należy stwierdzić, że dokonany przegląd literatury odnoszący się zarówno do teoretycznego, jak i praktycznego wymiaru tego zjawiska – a także wynikający niejako z definicji omawianego zagadnienia – świadczy o przewadze negatywnych form oddziaływania zakładających różne formy przemocy. Są to działania zakładające manipulację, korupcję, osłabianie strony będącej obiektem oddziaływania poprzez jej wewnętrzną polaryzację czy wywoływanie rewolt i powstań.

Odnosząc się do narzędzi w ramach polityki zagranicznej stwierdzić należy, że założenia i logika prowadzenia walki informacyjnej FR jest kreowana przez przedstawicieli resortów siłowych – przede wszystkim służb specjalnych oraz wojska. Należy przy tym zaznaczyć, że z perspektywy strategicznego poziomu zarządzania państwem, ten typ

oddziaływania znajduje się – podobnie jak w okresie ZSRR – w bezpośrednim zainteresowaniu i pod nadzorem rosyjskich kręgów decyzyjnych. Z literatury omówionej w rozdziale trzecim wynika, że utrzymano model zarządzania tego typu działaniami znany z okresu ZSRR, w którym strategiczne aspekty walki informacyjnej były koordynowane i zarządzane na poziomie najwyższych szczebli aparatu centralnego, dawniej Politbiura i odpowiednich wydziałów Komitetu Centralnego, a obecnie m.in. Administracji Prezydenta FR. Na poziomie koncepcyjno-wykonawczym kluczowe znaczenie mają wspomniane struktury siłowe, ale w walkę informacyjną zaangażowany jest szeroki aparat instytucjonalny FR - są to także inne podmioty np. media, organizacje społeczno-polityczne, kulturalne, religijne oraz zasoby pozostające w dyspozycji oligarchów.

Odpowiadając na drugie pytanie badawcze⁶³², dotyczące specyfiki rosyjskiej walki informacyjnej w porównaniu z koncepcjami zachodnimi dotyczącymi oddziaływania psychospołecznego, należy zwrócić uwagę na następujące kwestie:

1. Rosyjską walkę informacyjną charakteryzuje ciągłość działania, co dobrze wydaje się obrazować podejście do rywalizacji sferze ideologicznej w okresie *detente*. Jak wskazano w rozdziale pierwszym, w czasie odprężenia relacji ze Związkiem Radzieckim w latach 70. amerykańscy eksperci zajmujący się polityką zagraniczną na łamach *Foreign Service Journal* zastanawiali się nad sensem dalszego istnienia Amerykańskiej Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych (ang. *United States Information Agency* - USIA) zajmującej się dyplomacją publiczną. Tymczasem w Związku Radzieckim wystąpiły tendencje odwrotne. Jako przykład należy wskazać przywołany w rozdziale trzecim referat z 1975 r. wygłoszony w czasie sympozjów specjalistów od propagandy z bloku wschodniego, w którym wprost stwierdzono, że w warunkach odprężenia *wielokrotnie wzrosły możliwości zagranicznej propagandy politycznej socjalizmu* i należy te warunki odpowiednio wykorzystać. Podobne zjawisko miało miejsce na Zachodzie po upadku Związku Radzieckiego, kiedy również spadło znaczenie, a ostatecznie przestało istnieć w 1999 r. USIA. W Rosji natomiast, po przerwie spowodowanej koniecznością odbudowy sprawności struktur państwowych, intensywność walki informacyjnej nabrała dynamiki nie odbiegającej od tej z okresu zimnej wojny.

Z lektury literatury przedmiotu wynika, że obecnie jest ona determinowana czynnikami bardzo zbliżonymi do historycznych zarówno w wymiarze ideologiczno-

⁶³² PB 2: *Co stanowi o jej specyfice w porównaniu z koncepcjami zachodnimi dotyczącymi oddziaływania psychospołecznego jako środka realizacji polityki zagranicznej oraz ich stosowaniem w innych państwach?*

politycznym, jak i koncepcyjnym oraz instytucjonalnym. W dalszym ciągu bowiem osią narracyjną jest - silnie osadzona w rosyjskiej tożsamości cywilizacyjnej - dychotomia my – oni (Zachód). Zauważalna jest również wysoka skłonność do podejmowania aktywności opartej na czarnej propagandzie, decepcji, dezinformacji oraz działań dywersyjnych. Kontynuowana jest również tendencja zaangażowania w walkę informacyjną szerokiego aparatu państwowego. Jedyne zmiany wynikają z adaptacji do warunków współczesności. W sferze ideologicznej walkę z kapitalizmem zastąpiły zmagania z liberalizmem i obrona elementów rosyjskiej tożsamości wpływających na rolę i prestiż międzynarodowy państwa (szczególnie jej narracji historycznej). W odniesieniu do koncepcji prowadzenia walki informacyjnej w miejsce organizacji masowych (*organizacje frontowe* takie jak wielkie ruchy społeczne np. związki zawodowe czy partie polityczne) wzrosła rola sieci społecznych (tzw. *sieć eurazjańska*). W przypadku aparatu instytucjonalno-wykonawczego zwiększono natomiast udział podmiotów funkcjonujących formalnie poza instytucjami państwowymi (np. farma trolli IRA czy prywatne firmy wojskowe).

2. Historyczna oraz ideologiczna geneza rosyjskiej walki informacyjnej sprawia, że szczególnie silne znaczenie ma aspekt związany z rewolucyjnością, podburzaniem ludności. Myślenie o tej sferze zasadniczo nie odbiega od międzywojennej działalności Kominternu i służb specjalnych tamtego okresu, a także - jak już wspomniano - doświadczeń zimnowojennych. Powyższe sprawia, że omawiane zjawisko jest bliskie rozumieniu wojny psychologicznej, a nawet logice propagandy wojennej. Jest to zasadniczo różne podejście od komunikacji publicznej (dyplomacji publicznej, kulturalnej oraz komunikacji strategicznej) w rozumieniu zachodnim zakładającej aspekt dwustronności i dialogowości komunikacji.

3. Walkę informacyjną determinuje inny paradygmat myślenia niż rozumienie takich elementów środków oddziaływania psychospołecznego jak np. dyplomacja publiczna. W pierwszym przypadku istota działania sprowadza się do ochrony własnych procesów informacyjnych (decyzyjnych, poznawczych) i negatywnego oddziaływania na nie u adwersarza. Istotne znaczenie ma zatem w tym przypadku rozpoznanie przeciwnika oraz penetrowanie jego struktur politycznych, społecznych, gospodarczych oraz decyzyjnych, zabezpieczenie własnych – jest to budowanie możliwości prowadzenia walki informacyjnej. Aspekt komunikacyjny związany z oddziaływaniem psychospołecznym (w tym w wariacie wojny psychologicznej) jest aktywnością węższą, istotnym, ale nie jedynym aspektem walki informacyjnej. Efektywność oraz

scenariusze prowadzenia walki informacyjnej zależą *de facto* od wypracowanych zasobów i możliwości w sferze informacyjnej. Omówione w pracy środki i koncepcje oddziaływania psychospołecznego realizacji polityki zagranicznej takie jak międzynarodowa komunikacja polityczna, propaganda, dyplomacja publiczna i kulturalna opierają się natomiast na logice procesu komunikacyjnego.

Weryfikując zatem pierwszą hipotezę badawczą⁶³³ należy stwierdzić, że walka informacyjna jest psychospołecznym środkiem realizacji rosyjskiej polityki zagranicznej o odmiennej specyfice w stosunku do postrzegania komunikowania międzynarodowego na Zachodzie. Jednocześnie podkreślić należy, że rosyjska walka informacyjna silnie akcentuje społeczno-polityczny aspekt jej prowadzenia, w odróżnieniu do koncepcji zachodnich, które w większym stopniu skupiają się na wymiarze technicznym. To sprawa, że jej rozpatrywanie w kategorii środka polityki zagranicznej ma istotne znaczenie. Złożoność wykorzystania walki informacyjnej w rosyjskiej polityce zagranicznej wydaje się w pewnym zakresie oddawać nadmieniona w rozdziale pierwszym koncepcja trzech obliczy siły Josepha Nye'a. Warto też zaznaczyć, że zarysowane w rozdziale pierwszym podejście do oddziaływania psychospołecznego w polityce zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej sugeruje, że podejścia podobne do rosyjskiego są widoczne również w przypadku innych państw spoza zachodniego kręgu kulturowego.

W tym miejscu należy przejść do omówienia zmian komunikacyjnych, społecznych oraz dotyczących oddziaływania politycznego spowodowanych rozwojem nowych mediów. Z literatury omówionej w rozdziale pierwszym wynika, że w opinii wielu badaczy nowe media przyczyniły się do wzrostu interakcyjności komunikacji. Następuje również zatarcie granicy między nadawcą a odbiorcą – uczestnik procesu komunikacyjnego w nowych mediach zarówno tworzy, jak i odbiera przekaz. Oznacza to, że dochodzi do zmiany komunikacji typu *one-to-many* w kierunku jej upowszechnienia, czyli o specyfice *many-to-many*. Powyższe powoduje wzrost ilości generowanych treści i tym samym zwiększenie znaczenia filtratorów przekazów, na przykład liderów opinii. Zachowania użytkowników w mediach społecznościowych wskazują również, że jedynie część uczestników procesu komunikacyjnego stanowi aktywnych twórców informacji, a wielu z nich to pasywni odbiorcy informacji. W tym kontekście należy również zaznaczyć, że w literaturze opisuje się pewne przewartościowania związane z przekazem propagandowym, którego wyjaśnienie również powinno być dostosowane do zmian

⁶³³ HB 1: *Rosyjska walka informacyjna stanowi psychospołeczny środek realizacji polityki zagranicznej, którego specyfika wykorzystania jest odmienna od teorii i praktyki wykorzystania tych instrumentów w państwach zachodnich.*

komunikacyjnych. Także w tym przypadku zwraca się uwagę na wzrost roli liderów opinii, przedmiotem zainteresowania badaczy jest także wpływ algorytmów na dotarcie z przekazem do sprofilowanego użytkownika mediów społecznościowych.

Należy też zaznaczyć, że zmiana natury współczesnej komunikacji wciąż pozostaje przedmiotem dyskusji badaczy i – podobnie jak w przypadku natury komunikacji w wymiarze międzynarodowym – funkcjonują różne perspektywy tego zagadnienia. Jako konsekwencje rozwoju komunikacji w Internecie zwraca się uwagę na rozwój sieci społecznych. Sprzyja to zawiązywaniu się nowych form aktywności, m.in. wirtualnego aktywizmu, ale również trybalizacji społeczeństwa, a w konsekwencji – jak wskazują niektórzy badacze – radykalizacji niektórych grup, szczególnie mających poczucie wykluczenia i marginalizacji. Innego typu problemem jest zanieczyszczenie środowiska informacyjnego natłokiem treści, które dodatkowo, z uwagi na łatwość wprowadzania ich w obieg (co wynika z natury mediów społecznościowych) są łatwe do manipulowania.

W Polsce liczba użytkowników Internetu dynamicznie rośnie, wśród młodych to medium w zasadzie dominuje jako źródło wiedzy. Podatność na manipulację jest wypadkową kompetencji medialnych użytkowników polskiego Internetu uzależnionych m.in. od wykształcenia czy wieku. Z badań NASK wynika, że część polskich internautów ma świadomość zagrożeń o charakterze dezinformacji i manipulacji, jednak na poziomie szczegółowym jest to wiedza oparta na różnych narracjach publicystycznych, niepodpartych badaniami. To wzmacnia możliwości polaryzowania społeczeństwa, kierowania przekazu do jednej grupy i stygmatyzowania innej. Należy również pamiętać o antyspołecznych skłonnościach samych użytkowników (niektórzy z respondentów badania NASK deklarowali świadome rozpowszechnianie fake newsów). Jest to odpowiedni przykład natury zjawiska trollingu internetowego, którego istota opiera się na zaburzeniu komunikacji w Internecie spowodowanej różnymi motywami. Mogą one mieć naturę osobowościową (chęć zaistnienia), społeczną (pewien rodzaj aktywizmu) oraz polityczną (intencjonalne i zaplanowane działanie). Trolling o charakterze politycznym jest zjawiskiem stosunkowo szeroko opisanym w literaturze przedmiotu zarówno w aspekcie oddziaływania na odbiorcę wewnętrznego, jak i zewnętrznego i dotyczy różnych państw. Jak wynika z badań zaprezentowanych w rozdziale drugim takie zjawisko istnieje również w polskojęzycznym Internecie i jest wykreowane głównie przez wewnętrznych aktorów politycznych.

Kontynuując niniejsze rozważania należy przejść do charakterystyki wykorzystania komunikacyjnej specyfiki mediów społecznościowych w walce informacyjnej. Odpowiadając

na trzecie pytanie badawcze⁶³⁴ należy stwierdzić, że media społecznościowe stanowią kolejną przestrzeń prowadzenia walki informacyjnej, której założenia zasadniczo nie odbiegają od tych realizowanych w świecie rzeczywistym. Wynika to z traktowania przestrzeni informacyjnej przez rosyjskich teoretyków dwojako – w charakterze informacyjno-technicznym oraz społeczno-politycznym. Cyberprzestrzeń nie stanowi zatem odrębnego konstruktu teoretycznego, w literaturze przywołanej w rozdziale czwartym zaznacza się, że działania w tym wymiarze – podobnie jak ogół walki informacyjnej - w zasadniczej mierze są determinowane czynnikami natury politycznej.

W odpowiedzi na pytanie czwarte⁶³⁵ należy wskazać, że cechami mediów społecznościowych mających potencjał do wykorzystania w rosyjskiej walce informacyjnej są przede wszystkim łatwość wprowadzania treści w obieg informacyjny i możliwości zanonimizowania kanałów przekazu wykorzystywanych w tym celu. Kolejny aspekt jest związany z sieciowością społeczności wirtualnych, co umożliwia tworzenie, przenikanie lub kontrolowanie grup istotnych z perspektywy walki informacyjnej, a w konsekwencji prób oddziaływania nimi na sprawy świata rzeczywistego. Kwestią istotną jest również fakt, że przestrzeń informacyjna Internetu, z uwagi na różny stopień kompetencji medialnych użytkowników, natłok treści oraz rolę liderów opinii sprzyja manipulacji. Ponadto z uwagi na fakt, że w Internecie występuje innych szereg warunków sprzyjających walce informacyjnej – np. skłonność niektórych użytkowników do trollingu w rozumieniu intencjonalnego zaburzania komunikacji. Inspirowanie tych często nieświadomych osób może znacząco wzmocnić zasięg rozprzestrzeniania przekazu, który z powodu ich wewnętrznej, ale zewnętrznie zainspirowanej motywacji będzie odbywał się niejako samoistnie.

Odnosząc się do pytania piątego⁶³⁶ należy stwierdzić, że Rosja nie jest wyjątkiem w stosowaniu mediów społecznościowych w walce informacyjnej, co autor usiłował wykazać w rozdziale drugim. Niemniej należy stwierdzić, że w przypadku tego kraju zdolności tego rodzaju medium są wykorzystywane w bardzo szerokim zakresie.

W ramach weryfikacji drugiej hipotezy badawczej⁶³⁷ należy więc potwierdzić założenie, że media społecznościowe w rosyjskiej walce informacyjnej są kolejną przestrzenią rywalizacji w wymiarze społeczno-politycznym. Zjawisko trollingu daje natomiast możliwości

⁶³⁴ PB 3: *Jak media społecznościowe są wykorzystywane w rosyjskiej walce informacyjnej?*

⁶³⁵ PB 4: *Jakie cechy mediów społecznościowych mają potencjał z perspektywy wykorzystania w rosyjskiej walce informacyjnej?*

⁶³⁶ PB 5: *Czy Rosja stanowi wyjątek w wykorzystaniu mediów społecznościowych w walce informacyjnej?*

⁶³⁷ HB 2: *Media społecznościowe są wykorzystywane w rosyjskiej walce informacyjnej jako jedna z przestrzeni rywalizacji społeczno-politycznej (oddziaływania psychospołecznego)*

zbliżone do dawnej komunistycznej propagandy i agitacji. Konta w mediach społecznościowych umożliwiają bowiem zaplanowane i metodyczne oddziaływanie przekazem propagandowym na sprofilowanego odbiorcę. Potencjał agitacyjny wynika natomiast z interaktywności komunikacji mediów społecznościowych. Należy w tym kontekście podkreślić, że z omówionej literatury przedmiotu wynika, iż trolling jako element walki informacyjnej jest identyfikowany jako w różnych formach – jako aktywność dziennikarzy Sputnika, agitatorów zaangażowanych w protesty społeczne na wschodzie Ukrainy, zorganizowanych farm trolli działających zarówno z Rosji, jak i z terytorium innych państw.

Przeprowadzone badania empiryczne umożliwiają realizację trzeciego celu badawczego, czyli charakterystykę trollingu z perspektywy rosyjskiej walki informacyjnej w RP. Odpowiadając na pytanie badawcze numer sześć⁶³⁸ należy stwierdzić, że w mediach społecznościowych polskojęzycznego Internetu występują symptomy trollingu związanego z rosyjską walką informacyjną. Badany aspekt, tj. kształtowanie dyskusji o *polskiej rusofobii* nie ma charakteru zmasowanego i jest to zjawisko charakterystyczne dla pojedynczych użytkowników. Liderzy opinii wykazujący symptomy trollingu różnią się w tym kontekście pod tym względem jakościowym – można wyodrębnić dwa typy zjawisk: pełnienie przez wybrane konta w mediach społecznościowych funkcji kanałów przekazu treści zgodnych z narracją propagandową Federacji Rosyjskiej. Konta te charakteryzują się wysoką aktywnością, wykorzystywaniem wzmocnień perswazyjności przekazu np. w postaci grafik, przekazywaniu treści z różnych portali internetowych, często również niską interaktywnością. Drugi typ to konta użytkowników, którzy angażują się w dyskusje internetowe prezentując poglądy zbieżne z rosyjskim przekazem propagandowym, często nie wykazując przy tym cech anonimizacji własnej tożsamości. Część z działalności tego rodzaju kont może mieć charakter agitacyjny, jednak na podstawie przeprowadzonych badań nie jest możliwa ocena motywów, które stoją za taką działalnością. Należy też podkreślić, że w stosunku do wszystkich treści opublikowanych przez konta w przyjętym okresie badawczym, wątki dotyczące *rusofobii* stanowiły maksymalnie kilka procent przekazu. Oznacza to, że ta aktywność użytkowników nie należała do priorytetowych. Badanie wykazało jednak znacznie częstsze występowanie innych tematów charakterystycznych dla rosyjskiej propagandy, przede wszystkim narracji antyamerykańskiej, antyrządowej, antyukraińskiej i różnych teorii spiskowych, najczęściej o charakterze antysemitycznym.

⁶³⁸ PB 6: *Czy istnieją empiryczne symptomy trollingu w mediach społecznościowych polskojęzycznego Internetu? Jaka jest ich skala i charakter?*

W odpowiedzi na ostatnie pytanie badawcze⁶³⁹ należy stwierdzić, że w świetle materiału źródłowego omówionego w rozdziałach trzecim i czwartym oraz na podstawie przeprowadzonych badaniach empirycznych cele trollingu jako elementu rosyjskiej walki informacyjnej w Polsce przedstawiają się następująco – jest to działanie podejmowane w celu zdobycia przewagi informacyjnej w ramach kształtowania narracji u określonych grupach odbiorców na tematy istotne z perspektywy FR. Na podstawie najczęściej występujących miejsc publikacji oraz dystrybuowanych treści należy stypizować dwa światopoglądowe profile odbiorców potencjalnie najbardziej narażonych na rosyjski trolling – można je ogólnie określić jako lewicowe i narodowe. Docieranie do odbiorcy masowego, oddziaływanie na ogół opinii publicznej nie wydaje się mieć tak istotnego znaczenia. Należy przy tym zaznaczyć, że media społecznościowe z uwagi na swoją specyfikę sprzyjają realizacji wyżej wskazanego celu, co w badaniu zostało potwierdzone w ramach zdominowania jako miejsc publikacji profili społeczno-politycznych.

Przystępując zatem do weryfikacji trzeciej hipotezy badawczej⁶⁴⁰ należy stwierdzić, że polskojęzyczny Internet jest przestrzenią rosyjskiej walki informacyjnej, o czym świadczą wyżej opisane komunikacyjne symptomy zjawiska trollingu w kształtowaniu się narracji na temat rusofobii w 2018 r. Należy przy tym zaznaczyć, że jest to jedynie wstępna diagnoza zjawiska. Po pierwsze nie badano efektywności oddziaływania, po drugie badano jedynie wycinek potencjalnego rosyjskiego oddziaływania, tj. narracji dotyczącej *polskiej rusofobii* oraz pozostałych treści dystrybuowanych przez liderów opinii tej tematyki. Nie należy zatem ich traktować jako reprezentatywnych dla całego zjawiska rosyjskiego trollingu w Polsce.

Przeprowadzone badania nie wyczerpują oczywiście możliwości naukowego zgłębienia rosyjskiej walki informacyjnej zarówno od strony teoretycznej, jak i empirycznej. Nauki o polityce, szczególnie w dziedzinie studiów nad stosunkami międzynarodowego mają wiele do zaoferowania w wyjaśnianiu istoty omawianego zjawiska – szczególnie interesujące wydaje się próba jej wyjaśnienia z perspektywy paradygmatów realistycznego, liberalnego oraz konstruktywistycznego. W kontekście badań empirycznych należy stale poszerzać zarówno zakres badań oraz rozwijać je od strony metodologiczno-technicznej.

⁶³⁹ PB 7: *Jakie cele w kontekście polityki zagranicznej FR wobec RP mogą być realizowane z perspektywy rosyjskiej walki informacyjnej poprzez wykorzystanie trollingu?*

⁶⁴⁰ HB 3: *Cyberprzestrzeń jest obiektem rosyjskiej walki informacyjnej, o czym świadczą komunikacyjne symptomy zjawiska trollingu w kształtowaniu się narracji na temat rusofobii w 2018 r.*

Bibliografia

Wydawnictwo zwarte (książka)

Akunin B., *Wszyscy ludzie Kremla*, Wydawnictwo Agora, Warszawa 2017

Aleksandrowicz T. R., *Podstawy walki informacyjnej*, Editions Spotkania, Warszawa 2016.

Aleksandrowicz T. R., *Zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego państwa w ujęciu systemowym. Budowanie zdolności defensywnych i ofensywnych w infosferze*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2021.

Andrew Ch., Gordijewski O., *KGB*, Bellona, Warszawa 1999.

Apanowicz J., *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji „BERNARDIUM”, Gdynia 2002.

Apanowicz J., *Metodologiczne uwarunkowania pracy naukowej. Prace doktorskie, prace habilitacyjne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2005.

Aronson E., *Człowiek istota społeczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

Backer R., *Międzywojenny eurazjatyzm. Od intelektualnej kontrakulturacji do totalitaryzmu*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2000.

Baraniuk K., *Działalność służb wywiadowczych Federacji Rosyjskiej w świetle raportów służb specjalnych wybranych państw Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.

Batorowska H., R. Klepka, O. Wasiuta, *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2019.

Bernays E. L., *Propaganda*, Horace Liveright, New York 1928.

Biernacki W., *Człowiek – media – środowisko*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2010.

Broda M., *Zrozumieć Rosję – o rosyjskiej zagadce-tajemnicy*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2011

Bochenek M., R. Lange, *Nastolatki 3.0. Raport z ogólnopolskiego badania uczniów*, NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2019.

Bochenek M., R. Lange (red.), *Bezpieczne wybory. Badanie opinii o (dez)informacji w sieci*, NASK Pracownia Badań Społecznych, Warszawa 2019.

Borowik I., *Odbudowanie pamięci: Przemiany w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Wydawnictwo Nomos, Kraków 2000.

Bukowski M. M., *Słowa klucze w rządowej komunikacji politycznej. Perspektywa międzynarodowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

- Bukowski W., *Moskiewski Proces*, Oficyna Wydawnicza Volument, Warszawa 1998.
- Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Cull N. J., *The cold war and the United States Information Agency. American propaganda and public diplomacy 1945-1989*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Cull N. J., *The decline and fall of the United States Information Agency. American Public Diplomacy, 1989-2001*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork, 2012.
- Chodubski A. J., *Wstęp do badań politologicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2004, s. 119.
- Darczewska J., *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2014.
- Darczewska J., *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015.
- Darczewska J., *Obrońcy oblężonej twierdzy. Uwagi na temat historycznej legitymizacji służb specjalnych Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2018.
- Darczewska J., *Rosyjskie siły zbrojne na froncie walki informacyjnej. Dokumenty strategiczne*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2016.
- Darczewska J., Żochowski P., *Środki aktywne. Rosyjski towar eksportowy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017.
- Darczewska J., P. Żochowski, *Rusofobia w strategii Kremla. Broń masowego rażenia*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015.
- Diec J., *Geostrategiczny wybór Rosji u zarania trzeciego tysiąclecia. Tom 1. Doktryna rosyjskiej polityki zagranicznej. Partnerzy najbliżsi i najdalsi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- van Dijk Jan, *Spółeczne aspekty nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010
- Dobek-Ostrowska B., *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Dobek-Ostrowska B., *Podstawy komunikowania społęcznego*, Wydawnictwo ASTRUM, Wrocław 1999.
- Dobek-Ostrowska B., Fras J., Ociepka B., *Teoria i praktyka propagandy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Dobek-Ostrowska B., Wiszniowski R., *Teoria komunikowania publicznego i politycznego. Wprowadzenie*, Wydawnictwo ASTRUM, Wrocław 2001.

Domańska M., *Uzależnieni od konfliktu. Wewnętrzne uwarunkowania antyzachodniej polityki Kremla*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017.

Drescher D., *A typology of international political communication: Factual statements, propaganda, and noise*, „Political Communication”, nr 4, rok 1987.

Dryzd C., *Kultura strategiczna – geneza, definicja i praktyczne zastosowanie*, „Roczniki Akademii Wojsk Lądowych”, nr I, rok 2017.

Goban-Klas T., *Spółeczeństwo medialne*, WSiP, Warszawa 2005.

Gołabek B., *Anatomia „Runetu”. Rosyjskojęzyczny Internet jako extra territorium byłego ZSRR*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Pigońa w Krośnie, Krosno 2014.

Grajewski A., *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991-1998*, Wydawnictwo Więzi, Warszawa 1998.

Harrel Y., *Rosyjska cyberstrategia*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2015.

Hetmański M., *Świat informacji*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

Heickero R., *Emerging cyber threats and russian views on information warfare and information operations*, Swedish Defence Research Agency, Sztokholm, 2010.

Helma Sz., *Dezinformacja i wojna psychologiczna jako element polityki Związku Sowieckiego i Federacji Rosyjskiej*, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ, nr 22, rok 2018.

Huntington S. P., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawie Wydawnictwo Literackie MUZA SA, Warszawa 2008.

Edwards M., D. Humle, *Making a difference: NGOs and development in a changing world*, Earthscan Publications Ltd., Londyn 2002.

Fabjaniak-Czerniak K., *Internetowe media społecznościowe jako narzędzie public relations*, „Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych niepewności”, Wyższa Szkoła Promocji, Warszawa 2012

Fortner R. S., *International communication. History, conflict, and control of the global metropolis*. Wadsworth Publishing Company, Belmont 1993.

Głodowski W., *Komunikowanie interpersonalne*, Wydawnictwo Hansa Communication, Warszawa 2006.

Giles K., *Russia's „new” tools for confronting the west. Continuity and innovation in Moscow's exercise of power*, Chatham House. The Royal Institute of International Affairs.

Lakomy M., *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar rywalizacji i współpracy państw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów. Przewodnik dla studentów*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2004..

Heuser B., *Czytając Clausewitza*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2008

Holsti K. J., *International Politics. A Framework for Analysis*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1967.

Jenkis H., *Kultura konwergencji: zderzenie starych i nowych mediów*, Wydawnictwa Naukowe i Profesjonalne, Warszawa 2007.

Johnson K. D., *China's strategic culture: A perspective for the United States*, US Army War College Strategic Studies Institute, Carlise 2009.

Jowett G. S., O'Donnell V., *Propaganda and Persuasion. Fifth Edition*, Sage Publication, Kalifornia-Londyn-Nowe Delhi-Singapur-Waszyngton 2012.

Jussinoja T., *Life-cycle of internet trolls*, Uniwersytet w Jyväskylä , Jyväskylä 2018.

Kacała T., Lipińska J., *Komunikacja strategiczna i public affairs*, Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa 2014.

Katz D., Kahn R., *Spółeczna psychologia organizacji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1979.

Knight A., *Spies without Cloaks: The KGB's Succesors*, Princeton University Press, Princeton 2001.

Kolczyński M., *Strategie komunikowania politycznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008.

Kołakowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939-1945*, Bellona, Warszawa 2002.

Koneczny F., *Dzieje Rosji do 1449, t. 1*, Warszawa 1917.

Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.

Krzysztofek K., *Komunikowanie międzynarodowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983.

Kulczycki E., *Teoretyzowanie komunikacji*, Wydawnictwo Naukowe IF UAM, Poznań 2012.

Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Instytut Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003.

Kuśmierski S., *Teoretyczne podstawy wiedzy o propagandzie i opinii publicznej* [w:] A. Kossecki, S. Kuśmierski (red.), *Teoria i praktyka propagandy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1985

Kwiatkowski S., *Opinia publiczna w czasach komunikowania mobilnego i społeczności internetowych* [w:] T. Gackowski (red.), *Nowe media. Wyzwania i ograniczenia*, Instytut Dziennikarstwa, Warszawa 2013.

Leszczyńska E., *Polacy w sieci. Analiza przemian użytkowania Internetu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2019.

Litwinienko A., Fielsztinski J., *Wysadzić Rosję*, Dom Wydawniczy Rebis, Warszawa 2012; J. Felsztinski, W. Pribiłowski, *Korporacja zabójców*, Wydawnictwo Fronda, Warszawa 2008.

Łarski A., *Amerykańska propaganda socjologiczna*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1969.

Łakota-Micker M., *Instrumentarium przyszłego dyplomaty*, Legens. Publishing Workshop, Londyn 2016.

Łoski M., *Historia filozofii rosyjskiej*, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2000.

Łoś-Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie-systemy-uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.

Максимов А.А., Чистые и грязные технологии выборов в России, Москва 1999.

Maness R. C., Valeriano B., *Russia's coercive diplomacy. Energy, cyber, maritime policy as new sources of power*, Palgrave Macmillan, wydanie elektroniczne 2015.

Marcellino W., K. Marcinek, S. Pezard, M. Matthews, *Detecting Malin or Subversive Information Efforts over Social Media. Scalable Analytics for Early Warning*, Rand Corporation, Santa Monica 2020.

Massaka I., *Eurazjatyzm. Z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wydawnictwo Funna, Warszawa 2009.

Maffesoli M., *Czas plemion. Schyłek indywidualizmu w społeczeństwach ponowoczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Mania A., *Department of state i Foregin Service w polityce zagranicznej USA lat gorącej i zimnej wojny 1939-1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2019

Mazur M., *Cybernetyka i charakter*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości im. Bogdana Jańskiego w Warszawie, Warszawa 1999.

Mazurek J., *Informacja społeczna i propaganda. Studia i szkice*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.

Mazurek J., *Z teorii propagandy socjalistycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1974.

Maj Cz., *Socjologia stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2013.

McLaren R. H., *The Independent Person 2nd Report*, World Anti-Doping Agency, wydanie elektroniczne 2016.

McNair B., *An Introduction to Political Communication*, Routledge, London 1995.

McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007

Manovich L., *Język nowych mediów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006

Mierzejewski D., *Między pragmatyzmem a konfucjańską moralnością. Dezideologizacja retoryki chińskiej polityki zagranicznej w okresie reform*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

Mikinia M., Gałek B., *Kłamstwo i podstęp we współczesnym świecie*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2015.

Modrzejewski P., *Ewolucja rosyjskiej maskirowki*, „Przegląd Geopolityczny”, nr 33, rok 2020.

Naveh C., *The role of Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework*, „Conflict & Communication Online” 2002, nr 2 (1).

Nazarewicz R., *Komintern a lewica polska. Wybrane problemy*, Instytut Wydawniczy „Książka i Prasa”, Warszawa 2008.

Nergine R., *Politics and Mass Media in Britain*, Routledge, London 1994.

Nowak J., *Social media jako sieci obiegu przekazów medialnych*, „Nowe media”, nr 3, rok 2012.

Nye J., *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007.

Nye J. S., *Przyszłość siły*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.

Olędzki J., *Komunikowanie w świecie. Narzędzia, teorie, unormowania*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2001.

Ociepka B., *Komunikowanie międzynarodowe*, Wydawnictwo ASTRUM, Warszawa 2002.

Ociepka B., *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013.

Ostrowski A., *Rosja – wielkie zmyślenie. Od wolności Gorbaczowa do wojny Putina*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2018.

Pamment J., *New Public Diplomacy in the 21st Century. A comparative study of policy and practice*, Wydawnictwo Routledge, Londyn-New York 2013.

Pawlikowicz L., *Aparat centralny I. Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954-1991*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2013.

Pleskot P., *Dyplomata, czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956-1989). Część I*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2013.

Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983.

Potulski J., *System partyjny Rosji. Tradycja i współczesność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2007.

Potyrała B., Fudali R., *Siły Zbrojne Związku Radzieckiego. 1945-1991*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Possony S. T., *A century of conflict. Communist techniques of world revolution*, Henry Regnery Company, Chicago 1953.

Pozdniakow P. W., *Efektywność propagandy komunistycznej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978.

Pszczółowski T., *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wrocław 1978

Pynnioniemi K., A. Racz, *Fog of falsehood. Russian strategy of deception and the conflict in Ukraine*, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki 2016.

Przybysz Ł., *Komunikowanie polityczne 2.0. Analiza amerykańskiej i polskiej kampanii prezydenckiej*, Instytut Dziennikarstwa, Warszawa 2013.

Rajczyk R., *Nowoczesne wojny informacyjne*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2016.

Расторгуев С.П., М.П. Литвиненко, *Информационные операции в сети Интернет*, Москва 2014

Rattray G. J., *Wojna strategiczna w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004.

Rodkiewicz W., Rogoża J., *Potiomkinowski Konserwatyzm. Ideologiczne narzędzie Kremla*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2015.

Romerstein H., *Soviet agents of influence*, Center for Intelligence Studies, Aleksandria 1991.

Rosiak M., *Dialektyka Hegla. Krytyczny komentarz do głównych tekstów metafizycznych*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2011

Rowecki S., *Propaganda w przygotowaniu obrony kraju*, Głównia Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1933.

Rush M., *Politics and Society. An Introduction to Political Sociology*, Prentice Hall, London 1992.

Safko L., D. Brake K., *The Social Media Bible: tactics, tools, and strategies for business success*, John Wiley & Sons Inc, New Jersey 2009.

Snegovaya M., *Russia report I. Putin's information warfare in Ukraine. Soviet origins of Russia's hybrid warfare*, Institute for the Study of War, Waszyngton 2015.

Snyder J. L. , *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*, RAND Corporation, 1977.

Soldatov A., Borogan I., *The red web. The Kremlin's Wars on the Internet*, PublicAffairs, 2015.

Soules M., *Media, persuasion and propaganda*, Edinburgh University Press, Edynburg 2015.

Stoner J.A.F., R.E. Freeman, D.R. Gilbert, *Kierowanie*, PWE, Warszawa 1999.

Stoppel A., *Nowe media w polityce na przykładzie kampanii prezydenckich w Polsce w latach 1995-2015*, Wydawnictwo Naukowe FNCE, Poznań 2020.

Szczupaczyński J., *Podstawy zarządzania i kierowania ludźmi w organizacji*, Międzynarodowa Szkoła Menedżerów, Warszawa 1999.

Sztumski J., *Propaganda – jej problemy i metody*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1990.

Szwed R. i in., *Framing of the Ukraine-Russia Conflict in Online and Social Media*, NATO Strategic Communications, Ryga 2016.

Świerczek M., *Największa klęska polskiego wywiadu*, Fronda PL Sp. z o.o., Warszawa 2020.

Weiss M., *Aquarium leaks. Inside the GRU's psychological warfare program*, Free Russia Foundation, Waszyngton 2020.

Wojciechowski S., *Nacjonalizm w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo Alta 2, Wrocław 2000

Wojtasik L., *Psychologia propagandy politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa 1975.

Wojtasik L., *Psychologia propagandy politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986

Wojtasik L., *Agitacja polityczna. Poradnik dla agitatora*, Książka i Wiedza, Warszawa 1979.

Wojtasik L., *Zarys psychologii propagandy*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973

Woolley S. C., C. Nyst, N. Monaco, *State-sponsored trolling. How governments are deploying disinformation as part of broader digital harassment campaigns*, Institute for the future, Palo Alto 2018

Wóycicki K., Kowalska M., A. Lelonek, *Rosyjska wojna dezinformacyjna przeciwko Polsce*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, Warszawa 2017.

Wielopolska-Szymura M., *Rozgłoszenie BBC World Service, Radio France Internationale i Voice of America w komunikowaniu międzynarodowym. Od propagandy do dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

Wrzosek M., Markiewicz Sz., Modrzejewski Z. (red.), *Informacyjny wymiar wojny hybrydowej*, Akademia Sztuki Wojennej, Warszawa 2018.

Zenderowski R., K. Cebul, M. Krycki, *Międzynarodowe stosunki kulturalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

Ziółkowski J., *Syndrom oblężonej twierdzy*, Dom Wydawniczy „Elipsa”, Warszawa 2019.

Artykuł w wydawnictwie zwartym (rozdział w książce, referat konferencyjny).

Aid M. M., *Earsdroppers of the Kremlin: KGB during the cold war* [w:] *The History Information Security: A Comprehensive Handbook*, K. de Leeuw, J. Bergstra (red.), Amsterdam 2007.

Balcewicz J., *Spółeczeństwo informacyjne w czasach cyfrowej rewolucji – o zjawisku bańki informacyjnej i jego następstwach* [w:] M. Wrzosek, *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*, NASK Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa 2019.

Борхсениус А.В., *Операции информационной войны. Новая классификация*, „Информационные войны” 2016, nr 3.

Adamczyk M., *Media we współczesnym państwie totalitarnym na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej* [w:] A. Momot, A. Drabina (red.), *Media XXI wieku. Studia interdyscyplinarne*, Stowarzyszenie Nowych Twórców Kontrast, Wrocław 2016.

Arendarska J., *Amerykańska dyplomacja publiczna w okresie zimnej wojny* [w:] B. Ociepa (red.), *Historia w dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015.

Babik W., *Ekologia informacji: zadania w społeczeństwie informacji i wiedzy* [w:] S. Cisek (red.), *Inspiracje i innowacje: zarządzanie informacją w perspektywie bibliologii i informatologii*. Biblioteka Jagiellońska, Kraków 2016.

Baraniuk K., *Oddziaływanie psychologiczno-informacyjne jako środek polityki zagranicznej państw* [w:] G. Tokarz, M. Soboń, M. Habowski (red.), *Szkice z bezpieczeństwa narodowego i polskiej myśli politycznej*, Fence, Poznań 2017.

Baraniuk K., *Zarys przemian instytucjonalnych rosyjskiego wywiadu radioelektronicznego w świetle literatury polsko- i angielskojęzycznej* [w:] T. Dębowski (red.), *Cyberbezpieczeństwo wyzwaniem XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe ArchaeGraph, Łódź-Wrocław 2018.

M. Bartoszewicz, *Walka propagandowa na Facebooku. Analiza jakościowa zawartości postów opublikowanych przez Prawo i Sprawiedliwość oraz Platformę Obywatelską w okresie tzw. Czarnego Protestu* [w:] T. Gackowski, K. Brylska, M. Patera (red.), *Memy, czyli życie społeczne w czasach kultury obrazu*, Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2017.

K. Galan, K. Piórecka, *Analiza zawartości profilu Donalda Trumpa na Twitterze* [w:] T. Gackowski, K. Brylska, M. Patera i in., *Ćwierkający Donald Trump*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.

Gilboa E., *Dyplomacja w epoce informacji* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

Giles K., *The Next Phase of Russian Information Warfare*, [w:] B. Renz, H. Smith, *Russia and hybrid warfare – going beyond the label*, „Papers Aleksanteri”, nr 1, rok 2016.

Gorwa R., *Unpacking the Ecosystem of Social Media Manipulation* [w:] S. C. Woolley, Ph. N. Howard (red.), *Computational propaganda. Political parties, politicians and political manipulations on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork, 2019.

Goworko-Składanek B., *Media i polityka w Rosji. Stan badań nad zaufaniem Rosjan do mediów* [w:] M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, Białystok 2016.

Forst K., *Facebook we współczesnym świecie komunikacji społecznej* [w:] K. Doktorowicz (red.), *Media społecznościowe. Dialog w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2017.

Hopkin J., *Metody porównawcze* [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

Hutsch J., *Instytut Goethego w dyplomacji kulturalnej Niemiec* [w:] Ociepka B. (red.), *Historia w dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015.

Czachór Z., *Uczestnicy stosunków międzynarodowych* [w:] Malendowski W., Mojsiewicz Cz. (red.), *Stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Alta 2, Wrocław 1998

Dobieszewski J., *Hegel w Rosji* [w:] A. de Lazari (red.), *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 4, Wydawnictwo Ibidem, Warszawa 2000.

Gołabek B., *Runet jako <<extra territorium>> byłego ZSRR – wokół rosyjskiej cybergeopolityki*, [w:] L. Sykulski (red.) *Studia nad rosyjską geopolityką*, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Częstochowa 2004.

Idzik J., Klepka R., *O analizie zawartości, czyli jak badać medialne obrazy świata?* [w:] R. Klepka, J. Idzik (red.), *Medialne obrazy świata. Tom 2. Polityka i bezpieczeństwo w relacjach medialnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2019

Kaczmarek-Śliwińska M., *Medialna przestrzeń online. Dziennikarz versus internauta w procesie tworzenia i dystrybucji komunikatów* [w:] Kaczmarek-Śliwińska M. (red.), *Relacje, media, konteksty. Praktyka komunikowania się*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2018.

Kraj K., *Wywiad – szczególny rodzaj Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej* [w:] M. Banasik, A. Rogozińska, *Perspektywy zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego kreowanych przez Federację Rosyjską*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2019.

Kryszk D., *Ćwiczenia „Zapad 2017” w polskim Internecie. Nadawcy, narracje, wydźwięk. Wynik badań* [w:] L. Elak, M. Wrzosek, J. Joniak, M. Depczyński (red.), *Zagrożenia hybrydowe*, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 2019.

Kuczyńska-Zonik A., *Strategia bezpieczeństwa informacyjnego Federacji Rosyjskiej* [w:] J. Trubalska, Ł. Wojciechowski, *Bezpieczeństwo państwa w cyberprzestrzeni*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2017.

Kulisiewicz T., *Konwergencja w komunikacji elektronicznej i jej wpływ na operatorów, media i odbiorców*, [w:] E. Bendyka (red.), *Kultura 2.0. Wyzwania cyfrowej przyszłości*, Warszawa 2007.

Kuźniar R., *Międzynarodowe stosunki polityczne* [w:] Haliżak E., Kuźniar R. (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

Lisowska-Magdziarz M., Płaneta P., *Analiza zawartości oraz inne techniki badania treści medialnych na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”* [w:] M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta (red.), *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957-2012]. Metody, tematy, autorzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.

Manning J., *Social media, definitione and classes of* [w:] K. Harvey (red.), *Encyclopedia of social media and politics*, Thousand Oaks, California 2014.

Michalczyk S., *Uwagi o analizie zawartości mediów*, „Rocznik Prasoznawczy”, nr 3, rok 2009.

Molo B., *Pojęcia i kategorie stosunków międzynarodowych* [w:] Czciomer E. (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Kraków 2014.

Ociepka B., *Dyplomacja publiczna jako forma komunikowania* [w:] B. Ociepka (red.), *Dyplomacja publiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008.

Olchowski J., *Czynnik kulturowy stosunków międzynarodowych a kulturowe determinanty wschodu*, [w:] A. R. Bartnicki, E. Kuźlewska (red.), *Wschód w globalnej i regionalnej polityce międzynarodowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009.

Parens J., *Ilościowa analiza zawartości w badaniach nad potencjałem deliberacyjnym forów internetowych*, s. 32-44 [w:] B. Dobek-Ostrowska, W. Sobera (red.), *Badania ilościowe i jakościowe w studiach nad komunikowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

Pietraś J., *Uczestnicy stosunków międzynarodowych* [w:] Łoś-Nowak T., *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.

Piotrowicz D., *Dyplomacja kulturalna Wielkiej Brytanii wobec Polski na przykładzie działalności British Council w latach 1945-1982* [w:] B. Ociepka (red.), *Historia w dyplomacji publicznej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2015.

Rogozińska A., *Dezinformacja jako rosyjska broń strategiczna w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego* [w:] M. Banasik, A. Rogozińska, *Wielowymiarowy charakter bezpieczeństwa międzynarodowego i ochrona przed zagrożeniami Federacji Rosyjskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020.

Sanovich S., *Russia: The origins of Digital misinformation* [w:] Woolley S. C., Howard Ph. N., *Computational propaganda. Political parties, politicians, and political manipulation on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork 2019.

Scriver S., *War propaganda* [w:] International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Elsevier, Oxford, 2015.

Shapiro G., Markoff J., *A Matter of Definition* [w:] Text Analysis for the Social Sciences. Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts, ed. C.W. Roberts, Mahwah–New Jersey 1997.

Sharp P., *Revolutionary States, Outlaw Regimes and the Techniques of Public Diplomacy* [w:] J. Melissen, *The New Public Diplomacy. Soft Power in International Relations*, Nowy Jork 2005.

Smolak R., *Nagłaśnianie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego w portalach internetowych* [w:] B. Dobek-Ostrowska, W. Sobera (red.), *Badania ilościowe i jakościowe w studiach nad komunikowaniem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

Snow N., *Rethinking Public Diplomacy* [w:] N. Snow, P. M. Taylor, *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, Wydawnictwo Routledge, Nowy Jork-Londyn 2009.

Stemplowski R., *O kulturze politycznej jako postulowanym przedmiocie badań* [w:] A. Sarnacki (red.), *Kultura polityczna jako przedmiot badań*, Wydawnictwo Akademia Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.

Tarasewicz-Gryt O., *Stare czy nowe? Retoryka nowych mediów* [w:] K. Pokorna-Ignatowicz, S. Jędrzejewski, J. Bierówka, *Nowe media a praktyki komunikacyjne*, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013

Własow A. I., *Walka między dwoma ideologiami a propaganda w polityce zagranicznej w warunkach odprężenia międzynarodowego* [w:] W. Bejda, M. Nowczuk, P. Kuroczkin, L. Nowotny, G. Smirnow, *Naukowe podstawy propagandy komunistycznej*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1977

Woolley S. C., Howard Ph. N., *Introduction: Computational Propaganda Worldwide* [w:] Woolley S. C., Howard Ph. N., *Computational propaganda. Political parties, politicians, and political manipulation on social media*, Oxford University Press, Nowy Jork 2019.

Wirtz J. J., *Cyber War and Strategic Culture: The Russian Integration of Cyber Power into Grand Strategy*, [w:] K. Geers, *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine*, NATO CCD COE Publications, Tallin 2015.

Zajac J., *Środki i metody polityki zagranicznej państwa* [w:] Zięba R., *Wstęp do teorii polityki zagranicznej państwa*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004.

Żebrowski A., *Determinanty walki informacyjnej* [w:] H. Batorowska (red.), *Walka informacyjna. Uwarunkowania – Incydenty – Wyzwania*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków 2017.

---, *War Report of the OSS* [w:] „War Report of the OSS, Nowy Jork, 1976 [za:] M. Olechowski, „Wojna psychologiczna” – próba zdefiniowania pojęcia, „Wiedza Obronna”, nr 262-263

Artykuł w wydawnictwie ciągłym (czasopiśmie).

Babik W., *Ekologia informacji katalizatorem równoważenia rozwoju społeczeństwa informacji i wiedzy*, „Zagadnienia Informacji Naukowej”, nr 100, rok 2012.

Adamczyk M., *Wyznaczniki ewolucji chińskiej polityki zagranicznej zawarte w Białej Księdze Obrony*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ” nr 18, rok 2017

Adamczyk M., *Instytuty Konfucjusza jako narzędzie chińskiej miękkiej siły*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 60, rok 2016.

Adamczyk M., Baraniuk K., *Media i organizacje kulturalne jako wybrane sposoby chińskiego oddziaływania międzynarodowego*, „Wschodnioznawstwo” 2017.

Aleksandrowicz T. R., *Bezpieczeństwo cyberprzestrzeni ze stanowiska prawa międzynarodowego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 14, rok 2016.

Babik W., *Ekologia informacji – nowy wymiar ekologii życia człowieka*, „Psychological Journal”, nr 23, rok 2017.

Babik W., *Kultura informacyjna – spojrzenie z punktu widzenia ekologii informacji*, „Bibliotheca Nostra: śląski kwartalnik naukowy”, nr 2, rok 2012.

Backer R., *Rozumienie Rosji jako zadanie dla teorii polityki*, „SP”, nr 2, rok 2008.

Bennet G., *The Federal Agency of Government Communications & Information*, „Conflict Studies Research Centre” 2000, nr 105.

Baraniuk K., *Eurazjatyzm w świetle realistycznego i liberalnego paradygmatu stosunków międzynarodowych*, „Wschodnioznawstwo”, (przyjęte do druku).

Baraniuk K., *Racja stanu. Studia i materiały*, „Racja Stanu. Studia i materiały”, nr 2 (16), rok 2014.

Bączkowski W., *Uwagi o istocie siły rosyjskiej*, „Wschód, orient”, nr 4, rok 1938.

Broś N., *Public diplomacy and cooperation with non-governmental organizations in the liberal perspective of international relations*, „Journal of Education Culture and Society”, nr 1, rok 2017.

Biliński P., *Feliks Koneczny jako badacz dziejów Rosji i Europy Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 38, rok 2003.

Chawryło K., Domańska M., *Obcy wśród swoich. Organizacje w Rosji*, „Komentarze OSW” 2015, nr 184.

Davison Ph. W., L. A. Georg, *An Outline for the Study of International Political Communications*, „The Public Opinion Quarterly”, nr 16, rok 1952, Special Issue on International Communications Research.

Domańska M., *Zakneblować Runet, uciszyć społeczeństwo. Kremłowskie ambicje „suwerenizacji” Internetu*, „Komentarze OSW”, nr 313.

Clarke M., *China's application of the „three warfare” in South China Sea and Xinjiang*, „Orbis”, nr 63, rok 2019.

Chmielewski P., *Historyczne uwarunkowania narodzin demokracji ludowej w Europie (1944-1945)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica”, nr 43, rok 1991.

Cruz A. G., Seo Y., Rex M., *Trolling in online communities: A practice-based theoretical perspective*, „The Information Society”, nr 34, rok 2018.

Czajkowski M., *Konflikt na Ukrainie jako huntingtonowskie zderzenie cywilizacji*, „Gdańskie Studia Międzynarodowe”, nr 1-2, rok 2017.

Du Vall M., *Spoleczne bezpieczeństwo informacyjne w erze nowych mediów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, nr 4, rok 2017.

Dobieszewski J., *Wissariona Bieleńskiego zmagania z rzeczywistością*, „Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 78, rok 2009.

Domańska M., *Zakneblować Runet, uciszyć społeczeństwo. Kremłowskie ambicje „suwerenizacji” Internetu*, „Komentarze OSW”, nr 313.

Eberhard P., *Rosyjski panslawizm jako idealizm geopolityczna*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 2, rok 2010.

Eberhardt P., *Rosyjski eurazjatyzm i jego konsekwencje geopolityczne*, „Przegląd geograficzny”, nr 77, rok 2005.

Eberhardt P., *Koncepcje geopolityczne Aleksandra Dugina*, „Przegląd Geograficzny” nr 82 (2), rok 2010.

Fridman O., *The russian perspective on information warfare: conceptual roots and politicisation in Russian academic, political, and public discourse*, „Defence Strategic Communications”, nr 2, rok 2017.

Gala P., *Wizerunek i kierunki polityki Władimira Putina w mediach społecznościowych w kampanii prezydenckiej w 2018 r.*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 3, rok 2017.

Gierula M., *Koncentracja mediów w Rosji. Próba zarysowania problemu*, „Rocznik prasoznawczy”, nr 12, rok 2018.

Glass H. (red.), „*Walka z bolszewizmem*”, Zeszyt I, rok 1927.

Glass H. (red.), „*Walka z bolszewizmem*” Zeszyt II, 1928 rok.

Griffiths M. D., *Adolescent trolling in online environments: A brief overview*, „Education and Health”, nr 32, rok 2014.

Huntington S.P., *Wojna cywilizacji?*, „Res Publica Nowa”, nr 2, rok 1994.

Hoskins A., Shchelin P., *Information war in the Russian media ecology: the case of the Panama Papers*, „Continuum: Journal of Media & Cultural Studies”, nr 2 (32), rok 2018.

Jasina Ł., Legucka A., *Konsekwencje protestów antykorupcyjnych dla kampanii wyborczej w Rosji*, „Biuletyn PISM”, nr 43, rok 2017.

Jemielniak D., *Netnografia, czyli etnografia wirtualna – nowa forma badań etnograficznych*, „Prakseologia” nr 154, rok 2013.

Jędrowiak P., Baraniuk K., *Miękka siła „państw twardych” – porównanie Turcji i Rosji*, „Historia i Polityka”, nr 29 (36), rok 2019.

Kaplan A. M., M. Haenlein, *Users of the world, unite! The Challengers and oportunites of Social Media*, „Bussnes Horizons” nr, 53, rok 2010.

Kacała T., *Komunikacja strategiczna*, „Przegląd morski”, nr 03, rok, 2012.

Kacała T., *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 2 (24), rok 2015

Keller F. B., Schoch D., Stier S., Yang JungHwan, *Political astroturfing on Twitter: How to coordinate a disinformation campaign*, „Political Communication”, rok 2019.

Klein A., *Slipping racism into mainstream: a theory of information laundering*, „Communication Theory”, nr 22, rok 2012.

Klich L., *Cyber przestrzeń – piąty teatr wojny cz. II. Cyberwojna – wyzwanie dla bezpieczeństwa państwa. Wybrane zagadnienia*, „KontrolerInfo”, nr 7, rok 2017.

Klima E., *Państwo – historia idei*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socia-Oeconomica”, nr 10, rok 2009.

Kluczycki E., *Źródła transmisyjnego ujęcia procesu komunikacji*, Studia Humanistyczne AGH, tom 11/1, rok 2012.

Kłaczyński R., *Kultura strategiczna Federacji Rosyjskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia”, nr 1, rok 2012.

Konik R., *Najnowsze nowe media i stare nowe media. Spór o definicję nowych mediów*, „Dyskurs: Pismo Naukowo-Artystyczne ASP we Wrocławiu”, nr 22, rok 2016.

Kopij K., *Teoria komunikacji a propaganda w numizmatyce rzymskiej*, „Wiadomości Numizmatyczne”, nr 204, rok 2017.

Koprowski P., *Recepcja Heglizmu w Rosji na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XIX wieku (Wissarion Bieleński, Aleksander Hercen, Iwan Turginiew)*, „Studia Rossica Gedanenisa”, nr 2, rok 2015.

Kragh M., Asberg S., *Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures: the Swedish case*, „Journal of Strategic Studies”, rok 2017.

Krzak A., *Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921-1939*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego, nr 10, rok 2010

Kuriański M., *Feliksa Konecznego (1862-1949) Charakterystyka siedmiu cywilizacji. Części I: Cywilizacje starożytne*, „Perspectiva, Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, nr 1 (18), rok 2011.

Kwiecień J., *Polska widziana oczyma Eurazjatów. Rosyjskie tezy propagandowe w przestrzeni medialnej*, „The Warsaw Institute Review”, Edycja specjalna, rok 2017.

Meleshevich K., Schafer B., *Online Information Laundering: The Role of Social Media*, „Policy Brief”, nr 2, rok 2018.

Michalczyk S., *Uwagi o analizie zawartości mediów*, „Rocznik Prasoznawczy”, nr 3, rok 2009.

Nadskakuła-Kaczmarczyk O., *Od „suwerennej demokracji” do twardego autorytaryzmu – wzmacnianie roli ośrodka kremłowskiego w Federacji Rosyjskiej*, „Studia Politologiczne”, nr 42, rok 2016.

Naruszewicz-Duchlińska A., *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej (trolling, flaming, hejting)*, „Prace Językoznawcze”, nr 4, rok 2014.

Naveh C., *The role of Media in Foreign Policy Decision-Making: A Theoretical Framework*, „Conflict & Communication Online”, nr 2 (1), rok 2002.

Nikolayenko O., *Framing and counter-framing a Peace March in Russia: the use of Twitter during a hybrid war*, „Social Movement Studies”, nr 18, rok 2019.

Niwiński A., *Propaganda w starożytnym Egipcie*, „Światowit” tom 41, rok 1998.

Nowacki G., *Transformacja struktur operacji psychologicznych Stanów Zjednoczonych spowodowana nowymi zagrożeniami bezpieczeństwa międzynarodowego*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego”, nr 9, rok 2016.

Mikołajczak Ł., *Wizerunek medialny Władimira Putina*, „Studia Medioznawcze”, nr 1, rok 2003.

Liu T., *Chinese strategic culture and use of force: moral and political perspectives*, „Journal of Contemporary China”, nr 87, rok 2014.

Madejski D., „*Pocałunek mongolskiego księcia*”. *Eurazjatyzm Rosji w myśli Aleksandra Dugina*, „Geopolityka”, nr 1, rok 2009.

Marek M., *Operacja Ukraina. Kampanie dezinformacyjne, narracje, sposoby działania rosyjskich ośrodków propagandowych przeciwko państwu ukraińskiemu w okresie 2013-2019*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2020.

Meller A., *Z dziejów akcji antykomunistycznej w Polsce. Miesięcznik „Walka z Bolszewizmem” w latach 1927-1931*, „Historia i Polityka”, t. 7, rok 2008

Mihalka M., *Soviet strategic deception 1955-1981*, „Journal of Strategic Studies”, nr 5, rok 1982.

Modrzejewski Z., *Działania psychologiczno-propagandowe w konfliktach zbrojnych*, „Kwartalnik BELLONA”, nr 1, rok 2017.

Musiał K., Kazienko P., *Social networks on the Internet*, „World Wide Web”, nr 16, rok 2013.

Nowak A., *Cyberprzestrzeń jako nowa jakość zagrożeń*, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 3, rok 2013.

Ociepka B., *Komunikowanie globalne – rewizja pojęcia*, „Studia Medioznawcze”, nr 4, rok 2016.

Pawłowski J., *Przeszłość w ideologii komunistycznej partii Chin*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.

Pabian A., *Greenwashing i astroturfing. Zielona dezinformacja w działalności promocyjnej*, „Marketing i Rynek”, nr 4, rok 2014.

Paszyc E., I. Wiśniewska, *Wielki biznes w rosyjskiej gospodarce i polityce za rządów Putina*, „Prace OSW”, nr 5, rok 2002.

Patocka-Sigłowy U., *Wizerunek prezydenta Władimira Putina na portalach społecznościowych (na przykładzie Facebooka)*, „Przegląd Rusycystyczny”, nr 4, rok 2016.

Pernik P., *The early days of cyberattacks: the cases of Estonia, Georgia and Ukraine*, „Challiot Papers”, nr 148, rok 2018.

Placek M., *Social media and regime support in Russia: does it matter which website is used?* „East European Politics”, nr 35, rok 2019.

Popławski K., *Kiedy science fiction staje się życiem*, „Nowa Europa Wschodnia”, nr 3-4, rok 2012.

Pomorski J., *Międzynarodowość jako płaszczyzna komunikacji*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, nr 699, r. 2006.

Poprawa M., *Prasa konspiracyjna w służbie kontrpropagandy – funkcje, cele, zjawiska językowe (na przykładzie gazet podziemnych 1939-1945)*, „Oblicza Komunikacji”, nr 10, rok 2017.

Potulski J., *Rosja Putina – polityczny projekt budowy rosyjskiej państwowości*, „Nowa Polityka Wschodnia”, rok 2011, nr 1 (1).

Rogoża J., *Internet w Rosji: kolebka społeczeństwa obywatelskiego*, „Komentarze OSW”, nr 72, rok 2012.

Rynierska-Kiełdanowicz M., *Dyplomacja kulturalna jako narzędzie polityki miękkiej siły Unii Europejskiej*, „Politeja” nr 37, rok 2015.

Rzewuska B., *Neoplemiona fanów, czyli o tym, jak przenika się świat online i offline na przykładzie wybranych społeczności*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr 23 (2), rok 2017.

Sacewicz K., *Organizacja i działalność ruchu komunistycznego w Polsce w latach 1918-1925 w świetle raportu Wydziału Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Echa Przeszłości”, nr 10, rok 2009.

Sanfilippo M. R., Yang S., Fichman P., *Managing online trolling: from deviant to social and political trolls*, „Proceedings of the 50th Hawaii International Conference on system sciences”, rok 2017.

Savenkov R., *Ruch protestacyjny Aleksieja Nawalnego w Rosji: zasoby, taktyka i perspektywy*, „Komentarze IEŚ”, nr 47, rok 2017.

Scobell A., *China's real strategic culture: a great wall of the imagination*, „Contemporary Security Policy”, nr 35, rok 2014.

Smalec Ł., *Kultura strategiczna a paradygmat realistyczny. Krytyka, rywalizacja i perspektywy współpracy*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW „e-Politykon”, nr 2, rok 2012

Spaiser V., i in. *Communication power struggles on social media: A case study of the 2011-12 Russian protests*, „Journal of International Technology & Politics”, rok 2017.

Stefanowicz B., *Imperatywy kultury informacyjnej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica”, nr 36, rok 2015.

Stelmach K., *Mediatyzacja propagandy – propagandyzacja mediów: wczoraj i dziś*, „Zeszyty Prasoznawcze”, nr 218, rok 2014.

Suzuki T., *China's United Front Work in the Xi Jinping era – institutional developments and activities*, „Journal of Contemporary East Asia Studies”.

Surovell J., *Deception and farce in post-soviet russian polici vis-a-vis NATO's Expansion*, „The Journal of Slavic Military Studies”, nr 25 rok 2012

Sykulski L., *Koncepcja Radykalnego Podmiotu i „Czwarta Teoria Polityczna” Aleksandra Dugina w kontekście bezpieczeństwa Polski i Unii Europejskiej*, „Przegląd Geopolityczny”, t. 8, rok 2014

Sykulski L., *Rosyjska geopolityka a wojna informacyjna*, Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2019.

Szczepaniak K., *Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne*, „Acta Universitatis Lodziensis” nr 42, rok 2012.

Szczepaniak R., *Soft power („mięka siła”) w relacjach międzynarodowych. Dyplomacja kulturowa – redefinicja pojęcia (z doświadczeń kulturoznawcy)*, „Horyzonty Polityki”, nr 3, rok 2011.

Szczepaniak R., *„Plemiona sieci” – Internet jako medium społeczne i kulturowe*, „Zeszyty Prasoznawcze”, t. 58, rok 2015.

Szpunar M., *Czym są nowe media – próba konceptualizacji*, „Studia Medioznawcze”, nr 4 (35), rok 2008

Sypniewska B. A., *Istota, błędy i bariery w komunikowaniu się w organizacji*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku. Nauki ekonomiczne”, t. XXI, rok 2015.

Świerczek M., *Wojna hybrydowa jako strategia polityczna. Próba analizy historycznej na przykładzie działań ZSRR wobec II RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 15, rok 2017.

Teoria i metodologia badań nad prasą za granicą (przekłady) 3. analiza zawartości, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” w Krakowie, zeszyt (1), t. (3)

Wang Y., *Public Diplomacy and Rise of Chinese Soft Power*, „The Annals of the American Academy of Political and Social Science”, t. 616, rok 2018.

Weremiuk S., *Przydatność teorii penetracji do analizy dominacji rosyjskiej w Europie Wschodniej po rozpadzie ZSRR – zarys problemu*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, rok 2015.

White S., Oates McAllister S., I., *Media Effects and Russian Elections 1999-2000*, „British Journal of Political Science”, t. 35, nr 2, rok 2015

Włodkowska-Bagan A., *Soft power w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec państw „bliskiej zagranicy”*, „e-Politikon nr 3/2012.

Wiśniewski R., *Kultura strategiczna, czyli o kulturowych uwarunkowaniach polityki zagranicznej i bezpieczeństwa*, „Przegląd Strategiczny” nr 1, rok 2012.

Wrońska A., A. Borkowska, *Co młodzież robi w sieci? Wyniki badań „Nastolatki 3.0”*, „Serwis informacyjny UZALEŻNIENIA”, nr 3, rok 2017.

Wojnowski M., *Aleksandr Dugin a resorty siłowe Federacji Rosyjskiej. Przyczynek do badań nad wykorzystaniem przez cywilne i wojskowe służby specjalne współczesnej Rosji*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 10, rok 2014.

Wojnowski M., *Paradygmat wojny i pokoju. Rola i znaczenie materializmu dialektycznego w rosyjskiej nauce wojskowej w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 17, rok 2017.

Wojnowski M., *„Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 12, rok 2015.

Wojnowski M., *Mit „wojny hybrydowej”. Konflikt na terenie państwa ukraińskiego w świetle rosyjskiej myśli wojskowej XIX-XXI wieku*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego – Wojna Hybrydowa”, Wydanie Specjalne, rok 2017.

Wojnowski M., *Koncepcja „wojny nowej generacji” w ujęciu strategów Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 13, rok 2015.

Wojnowski M., *Koncepcja wojny sieciowej Aleksandra Dugina jako narzędzie realizacji celów geopolitycznych Federacji Rosyjskiej*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 16, rok 2017.

Wojnowski M., *Wybory prezydenckie jako narzędzie destabilizacji państw w teorii i praktyce rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XX i XXI w.*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 21, rok 2019.

Wójtowicz T., *Od doktryny wojny ludowej do doktryny wojny informacyjnej. Rola nowych technologii transformacji Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej*, „Kultura i Polityka”, Kraków 2014.

Wójcik T., *Porównanie kultury strategicznej Stanów Zjednoczonych i Chińskiej Republiki Ludowej*, „Polityka i Społeczeństwo”, nr 1 (16), rok 2018.

Zalewski J., *Intosykcja psychologiczno-informacyjna głównym elementem wojny informacyjnej prowadzonej przez Federację Rosyjską*, „Studia Bezpieczeństwa Narodowego” nr 9, rok 2016

Zamojski A., *Cywilizacja turańska Feliksa Konecznego – założenia teoretyczne oraz współczesna egzemplifikacja*, „The Peculiarity of Man”, nr 27, rok 2018.

Zhang T., *Chinese Strategic Culture: Traditional and present features*, „Comparative Strategy”, nr 21, rok 2002.

Ziętek A., *Dyplomacja publiczna Polski*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin”, nr 17 (1), rok 2010.

Dokumenty elektroniczne.

Addawood A., Badawy A., Lerman K., Ferrara E., *Linguistic cues to deception: identifying political trolls on social media*, źródło: <https://www.aaai.org/ojs/index.php/ICWSM/article/view/3205>.

Babik W., *Ekologia informacji*, http://bbc.uw.edu.pl/Content/1709/z2001_2_05.pdf, (dostęp: 07.12.2020)

Babik W., *Biblioteka akademicka jako element środowiska informacyjnego człowieka*, <http://delibra.bg.polsl.pl/Content/35900/Babik.pdf>, (dostęp: 07.12.2020).

Babbage R., *Stealing a march. Chinese hybrid warfare in the Indo-Pacific: Issues and options for allied defense planners. Volume I*, Center for Strategic and Budgetary Assessments, <https://csbaonline.org/research/publications/stealing-a-march-chinese-hybrid-warfare-in-the-indo-pacific-issues-and-options-for-allied-defense-planners/publication/1>.

Basaj K., *Propaganda i dezinformacja rosyjskich i prorosyjskich ośrodków medialnych w polskiej przestrzeni informacyjnej*, <https://www.cybsecurity.org/pl/propaganda-i-dezinformacja-rosyjskich-i-prorosyjskich-osrodkow-medialnych-w-polskiej-przestrzeni-informacyjnej/> (dostęp: 16.03.2021).

Basaj K., *Rosyjska dezinformacja na temat Syrii w Polsce*, Fundacja bezpieczna cyberprzestrzeń, <https://www.cybsecurity.org/pl/rosyjska-dezinformacja-na-temat-syrii-w-polsce/> (dostęp: 16.03.2021).

Brent L., *Rola NATO w cyberprzestrzeni*, <https://www.nato.int/docu/review/pl/articles/2019/02/12/rola-nato-w-cyberprzestrzeni/index.html> (03.04.2020).

Bogdan W., Boniecki D., Purta M. (i in.), *Cyfrowi Polacy – przyspieszenie e-rewolucji*, McKinsey&Company, https://www.mckinsey.com/pl/~media/McKinsey/Locations/Europe%20and%20Middle%20East/Polska/Raporty/Cyfrowi%20Polacy%20Przyspieszenie%20E%20rewolucji/Cyfrowi-Polacy-2018_raport-McKinsey.pdf

Bowe A., *China's Overseas United Front Work. Background and Implications for the United States*, U.S.-China Economic and Security Review Commission, https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/China's%20Overseas%20United%20Front%20Work%20-%20Background%20and%20Implications%20for%20US_final_0.pdf (dostęp: 18.02.2021).

J. Im, E. Chandrasekharan, J. Sargent i in., *Still out there: modeling and identifying Russian troll accounts on Twitter*, źródło: <https://arxiv.org/pdf/1901.11162.pdf> s. 4-5 (dostęp: 30-05-2020).

Chawryło K., Domańska M., *Organizacje zagraniczne na celowniku*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-07-15/organizacje-zagraniczne-na-celowniku-kremla>, Kremla (dostęp: 09.02.2021).

Chustecki J., *Rosyjscy hakerzy atakują ze zdwojoną siłą sportowe witryny*, <https://www.computerworld.pl/news/Rosyjscy-hakerzy-atakuja-ze-zdwojona-sila-sportowe-witryny,416253.html>.

Conley H. A., Mina J., Stefanov R., Vladimirov M., *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*, Center for Strategic & International Studies, http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/1601017_Conley_KremlinPlaybook_Web.pdf (dostęp: 15.12.2020).

Conley H. A., Ruy D., Stefanov R., Vladimirov M., *The Kremlin playbook 2. The Enablers*, Center For Strategic & International Studies, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/190326_KP2.pdf. (dostęp: 15.12.2020).

Conley H. A., J. Mina, R. Stefanov, M. Vladimirov, *The Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*, Center for Strategic & International Studies, http://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/publication/1601017_Conley_KremlinPlaybook_Web.pdf, (dostęp: 29.11.2020).

Connell M., Vogler S., *Russia's approach to cyber warfare*, Centre For Strategic Studies, https://www.cna.org/cna_files/pdf/DOP-2016-U-014231-1Rev.pdf, s. 3-4, (03.04.2020).

Darczewska J., *Dezinformacja – rosyjska broń strategiczna*, <https://rcb.gov.pl/dezinformacja-rosyjska-bron-strategiczna/>, (dostęp: 28.02.2021).

Devgan S., *100 Mind-Blowing Social Media Statistics & Facts in 2020*, <https://statusbrew.com/insights/social-media-statistics/>, (dostęp: 02.12.2020).

Diresta R., Shaffer K., Ruppel B. i in., *The tactics and tropes of the Internet Research Agency*, źródło internetowe: <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1003&context=senatedocs>, s. 99, (dostęp: 31.05.2020).

Galeotti M., *Controlling Chaos: How Russia Manages Its Political War in Europe*, „Brief Policy” 2017, https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/, (dostęp: 20.11.2020)

Garmajalowa A., *Где живут тролли. И кто их кормит*, <http://www.novayagazeta.ru/politics/59889.html>.

Galeotti M., *The Presidential Administration: The Command and Control Nexus of Putin's Russia*, <https://marshallcenter.org/en/publications/security-insights/presidential-administration-command-and-control-nexus-putins-russia-0>, (dostęp: 20.11.2020).

Głąb A., *Władza odebrana – media w Rosji*, <http://www.psz.pl/168-archiwum/anna-glab-wladza-odebrana-media-w-rosji>, (dostęp: 03.11.2009).

Grabarczyk J., M. Mazurkiewicz, J. Patrick, *Dezinformacja i propaganda w polskim Internecie w trakcie kampanii wyborczej 2019*, Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka, <https://fronteuropejski.pl/wp-content/uploads/2019/12/Front-Europejski->

Dezinformacja-i-propaganda-w-polskim-internecie-w-trakcie-kampanii-wyborczej-2019.pdf
(dostęp: 27.03.2021)

Kaczmariski M., *Chiny publikują białą księgę nt. strategii wojskowej*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2015-06-10/chiny-publikuja-biala-ksiege-nt-strategii-wojskowej>, (dostęp: 18.02.2021).

Kim R., Lis E., *Hejterzy bez zahamowani*, www.newsweek.pl/hejterzy-bez-zahamowan-jak-niszcz%C3 (dostęp: 27.03.2021).

Kisilowska M., *Przestrzeń informacyjna jako termin informatologiczny*, http://bbc.uw.edu.pl/Content/1848/z2011_2_03.pdf, (dostęp: 08.12.2020).

Korta S. M., *Fake news, conspiracy theories, and lies: an information laundering model for homeland security*, <https://www.hsdl.org/?view&did=811312> (dostęp: 25.04.2021)

Kreko P., Gyori L., Dunajeva J. (i in.), *The weaponization of culture: Kremlin's traditional agenda and the export of values to Central Europe*, Political Capital Institute, https://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/PC_reactionary_values_CEE_20160727.pdf (16.03.2021).

E. Labzina, *Rewriting knowledge: Russian Political Astroturfing as an Ideological Manifestation of the National Role Conceptions*, materiał roboczy, https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.wustl.edu/dist/c/549/files/2017/12/labzina_2017-17fmc4i.pdf (dostęp: 20-04-2020)

Lucas E., Pomeranzev P., *Winning the information war. Techniques and counter-strategies to Russian propaganda in Central and Eastern Europe*, Center for European Policy Analysis, <https://li.com/wp-content/uploads/2016/08/winning-the-information-war-full-report-pdf.pdf> (16.03.2021).

Lutsevych O., *Agents of the Russian World. Proxy groups in the contested neighbourhood*, Chatham House. The Royal Institute of International Affairs, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-04-14-agents-russian-world-lutsevych.pdf> (16.03.2021)

Maciążek P., *Śmierć Bieriezowskiego w kontekście nowego otwarcia w relacjach brytyjsko-rosyjskich*, <https://www.defence24.pl/smierc-bieriezowskiego-w-kontekscie-nowego-otwarcia-w-relacjach-brytyjsko-rosyjskich>, (dostęp: 14-02-2020).

Mattis P., *China's „three warfares” in perspective*, <https://warontherocks.com/2018/01/chinas-three-warfares-perspective/>.

Marak K., *Mem internetowy: informacja i transformacja w sieci*, źródło internetowe: <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/4734/PREPRINT%20Mem.pdf?sequence=1>.

Marwic A., Lewis R., *Media manipulation and disinformation online*, <https://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/>, (dostęp: 27.02.2021).

Martin D. A., Shapiro J. N., *Trends in online foreign influence efforts*, źródło: https://scholar.princeton.edu/sites/default/files/jns/files/trends_in_foreign_influence_efforts_2019jul08_0.pdf s. 10-11. (dostęp: 31.05.2020).

Mitok A., *Wikipedia i jej użytkownicy*, Polskie Badania Internetu, <https://pbi.org.pl/raporty/wikipedia/>.

Musiał E., *Trolling jako przykład zagrożeń informacyjnych w cyberprzestrzeni*, <http://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2040/18--Trolling-jako-przyklad-zagrozen-Musial.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Paganini P., *The Russian Prime Minister Dmitry Medvedev has signed a decree that will extend the use of SORM-2 to social network surveillance*, <http://securityaffairs.com> (dostęp: 07.08.2016).

Schafer B., *A view from the Digital Trenches – Lessons from Year One of Hamilton 68*, securingdemocracy.gmfus.org/a-view-from-the-digital-trenches-lessons-from-year-one-of-hamilton-68/, s. 9-11 (dostęp: 18.04.2020).

Smaga M., T. Bonek, *Jak promować się w mediach społecznościowych? Poradnik dla przedsiębiorców*, <http://interaktywnie.com/download/62>, (dostęp: 03.12.2015).

Shandra A., R. Seely, *The Surkov Leaks. The inner Workings of Russia's Hybrid War in Ukraine*, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, https://rusi.org/sites/default/files/201907_op_surkov_leaks_web_final.pdf, (dostęp: 21.11.2020).

Snow N., *United States Information Agency*, https://www.researchgate.net/publication/327013337_United_States_Information_Agency.

Sykulski L., *Eurazjanizm - terminologia, periodyzacja, główni przedstawiciele*, <http://geopolityka.net/eurazjanizm-terminologia-periodyzacja-glowni-przedstawiciele/> (dostęp: 01.04.2018).

Teperik D., Senkiv G., Bertolin G. i in., *Virtual russian world in the Baltics. Psycholinguistic analysis of online behaviour and ideological content among russian-speaking social media users in the Baltic States*, NATO StratCom, <https://www.stratcomcoe.org/virtual-russian-world-baltics>, s. 9-11, (dostęp: 31.05.2020).

Weiss G., *The Farewell Dossier*, <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol39no5/pdf/v39i5a14p.pdf> (dostęp: 14-02-2020).

Weisburd A., Watts C., Berger J.M., *Trolling for Trump: How Russia Is Trying to Destroy Our Democracy*, <https://warontherocks.com/2016/11/trolling-for-trump-how-russia-is-trying-to-destroy-our-democracy/>, (dostęp: 04-04-2020).

Wierzejski A., *Wojna informacyjna w Internecie. Przeciwdziałanie prokremlowskiej dezinformacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*, Centrum Stosunków Międzynarodowych, <http://old.csm.org.pl/pl/raporty?download=855:raport-csm-wojna-informacyjna-w-internecie>, (dostęp: 16.03.2021)

Wołkow D., Gonczarow S., *Rossijskij media-landszaft: tjeljewidjenje, Pressa, Intjernjet*, <http://www.levada.ru/2014/06/17/rossijskij-media-landshaft-televidenie-pressa-internet/>, (dostęp: 14-02-2020).

Wu, *A look Inside China's Propaganda Bureaucracy*, <https://advox.globalvoices.org/2017/11/12/a-look-inside-chinas-propaganda-bureaucracy/>.

Zannettou S., Caulfield T., De Cristaro E., Sirivianos M., Stringhini G., Blackburn J., *Disinformation warfare: understanding state-sponsored trolls on Twitter and their influence on the web*, <https://arxiv.org/abs/1801.09288>, (dostęp: 31.05.2020).

---, *ANALIZA: Czy w polskim Internecie pojawili się nowi gracze z zagranicy?* www.politykawsieci.pl/analiza-czy-polskim-internecie-pojawili-sie-nowi-gracze-z-zagranicy/ (dostęp: 27.03.2021).

---, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, dokument problemowy nr 4: Ochrona małoletnich i edukacja medialna, czerwiec 2008, http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/public/Portals/0/dyrektywa/13/konsultacje_4.pdf, s. 7, (dostęp: 5.09.2017).

---, *Civic Freedom Monitor: Russia*, <http://www.icnl.org/research/monitor/russia.html>.

---, *Exploring the Information-Laundering Ecosystem: The Russian Case*, <https://www.csis.org/analysis/exploring-information-laundering-ecosystem-russian-case> (dostęp: 25.04.2021).

---, *Fara index and act*, <https://www.justice.gov/nsd-fara/fara-index-and-act>, (dostęp: 17.12.2020).

---, *Farma trolli. Największa znana polska firma trolli bierze państwowe dotacje – Polska*, www.newsweek.pl/polska/farma-trolli-najwieksza-znana-polska-farma-trolli-bierze-panstwowe-dotacje/xgkzj85 (dostęp: 27.03.2021).

---, *The elements of the China Challenge*, The Policy Planning Staff, Office of the Secretary of State, <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/11/20-02832-Elements-of-China-Challenge-508.pdf>, (dostęp: 17.12.2020).

---, *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: „Cyberaktywizm a organizacja społeczeństwa obywatelskiego”*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IE1058&from=EN>, (dostęp: 04.12.2020). - <https://reader.ibuk.pl/?p=book:366>, (dostęp: 17.12.2020).

---, *Korzystanie z internetu. Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, nr 85, rok 2020.

---, *Hasło: „trolling”* [w:] Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/trolling.html>

----, *Hasło: „troll”* [w:] <https://sjp.pwn.pl/szukaj/troll.html>, (dostęp: 17.12.2020).

---, *Rapid evidence assessment: The prevalence and impact of online trolling*, Centre for Strategy & Evaluation Services, <https://www.gov.uk/government/publications/rapid-evidence-assessment-rea-the-prevalence-and-impact-of-online-trolling>, (dostęp: 17.12.2020).

---, *How to identify and measure trolling behaviour and state-sponsored hostile influence operations*, ABT Shield, https://abtshield.com/wp-content/uploads/2019/04/ABTSHIELD_report_trolling.pdf, , (dostęp: 18.12.2020).

---, Security Information Service, *Annual Report of the Security Information Service for 2014*, https://www.bis.cz/vyroni-zpravaEN6c8d.html?ArticleID=1096#_Toc115828878, s. 11, (dostęp: 26-03-2017).

---, *Soviet active measures in the United States – updated report by the FBI*, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP11M01338R000400470089-2.pdf>, s. 2, (dostęp: 14.11.2020).

---, *Soviet Active Measures in The „Post-Cold War” Era 1988-1991. How Soviet Active Measures Themes Were Spread*, http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/sect_03.htm, (dostęp: 15.11.2020).

---, *7th Summit Conference of Heads of State or Government of the Non-Aligned Movement*, http://cns.miis.edu/nam/documents/Official_Document/7th_Summit_FD_New_Delhi_Declaration_1983_Whole.pdf.

---, *Kharkiv court bans NGO that participated in Anti-Maidan*, <https://112.international/politics/kharkiv-court-bans-ngo-russ-riedinaya-activity-32972.html>, (dostęp: 21.11.2020).

---, *Rosja w Afryce: Broń, najemnicy, spin-doktorzy. Raport specjalny*, Warsaw Institute, <https://warsawinstitute.org/wp-content/uploads/2019/10/Rosja-w-Afryce-bro%C5%84-najemnicy-spin-doktorzy-Raport-Warsaw-Institute.pdf>, (dostęp: 28.11.2020).

---, *Despite Detente, Soviet Spying Is on the Increase Around the World*, *US News & World Report*, 17.10.1977, <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP88-01314R000300260010-4.pdf> (dostęp: 14-02-2020).

---, *Final interview of poisoned former spy*, <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1535119/Final-interview-of-the-poisoned-former-spy.html>, (dostęp: 14-02-2020)

---, *Nemtsov says Putin knew what Lesin was up to*. „Monitor Volume”, nr 182, rok 2000, <https://jamestown.org/program/nemtsov-says-putin-knew-what-lesin-was-up-to/#.Vik356IqT1w>, (dostęp: 15-02-2020);

---, *Russian tycoon flees to Israel*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1295963.stm>, (dostęp: 15-02-2020).

---, *2018 Ranking of countermeasures by the EU28 to the Kremlin’s subversion operations*, <https://www.europeanvalues.cz/wp-content/uploads/2020/09/2018-ranking-of-countermeasures-by-the-eu28-to-the-kremlin-s-subversion-operations.pdf> (16.03.2021).

----. *Internet trolling as a tool of hybrid warfare: The case of Latvia. Results of study*, <https://www.stratcomcoe.org/internet-trolling-hybrid-warfare-tool-case-latvia-0> (dostęp: 16.03.2021).

---, *Social Media as a Tool of Hybrid Warfare*, <https://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare> (dostęp: 16.03.2021).

---, *Bearing witness: uncovering the logic behind russian military cyber operations*, Booz Allen Hamilton, https://boozallen.com/content/dam/boozallen_site/ccg/pdf/publications/bearing-witness-uncovering-the-logic-behind-russian-military-cyber-operations-2020.pdf, (dostęp: 21-04-2020).

---, *Rosyjska Agencja Antydopingowa zawieszona. Rosja nie może organizować międzynarodowych imprez*, <https://www.rmfm24.pl/sport/news-rosyjska-agencja-antydopingowa-zawieszona-rosja-nie-moze-org.nId,1924475>, (dostęp: 10-03-2020)

---, *WADA confirms attack by russian cyber espionage group*, <https://www.wada-ama.org/en/media/news/2016-09/wada-confirms-attack-by-russian-cyber-espionage-group>.

---, *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia, Iran, Vietnam and Myanmar*, <https://about.fb.com/news/2020/02/removing-coordinated-inauthentic-behavior/>, (dostęp: 18.04.2020).

---, *Removing More Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2019/10/removing-more-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia, (dostęp: 01.04.2020);

---, *Removing coordinated inauthentic behavior from Russia*, <https://about.fb.com/news/2020/03/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia/>, (dostęp: 21.04.2020).

---, *Removing Coordinated Inauthentic Behavior from Russia*, www.about.fb.com/news/2019/01/removing-cib-from-russia/, (dostęp: 01.04.2020);

---, *Removing Coordinated Inauthentic Behavior From Russia*, www.about.fb.com/news/2020/03/removing-coordinated-inauthentic-behavior-from-russia, (dostęp: 01.04.2020).

---, *Rosyjscy hakerzy wykradli dane medyczne sportmenek z Rio*, <https://www.wprost.pl/zycie/10023047/Rosyjscy-hakerzy-wykradli-dane-medyczne-sportmenek-z-Rio.html>.

---, *Russian election meddling is black – via Ghana and Nigeria – and in your feeds*, <https://edition.cnn.com/2020/03/12/world/russia-ghana-troll-farms-2020-ward/index.html>, (dostęp: 21.04.2020).

---, *SBU blocks activity of a powerful “botfarm”, providing services for Russia and militants*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6819#.4SQ1SsHE.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU blocks activities of extensive network of „botofarms”, supported through Russian online services*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7140#.73NjoTOW.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU blocks operation of „botfarm”, organized by Russia’s nationals in Kyiv*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7054#.ryd5slh.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU uncovers “botofarm”, engaged in spreading COVID-19 fakes and appeals to overthrow of constitutional order (video)*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7401#.L1rVC2Ga.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *Dnipro region: SBU blocks activity of anti-Ukrainian Internet agitators*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6865#.ZFbCnIbw.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU CI Department uncovers anti-Ukrainian Internet-agitator in Odesa*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6791#.8ASpGYnW.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *Zaporizhzhya: SBU blocks activity of anti-Ukrainian Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6816#.S5rRppxM.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU uncovers anti-Ukrainian Internet-agitator in Odesa*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/6851#.VnzMNkCg.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *Dnipropetrovsk region: SBU uncovers separatist Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7131#.SLavXzoG.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).

---, *SBU discloses propagandists of separatism in several regions of Ukraine*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7198#.ov7BDGib.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).
---, *Odesa region: SBU exposes separatist Internet agitator*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7374#.ZHbdaZCd.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).
---, *SBU exposes 207 agitprops spreading COVID-19 fakes*, <https://ssu.gov.ua/en/news/1/category/21/view/7474#.L5M4vyL3.dpbs> (dostęp: 17-04-2020).
---, *Fireeye, APT28: A Window into Russia's Cyber Espionage Operations?*, <https://www.fireeye.com/blog/threat-research/2014/10/apt28-a-window-into-russias-cyber-espionage-operations.html>.

---, *Boty Dudy to nie wszystko. Polityczna manipulacja w sieci jest wszechobecna*, www.oko.press/boty-dudy-to-nie-wszystko-polityczna-manipulacja-w-sieci-jest-wszechobecna/ (dostęp: 27.03.2021);

---, *PO zatrudniła internetowych hejterów*, www.rp.pl/artykul/1206171-PO-zatrudnila-internetowych-hejterow.html (dostęp: 27.03.2021).

---, *Farma trolli. Zarabiają na fałszywych informacjach i hejcie*, www.tvn24.pl/superwizjer-w-tvn24,149,m/farma-trolli-zarabiaja-na-falszywych-informacjach-i-hejcie,923108.html (dostęp: 27.03.2021).

Dokumenty

Bogusz M., Jakóbowski J., *Komunistyczna partia Chin i jej państwo. Konserwatywny zwrot Xi Jinpinga*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2019.

Report of the Attorney General to the Congress of the United States on the Administration of the . Foreign Agents Registration Act . of 1938, as amended, for the six months ending June 30, 2019, U.S. Departament of Justice, Waszyngton 2019.

Reports on developments of significane within the Soviet Union of concern to relations with the United States and other countries, 861.00/2-2246: Telegram, „Foregin Relations of the United States 1946” t. 7.

Soviet Active Measures. September 1983, United States Deparatment of State Bureau of Public Affairs, Raport Specjalny nr 110, rok 1983

LLC – AO 91 (Rev. I 1/1 I) Criminal Complaint. United States District Court for the Eastern Discrit of Virginia. USA vs Elena Alekseevna Khusaynova. Case No. 1:18 – MJ – 464, 28 September 2018, <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1102316/download/pdf>, (dostęp: 20-04-2020)

18 U.S.C. §§ 2,371, 1349, 1028A, United States District Court for the Disctrict of Columbia <https://www.justice.gov/opa/press-release/file/1035562/download>, (dostęp: 20-04-2020).

R. S. Muller, *Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election*, U.S. Department of Justice, Washington 2019

Załącznik nr 1 – Wyniki badań. Wszystkie konta łącznie

L.P.	NAZWA KONTA	POSTY OGÓLNIE	POSTY Z HASŁEM	STOPIEŃ SYMPTOMATYCZNOŚCI	IŁOŚĆ PUNKTÓW	<i>tożsamość</i> (1 pkt)	<i>forma</i> (1 punkt)	<i>wzmocnienia przekazu</i> (1 punkt)	<i>miejsca publikacji</i> (2 punkty)	<i>treść</i> (2 punkty)	<i>metodyczność działania</i> (3 punkty)
1.	Facebook 1	1058	172 (16,25 %)	średni	6	nie	tak	nie	tak	nie	tak
2.	Facebook 2	692	138 (19 %)	wysoki	10	tak	tak	tak	tak	tak	tak
3.	Facebook 3	3539	112 (3,21 %)	średni	4	nie	nie	nie	tak	tak	nie
4.	Facebook 4	15019	101 (0,67 %)	wysoki	8	nie	nie	tak	tak	tak	tak
5.	Facebook 5	2733	63 (2,3 %)	średni	4	nie	nie	nie	tak	tak	nie
6.	Facebook 6	2333	58 (2,4 %)	średni	5	nie	tak	nie	tak	tak	nie
7.	Facebook 7	14084	58 (0,25 %)	wysoki	9	nie	tak	tak	tak	tak	tak
8.	Facebook 8	11774	43 (0,36 %)	wysoki	9	tak	nie	tak	tak	tak	tak

9.	Facebook k 9	3292	45 (1,3%)	średnia	5	nie	tak	nie	tak	tak	nie
10.	Facebook k 10	2395	42 (1,7 %)	niski	1	nie	tak	nie	nie	nie	nie
11.	Facebook k 11	619	41 (6,6 %)	niski	2	nie	nie	nie	nie	tak	nie
12.	Facebook k 12	1881	40 (2,12 %)	wysoki	8	nie	nie	tak	tak	tak	tak
13.	Facebook k 13	2875	40 (1,3 %)	średni	4	nie	nie	nie	tak	tak	nie
14.	Facebook k 14	10045	39 (0,38 %)	wysoki	7	tak	nie	tak	nie	tak	tak
15.	Facebook k 15	3411	39 (1,14 %)	niski	3	nie	nie	tak	nie	tak	nie
16.	Facebook k 16	1152	37 (3,21 %)	średni	5	nie	tak	tak	nie	nie	tak
17.	Facebook k 17	558	35 (6,27 %)	wysoki	7	nie	tak	tak	nie	tak	tak
18.	Facebook k 18	2962	35 (1,18 %)	niski	1	tak	nie	nie	nie	nie	nie

19.	Facebook 19	4007	34 (1,17 %)	średni	4	nie	tak	tak	nie	tak	nie
20.	Facebook 20	3482	33 (1,05 %)	średni	4	nie	nie	tak	nie	nie	tak
21.	Twitter 1	1886	90 (4,7 %)	wysoki	10	tak	tak	tak	tak	tak	tak
22.	Twitter 2	17274	48 (0,27 %)	wysoki	7	tak	nie	tak	nie	tak	tak
23.	Twitter 3	8426	41 (0,41 %)	średni	6	nie	tak	tak	tak	tak	nie
24.	Twitter 4	2927	41 (1,40 %)	niski	1	nie	nie	tak	nie	nie	nie
25.	Twitter 5	6729	31 (0,46 %)	wysoki	7	tak	nie	tak	nie	tak	tak
26.	Twitter 6	20916	24 (0,11%)	średni	6	tak	nie	tak	tak	tak	nie
27.	Twitter 7	7815	24 (0,30 %)	niski	1	nie	nie	tak	nie	nie	nie
28.	Twitter 8	25798	20 (0,7 %)	średni	4	tak	nie	tak	nie	tak	nie
29.	Twitter 9	15585	20	niski	1	nie	nie	tak	nie	nie	nie

			(0,12 %)								
30.	Twitter 10	14512	17 (0,11 %)	niski	2	tak	nie	tak	nie	nie	nie
31.	Twitter 11	815	18 (2,2 %)	średni	4	tak	nie	tak	tak	nie	nie
32.	Twitter 12	6488	17 (0,26 %)	niski	1	nie	nie	tak	nie	nie	nie
33.	Twitter 13	20374	17 (0,08 %)	niski	3	tak	tak	tak	nie	nie	nie
34.	Twitter 14	5573	19 (0,25 %)	średni	4	nie	tak	tak	nie	tak	nie
35.	Twitter 15	11816	19 (0,16 %)	niski	3	tak	nie	nie	nie	tak	nie
36.	Twitter 16	7753	13 (0,16 %)	wysoki	7	tak	tak	tak	tak	tak	nie
37.	Twitter 17	2345	13 (0,55 %)	średni	6	tak	tak	tak	nie	tak	nie
38.	Twitter 18	218	13 (5,9 %)	niski	1	nie	tak	nie	nie	nie	nie
39.	Twitter 19	42800	12 (0,05 %)	niski	2	tak	nie	tak	nie	nie	nie

40.	Twitter 20	9922	12 (0,12 %)	niski	3	tak	tak	tak	nie	nie	nie
41.	Youtube 1	1589	208 (13,0 %)	wysoki	9	tak	tak	nie	tak	tak	tak
42.	Youtube 2	1494	70 (4,7 %)	średni	5	tak	tak	tak	nie	tak	nie
43.	Youtube 3	-	50 (7 %)	-	-						
44.	Youtube 4	689	43 (6,24 %)	wysoki	10	tak	tak	tak	tak	tak	tak
45.	Youtube 5	1602	39 (2,43 %)	wysoki	7	tak	tak	tak	tak	tak	nie
46.	Youtube 6	667	28 (4,19 %)	niski	3	tak	tak	tak	nie	nie	nie
47.	Youtube 7	1890	24 (2,44 %)	średnia	4	tak	tak	nie	nie	tak	nie
48.	Youtube 8	-	21	-	-	-	-	-	-	-	-
49.	Youtube 9	-	21	-	-	-	-	-	-	-	-

50.	Youtube 10	954	20 (2,0 %)	niski	3	tak	nie	nie	tak	nie	nie
51.	Youtube 11	-	19	-	-	-	-	-	-	-	-
52.	Youtube 12	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-
53.	Youtube 13	1383	16 (1,15 %)	niski	3	tak	nie	nie	tak	nie	nie
54.	Youtube 14	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-
55.	Youtube 15	608	13 (2,13 %)	średni	5	tak	tak	tak	nie	tak	nie
56.	Youtube 16	65	13 (20 %)	wysoki	7	tak	tak	nie	nie	tak	tak
57.	Youtube 17	553	13 (2,35 %)	niski	2	tak	tak	nie	nie	nie	nie
58.	Youtube 18	-	13	-	-	-	-	-	-	-	-
59.	Youtube 19	1248	13 (1,04 %)	niski	1	tak	nie	nie	nie	nie	nie

60.	Youtube 20	-	11	-	-						
-----	---------------	---	----	---	---	--	--	--	--	--	--

Załącznik nr 2 – Wyniki badan. Konta osobono

1. Analiza zawartości profilu Facebook 1

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 1		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających skali wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 1058 ogółem, 172 z hasłem (7%)		niespełnia	
wynik: 6 pkt – średnia symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykładowe określenia: „maksymalni rusofobowie”; „(...) Specyfikacja gnoja który zniszczył Radziecki Pomnik (...)”	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: obelgi, wulgaryzmy.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających skali wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 20 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategoryzacyjnym: 1. Znajomi, którzy lubią stronę Sputnik Polska (36,61%); 2. Facebook 1 (20,81 %); 3. Polscy przyjaciele Putina (12,68 %); 3. SIŁY ZBROJNE ROSJI (9,84 %);	4. Grupa współpracy i dobrych relacji polsko-rosyjskich (4,26 %); 5. SLD Lewica Razem (4,26 %); 6. Polacy za niepodległością Noworosji – DRL, ŁRL (3,12 %); 7. Przyjaźń Polsko – Rosyjska (2,65 %); 8. Związek Radziecki / Rosja (1,32 %); 9. Przyjaźń Polsko – Rosyjska (2,65 %); 10. Związek Radziecki / Rosja (1,32 %). Łącznie: 96,78 %
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile o tematyce branżowej oraz społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających skali wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto dystrybuowało treści w języku rosyjskim, np.: „Стоп русофобии. Стоп лжи. (..)”.	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku			

2. Analiza zawartości profilu Facebook 2

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Facebook 2	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 692 ogółem, 138 z hasłem (20%)	spełnia (1 pkt)	
wynik: 10 pkt - wysoka symptomatyczność.	wskaźniki: brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA	Przykład:	В США это тогда красиво назвали Дефарминг, но тиран все равно Сталин. В 1928-1934 гг. в США было уничтожено 80% фермерских хозяйств, 8 млн жителей сельскохозяйственных штатов умерло с голоду. Можно ли это назвать раскулачиванием и голодомором?
spełnia (1 pkt)		
wskaźnik: memy		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Wśród źródeł dominują rosyjskojęzyczne media oraz polskojęzyczna wersja portalu Sputnik.	Wszystkie posty zostały opublikowane na profilu Facebook 2.
spełnia (2 pkt)		
wskaźniki: linki do innych źródeł.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Ukrainy (manipulowanie przekazem – cytaty w dalszej części załącznika), - teorii spiskowych (kwestia Skrpiała, wybory w USA, afera antydopingowa – cytaty w dalszej części załącznika).
spełnia (2 pkt)		
wskaźniki: profile społeczne-polityczne.		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Wśród wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	Przykład „В Киеве радикалы захватили здание Россотрудничества с полсотней (...)”
spełnia (2 pkt)		
wskaźniki: teorie spiskowe, narracja antyukraińska.		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		
spełnia (3 pkt)		
wskaźniki: Stwierdzenie powtarzającej siępisowni w więcej niż jednym języku.		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA -</u> <u>KONTEKST)</u>	<u>KONKORDANCJA/CYTAT</u>
KWESTIA SKRIPALA (TEORIE SPISKOWE)	„Pracownicy angielskich służb pilnie pracują nad rozszyfrowaniem zagadki otrucia S. Skripala i jego córki. Pracują w kombinezonach przeciwochemicznych. Dwa, może trzy metry od nich stoi strażak... Bez maski, bez kombinezona ochronnego i beznamietnie przygląda się tej maskaradzie. Co jest? Agenci antychemiczni nie ostrzegli go, że jest skażenie chemiczne i jest niebezpiecznie? A może fotograf zapomniał go ostrzec, że robi zdjęcia i biedny strażak powinien się wycofać z kadru, bo mistyfikacja się wyda... (...)”
KATASTROFA LOTNICZA/WYBORY W USA (TEORIE SPISKOWE)	„Dwaj Rosjanie, którzy zeznawali przeciwko Hilary Clinton zginęli w katastrofie rosyjskiego samolotu (...) Według doniesień amerykańskich mediów, dwóch Rosjan, którzy złożyli zeznania obciążające Hillary Clinton, zginęło w katastrofie lotniczej pod Moskwą. Siergiej Millian, urodzony na Białorusi (...)”
AFERA DOPINGOWA (TEORIE SPISKOWE)	„6000 dawek leku przeciwko astmie zabrali ze sobą na olimpiadę sportowcy z Norwegii(...)”
MANIPULOWANIE PRZEKAZEM (PODNOSZENIE KWESTII ANTYUKRAIŃSKICH)	„W akcie oskarżenia stawiane mu są wysane z palca zarzuty o szpiegostwo na rzecz Rosji i Chin w taki sposób, że; był on zwolennikiem i propagatorem opcji dalekowschodniej i budowy nowego jedwabnego szlaku, nie krył się z krytycznym stosunkiem do polityki serwilizmu i wrogości wobec Rosji, promował on wizję polityki zupełnie odmiennej od prowadzonej przez rząd i nie bał się mówić głośno, sprzeciwiał się gloryfikacji Stepana Bandery i banderyzmowi na Ukrainie , prowadził wykłady dla chińskich studentów jako ekspert w dziedzinie geopolityki... Podkreślić należy (...) nie miał dostępu do żadnych informacji newralgicznych wagi państwowej i nie piastował żadnych funkcji publicznych. Ale stał się niewygodny, bo budował ruch polityczny opierający się o wartości takie jak praca, pokój i patriotyzm! Pod kątem stawianych mu zarzutów, a raczej ich absurdalności był taki jak my (...)”
MANIPULOWANIE PRZEKAZEM (PODNOSZENIE KWESTII ANTYUKRAIŃSKICH)	”Tego można było spodziewać się. Olszewski: za zbrodnię wołyńską odpowiadają Sowietci”

3. Analiza zawartości profilu Facebook 3

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 3		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 3539 ogółem, 112 z hasłem (3%)		niespełnia	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczność.			
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują..	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 244 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategoryzacyjnym: 1. Telewizja Republika (21,76 %) 2. wPolityce.pl (10,96 %) 3. Dorota Folmer - Radna Rady Miejskiej w Miliczu (6,98 %) 4. Tygodnik Podhalański (4,89 %) 5. dziennik.pl (3,59 %)	6. Interia Fakty (3,19 %) 7. Polska Niepodległa (3,16%) 8. TVN 24 (3,11 %) 9. Radio Maryja (2,60 %) 10. Newsweek Polska (1,89 %) Łącznie: 62 %
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: media mainstreamowe, profile społeczno-polityczne.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto publikowało treści prorosyjskie. Wśród pozostałych kwestii dominowała narracja: - antyrządowa (słowa klucze: „pis”83, „rząd”- łącznie 218 razy), - antyamerykańska (słowo-klucz: „usa” - 261)	
spełnia (2 pkt)		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
wskaźniki: narracja antyrządowa i antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA - KONTEKST)	KONKORDANCJA /CYTAT
„pis” (narracja antyrządowa)	do walk bratobójczych czyli PIS ma we krwi gloryfikowanie U marszach kobiety krzyczą " PIS to ciemnogród ,moja macica bo widzę że od tego słynie PIS !!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!! czytaj dobrze co napisałem PIS popiera tylko 1/3 z biorących tałe 50 % tylko 1/3 popiera PIS !!!czyli w skali kraju robi się
„rząd” (narracja antyrządowa)	To jest chory człowiek jak cały rząd i prezydent na chorobę zwa cach stoczniowców opanowali rząd i teraz podobnie każdy szuka widać ciekawe dlaczego polski rząd upomina się o Tupolewa a n 037008&type=3" A jak polski rząd burzy pomniki poległych śm o tak powinien postąpić każdy rząd ! To jest sprawa wewnętrzna nie zmienia faktu że Pisowski rząd i Duda to wasale USA ! Kiedy
„usa” (narracja antyamerykańska)	USA można coś ustalać? Do dziś USA szuka bomby atomowej w Ir a obronę rewolucji kubańskiej to USA zrobiła blokadę Kuby a dziś OK!!!!!! Zobaczmy jak zareaguje USA jak obecnie Rosja będzie ins instalowała swoje bazy na Kubie! USA stosuje logikę Kalego Kali uk ud Chiny Rosja Korea Płn kontra USA i NATO Rafał Dulik ok twój M!!!!!!!!!!!!!! 1 taki Topol i nie ma USA!!!!!!!!!!!!!! Mateusz Nand hah

4. Analiza zawartości profilu Facebook 4

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 4	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
liczba postów: 15 019 ogółem, 101 z hasłem (0,7%)	niespełna		
wynik: 8 pkt – wysoka symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.		
niespełna			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Wśród źródeł dominują polskie media prawicowe (np. Magna Polonia, Najwyższy Czas, Kresy.pl), rosyjskojęzyczne media oraz polskojęzyczna wersja portalu Sputnik.		
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: linki do źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Konto publikowało na 189 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategorizacyjnym: 1. Facebook 4 (84,93 %) 1. Sputnik Polska (2,12 %) 2. Portal Fronda.pl (0,77 %) 3. Znaki Czasów Ostatecznych (0,63 %) 4. Sprawa Kresowa - Sprawa Narodowa (0,62 %)	5. Narodowe Media / wpolityce24.pl (0,59 %) 6. Ripsonar News (0,59 %) 7. Polacy przeciw globalizacji, syjonizmowi i NWO (0,57 %) 8. Polska Rewolucja Narodowa (0,49 %) 9. Stanowcze NIE dla uchodźców z Afryki (0,39 %) 10. Niezależny Dziennik Polityczny (0,38 %) Łącznie: 92,12 %	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile mediów alternatywnych oraz profile o tematyce społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - problematyki migracyjnej (słowa klucz: „imigrantów” – 394 razy) - Stanów Zjednoczonych (słowa klucz: „usa” – 1419 razy) - partii rządzącej (słowa klucz: ‘pis’, ‘rząd’ – łącznie 1150 razy) - Ukrainy (słowa klucz: „ukrainy”, „upa” – 1122 razy) - Izraela (słowa klucz: „Izrael”, „żydzi” – 1001 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.		
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja antyamerykańska, antyrządowa, antyukraińska, teorie spiskowe.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	1. Przykład dwujęzyczności: „ДНР предлагает обсудить в Минске возможность введения "школьного" перемирия” 2. Anomalia polegały na wyraźnych skokach aktywności (np. w dniu 02.05)		
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku, krótkie odstępy między publikacją postów (skoki aktywności)			

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA - KONTEKST)	KONKORDANCJA /CYTAT
„RZĄD” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA I ANTYUKRAIŃSKA)	na restrukturyzację! PRP ROK 1990. Jak wiadomo rząd polski wystąpił do Banku Światowego o Polska sfinansuje emerytury 50 tys. Żydów Polski rząd znowelizował prawo, które pozwoli ponad 50 ty babcia się dokłada na karetkę a rząd zamiast karetek sobie limuzyny kupuje... A -of-non-orthodox-churches/" "Oczywista prawda. Rząd dopłaca do czynszu Ukraińcom przez 15 lat,
„PiS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	zarazem były wiceminister finansów w rządzie PiS (w latach 2006-2008) na antenie Telewizji Repu niana"" polityka prezydenta, premiera oraz całego PiS osiaga apogeum głupoty i szkodnictwa Polsce EHH-R" "Proimigrancka misja telewizji publicznej. PiS rozpoczyna kampanię propagandową na wzór niemi cipolskaProimigrancka misja telewizji publicznej. PiS rozpoczyna kampanię propagandową na wzór niemi
„IMIGRANTÓW” (NARRACJA ANTYIMIGRACYJNA)	i o Węgrzech. Pomysł przymusowych przesiedleń imigrantów do państw Europy Środkowej spo... https &_utl_t=fb" "Atak we Francji! 300 imigrantów z Afryki szturmowało teatr pełen ludzi! - wLocie.pl wlocie.pl Między 200 a 300 imigrantów próbowało wieczorem się wdrzeć do budy wdrzeć do budynku Comedie-Francaise. Grupa imigrantów, głównie z Afryki Subsaharyjskiej, chci
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	.sputniknews.com/swiatowa_prasa/201812299493970-USA-Rosja-Awangard-pocisk-Sputnik/" "Przyjaźń Pols -dzierzawa-czy-wynajem/" "Narkotyki w wojsku USA przyczyną wypadków na polskich drogach? (WIDEO nnik-polityczny.com/2018/12/28/narkotyki-w-wojsku-usa-przyczyna-wypadkow-na-polskich-drogach-wideo/" a liczbą zabójstw z jej użyciem. USA mają najwyższy wskaźnik posiadania broni na
„SKRIPAL” (TEORIE SPISKOWE)	olska - Dlaczego brytyjskie władze UKRYWAJĄ Julię Skripal pl.sputniknews.com https://pl.sputniknews. https://pl.sputniknews.com/swiat/201804027677069-Skipal-Julia-Sputnik/" "Dlaczego brytyjskie władz tnik/" "Dlaczego brytyjskie władze ukrywają Julię Skripal? pl.sputniknews.com Julia Skripal odzyskał Julię Skripal? pl.sputniknews.com Julia Skripal odzyskała przytomność, jej stan szybko się

„IZARAEŁ” (TEORIE SPISKOWE)	trakcie odprawiana modłów zapowiedział, że jeśli Izrael będzie działać nierozsądnie, Tel Awiw i -awiw-i-hajfe/" Polska Rewolucja Narodowa - Izrael UPOKORZYŁ Polskę na cały świat! Przyjęli loading... http://wlocie.pl/index.php/2018/02/01/izrael-upokorzyl-polske-na-caly-swiat-przyjeli-inwazje-na-rosje " Polska Rewolucja Narodowa - Izrael WŚCIEKŁY! IPN w odwecie ujawnia tajną loading... http://wlocie.pl/index.php/2018/02/02/izrael-wsciekly-ipn-w-odwecie-ujawnia-tajna
--------------------------------	--

5. Analiza zawartości profilu Facebook 5

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 5		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 2733 ogółem, 63 z hasłem (2,3%)		niespełnia	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 105 profilach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategoryzacyjnym: 1. Niezalezna.pl (16, 36%) 2. KRESY.pl (14,75 %) 3. Antoni Macierewicz (8,27 %) 4. Radio Maryja (6,63 %) 5. WPROST (3,55 %)	6. Polska Niepodległa (3,44 %) 7. Wirtualna Polska (3,37 %) 8. Tygodnik Sieci (3,18 %) 9. Rzeczpospolita (2,28 %) 10. Prosto z mostu (2,20 %)
spełnia (2 pkt)			Łącznie: 62,41 %
wskaźniki: profile mediów mainstreamowych i alternatywnych, liderzy opinii (politycy) oraz profile o tematyce społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 294 razy) - partii rządzącej (słowo-klucz: „macierewicz”, „pis” – łącznie 223 razy)	
spełnia (2 pkt)		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
wskaźniki: narracja antyamerykańska i antyrządowa.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA -</u> <u>KONTEKST)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	ic za wszelka cene aby wojska USA stacjonowały w Polsce za op lika Macierewicza ,dlaczego w USA Rosji,Chinach szefem obrony oloto jak stacjonowanie wojsk USA nigdy nic konkretnego nie n ompletny brak I brak logiki bo USA jako jedyne pantwo wtedy a
„MACIEREWICZ” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	tki Macierewicza gdzie pochwała dla schizofrenika Macierewicz największym manipulantem kto chce wspc w swoim zasciankowym swiecie a kim jest Macierewicz propagandzista wojny z Rosja udaje ze na defilade w Londynie nie zostali zaproszeni - Macierewicz kretaczu zaklamany propagandzisto tak Banderowcow ale miales jazde po Rosji dlaczego Macierewicz nie powolal niezalezniej miedzynarodow
„PiS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	-Pilsudski nie ufal parszywemu zachodowi przeciez PiS w d.e wchodzi i ma calowac e propagandzisto Stalinowskie metody to wprowadza PiS jedna partia jednym glosem jedna prawda ,to oze lepiej funkcjonowac bo zakupil nowe samoloty , PiS to zakupil samoloty dla VIPow ,stocznie to to zakupil samoloty dla VIPow ,stocznie to PiS doprowadzil do bankrucji UE uponinala dwa razy

6. Analiza zawartości profilu Facebook 6

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 6		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 2333 ogółem, 58 z hasłem (2,5%)		niespełnia	
wynik: 5 pkt – średnia symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady emocjonalnych, obraźliwych postów: 1. „Drodzy rodacy, chorobliwy rusofobowie, na gazie i prądzie się nie skończyło, po dobrze nam zorganizowanym Polexicie, będzie zaporą handlowa z Unią europejską jak dla W.Brytani, wówczas ameryka nas zasypie wojennym złomem, OGM, mięsem na sterydach i na antybiotykach dużymi samochodami, odzieżą sporych rozmiarów itd.... robiąc im łoda nie zapomnijcie że wasalstwo jest im mile widziane.”; 2. „Rusofobia lasuje umysły, jeśli boli trzeba wziąć sobie na przeczyszczenie najlepieprzy to Kret ” 3. „Jaki naród taki prezydent, teraz rozumiem dlaczego są tak zakomleksieni, rusofobia, eurofobia, frankofobia a dlaczego z upojeniem robią łoda głupiemu Trampowi. ”	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: obelgi, wulgaryzmy.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 59. kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategorizacyjnym: 1. SokzBuraka (18,52 %) 2. Gazeta Wyborcza (16,04 %) 3. Sortownia Buraków (11,02 %) 4. WP Wiadomości (8,15 %) 5. Krystyna Janda (6,43 %)	6. Kartoflisko (5,96 %) 7. Racjonalna Polska (4,97 %) 8. Buzz (3,95 %) 9. TVN24 (3,39 %) 10. Mroki Średniowiecza (3,22 %) Łącznie: 81,65 %.
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile mediów mainstreamowych, liderów opinii oraz profile o tematyce społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowa-klucze: „ameryka”, „ameryki”, łącznie: 187 razy, „cia” – 70 razy) - kościoła i katolicyzmu (słowa-klucza: „kato”, „kościół”, łącznie: 233 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: teorie spiskowe, narracja antyamerykańska i uderzająca w wartości konserwatywne.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA -</u> <u>KONTEKST)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„CIA” (TEORIE SPISKOWE)	potwierdza że propaganda strachu prowadzona przez CIA za pośrednictwem CNN jest tylko do i przeszło oczekiwania najdurniejszych filozofów. CIA wmówiło nam o rosyjskim zagrożeniu aby usraela. Ameryka drąży Europę, sprytna propaganda CIA i dokonali Brexitu teraz pracują nad chmurka chemiczna. Mam wrażenie że propaganda CIA od czasów groźnej broni chemicznej w i przeszło oczekiwania najdurniejszych filozofów. CIA wmówiło nam o rosyjskim zagrożeniu aby
„AMERYKA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	bronić konstytucji? Karl Etke i ameryki. "Ameryka sprytnie dokonała Brexitu teraz w pięknym egzorcyzmy i nikt sie nie skarżył. Ameryka dąży do Brexitu i Poexitu, destabilizacja , ślepe wasalstwo bez rozumu. Marcin Sionkowski Ameryka nadrukowała tyle dolarów ze niebawem zabra wywołają wielkiej wojny to na wiosnę ameryka leży. Ukrainiec to matacz. Oczywiście ze
„KATO” (NARRACJA PRZECIWKO WARTOŚCIOM KONSERWATYWNYM)	hasło zgodne z linią polityczną Prawicowych-Kato-Feudalistow które ślepo akceptujecie ? Już ryżu, tymbardziej że głosowali na prawicę Kato-Feudalistyczna, a tych którzy walczą o ? "Anna Keszko Takie sa przywileje prawicowego Kato-Feudalizmu." Panie Tusk, 8 lat nie podpisał . Nigdy więcej PO i PIS dość Kato-Feudalizmu. "Bardzo katolicki slugus, Ilu zbr kościołowi? Nigdy wiecej PO-PISu i kato-prawicy." Mati, pamiętasz mnie? To ja
„KOŚCIOŁA” (NARRACJA PRZECIWKO WARTOŚCIOM KONSERWATYWNYM)	? Bo są tacy co chodzą do kościoła i wysyłają tam swoje potmstwo i tach" Jest to wymysł sredniowiecznych biznesmenów kościoła o którym w/w Pan tez , u was już śmierdzi wasalstwem do kościoła, a wiec KLAPA, Eustachy Bagge, malo odnaleźć... baaaaahhhh" Wnoszę o delegalizację kościoła propagującego faszyzm. Czy JP2 ściskający

7. Analiza zawartości profilu Facebook 7

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Facebook 7	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością .
<u>liczba postów:</u> 14084 ogółem, 58 z hasłem (0,4%)	niespełnia	
<u>wynik:</u> 9 pkt – wysoka symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA	Przykładowy mem:	Przykładowy post:
spełnia (1 pkt)		„APOGEUM nienawiści do ROSJI ze strony pasożytniczych elit władzy w POLSCE ! Dotyczy to sekty PiS-dziadostwa oraz całej prawicy , katoprawicy = obłąkanego PRAWACTWA !! FESTIWAL rusofobii TRWA
<u>wskaźniki:</u> memy, pisownia wielkimi literami, obelgi.		NA ROSJĘ i naród rosyjski SZCZUJE SIĘ naród polski poprzez wredną propagandę w rządowych mediach i innych.. KLASYCZNE pranie mózgów POLAKOM (...). SZALEŃCY i WARIACI rządzą tzw. III RP !!!!! Podobnie zachowują się inne partie w Polsce np. PO. MODA na rusofobię TRWA. To może źle skończyć się dla POLSKI.”
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Wśród źródeł dominują polskojęzyczne media o różnorodnej tematyce (w tym media mainstreamowe).	
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki:</u> linki do źródeł		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Konto publikowało na X kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategoryzacyjnym: 1. NARÓD SOBIE-POLSKA NORMALNA (14,32 %) 2. POLITYCZNA.TV (2,09 %) 3. Precz z Głupotą w RP (1,30 %) 4. W Polsce mieszka 37 MLN Polaków. Ilu Polakom zależy na lepszym godnym życiu (0,81 %)	5. Polityczny Klub Dyskusyjny (0,66 %)
spełnia (2 pkt)		6. Politycy i Wyborcy (0,58 %)
<u>wskaźniki:</u> profile o tematyce społeczno-politycznej.		7. Mamy dość!!! (0,38 %)
		8. KOALICJA DEMOKRATYCZNA (0,30 %)
		9. Popieranie PO świadczy o brakach w samodzielnym rozumowaniu – official (0,28 %)
		10. POZNANIACY (0,002 %)
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Treści prorosyjskie nie były zauważalne na większą skalę. Wyróżniała się tematyka dotycząca:	
spełnia (2 pkt)	- największej partii opozycyjnej (słowo-klucz: „PO” łącznie – 2870 razy)	
<u>wskaźniki:</u> narracja antyrządowa i antyopozycyjna	- partii rządzącej (słowo-klucz: „PiS” łącznie – 3646 razy)	
	- wartości konserwatywnych (słowo-klucz: „kościół” – 1714 razy)	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	W jedno-, dwu-, minutowych odstępach czasowych konto kilkakrotnie publikowało te same treści w różnych miejscach.	
spełnia (3 pkt)		
<u>wskaźniki:</u> Krótkie odstępy między publikacją postów (skoki aktywności)		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA -</u> <u>KONTEKST)</u>	<u>KONKORDANCJA /CYTAT</u>
„PO” (NARRACJA ANTYOPOZYCYJNA)	się. Brawo za post , Panie Celiński. PO dawno powinna być na smietniku lub na smietniku lub cmentarzu. Przegrani politycy PO z śmiesznym gabinetem cieni myślą wyłącznie 3332855711&set=p.1872183332855711&type=3 popieram PO dawno powinno być trupem politycznym. Nie praw obywatelskich składał sprawozdanie to ławy PO były całkowicie puste. Ponoć to partia
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	i poniżane tygodnikprzeglad.pl Im bardziej PiS płaszczy się przed Ameryką, tym bardziej Ludowej) oraz ten prawicowy obóz z PiS -dziadostwem na czele organizował manifestacje Ludowej) oraz ten prawicowy obóz z PiS -dziadostwem na czele organizował manifestacj : 'Życzyłbym Polsce, żeby to był koniec PiS-u' - wyborcza.plProf. Andrzej Zoll o
„KOŚCIÓŁ” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	. No i przez polityków, którym polityczny kościół i słaby intelektualnie i religijnie kler rzecz Kościoła. Ich zdaniem dyskryminuje to Kościół i utrudnia działalność charytatywną. Gorącą dysku o dochodzie z filmu dowiedział się Kościół. I żąda tantiem za scenariusz. https://sterstwo-zdrowia-odmawia-refundacji.275437.html" " Kościół idzie w zaparte. Nie chce zapłacić

8. Analiza zawartości profilu Facebook 8

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 8		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Konto nie zawiera elementów wskazujących mogących wskazywać na tożsamość.
liczba postów: 11774 ogółem, 43 z hasłem (0,4%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 9 pkt – wysoka symptomatyczność		wskaźniki: brak zdjęć i opisu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Dominuje jedno źródło, które jest blogiem o niszowym zasięgu.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: linki do źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Wszystkie posty zostały opublikowane na profilu Facebook 8.	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile o tematyce polityczno-społecznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „USA” – 1096 razy) - Ukrainy (słowo-klucz: „Ukraina” – 775 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja antyukraińska i antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto publikuje treści pochodzące z jednego źródła w krótkich odstępach czasowych (kilkuminutowych).	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Krótkie odstępy między publikacją postów (skoki aktywności)			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA -</u> <u>KONTEKST)</u>	<u>KONKORDANCJA /CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTAMERYKAŃSKA)	, bo oto ostatnie działania pani ambasador USA w Warszawie Georgette Mo https://cyklista.ia-junckera/ " "Proniemiecki Onet, przeciwny bazom USA w Polsce cyklista.wordpress.com Telewizja ! Macierewicz: Proniemiecki Onet, przeciwny bazom USA w Polsce 29 AS16:25 22 grudnia 2018 Telewizja zia Republika Proniemiecki Onet. przeciwnv bazom USA w PL. załam https://cyklista.wordpress.com .
UKRAINA (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	w Donbasie cyklista.wordpress.com INTERIA UKRAINA : DWUKROTNE ZŁAMANIE POROZUMIENIA O ROZEJMI w Donbasie cyklista.wordpress.com INTERIA UKRAINA : DWUKROTNE ZŁAMANIE POROZUMIENIA O ROZEJMI .com/2018/12/29/nie-ma-pokoju-w-donbasie/" " Ukraina zablokowała kolejne dostawy paczek dla Kre

9. Analiza zawartości profilu Facebook 9

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 9		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 3662 ogółem, 45 z hasłem (1,22%)		niespełnia	
wynik: 5 pkt. – średnia symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „dla rusofobów każdy atak na Rosję bliski jest orgazmowi ... oni bez tej dozy samogwałtu nie potrafią egzystować albo zaistnieć... fobie, urazy i małość (...)”	
wskaźniki: obelgi, wulgaryzmy.		2. „ile judaszu dostałeś za napisanie tego paszkwilu pod dyktando super kłamców którzy od dziesięcioleci wykorzystują media aby ludziom mieszać w głowach... CNN, ABC, CBS, Times i setki innych mediów na usługach bandyckiego kapitału i ich politycznych sług z Waszyngtonu (...)”	
		3. „Cichocki to kolejny debil dopuszczony do koryta przez Polaków... ten rzekomy zamach to natowska prowokacja dwukrotnie stosowana w Syrii (...)”	
		4. „polskie bydło rządowe rusofoby historyczne zapewne gratulacji nie wyśle (...)”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 107 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategorystycznym:	
spełnia (2 pkt)		6. Poszukiwawcze zaginionej prawdy (2,13 %)	
wskaźniki: profile polityczno-społeczne.		7. Facebook 20 (1,94 %)	
		8. Facebook 19 (1,82 %)	
		9. W starym kinie (1,40 %)	
		10. Sputnik Polska (1,28 %)	
		łącznie:	
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „USA” – 146 razy);	
wskaźniki: narracja antyamerykańska i antyrządowa.		- partii rządzących (słowo-klucz: „PIS” – 192 razy).	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
niespełnia		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KONKORDANCJA /CYTAT</u>
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	istnieje, a obronny holding, w którym PiS obsadziło krewnych i znajomych, jest na . Po ponad roku współpracy z prezesem PiS Lepper wiedział o nim sporo. I ...” polskiej już nie ma "Stan umysłu PiS jest nie osiągalny do ogarnięcia. 96 miesięczn w Polsce nie są aby bronić PiS przed Rosją ale po to aby
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	3Ge" "LOT finansuje żydowskie imprezy w USA Wolna Polska Wiadomości wolna-polska.pl .pl LOT finansuje żydowskie imprezy w USA a303 Czerwiec 30, 2018Czerwiec 30, 2018 Dzienn /wiadomosci/lot-finansuje-zydowskie-imprezy-w-usa-2018-06" "Wspaniałe wiadomości z Radomia. Hono

10. Analiza zawartości profilu Facebook 10

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 10	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 2395 ogółem, 42 z hasłem (0,57%)	niespełnia	
wynik: 1 pkt – niska symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA	Dominują posty napisane w emocjonalnym i agresywnym tonie, na przykład:	
spełnia (1 pkt)	1. „Brawo Pani Prezydent Chorwacji. Tylko skończone debile i dno ludzkie i wielkie szambo nie pochwali Rosji za cudowne Mistrzostwa Świata. Chwała Pani że nie zniżyła się Pani do szamba polskiego. Żygac na polskich osranych rusofobów. Oby wam się wszystko źle działo. Tfu.”	
wskaźnik: obelgi, wulgaryzmy.	2. „(...) W pustych zakutych łbach zindoktrynowanych rusofobicznych debili.”	
	3. „I po co pisać o takim rusofobicznym kretynie.. ”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		

11. Analiza zawartości profilu Facebook 11

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Facebook 11	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
<u>liczba postów</u> : 619 ogółem, 41 z hasłem (6,6%)	niespełnia	
<u>wynik</u> : 2 pkt – niska symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto publikowało różnorodne treści, głównie zaangażowane polityczne. Dominują słowa-klucze „socjalizm” (100 razy); „faszyzm” (97 razy). Część haseł dotyczy tematyki ujętej w kluczu kategoryzacyjnym, tj: - narracji antyrządowej oraz wartości konserwatywnych (słowo-klucz: „ipn”, „kościół” – 90 razy)
spełnia (2 pkt)		
<u>wskaźnik</u> : przeciwko wartościom konserwatywnym.		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KONKORDANCJA /CYTAT</u>
„KOŚCIÓŁ” (NARRACJA PRZECIWKO WARTOŚCIOM KONSERWATYWNYM)	we władzę, w grabież i faszystowski IPN dla usprawiedliwienia i uzasadnienia swego złodzi czepił antykomunizm, antysemityzm, rusofobię oraz IPN dla usprawiedliwienia własnej niegodziwości, stwo za nową religię oraz stworzyły faszystowski IPN dla zgwałcenia rozumu ludzi, więc musiało szystowski kaganiec Instytutu Polskiej Nienawiści IPN. Dochodzi jeszcze zatrucie imperializmem USA. Co reakcyjnego i zdemoralizowanego. Funkcjonariusze IPN doskonale zarabiają, dlatego będą umacniać działa człowieka, dobro wspólne są definiowane przez Kościół czyli ludzi religijnych a nie przez
„IPN” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	demoralizowaną klasę średnią usankcjonowaną przez Kościół, Demokrację i Unię Europejską i teraz -tożsamościowych wówczas w to miejsce wszedł Kościół i przejął dokładnie wszystko. I co Tyż prawda... Czy ten kolejny Mega Kościół jest dla psychopatów, jeśli tak to

12. Analiza zawartości profilu Facebook 12

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 12		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 1881 ogółem, 40 z hasłem (2,12%)		niespełnia	
wynik: 8 pkt – wysoka symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu kategoryzacyjnym.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Rozprzestrzenia różne źródła, w tym do mediów mainstreamowych oraz blogosfery (do własnego bloga).	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: linki do źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto było aktywne na 261 profilach. Dziesięć pierwszych miejsc publikacji postów to: 1. Facebook 12 (24,52 %) 2. Komitet Obrony Polski (6,49 %) 3. SLD Lewica Razem (5,64 %) 4. Polscy Patriotci (5,11 %) 5. Polityczny Klub Dyskusyjny (4,47 %) 6. Serce mam po lewej stronie - Członkowie i sympatycy polskiej lewicy (3,99 %)	7. Wygaszamy PO (3,51 %) 8. NASZA LEWICA ... marzeń pragnień i ambicji... (2,87 %) 9. Europa + demokraci.pl (2,66%) 10. Lewica (2,45 %) Łącznie: 61,70 %.
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile społeczno-polityczne.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 913 razy, „ipn” – 491 razy) - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 471 razy) - Ukrainy (słowo-klucz: „ukraina” – 231 razy)	
wskaźniki: narracja antyrządowa, antyamerykańska, antyukraińska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto publikuje treści pochodzące z jednego źródła w krótkich odstępach czasowych (kilkuminutowych).	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Krótkie odstępy między publikacją postów.			

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	-war-by-2020-us-intel.html" "Komentarz: PiS chce wydawać miliardy dolarów na amerykański -war-by-2020-us-intel.html" "Komentarz: PiS chce wydawać miliardy dolarów na amerykański Rosji do stosowanych działań "Wieści24.pl - PiS chce zakazać mediom pisanie o korupcji o tym, że kompradorskie środowiska polityczne PiS chcą zwiększenia w Polsce kontyngentu wojsk o tym, że kompradorskie środowiska polityczne PiS chcą zwiększenia w Polsce kontyngentu wojsk
„IPN” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	nie tak jednostronnie jak przedstawia to IPN i PiS. Oczywiście, łatwej drogi nie było się wcześniej pytać towarzyszo z ipn i pis Same zydunki "Teraz czas owsko-ipeenowskiej. Przyjdzie czas na likwidację ipn i pomników Kaczyńskiego "Urzędnik zawiadomił prok ofmroz1.wordpress.com/2018/07/28/bydgoszcz-debata-ipn-inkwizycja-xxi-wieku/ Bydgoszcz: Debata IPN
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	i na Krym. Tak samo postąpiłyby USA i Izrael gdyby im jakieś rozpadające anie zabijają masowo terrorystów opłacanych przez USA i Izrael Kazimierz Kowalski - właśnie że wcześniej niż Rosja. .A co wolno USA i Izraelowi to wolno i Rosji. 01OmPZQHJtAXa80" Pisowska Polska rządzi ambasada USA i kl. Sadze ze nawet ogłupiony
„UKRAINA” (NARRACJA UKRAINA)	.pl Trwa walka na linii Polska-Ukraina w branży drobiu. Kurczaki z Ukrainy .pl Trwa walka na linii Polska-Ukraina w branży drobiu. Kurczaki z Ukrainy a ukraińskiego. Ten cel polityczny - antyrosyjska Ukraina wsadzona pomiędzy Polskę a Rosję - pozostał a ukraińskiego. Ten cel polityczny - antyrosyjska Ukraina wsadzona pomiędzy Polskę a Rosję - pozostał

13. Analiza zawartości profilu Facebook 13

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 13		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
liczba postów: 2875 ogółem, 40 z hasłem (1,3%)		niespełnia	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczna.			
SYMPTOM 2 – FORMA		Niektóre z postów są obraźliwe, jednak nie występowały na większą skalę wskaźniki uwzględnione w kluczu kategoryzacyjnym.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało posty na 111 profilach. Dziesięć najczęstszych miejsc publikacji wpisywało się w kategorie zdefiniowane w kluczu: 1. wPolityce.pl (36,46 %) 2. Sputnik Polska (8,59 %) 3. tvp.info (7,69 %) 4. KRESY.PL (7,24 %) 5. Janusz Korwin-Mikke (6,75 %)	6. Niezależna.pl (5,92 %) 7. Paweł Kukiz (2,99 %) 8. STRAJK.eu (1,67 %) 9. Patryk Jaki (1,43 %) 10. Wschodnik.pl (1,25 %) łącznie: 79,99 %
spełnia (2 pkt) wskaźnik: media mainstreamowe, alternatywne, profile polityczno-społeczne, liderzy opinii.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:: - partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 448 razy) - Ukrainy (słowo-klucz: „ukraina” – 397 razy) - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 357) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
spełnia (2 pkt) wskaźnik: narracja antyrządowa, antyukraińska i antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

ANALIZA ZAWARTOŚCI	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	, gdzie nie działała ta organizacja. Za rządów PiS - Bnai Brith (Żydowskie Stowarzyszenie B'nai B'rith). Widzisz, nie roznisz się niczym od wyznawców PiS bo oni policję nazywali Powską... Więc kto socjalne ale nie coś takiego co robi PiS bo to szaleństwo. Następny rok kolejne 50mld+ niałem o śmiesznych wypowiedziach przedstawicieli PiS bo zawsze jak piszą o PRL to
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	na oczernianiu Rosji i opowiadaniu jaka to Ukraina biedna i jakim to jest "strategicznym sojusznikiem międzynarodowy bo trwała tam misja stabilizacyjna, Ukraina chciała zakazać języka rosyjskiego, spalono żywcem właśnie agresywna polityka Ukrainy - i to właśnie Ukraina chciała zakazać języka rosyjskiego a jakby tego a ty martwisz czołgami i myślisz że Ukraina cię uchroni (oczywiście nie wierzę w żaden
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	jak swoich Panów i z wzajemnością. Jak USA każe tak zrobiecie. Macie usta pełne frazesów ystkim sankcje. Po wszystkim uświadczysz tam bazy USA które będą ssać wenezuelską ropę do ostatniej na razie brak dowodów. Ja stawiam na USA które chciało uderzyć w Rosję tak samo gwarancji chcą... Brzmia jak kukiełki made in usa które dobrze nie nakierowano co mają mówić "

14. Analiza zawartości profilu Facebook 14

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 13		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Konto nie zawiera elementów wskazujących mogących wskazywać na tożsamość.
liczba postów: 10045 ogółem, 39 z hasłem (0,38%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 7 pkt – wysoka symptomatyczność.		wskaźniki: brak zdjęć i opisu profilu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto publikuje linki odsyłające do własnego profilu.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: linki do źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 706 razy). Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja antyrządowa.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto publikowało te same posty w odstępach kilkuminutowych.	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Krótkie odstępy między publikacją postów (skoki aktywności).			

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	pracować za miskę ryżu. Pragniesz zatrzymać PiS, ale nie chcesz głosować na PO. ytykując władze 'niszczymy demokrację i wspieramy PiS'. Ale tak naprawdę to Wy niszczyacie ytykując władze 'niszczymy demokrację i wspieramy PiS'. Ale tak naprawdę to Wy niszczyacie czyli akcja i reakcja. Po rządach PiS, bo czas ten jednak mam nadzieję

15. Analiza zawartości profilu Facebook 15

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 15	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 3411 ogółem, 39 z hasłem (1,14%)	niespełnia	
wynik: 3 pkt – niska symptomatyczność.		
SYMPTOM 2 – FORMA	Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu.	
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto w znacznej ilości rozprzestrzeniło różne źródła (prorosyjskie blogi, portal Sputnik, polskie media mainstreamowe) oraz udostępniało posty innych użytkowników FB.	
spełnia (1 pkt)		
wskaźniki: linki do innych źródeł.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Niemał połowa postów była opublikowana na profilu konta Facebook 15 (46,89 %). Wśród pozostałych miejsc publikacji znalazły się różnorodne tematycznie miejsca publikacji.	
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Konto rozprzestrzeniało treści związane z Rosją (głównie w pozytywnym lub neutralnym aspekcie). Wśród tematyki towarzyszącej znalazły się posty dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 350 razy) .	
spełnia (2 pkt)		
wskaźniki: narracja antyamerykańska.	Kontekst wypowiedzi na wyżej wymienione tematy przedstawia poniższa tabela.	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu kategorystycznym.	
niespełnia		

ANALIZA ZAWARTOŚCI	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	użytek propagandowy już po przygotowaniu się USA do bombardowań lotniczych Wietnamu Północnego. adku i odpowiedzialności. Przeniesienie ambasady USA do Jerozolimy władze izraelskie uczciły kolejną tę niemoralną oligarchię przy władzy w USA do Polski i Europy Wschodniej jako archii Zachodu. Spóźnione oportunistyczne wejście USA do wojny, z której czerpały same

16. Analiza zawartości profilu Facebook 16

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 16		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 1152 ogółem, 37 z hasłem (3,2%)		niespełnia	
wynik: 5 pkt – średnia symptomatyczność.			
SYMPTOM 2 – FORMA		Konto urozmaicało przekaz zdjęciami lub memami. Część memów została usunięta. Niektóre z grafik miały charakter neutralny, jak np. następująca ilustracja:	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: memy, grafika.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto publikowało linki do różnych źródeł, m.in. do portalu Sputnik.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: linki do innych źródeł			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu kategorycznym.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto kilkakrotnie publikowało te same treści w krótkich odstępach czasowych. Część postów była publikowana w języku rosyjskim (były to głównie linki newsów lub filmów w tym języku).	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: krótkie odstępy między treściami (skoki aktywności), Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku.			

17. Analiza zawartości profilu Facebook 17

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 17		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 558 ogółem, 35 z hasłem (6,27%)		niespełnia	
wynik: 7 pkt – wysoka symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykładowy mem:	
spełnia (1 pkt)		Przykładowy post: „Czy kiedyś świat się zdobędzie na wyzwanie wieku - na podsumowanie "zbrodni i kary"- na NORYMBERGĘ II - na Międzynarodowy Trybunał nad NOWYM FASYZMEM ..? - największą ZBRODNIĄ PRZECIW LUDZKOŚCI (oprócz masowych politycznych i wojennych zbrodni - milionów ludzkich ofiar), którą po 1989 roku, SYNARCHIA (Wielki SYJON I NATO) dokonała na naszych narodach, JEST SYSTEMOWY WIELKI CHAOS. - DUCHOWO wyraża się on jako PROPAGANDA NIENAWIŚCI i DEMORALIZACJA ... w szczególności zaś RUSOFOBIA ... (...) „	
wskaźniki: pisownia słów wielkimi literami, memy.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto rozprzestrzeniało linki do mediów rosyjskojęzycznych oraz portalu Sputnik.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: linki do innych źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Sojuszu Północnoatlantyckiego (słowo-klucz: „nato” – 54 razy) - New World Order (tzw. „rząd światowy”) (słowo-klucz: „nwo” – 40 razy)	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: teorie spiskowe, narracja antynatowska.		Kontekst wypowiedzi na wyżej wymienione tematy przedstawia poniższa tabela.	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto publikowało treści w języku rosyjskim oraz czeskim.	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku.			

ANALIZA ZAWARTOŚCI	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„NATO” (NARRACJA ANTYNATOWSKA)	ROWA ODPOWIEDZIALNOŚĆ BANDEROWSKIEJ UKRAINY I NATO - FASZYZMU - o tym świat nie może ! PO DWÓCH LATACH BEZPRAWIA I TERRORU NATO-FASZYZMU ONZ uniżenie prosi piSesmańska rządząc - precz z nami! ""wolność słowa "" w NATO-faszyźmie https://www.facebook.com/photo. ędzy Warszawskim Generalnym Euro-bantustanem a NATO - folwarkiem zwanym "" Dzikimi Polami"" czyli
„NWO” (TEORIE SPISKOWE)	, jak ICH PATRONI jak Wielcy Dranie NWO, jest dla mnie WIELKĄ OBELGĄ ! Odpowiem ERWSZĄ OFIARĄ TERORYZMU POLICYJNEGO I MEDIALNEGO NWO JEST PRAWDA - WIĘŹNIOWIE WOLEGO SŁOWA - tam milowych zbudowana jest ideowa piramida nadwładzy NWO.. Neoliberalizm zaś to pod-doktryna zniewolenia eufemizm . Dzisiaj ma dojrzałą (imago) postać NWO . Nie mam wątpliwości, że obserwujemy wokół

18. Analiza zawartości profilu Facebook 18

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 18	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Konto nie zawiera elementów wskazujących mogących wskazywać na tożsamość.	
<u>liczba postów</u> : 2962 ogółem, 35 z hasłem (0,84%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 1 pkt – niska symptomatyczność.	<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć oraz opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

19. Analiza zawartości profilu Facebook 19

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Facebook 19	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 4007 ogółem, 34 z hasłem (1,17%)	niespełnia	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykład postu: „ Drażnę polskie ciemniaki - "rosyjskie bazy w Syrii" atak Putina! A czyich baz tam jest więcej? . To proszę barany rusofobiczne niech patrzą, mapa francuska z bazami obcych państw w Syrii - Turcja (NATO) , USA (NATO) , Francja (NATO) - bez zgody suwerennych władz Syrii i zaznaczone bazy i punkty czasowego stacjonowania sił zbrojnych Rosji i Iranu - na zaproszenie rządu syryjskiego na podstawie umów międzynarodowych. Ikonek nie objaśniam, bo jak zapewne część czytelników nie zna francuskiego, to bazy oznakowane są flagami państw. (...)”
spełnia (1 pkt)		
wynik: obelgi		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto rozprzestrzeniało linki do różnych źródeł, w tym do blogów oraz portalu Sputnik.
spełnia (1 pkt)		
wynik: linki do innych źródeł.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - rządem i partią rządzącą (słowo-klucz: „pis” 1200 razy), - Izraelem (słowa-klucz: „żydzi” – 779 razy, Izrael – 863 razy). Kontekst wypowiedzi na wyżej wymienione tematy przedstawia poniższa tabela.
spełnia (2 pkt)		
wynik: narracja antyrządowa oraz teorie spiskowe.		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Nie stwierdzono występowania wskaźników zdefiniowanych w kluczu.
niespełnia		

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	pensje"" wiadomosci.wp.pl - Przez politykę PiS co miesiąc tracę ponad tysiąc złotych pomodli... PiS na Księżyc - Migalski atakuje PiS: Co robili posłowie w Smoleńsku? Jedli arosław Kaczyński polecił rządowi i administracji PiS comiesięczne wypłacanie sobie rekompensat z budżetu służby. Czyli tego, co obiecał im PiS. Czas realizacji obietnic wreszcie nadejdzie? Mu
„IZRAEL” (TEORIE SPISKOWE)	niegodne państwa demokr... https://wolnemedi.net/izrael-blokuje-badania-historycznym-nt-swych-zbrodni/ " kazał USA wybierać pomiędzy sojusznikami, wybrał Izrael. Być może po delikatnym wsparciu polski innej, powstałe w maju 1948 r. państwo Izrael, bądź też działające w Ameryce organizacje Netanjahu do unikania niebezpiecznej eskalacji. Izrael będzie musiał teraz kroczyć uważnie i
„ŻYDZI” (TEORIE SPISKOWE)	omości - Polski Portal Informacyjny Dlaczego wy żydzi chcecie wojny z Polakami? - Wiadomości - Polski za-nasze-pieniadze-oczywiscie-6213120993736833a" "ŻYDZI CHCĄ OD POLSKI MAJĄTKU NARODOWEGO.... Naszą i będą żądać za nie pieniędzy. ŻYDZI CHCĄ OD POLSKI MAJĄTKU NARODOWEGO klubinteligencji -co-trafily-rakiety-w-syrii/" "ZNOWU ŻYDZI CHCĄ WMÓWIĆ ŚWIATU , IŻ TO WINA

20. Analiza zawartości profilu Facebook 20

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Facebook 20		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników wskazujących na ukrywanie lub manipulowanie tożsamością.
liczba postów: 3482 ogółem, 33 z hasłem (1,05%)		niespełnia	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczność			
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wskaźników zdefiniowanych w kluczu.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto udostępnia linki różnorodne tematycznie, m.in. do portalu Sputnik.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: linki do innych źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikuje głównie na własnym profilu (75,92 %). Wśród innych miejsc publikacji znajdują się różne konta, z których jedynie część została uwzględniona w kluczu kategorizacyjnym (są to liderzy opinii, działacze prorosyjscy).	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto rozprzestrzeniało różnorodne treści w języku rosyjskim oraz białoruskim, przykład postu: „Ігар Мельнікаў: Кніга пра беларускіх жаўнераў Войска Польскага (...)” (białoruski).	
spełnia (3 pkt)			
wskaźnik: Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku.			

21. Analiza zawartości profilu Twitter 1

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 1	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 1837 ogółem, 90 z hasłem (4,7%)	spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> : 10 pkt – wysoka symptomatyczność.	<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA	Przykłady:	
spełnia (1 pkt)	1. „Rosjanie nie powinni przyjąć tego zaproszenia. Po co zadawać się z tymi idiotami smierdzącymi rusofobia. (...)”	
<u>wskaźniki</u> : obelgi.	2. „To znaczy, że Węgry nie są skażeni tak bardzo idiotyczna i nieuzasadniona rusofobia jak Polacy (...)”	
	3. „(...) Kundelki natowskie chcą atakować Rosję ? Śmieszne”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto rozprzestrzeniało linki do różnych źródeł. Przeważał portal Sputnik.	
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : linki do innych źródeł.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Konto publikowało na 183 profilach, z czego dziesięć pierwszych miejsc kwalifikowało się do kategorii ujętych w kluczu:	6. tvn24bis (tvn24bis) (0,93 %) 7. Tygodnik WPROST (TygodnikWPROST) (0,71 %) 8. Bartosz Węglarczyk (bwęglarczyk) (0,60 %) 9. Patryk Jaki (PatrykJaki) (0,49 %) 10. poniewczas_cd (poniewczas_cd) (0,49 %)
spełnia (2 pkt)	1. Twitter 1 (76 %) 2. Dziennik.pl (DziennikPL) (2,23 %) 3. SLD (sldpoland) (1,74 %) 4. PlatformaObywatelska (Platforma_org) (1,14 %) 5. tvn24 (tvn24) (0,98 %)	Łącznie: 85 %
<u>wskaźniki</u> : media mainstreamowe, profile polityczno-społeczne, liderzy opinii.		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)	- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 193 razy)	
<u>wskaźniki</u> : narracja antyamerykańska.	Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Większość tweetów jest publikowanych w języku francuskim.	
spełnia (3 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : Stwierdzenie powtarzającej się pisowni w więcej niż jednym języku.		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA	bedzie umierał. Dlaczego Polska na zadanie USA dazy do wojny z Rosja ? Politycy 1776504832 @mblaszczak Dlaczego Polska na zadanie USA dazy do wojny z Rosja?Politycy ..tvn24.pl Dlaczego Polska na zadanie USA dazy do wojny z Rosja?Politycy zczelnie koloniuje kraje suwerenne. Rosja wzywa USA do opuszczenia Syrii: https://pl.sputniknews. . Co za bzdury. Wielka Brytania i USA dodajac Izrael to jedno. May nigdy

22. Analiza zawartości profilu Twitter 2

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 2		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 17674 ogółem, 48 z hasłem (0,27%)		spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> : 7 pkt. – wysoka symptomatyczność.		<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć i opisu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto rozprzestrzenia linki do innych źródeł.	
spełnia (2 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : linki do innych źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 819 razy) - Ukrainy (słowo-klucz: „ukrain*” – 1169 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
spełnia (2 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : narracja antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto rozprzestrzeniało jeden tym przekazu (linki do jednego bloga) w kilkuminutowych odstępach czasowych.	
spełnia (3 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : Krótkie odstępy między publikacją postów.			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOLOKACJA/CYTAT</u>
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	https://fb.me/YNcnYB0q Ukraina blokuje przesłuchanie gruzińskich snajperów zmajd https://cyklista.wordpress.com/2018/08/05/biedna-ukraina-bogaty-ch-oligarchow-nie-ma-z- / https://t.co/dWCBprKdOJ Biedna Ukraina bogaty-ch oligarchów nie ma z Zachodu https://cyklista.wordpress.com/2018/02/03/ukraina-buduje-swoja-tozsamosc-na-banderyzmie-
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	.com/2018/05/02/bliskowschodni-golabek-pokoju-dal-usa-asumpt-do-wojny/ https://t.685101800120321 Bliskowschodni Gołabek Pokoju dał USA asumpt dowojny https://cyklista.wordpress.com/2018/09/27/nie-mogac-dosiegnac-usa-atakuja-polske/ Czwarta Dywizja https://SQ31gvBXlc Nie mogąc dosięgnąć USA atakują Polskę https://cyklista.wordpress.com/2018

23. Analiza zawartości profilu Twitter 3

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 3	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
liczba postów: 8426 ogółem, 41 z hasłem (0,41%)	niespełnia		
wynik: 6 pkt – średnia symptomatyczność.			
SYMPTOM 2 – FORMA	Przykłady: 1. „ SMIECIU :POPROSTU NIE JESTEM RUSOFOBEM: ALE DO TAKICH POPIERNICZENCOW NIGDY NIE DOTRZE;PACHOLKU WATYKANSKI (...)” 2. „SA JEDNAK DEBILE W POLSCE I RUSOFOBY:OTO JEDEN Z NICH (...)”		
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: obelgi, pisownia wielkimi literami.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.		
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Konto publikowało treści na 1350 profilach, z czego dziesięć najpierwszych miejsc wpisywało się w kategorii zdefiniowane w kluczu: 1. Twitter 3 (23,25 %) 2. Andrzej Rozenek (ARozenek) (1,74 %) 3. tvn24 (tvn24) (1,46 %) 4. ObserwatorXY (1,42 %) 5. JanGrabiec (1,42 %)		6. Joanna_Senyszyn (1,41 %) 7. RobertMaslak (1,26 %) 8. PiS (kpis) (1,25 %) 9. Borys Budka (bbudka 1,14 %) 10. DominikaWielowieyska (1,01 %) Łącznie: 35,37 %
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: liderzy opinii, profile o tematyce społeczno-politycznej, media mainstreamowe.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 1174 razy, pis* - 1141 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.		
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja antyrządowa.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.		
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOLOKACJA/CYTAT</u>
„pis” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	gryglas oszusce tak nie dawno krytykowałeś pis a teraz dmuchasz z pisem w o człowiek chorągiewka.tyk niedawno krytykował pis a teraz go popiera..ale takich NIE DOSZŁO DO BOJKI MIĘDZY KLAKIERAMI PIS A TRZYZWOMYŚLACYMI: @300polityka TAKA JEST SMU ::CHYBA WIDZICIE SADAŻE ILU DEBILI POPIERA PIS A UNIA TYLKO GROZI PISOWI RUZGA:: ZŁOBYT: @pisorgpr... PODOBA CZY NIE: @pkukiz ZASRANCU PRZYSTAWKO PISU::A TY CO WYCZYNIASZ :BYLES DOBRY wymuszali decyzje,wstawiali swoich ludzi z pisu aby bez problemow niszczyć POLSKĘ:Pytam NewsPlatforma @JanGrabiec TAK WYGLĄDA UCZCIWOŚĆ PISU::AFERA GONI AFERE A JAK NARAZIE KzBURAKApI @bbudka @Leszczyna SKOKI TO DZIECKO PISU AFERA GONI AFERE ;ZAMIATANĄ PRZEZ PIS
„pisu” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	

24. Analiza zawartości profilu Twitter 4

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Twitter 4	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
<u>liczba postów</u> : 2927 ogółem, 41 z hasłem (1,40%)	niespełnia	
<u>wynik</u> : 1 pkt – niska symptomatyczność.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźnik</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		

25. Analiza zawartości profilu Twitter 5

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 5	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
liczba postów: 6729 ogółem, 31 z hasłem (0,46%)	spełnia (1 pkt)		
wynik: 7 pkt – wysoka symptomatyczność.	wskaźniki: brak zdjęć i opisu.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- Ukrainy (słowo-klucz: „ukraina” – 512 razy, „poroszenko” - 116 razy)	
wskaźniki: narracja antyukraińska		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Przykłady postów:	
spełnia (3 pkt)		1. „Sa starozytni szumery z pod Lwowa, a jest tez stara lampa zydzowska. Udalo sie wlasnie ja zacumowac na suficie (...)”	
wskaźniki: Powtarzające się błędy językowe w pisowni.		2. „Polscy powstancie to zuchy, a rosyjscy na Ukrainie to dlaczego nie sa dobre dla propagandy? (...)”	

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA)	KOŁOKACJA/CYTAT
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	zaczyna się tak – „Szczegółowo nie wniknęła Ukraina... Oglądając zdjęcia z marszy mam wrażenie .co/vng7cyuZWz @JackTizer @RobertBarsz Tak. Ukraina okupowała Krym. Dzisiaj nie okupuje. To ,wychodząc z Syrii pozostawiają turkom kurdów Ukraina oświadczyła że jej okrety znowu spróbują na pytanie, co będzie robić, bo Ukraina planuje https://twitter.com/i/web/

26. Analiza zawartości profilu Twitter 6

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 6	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
liczba postów: 20916 ogółem, 24 z hasłem (0,11%)	spełnia (1 pkt)		
wynik: 6 pkt – średnia symptomatyczność	wskaźniki: brak zdjęć i opisu.		
SYMPTOM 2 – FORMA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.		
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.		
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Konto publikowało na 876 profilach, z czego dziesięć pierwszych miejsc kwalifikowała się do kategorii ujętych w kluczu: 1. Twitter 6 (46,39 %) 2. Telewizja Republika (8,04 %) 3. Radio Maryja (3,82 %) 4. Krzysztof Wyszowski (3,37 %) 5. Tygodnik Solidarność (2,86 %)	6. avanti_ultras (2,42 %) 7. DoRzeczy (2,26 %) 8. wPolityce (2,02 %) 9. Zbigniew Gryglas (1,85 %) 10. Tomasz Sakiewicz (1,74 %) łącznie: 74,74 %	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: profile mediów mainstreamowych, liderzy opinii (politycy, publicyście), profile o tematyce społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 735 razy) - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 1128 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.		
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja antyrządowa i antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.		
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	om/opinie/201807068301341-sputnik-niemcy-ramstein-usa-air-base-protest/ przez @sputnik_polska sprzedali tej kraj nie tylko żydkom USA,ale też z Izraela. @MON_GOV_ jesteśmy, będziemy wasalem i zamorską kolonią USA. Amerykański kolonializm w nowoczesnej formie ! @ były to akty ludobójstwa popełnione przez USA. Amerykańskie średnio https://twitter.com/i/
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	Czasami nie jest to radny z PIS ? @alchymistaXVII @KWyszkowski Pański wpis wpływ podjęcia działań. I znów nie przeciwko PiS, ale przeciwko Polsce. Tak jakby lekkoduchowie Mosbacher znowu zrobiła coś, co rozwścieczy PiS. Ambasadorka przygotowuje się na zmiany w Usilnie usiłuje odwrócić od łajdactw rozpasania PIS! @AndrzejDuda A ciemny ludek w to

27. Analiza zawartości profilu Twitter 7

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Facebook 7	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wskaźników wskazujących na ukrywanie tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 7815 ogółem, 24 z hasłem (0,30%)	niespełnia	
<u>wynik</u> :		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują..
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują..
niespełnia		

28. Analiza zawartości profilu Twitter 8

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Twitter 8	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 25798 ogółem, 20 z hasłem (0,7%)	spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> : 4 pkt – średnia symptomatyczność	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników.
<i>niespełnia</i>		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników.
<i>niespełnia</i>		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące: - partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 631 razy) - Izraela (słowo-klucz: „żydzi” – 454 razy) - Ukrainy (słowa-klucze: „ukraina” – 950 razy, „upa” – 402 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela.
spełnia (2 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : narracja antyrządowa, anty amerykańska, anty ukraińska oraz teorie spiskowe.		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników.
<i>niespełnia</i>		

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA)	KOLOKACJA/CYTAT
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	nie logiczne te twoje zarzuty. Sama krytykuję PiS, ale Totalni sami nic dla dobra 030903808 Dokładnie! Polonia to prawdziwi Patriotci. PiS ani piśnie coś złego na haniebną ork Próbowałem wczoraj zapytać szeregową posłankę PiS @Anna1Kwiecien co i jak to już dawno byłby w Polsce. Dokładnie. PiS bardziej obawia się Narodów ów niż
„ŻYDZI” (TEORIA SPISKOWA)	przesadzaj że klakierami pani ambasador byli żydzi bo przecież tam byli też ludzie 30895912961 @wPolityce_pl @WojciechW4 I tego się Żydzi boją, że takie kreatury kreujące rzeczywistość 300 tys w pierwszych miesiącach roku Dlaczego Żydzi boją się ekshumacji w Jedwabnem? Ja
„UPA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	wymyślą, bo na Ukrainie odwrotnie - kult UPA/Bandery USTAWOWO kwitnie https://twitter.com/ konfliktu z Ukrainą budująca tożsamość na UPA, bo przecież jakże by będący na /962439983264083969 Na Ukrainie kwitnie kult UPA, bo ustawowo są uznani za bohaterską szcze nam tu tylko zdeklarowanego gloryfikatora UPA brakowało. https://twitter.com/tvp_info/
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	- a jakież to prawa ma neobanderowska Ukraina do Krymu? Ukrainiec Chruszczow podarował Krym łapy nowe maszyny poszły na Ukrainę? - Ukraina do tej pory w UE nie fikator Wyklętych ? @jolandaverde Ale dziewczynko Ukraina dziś jest demokratyczna - są wolne wybory -koniec-bohaterskiej-nadii-czyli-gdzie-zmierz-ukraina Dziś kolejne njusy o przestępczości z

39. Analiza zawartości profilu Twitter 9

DANE KONTA	ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 9	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wskaźników wskazujących na ukrywanie tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 15585 ogółem, 20 z hasłem (0,12%)	niespełnia	
<u>wynik</u> : 1 pkt – niska symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		

40. Analiza zawartości profilu Twitter 10

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 10		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 14512 ogółem, 17 z hasłem (0,11%)		spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> : 2 pkt – niska symptomatyczność		<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

41. Analiza zawartości profilu Twitter 11

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 11	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 815 ogółem, 18 z hasłem (2,2%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 4 pkt – średnia symptomatyczność.	<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub odznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 208 profilach, z czego dziesięć pierwszych miejsc kwalifikowała się do kategorii ujętych w kluczu: 1. TVP I (tvp_info) (18,16 %) 2. Tomasz L (lis_tomasz) (14,60 %) 3. jaroslawkac (jaroslawkac) (8,71 %) 4. Cezary G (cezarygmyz) (4,17 %) 5. Piotr S (PiotrSemka) (2,82 %)	6. Konrad_Piasecki (KonradPiasecki) (2,45 %) 7. Michał P (mwpotocki) (2,09 %) 8. Rafał A (R_A_Ziemkiewicz) (1,47 %) 9. Piotr Z (PiotrZychowicz) (1,35 %) 10. Sławomir C (Cenckiewicz) (1,23 %) Łącznie: 58,65 %
spełnia (2 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : profile liderów opinii (publicyści), profile mediów mainstreamowych.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują	
niespełnia			

42. Analiza zawartości profilu Twitter 12

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Twitter 12	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
<u>liczba postów</u> : 6488 ogółem, 17 z hasłem (0,26%)	niespełnia	
<u>wynik</u> : 1 pkt – niska symptomatyczność		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.
niespełnia		

43. Analiza zawartości profilu Twitter 13

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 13		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 20374 ogółem, 17 z hasłem (0,08%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 3 pkt – wysoka symptomatyczność		wskaźnik: brak zdjęć i opisu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady tweetów:	
spełnia (1 pkt)		1. „Pejsie, nic ci nie pomoże, przyjdzie wam zdychać z Polakami....razem ! Rusofobie pocałuj ich w cztery litery tumanie (...)”	
wskaźnik: obelgi.		2. „w dupę nas pocałuj , mendo, rusofobie dążący jak reszta Żydowskiego gówna do III Wojny Światowej (...)”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

44. Analiza zawartości profilu Twitter 14

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 14		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta wskazujących na ukrywanie tożsamości.
liczba postów: 5573 ogółem, 14 z hasłem (0,25%)		niespełnia	
wynik:			
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „Radykalizm polityków zabiera realność myślenia w toku rusofobi. (...)” 2. „ (...)Politycy nasyceni rusofobią robią społeczeństwu wodę z mózgu i wmawiają atak Rosjan na Polskę (...)”	
wskaźniki: obelgi.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- partii rządowej (słowo-klucz: „pis” – 193 razy)	
wskaźniki: narracja antyrządowa.		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA)	KOLOKACJA/CYTAT
„PIS” (NARRACJA ANYRZĄDOWA)	ady-autorytarne-6318567647967361a Afera PO, afery PiS, chyba nie ma czystej polityki biznesu. skarbówce w walce z nieuczciwymi obywatelami. PiS chyba tworzy państwo policyjne W terminie 7 196890259558400 Wbrew akcjom wykorzeniającą przez PiS czasów PRL-u, naród spontanicznie próbuje zł obietnic z kampanii wyborczej. Propaganda PiS? Czyli PO też miało dobre ratingi.

45. Analiza zawartości profilu Twitter 15

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Twitter 15	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 11816 ogółem, 19 z hasłem (0,16%)	spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> :	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników.
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników.
niespełnia		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników.
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa”: - 1243 razy) - Ukrainy (słowo-klucz: „ukraina” – 1052 razy) Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela
spełnia (2 pkt)		
<u>wskaźnik</u> : treści dotyczące teorii spiskowych oraz narracji antyamerykańskiej i antyukraińskiej.		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników.
niespełnia		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	https://pl.sputniknews.com/swiat/201812209433555-usa-armia-wojskowi-trump-pi-syria/ Ukrainiec https://t.co/9YUlldRuqD #USA: Atak na ośrodek dla weteranów https://ws.com/opinie/201810259058190-Sputnik-zniszczenie-USA-ataki-jadrowe-Yellowstone-Konstantin-Siwwkow/ Nie 118762051-Sputnik-Kreml-Pieskow-doniesienia-media-USA-ataki-Syria-rosyjskie-pozycje/ Rosja ma atomowa? https://sptnkne.ws/hy9D #USA #atomicbomb https://t.co/bjQc81nif4 #
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	https://pl.sputniknews.com/opinie/201812139387393-sputnik-rosja-ukraina-bandera/ #Putin, zimno, #Gagarin... wam też https://pl.sputniknews.com/polska/201812309496797-Ukraina-Bialorus-wiza-Sputnik/ "Historycy są zaskoczeni : /t.co/lD8Dy6FN5M " "#Ukraina blokuje strony agencji MIA ""Rossiya Segodnya"" .co/i7ENkvYMcf" "Z OSTATNIEJ CHWILI: Ukraina blokuje strony agencji MIA ""Rossiya Segodnya"" /pl.sputniknews.com/swiat/201811299287390-sputnik-ukraina-bosfor-morze-azowskie/ Wielka Brytania powinna
„SYRIA” (TEORIE SPISKOWE)	infografika/201811069134076-sputnik-aleppo-meczeta-syria/ Atlantyda to mit, niczym nie potwierdzony, :/pl.sputniknews.com/swiat/201809248841148-rosja-syria-bezpieczenstwo-katastrofa/ "Rosja stwarza niebezpieczn /pl.sputniknews.com/swiat/201809108753673-sputnik-syria-bron-chemiczna/ Czas na Warszawę wielkich s.com/swiat/201809268861910-Sputnik-Lawrow-naloty-Syria-bron-chemiczna/ #Trump oskarżył Rosję i #

46. Analiza zawartości profilu Twitter 16

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 16		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 7753 ogółem, 13 z hasłem (0,16%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 7 pkt – wysoka symptomatyczność		wskaźnik: brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady obelg: „urojenia”, „cyniczna gra”, „zakłamuje”, „cynizm”, np.: „Polska rusofobia jest cyniczną grą polityczną (...)” „Kto niszczy i zakłamuje historię, niszczy przyszłość całego narodu (...)”	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: obelgi.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto rozprzestrzeniało linki do różnych źródeł. Przeważał portal Sputnik.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: linki do innych źródeł			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 473 profilach, z czego dziesięć pierwszych miejsc kwalifikowała się do kategorii ujętych w kluczu: 1. Twitter 16 (67,73 %) 2. ZaZdzisław (ZaZdzisław) (5,75 %) 3. Twitter 7 (4,67 %) 4. Isakowicz-Zaleski (IsakowiczZalesk) (2,81 %) 5. Twitter 15 (2,77 %)	6. Twitter 5 (0,76 %) 7. Leszek Miller (LeszekMiller) (0,46 %) 8. Lares87 (0,44 %) 9. kamand257 (0,41 %) 10. radnym1 (0,37 %) łącznie: 86,20 %
spełnia (2 pkt)			
wskaźnik: Profile liderów opinii (konta publicystów, lewicowych polityków oraz inne profile ujęte w badaniu).			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 1334 razy), - ukraińska (słowo-klucz: „ukraina” – 944 razy). Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
spełnia (2 pkt)			
wskaźnik: narracja antyukraińska, antyamerykańska.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOLOKACJA/CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	pasiony jest pieniędzmi w UNI/Polski USA, a kasa idzie tylko do kacyków od lat są w zasięgu rakiet USA a nikt nie robi rabanu https://1069525187987742722 F-35 kością niezgody między USA a Wielką Brytanią: https://pl.sputniknews.com. Hmm Moim zdaniem należy upominać reżim USA aby nie sponsorował terrorystów oraz nie
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	*swiatowa-atak-jadrowy/ przez @sputnik_polska Ukraina nie zauważyła Tureckiego Potoku: https://pl.turecki-potok-gazprom/ przez @sputnik_polska Ukraina nie zauważyła Tureckiego Potoku: https://pl.putniknews.com/gospodarka/201802227411949-Sputnik-Ukraina-nielegalne-odwierty-Rosja-Krym/ przez @sputnik_com/polityka/201803097509895-Malopolska-Wschodnia-Ukraina-niepokoj/ przez @sputnik_polska Rosję będzie -meza-esej-oskarzona/ przez @sputnik_polska Ukraina nigdy nie będzie dostarczać wody na

47. Analiza zawartości profilu Twitter 17

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 17		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 2345 ogółem, 13 z hasłem (0,55%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 5 pkt – średnia symptomatyczność.		wskaźniki: brak zdjęć.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „Pisowscy rusofobiczni kretyni odcinek kolejny (...)”	
wskaźniki: obelgi.		2. „(...) Bycie pisowskim sługusem, jednak źle wpływa na rozum. Rusofobia to też choroba (...)”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCE PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało różne treści. W tematyce towarzyszyły treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- partii rządzącej (słowa-klucz: „pis” – 216 razy, „pisowski” – 133 razy, „pisostwo” – 67 razy, „pisowiec” – 67 razy)	
wskaźniki: narracja antyrządowa, antyamerykańska, teorie spiskowe.		- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 84 – razy)	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

SŁOWO/TEMAT (NARRACJA)	KOŁOKACJA/CYTAT
„PIS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	er.com/i/web/status/1025645465147240449 @CTomczyk Pis całkowicie skurwił TVP i zamienił ją plugawienia przez pisbolszewie naszego kraju. Pis całkowicie zniszczy Polskę. Przegląd prasy: Wielk 2mld zainwestować w armię polską plugawy Pis chce opłacać ochronę USA. Pis to @PollackJohnny @sjastrzebowski @wolny_rynek Gdyby Pis, co jest realne powiedział Panu: wygaszamy!
„PISOWSKI” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	nie wstyd Panu? Gorszego plugaswa niż pisowski pelikan nie ma. Pis wyciera mordę 7217920000 @SamPereira_ @StevenFulop @AndrzejDuda Pisowski pelikan wyszystko sobie wytłumaczy nawet to, oszukuje broniąc kłamców z Pis @ObywatelDC Pisowski pelikan zawsze jak nie ma argumentów @ObywatelDC @AZdzitowiecki Jak droższa ropa mogła pisowski pelikanie spowodować obniżkę jej ceny? @wszewko
„PISOSTWO” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	matolem jak panujące u nas tfu! pisostwo @katarynaaa Pis to plugawe socjalistyczne pseudoe Pycha kroczy przed upadkiem. To całe pisostwo kiedyś runie jak domek z kart. @ ze jak grasowali tak grasują... @AndrzejSadowski Pisostwo kocha szczuć na siebie ludzi. Prl 136045473792 @PolskaNormalna Jak panujące obecnie pisostwo, kradną z krzyżem w zębach i
„USA” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA I TEORIE SPISKOWE)	@Polskawruinier Idealny obraz pokazujący stosunek USA do naszego kraju. Skutek poddanczej i naszym krajem, zostaliśmy wasalem Izraela i USA, https://twitter.com/i/web/status/101224406497920 nia denuklearyzację od usunięcia zagrożenia przez USA @konkret24 @Jan_ Pis ma jedną zasadę robić taknby USA i Izrael były zadowolone, a to -usa-w-jerozolimie-otwarta,836997,s.html USA i Izrael to skurwiałe państwa i to antypolskie ścierwo na smyczy UE, USA i Izraela, a w rozpieprzani https:// rząd, który wierzy w każdą prowokację USA i Izraela destabilizujących Syrię w które

48. Analiza zawartości profilu Twitter 18

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI
Twitter 18	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak wskaźników wskazujących na ukrywanie tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 218 ogółem, 13 z hasłem (0,55%)	niespełnia	
<u>wynik</u> : 1 pkt – niska symptomatyczność.		
SYMPTOM 2 – FORMA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU	Konto publikowało linki do innego źródła na Facebooku.	
spełnia (1 pkt)		
<u>wskaźnik</u> : link do innych źródeł.		
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 5 – TREŚĆ	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia		

49. Analiza zawartości profilu Twitter 19

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 19		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	
<u>liczba postów</u> : 42800 ogółem, 12 z hasłem (0,05%)		Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>wynik</u> : 2 pkt – niska symptomatyczność.			
		<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć i opisu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

50. Analiza zawartości profilu Twitter 20

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Twitter 20	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 9922 ogółem, 12 z hasłem (01,2%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 3 pkt – niska symptomatyczność.	<u>wskaźniki</u> : brak zdjęć i opisu.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady tweetów: 1. „(...) Jemu Rosja może na kant skoczyć (...)” 2. „(...) Przecież to zwykły buc i rusofob (...)”	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : obelgi.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto często cytowało lub oznaczało innych użytkowników Twittera.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźniki</u> : interakcje w ramach mediów społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

51. Analiza zawartości profilu Youtube 1

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 1		Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ			
liczba postów: 1589 ogółem, 208 z hasłem (13,0%)			
wynik: 9 pkt – wysoka symptomatyczność.		wskaźnik: brak zdjęć i opisu konta.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady: 1. „Rusofobiczna dzicz podzega !!! (...)” 2. „Rosofob Maciejewski jest debilem prostakiem i hipokryta. (...)”	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: obelgi, wulgaryzmy.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niepełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 107 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategorizacyjnym: 1. Telewizja wPolsce (17,92 %) 2. Radio WNET (7,95 %) 3. wRealu24 (7,00 %) 4. GadowskiTV (WitoldGadowski) (6,18 %) 5. Polskie Sprawy (5,24 %) 6. Portal Telewizja Republika (5,24 %) 7. eugeniuszsendeck (eugeniuszsendeck) (4,24 %) 8. Boo bla (3,79 %) 9. Media Narodowe (3,15 %) 10. CW24tv (CW24tv) (2,71 %) łącznie: 63,60 %	
spełnia (2 pkt)			
wskaźnik: media mainstreamowe, liderzy opinii, profile o tematyce społeczno-politycznej.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki poruszanej przez konto wyróżniały się treści dotyczące: - kościoła i katolicyzmu (słowo-klucz: „katolik” – 819 razy). Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
spełnia (2 pkt)			
wskaźniki: narracja przeciwko wartościom konserwatywnym.			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto wielokrotnie publikowało te same komentarze w różnych miejscach publikacji w odstępach kilkuminutowych.	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Krótkie odstępy między publikacją komentarzy.			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„KATOLIK” (NARRACJA PRZECIWKO WARTOŚCIOM KONSERWATYWNYM)	istniec gdy 90% obywateli jest zdrajcami. Polski katolik bije i przewyższa wszelkie definicje zdrajcy i katolik w mojej rodzinie tez jest zdrajca. Katolik bije i przewyższa kazda definicje i charakterystyk hodniej. To podly prymityw, podzegacz i rusofab, katolik bogobojny ,... kurwa nie do wiary !!! Podzegal Trump

52. Analiza zawartości profilu Youtube 2

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 2	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 1494 ogółem, 70 z hasłem (4,7%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 5 – średnia symptomatyczność.	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć i opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „Niestety do nich trzeba zaliczyc wszystkich rusofobow, ktorzy gdy tylko otworza swoje nienawistne mordy aby wspomniec o PRL to z pyskow wycieka im jedynie szambo i gnojowai (...)”	
<u>wskaźnik</u> : obelgi, wulgaryzmy.		2. „Przyklad aktualnej rusofobii polaczonej z robieniem laCHY Amerykanom oznacza, iz jestesmy zalosnymi kretynami (...)”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Odpowiada i cytuje innych użytkowników YT.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźnik</u> : interakcje w mediach społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 822 razy).	
<u>wskaźnik</u> : narracja antyamerykańska.		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	ności ośrodków dywersyjnych z Zachodu, głównie z USA, ale plotki na ten temat mówiły o eś wieczne wielbienie trupa, Izraela, bandyckiego USA - ale po co? Jakie alianse? Ja podaję czysta rozpacz! I to nie Rosja okrąża USA ale podobno" demokratyczna" potęga nr1 SIE W PODZIEMIU! NIESTETY TO ROZUMIE TYLKO USA! ALE PRZECIEŻ W POLSCE DZIAŁA LEGALNIE FINANSOWAN

53. Analiza zawartości profilu Youtube 4

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 4		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 689 ogółem, 43 z hasłem (6,24%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 10 pkt – wysoka symptomatyczność.		wskaźniki: brak zdjęć i opisu.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „Najstraszniejszym gazem dla Polaków jest pisowska ideologia, która robi z ludzi idioty, wypala czarne dziury w chrześcijańskiej polskiej duszy. Król razem z Gadowskim od wielu lat trują Polaków tym rusofobskim śmiercionośnym gazem.”	
wskaźnik: obelgi.		2. „Obrzydliwa rusofobska szczujnia! Czy wasi księża posiadają wiedzę o panów popisach poza ścianami kościelnymi, czy ojcowie zdają sobie sprawę, że spowiadają ludzi, co świadomie szczują na siebie dwa ogromne państwa chrześcijańskie?”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Konto rozprzestrzenia linki do innych źródeł.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: linki do innych źródeł.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 65 kontach, z czego dziesięć najczęstszych miejsc publikacji wpisywało się w kategorie zdefiniowane w klucze:	6. GadowskiTV (WitoldGadowski) (4,80 %)
spełnia (2 pkt)		1. Portal Telewizja Republika (13,08 %)	7. TAKT TV (4,07 %)
wskaźnik: profile polityczno-społeczne, media mainstreamowe.		2. Polskie Radio (polskieradiopl) (9,59 %)	8. Fakty RMF FM (filmyrmf24) (3,63 %)
		3. Radio WNET (9,59 %)	9. SWT tv (2,33 %)
		4. Telewizja wPolsce (8,72 %)	10. eugeniuszsendecki (eugeniuszsendecki) (2,18 %)
		5. Blogpressportal (Blogpressportal) (5,09 %)	łącznie: 63,08 %
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- partii rządzącej (słowo-klucz: „pisowski” – 145 razy).	
wskaźnik: narracja antyrządowa.		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabeli.	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Konto rozprzestrzeniało jeden tym przekazu (linki do jednego bloga) w kilkuminutowych odstępach czasowych.	
spełnia (3 pkt)			
wskaźniki: Krótkie odstępy między publikacją postów.			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„PISOWSKI” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	iewiedze, przez propagandę, przez pseudoreligijny pisowski fanatyzm. Wśród normalnych zdrowych ludzi jest n ." Już niedługo za 350 dni skończy się ten pisowski koszmar dla Polek i Polaków. "+Meadow Gardener w porównaniu z prawdziwą nowoczesną bronią. Że pisowski król jest nagi." W to trudno uwierzyć, , do której "zawsze należy" pan pisowski senator, w roku 1939 delegowała do Polski 15 000

54. Analiza zawartości profilu Youtube 5

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 5		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 1602 ogółem, 13 z hasłem (1,03%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 7 pkt – wysoka symptomatyczność.		wskaźnik: brak zdjęć i opisu konta.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „OBRZYDLIWY RUSOFOB!”	
wskaźnik: pisownia wielkimi literami, obelgi.		2. „Od lat wywołuje sie RUSOFOBIE bo chodzi przygotowanie DURNYCH RUSOFOBICZNYCH POLAKOW DO WOJNY Z ROSJA! Tego chca zydzi rzadzacy ameryka i israelem!!”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Odpowiada i cytuje innych użytkowników YT.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: interakcje w mediach społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 107 kanałach, z czego 10 pierwszych wpisywało się w tematykę zdefiniowaną w kluczu kategoryzacyjnym:	6. Blogpressportal (Blogpressportal) (4,13 %)
spełnia (2 pkt)		1. Polskie Sprawy (9,91 %)	7. OpcjaSpoeczna - Videoblog (OpcjaSpoeczna) (4,07 %)
wskaźnik: media mainstreamowe i alternatywne, profile polityczno-społeczne, liderzy opinii.		2. CW24tv (CW24tv) (6,82 %)	8. asmeredakcja (asmeredakcja) (3,54%)
		3. Media Narodowe (6,69 %)	9. Obudź sie Polsko Obudź się Polonio (3,48 %)
		4. Telewizja wPolsce (5,64 %)	10. Portal Telewizja Republika (9,91%)
		5. wRealu24 (5,38 %)	łącznie: 52,95 %
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- wolnego rynku (słowo-klucz: „kapitalizm” – 144 razy),	
wskaźnik: wartościom demokratyczno-liberalnym, narracja antyamerykańska.		- Stany Zjednoczone (słowo-klucz: „usa” – 77 razy)	
		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		brak wystarczających wskaźników.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> (NARRACJA)	<u>KOLOKACJA/CYTAT</u>
„KAPITALIZM” (WARTOŚCIOM DEMOKRATYCZNO- LIBERALNYM)	.youtube.com/watch?v=p2UGKtEdT3U” KAPITALIZM FINANSOWY NIE PRODUKUJE PIENIEDZY Z PIENIEDZY TYL 23- MASZ DUZO RACJI! ALE DO TEGO PROWADZI KAPITALIZM! GDYBYS STUDIOWAL "KAPITAL" MARXA TOBYS EDWOJENNE JEST ZUPELNE NIEPRZYDATNE! WIEK XXI TO KAPITALIZM GLOBALISTYCZNY OLIGARCHISTYCZNY WYTWARZAJACY DWIE CJI SPOLECZNO-EKONOMICZNYCH! MARX ANALIZUJE TAKZE KAPITALIZM I STADIA JEGO ROZWOJU PODAJAC JEDNOCZESNIE 2-wie
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	NIECIC STRACH I NASTEPNA RUSOFOBIE!! SKANDAL!! BO USA JEST BANKRUTEM I MUSZA KOMUS SWOJA NADPRODUKCE powinna okreslic ile a nie ty! W USA jest 10 milionow Polakow, wiec twoja propozycja) SIE TOCZY NA AMERYKANSKIM KONTYNENCIE (KONTYNENT USA JEST NIE DO ZDOBYCIA ZE WZGLEDU NA WYPADKU DOLAR MA WARTOSC PAPIERU TOALETOWEGO A USA JEST W GLEBOKIM KRYZYSIE GOSPODARCZYM Z KTOREGO

55. Analiza zawartości profilu Youtube 6

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 6	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
liczba postów: 667 ogółem, 28 z hasłem (4,19%)	spełnia (1 pkt)		
wynik: 3 pkt – niska symptomatyczność.	wskaźniki: brak zdjęć i opisu.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady: 1. „(...) Jest pan przykładem typowego Banderowca - Chamski, Głupi i Nienawistny (...) ” 2. „(...) Poza tym pana fascynacją jest prostactwo , skoro używa pan tak prostackich form wypowiedzi (..) . Jest pan na tyle tępy (...) ”	
spełnia (1 pkt)			
wskaźniki: obelgi.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Odpowiada i cytuje innych użytkowników YT.	
spełnia (1 pkt)			
wskaźnik: interakcje w mediach społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

56. Analiza zawartości profilu Youtube 7

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 7		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 1890 ogółem, 24 z hasłem (2,44%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 4 pkt – średnia symptomatyczność		wskaźnik: brak zdjęć i opisu konta.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)		1. „Dwóch pejsów o niczym.wystarczy pluć rusofobią i antystalinizmem. Dla debili i szabesgojów”	
wskaźnik: obelgi, wulgaryzmy.		2. „Tylko izrael i usa jest naszym przyjacielem a rosja wiecznym wrogiem, idź w pizdu, jebany żydu!”	
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Wśród tematyki towarzyszącej wyróżniały się treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)		- izraela (słowo-klucz: „żydzi” – 124 razy, „żydowski” – 112 razy).	
wskaźnik: teorie spiskowe.		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„ŻYDZI” (TEORIE SPISKOWE)	tym roku" "No proszę państwa jeśli już żydzi sami niszczą i srają na Holocaust jak jest z nienawiścią do Rosji otumaniali i żydzi sami padli ofiarą tej prowokacji bo byli szampaczy fotomorgana powoli się wyjaśnia, gdyż żydzi sami powinni wyjść z żydowskość i bo kład umieć wykorzystywać argumenty na przykład że żydzi sami sobie jak gdyby podrzyna ją gardło n, Polacy 2,8mln,, Jugosławianie, ok. 1,4 mln..., żydzi sekta nie naród, bo nie mają haplogrupy,
„ŻYDOWSKI” (TEORIE SPISKOWE)	wsie? Kiedyś przełom nastąpi, ale dlaczego agent żydowski, który to widzi każe mi przejść na lerowskiego, Becka. Kiedyś naszczam na twój grób, żydowski kłamco! żydoamerykański pacan i antypolski szmond wanej nienawiści do swojej tożsamości i odkryjesz żydowski mit demona: 12 pokoleń, przekłamaną historię oraz są patriotami dlatego że oni dalej podtrzymują żydowski mit o Holokauście i ich roszczenia. Bo

57. Analiza zawartości profilu Youtube 10

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 10	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 954 ogółem, 20 z hasłem (2,0%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 3 pkt – niska symptomatyczność.	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć i opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 77 kanałach YT. Wśród dziesięciu najczęstszych miejsc publikacji znalazły się kanały zdefiniowane w kluczu: 1. Media Narodowe (14,50 %) 2. Geopolityka (10,30 %) 3. Polskie Sprawy (5,42 %) 4. wRealu24 (5,01 %) 5. Obudź się Polsko Obudź się Polonio (4,07 %)	6. Radio WNET (4,07 %) 7. SIOE_PL (3,93 %) 8. eugeniuszsandecki (3,66 %) 9. Boo bla (2,98 %) 10. A To Ciekawe! (2,71 %) Łącznie: 61,52 %
spełnia (2 pkt)			
<u>wskaźnik</u> : profile polityczno-społeczne, liderzy opinii, media mainstreamowe i alternatywne.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

58. Analiza zawartości profilu Youtube 13

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 13	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
liczba postów: 1383 ogółem, 16 z hasłem (1,15%)	spełnia (1 pkt)		
wynik: 3 pkt – niska symptomatyczność.	wskaźnik: brak zdjęć i opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników.	
niepełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników.	
niepełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Konto publikowało na 77 kanałach YT. Wśród dziesięciu najczęstszych miejsc publikacji znalazły się kanały zdefiniowane w kluczu: 1. Radio WNET (9,34 %) 2. Media Narodowe (8,14 %) 3. eugeniuszsendecki (eugeniuszsendecki) (7,42 %) 4. Radek Patlewicz (5,99 %) 5. SWT tv (5,43 %)	6. Zbigniew Kękuś (5,11 %) 7. asmeredakcja (asmeredakcja) (4,71 %) 8. na argumenty (NiszowaTV) (3,67 %) 9. wRealu24 (3,35 %) 10. GadowskiTV (WitoldGadowski) (3,27 %) Łącznie: 56,42 %
spełnia (2 pkt)			
wskaźnik: liderzy opinii, profile polityczno-społeczne, media mainstreamowe i alternatywne.			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników.	
niepełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników.	
niepełnia			

59. Analiza zawartości profilu Youtube 15

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 15	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 608 ogółem, 13 z hasłem (1,15%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 5 pkt – średnia symptomatyczność.	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć i opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady postów:	
spełnia (1 pkt)	1. „(...) wróg Polski to żyd, potem szwab i ukraińiec. Jakoś rusofoby nie dostrzegają jak PiS pomaga neobanderowskiej Ukrainie. Mają w dupie to, co stało się na Wołyniu.”		
<u>wskaźnik</u> : obelgi, wulgaryzmy.	2. „Dlatego ja bym PiS i tych rusofobów co tutaj wypisują posty rostrzelał. Żadna głupia wojna i prowokowanie tego uzbrojonego po zęby sąsiada nie są nam potrzebne. Zachciało się ukrom banderyzmu i majdanu to niech się biją sami”		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Odpowiada i cytuje innych użytkowników YT.	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźnik</u> : interakcje w mediach społecznościowych.			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)	- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 32 razy)		
<u>wskaźnik</u> : narracja antyukraińska, narracja antyamerykańska, teorie spiskowe.	- Ukrainy (słowo-klucz: „banderowiec” – 27 razy, „ukraina” – 29 razy)		
	- partii rządzącej (słowo-klucz: „pis” – 54 razy)		
	- Izraela (słowo-klucz: „żydzi” – 48 razy)		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela	
niespełnia	Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOŁOKACJA/CYTAT</u>
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	komunie nie służy a kolejno masonerii, żydom, USA/Izraelowi, UE i Berlinowi. Zdrajcy mają innego w piecu siedzi. Rosja? Największy truciciel to USA. Jankesi nigdy nie podpisywali porozumień klimaty j głupoty. AUTO6 Rosja najbardziej zbrodnicza? To USA jest najbardziej zbrodniczym państwem na świecie. Rosjan zmieszanych z Mongołami? Ile lat w USA mieszkają murzyni, a do dziś jest tam
„BANDEROWIEC” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	, że Polską nie rządzą Polacy. Jak każdy banderowiec. A potem zajmiecie się nami, Polakami. BO
„UKRAINA” (NARRACJA ANTYUKRAIŃSKA)	kiem: Nazywacie Ukrainę przyjacielem Polski. Ta Ukraina czci bandeowców jako bohaterów narodowych i domag na litewskie itd. Litwa tak jak i Ukraina oraz Łotwa jest krajem dyskryminującym Polaków! T mierdzi rusofobiczną, PiSowską propagandą! Kristo Ukraina się przed nami płaszczy? Budujemy pomniki pomniki
„PiS” (NARRACJA ANTYRZĄDOWA)	cę dopiero wtedy, gdy zabraknie alkoholu. Kochają PiS i nie widzą, że to takie same obchodzi co było za PO? Teraz jest PiS i pałuje zarówno lewaków jak i katolików ciskania na Polskę w sprawie żydowskich roszczeń. PiS i PO lizusy jankesów i banderowców. Kto jak PiS." "+Tom Skonieczka Dlatego ja bym PiS i tych rusofobów co tutaj wypisują posty
„ŻYDZI” (TEORIE SPISKOWE)	. A jak taki Rosjanin się cofnął to żydzi jebali do niego ołowiem. I takiej śmierci USA. A przy okazji wszędzie wpierdalają się Żydzi, którym jebana pseudoprawica ciągnie pałę!" "+Tri ! +łowca KureF Darwinizm społeczny? Widać, że ci żydzi Mises i Freidman wyprali ci mózg. Masz to twoje pierdolenie o rasizmie. Czy jak żydzi mówią, że Polacy wywołali II wojnę światową

60. Analiza zawartości profilu Youtube 16

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 16	SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.	
<u>liczba postów</u> : 65 ogółem, 13 z hasłem (20%)	spełnia (1 pkt)		
<u>wynik</u> : 7 pkt – wysoka symptomatyczność.	<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć i opisu konta.		
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykłady:	
spełnia (1 pkt)	1. „Rusofobia (równie homoseksualizm) są nieuleczalne. Sensom życia takiego pacjenta jest paskudzenie Rosji w przerwach sesji sodomii. Tutaj psychiatria jest bezsilna... chyba że uśpić...”		
<u>wskaźnik</u> : obelgi.	2. „Bezzębne polskie rusofobki... Sens ich życia polega na napaskudzeni Rosji...”		
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		<i>Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.</i>	
<i>niespełnia</i>			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		<i>Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.</i>	
<i>niespełnia</i>			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Konto rozprzestrzeniało treści prorosyjskie. Wśród tematyki towarzyszącej występowały treści dotyczące:	
spełnia (2 pkt)	- Stanów Zjednoczonych (słowo-klucz: „usa” – 13 razy, „amerykański” – 13 razy).		
<u>wskaźnik</u> : narracja antyamerykańska.	Kontekst wypowiedzi przedstawia poniższa tabela		
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Przykłady:	
spełnia (3 pkt)	1. „Transoceaniczna władza dawa polskemu rządowi zlecenie, - rząd polski wykonuje rozkaz USA. Polski rząd pluje na narodowe interesy Polaków. Dla współczesnego polskiego rządu są o wiele ważniejsze interesy anglosaskie, niż interesy polskiego ludu... stąd wszystkie manipulacje z historią, która ma miejsce w Polsce, ku zdumieniu całego świata.”		
<u>wskaźnik</u> : Powtarzające się błędy językowe w pisowni.	2. „(...)Wśród uczonych jest także wielu ludzi zainteresowanych sobą, politycy wybierają i wspierają właśnie takich. Tutaj nie ma sprzeczności, które pan chciałby znaleźć. „Obawiam się, że to typowa dla Wschodniej Europy mitomania, mająca leczyć bolesną świadomość, że się jest/było mało ważnym.” bla-bla-bla. Dlaczego więc tyle uwagi militarnej zwraca się na Rosję z Zachodu, dlaczego otaczają one Rosję bazami wojskowymi, odmawiają międzynarodowe traktaty, na przykład w sprawie obrony przeciwrakietowej? (Stany Zjednoczone wycofały się z traktatu jednostronnie) Dlaczego i PRZECIWIW KOGO rozwijane przez USA (...)”.		

<u>SŁOWO/TEMAT</u> <u>(NARRACJA)</u>	<u>KOLOKACJA/CYTAT</u>
„AMERYKAŃSKI” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	jeśli nie, czy będziesz płakał? :) Bój się amerykański lokaj, niedługo twój kraniec. USA to największe wojny s Rosją. Jest PISowska kłamliwa świna, amerykański lokaj . Oczwiscze jestes utknęty na temacie eks "odważny", podczas za nim jest amerykański szakal. Przeciw owczarka niemieckiego piseku kie
„USA” (NARRACJA ANTYAMERYKAŃSKA)	ntualnej przyszłej wojnie z Rosją jako sojusznika USA jest rola "pożytecznego idiota" przy edaktor widocznie pracuje dla podpalaczy wojny z USA, lub jest "naiwnym idiotom", ofiarą takie ważne dla ciebie, czyje ręce całujesz: USA lub UK, prawda? Jeżeli ti rozkażu całować emu rządu zlecenie, - rząd polski wykonuje rozkaz USA. Polski rząd pluje na narodowe interesy Polaków.

61. Analiza zawartości profilu Youtube 17

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 17		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
<u>liczba postów</u> : 533 ogółem, 13 z hasłem (2,35%)		spełnia (1 pkt)	
<u>wynik</u> : 2 pkt – niska symptomatyczność		<u>wskaźnik</u> : brak zdjęć i opisu konta.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Przykład: 1. „PO CO ROSJA MA ATAKOWAC POLSKE? RUSOFOBY POLACY WAS OLEWAJA. ANTYROSYJSKOSC JEST NAM WCISKANA PRZEZ ANGLOSASOW TAK JAK KIEDYS SOLIDARNOSCIPWY OKRAGLY STOL.” 2. „ KOPCI CI SIE W GLOWIE RUSOFOBIA”	
spełnia (1 pkt)			
<u>wskaźnik</u> : obelgi, pisownia wielkimi literami.			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			

62. Analiza zawartości profilu Youtube 19

DANE KONTA		ANALIZA ZAWARTOŚCI	
Youtube 19		SYMPTOM 1 – TOŻSAMOŚĆ	Brak elementów konta umożliwiających identyfikację tożsamości.
liczba postów: 1248 ogółem, 13 z hasłem (1,04%)		spełnia (1 pkt)	
wynik: 1 pkt – niska symptomatyczność		wskaźnik: brak zdjęć i opisu konta.	
SYMPTOM 2 – FORMA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 3 – WZMOCNIENIE PRZEKAZU		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 4 – MIEJSCA PUBLIKACJI		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 5 – TREŚĆ		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			
SYMPTOM 6 – METODYCZNOŚĆ DZIAŁANIA		Brak wystarczających wskaźników/wskaźniki zdefiniowane w kluczu nie występują.	
niespełnia			